Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш

ПОЛІЦІЯ / МІЛІЦІЯ В УКРАЇНІ З XVIII СТОЛІТТЯ І ДО СЬОГОДЕННЯ:

наукове видання у десяти томах

Том 6

Міліція в Україні в період діяльності Міністерства охорони громадського порядку (вересень 1962 р. – 1968 р.):

історико-правниче дослідження

Дніпро
2025

УДК 351.74:338.2(-91)«1962/1968»
Г 81

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Михайло Вербенський** –
заслужений юрист України, генерал-полковник міліції у відставці;
доктор юридичних наук, професор **Володимир Нікіфоренко** –
заслужений юрист України, генерал-майор;
доктор юридичних наук, професор **Михайло Яцишин** –
заслужений діяч науки і техніки України.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
протокол № 11 від 27 червня 2025 р.

Греченко В. А., Ярмиш О. Н.

Г 81 Поліція / міліція в Україні з XVIII століття і до сьогодення : наук. видання : в 10-и т. Т. 6 : Міліція в Україні в період діяльності Міністерства охорони громадського порядку (вересень 1962 р. – 1968 р.): історико-правниче дослідження : монографія. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 448 с.

ISBN 978-617-560-084-9

Монографію присвячено недостатньо дослідженій темі в історико-правничій науці – організації та діяльності міліції України в 1962–1968 роках. Ця книга є шостою в унікальному циклі робіт авторів із історії поліції та міліції на теренах України починаючи з XVIII ст. і до сьогодення.

Розглянуто питання щодо змін в організації міліції, удосконалення її структури, кадрового забезпечення, протидії злочинності, охорони громадського порядку та адміністративної діяльності.

Книга розрахована на науковців і практичних працівників поліції, ветеранів міліції, курсантів і студентів, краєзнавців – усіх, хто цікавиться історією права та правоохоронних органів.

ISBN 978-617-560-084-9

© Греченко В. А., 2025
© Ярмиш О. Н., 2025
© ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень ……. 5

ВСТУП ……..……..……..……... 7

Розділ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ,
ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ
І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ……..…. 15

1.1. Історіографія проблеми ……..……... 15
1.2. Джерельна база дослідження ……..... 38
1.3. Методологія та методи дослідження ……..... 49

Розділ 2. КЕРІВНИКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ ТА МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ
ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ……..……..57

2.1. Міністр внутрішніх справ УРСР,
генерал-майор внутрішньої служби
Олексій Миколайович Бровкін ……..... 57
2.2. Міністр охорони громадського порядку УРСР,
генерал-полковник внутрішньої служби
Іван Харитонович Головченко ……... 86
2.3. Заступник міністра внутрішніх справ УРСР,
комісар міліції 2-го рангу
Веніамін Глібович Гайдамака …….…... 104

Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ У 1962–1968 рр. …… 125
3.1. Особливості реорганізації міліції та зміни в її структурі …….. 125
3.2. Формування кадрового складу міліції …..……..……..…… 150

Розділ 4. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ……...… 197
4.1. Діяльність міліції щодо протидії
загальнокримінальній злочинності …...……... 197
4.2. Основні напрями протидії економічній злочинності ……..…... 284

Розділ 5. АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ 303
5.1. Робота з попередження дитячої бездоглядності
та правопорушень серед неповнолітніх 303
5.2. Співпраця міліції з добровільними народними дружинами
та іншими неурядовими організаціями
з охорони громадського порядку 320
5.3. Забезпечення безпеки дорожнього руху
та залізничного сполучення, протипожежної безпеки,
виконання інших завдань у сфері громадської безпеки 334
5.4. Протидія пияцтву та самогоноварінню 365
5.5. Діяльність міліції щодо реалізації
державної виправно-трудової політики в УРСР 388

ВИСНОВКИ 414

Список використаних джерел та літератури 426

Подяки 446

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК УРСР – Адміністративний кодекс УРСР

АРСР – Автономна радянська соціалістична республіка

ВБРСВ – відділ боротьби з розкраданням соціалістичної власності

ВВР – Відомості Верховної Ради

ВК – відділ кадрів

ВКД – відділ криміналістичних досліджень

ВКР – відділ карного розшуку

ВНЗ – Вищий навчальний заклад

ВНУС – війська внутрішньої служби

ВО – військовий округ

ВОХР – воєнізована охорона

ВПО – відділ прикордонної охорони

ВРВР – Відділ регулювання вуличного руху

ВР СРСР – Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік

ВР УРСР – Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки

ВС – Верховний Суд

ВТК – виправно-трудова колонія

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок

ГДА МВС – Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

ДАІ – Державна автомобільна інспекція

ДАХО – Державний архів Харківської області

ДКМ – дитяча кімната міліції

ДНД – добровільні народні дружини

ДТВ – дорожньо-транспортний відділ

ЗАГС – запис актів громадянського стану

КДБ – Комітет державної безпеки

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

КПП – контрольно-пропускні пункти

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

КПУ – Комуністична партія України

ЛКД – лабораторія криміналістичних досліджень

ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України

МВМ – міський відділ міліції

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОГП – Міністерство охорони громадського порядку

НТВ – науково-технічний відділ

НТЛ УОГП – науково-технічна лабораторія Управління охорони громадського порядку

ОРГ – оперативно-розшукова група

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ПБ ЦК КПРС/КПУ– Політбюро Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу/Комуністичної партії України

Політвідділ –політичний відділ

РА – Радянська Армія

РВМ – районний відділ міліції

РМ СРСР – Рада Міністрів СРСР

РМ УРСР – Рада Міністрів УРСР

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УОГП – управління охорони громадського порядку

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об’єднань та україніки

ЦК ВЛКСМ – Центральний комітет Всесоюзної Ленінської Комуністичної спілки молоді

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

У 2024 р. вийшов п'ятий том розпочатого ще у 2012 році циклу робіт із історії органів охорони правопорядку, що є частиною запланованого десятитомника публікацій, присвячених історії поліції та міліції в Україні. Наразі презентуємо шостий том із цього циклу, який є продовженням попередніх наукових пошуків авторів – монографій, що побачили світ у 2012, 2015, 2020, 2023, 2024 роках відповідно. [1] Продовжуючи далі своє дослідження генези поліції і міліції у хронологічному порядку, автори в цій монографії розглянули наступний період діяльності міліції після чергової її реорганізації, вже у складі Міністерства охорони громадського порядку.

У сучасних умовах актуальність історичних досліджень значно зростає, оскільки російські політики та псевдовчені для обґрунтування своїх агресивних устремлінь перманентно намагаються спиратися на вигадані ними історичні міфи та інтепретації, особливо щодо радянської історії. Російська агресія проти України доповнюється ідеологічним фронтом, де історія є стратегічною зброєю російського неоімперського шовіністичного проєкту – рашизму. При цьому новітні рашистські імперіалісти намагаються використовувати пряму, ледь завуальовану фальсифікацію, помножену на агресивне заперечення реальних фактів, ігноруючи навіть видимість об'єктивності. Зрештою, доречно наголосити, що повномасштабне російське вторгнення

[1] Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 616 с.; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921-1930 роки): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2015.498 с.; Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931 – 1941 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с.; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в роки німецько-радянської війни та повоєнний період (червень 1941 – березень 1953 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Майдан, 2023. 504 с.; Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Промарт, 2024. 452 с.

24 лютого 2022 р. до сьогодні виправдовується, пояснюється та легітимізується саме «історичними» причинами, незважаючи на кричущу абсурдність, алогічність і химерність таких квазіісторичних пояснень, що не мають жодної наукової основи. Війна за Незалежність України, особливо її нинішня фаза, призвели до того, що значення фальсифікацій і спотворень у російських підручниках з історії сягнуло далеко поза межі внутрішньої політики РФ, її пропагандистських й агітаційних заходів, освітніх практик і програм. Тож російські підручники з історії є важливим і системним чинником нашої воєнної дійсності. Це явище потребує всебічної та пильної уваги з боку як академічних істориків, так і педагогів, особливо фахівців із історичної дидактики. [2] Події радянської історії в російській історіографії репрезентовані як нескінченний «поступ», творення нового, піднесення, здобутки, спрямовані на будівництво так званого справедливого суспільства. Радянська історія, представлена в російських шкільних підручниках, являє собою химерно укладений міф про переваги соціалізму: «економічний стрибок у роки перших п'ятирічок», «рівноправність жінок і чоловіків», «вирішення міжнаціональних проблем на основі ідей пролетарського інтернаціоналізму», «загальнонародна, вітчизняна, священна війна за виживання і збереження своєї державності», «найстабільніший в історії країни XX століття брежнєвський період».[3]

Представлене дослідження якраз і торкається початку цього брежнєвського періоду, і тому автори вважали за необхідне розкрити, що саме відбувалося в цей час із протидією злочинності і управлінням міліцією.

У попередніх томах, присвячених історії міліції, нами постійно наголошувалося на актуальності, як теоретичній, так і практичній, вивчення історії органів охорони правопорядку. Щоб знову не повторювати раніше наведені аргументи і судження, які не змінилися, акцентуємо на тому, що дослідження та врахування значного

[2] Удод О. А., Віднянський С. В., Грищенко Ю. В. та ін. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України; Ін-т педагогіки НАПН України, 2023. С. 4–5.

[3] Там само. С. 30.

історичного досвіду діяльності міліції щодо протидії злочинності та охорони громадського порядку (позитивного і негативного), осмислення з нових методологічних позицій досягнень та недоліків у цій роботі дозволить узагальнити та розробити більш ефективні форми та методи діяльності поліції на сучасному етапі.

У зв'язку з цим викликає підвищений інтерес досвід діяльності органів охорони правопорядку щодо протидії злочинності в період завершення часткової лібералізації політичного режиму в державі і переходу до періоду «застою», коли загальний рівень злочинності в СРСР почав зростати, а демократичні зміни, котрі стартували в країні в попередній період, із 1964 р. почали поступово згортатися, що стимулювало зміни у внутрішній політиці загалом та каральній політиці держави зокрема. Треба наголосити, що саме в цей період відбулася зміна верхівки влади в СРСР, і замість хрущовського автократизму прийшло спочатку «колективне керівництво», а згодом новий авторитаризм на чолі з *Л.* Брежнєвим. Це істотно вплинуло і на загальну внутрішню політику в СРСР, і на правове становище та діяльність органів охорони правопорядку, хоча в 1964–1968 рр. лише почали формуватися основні тенденції «застою», які яскравіше та рельєфніше виявили себе у 1970-і роки.

Реформування системи органів міліції СРСР та УРСР в 1962–1968 рр. складає важливу частину історії правоохоронних органів. Протягом досліджуваного періоду було розроблено та впроваджено низку заходів, спрямованих на протидію злочинності, які багато в чому стали продовженням тієї лінії, що проводилася у цьому напрямі раніше, після смерті диктатора Сталіна. Тому аналіз реалізації державної політики протидії злочинності та управління міліцією у 1962–1968 рр. дає змогу вивчити досвід роботи різних ланок правоохоронної системи, а також визначити, що і як із нього можна використовувати в сучасних умовах у роботі поліції.

Отже, матеріали цього тому видання охоплюють дуже непростий і водночас цікавий період історії органів внутрішніх справ у контексті загальної історії радянської України.

Актуальність дослідження визначається також відсутністю

комплексних робіт, присвячених історії протидії злочинності та організації охорони громадського порядку органами міліції у період 1962–1968 рр. Незважаючи на те, що низка напрямів діяльності правоохоронної системи цієї доби якоюсь мірою висвітлена у науковій літературі, проте залишаються проблеми, які досі є недостатньо дослідженими, про що детальніше йтиметься в наступному підрозділі монографії.

Об'єктом монографічного дослідження є сукупність суспільних відносин, пов'язаних із організацією, комплектуванням кадрів і основними аспектами діяльності органів міліції України в 1962–1968 рр.

Предмет дослідження складають правові засади функціонування організаційних форм побудови і основних аспектів діяльності міліції України щодо протидії злочинності й охорони громадського порядку, адміністративної діяльності та виконання інших функцій у вказаний період.

Хронологічні межі дослідження. *Нижньою хронологічною межею* дослідження визначено 1962 р. – рік реорганізації МВС, трансформації його в Міністерство охорони громадського порядку з певною зміною завдань та, відповідно до тодішньої ідеологічної доктрини, більш широким залученням громадськості до боротьби зі злочинністю. *Верхньою хронологічною межею* дослідження визначено 1968 р. як рік чергової організаційної перебудови правоохоронних органів і повернення до структури Міністерства внутрішніх справ.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Української РСР у складі 25 областей та 2 міст республіканського підпорядкування.

Зважаючи на ступінь дослідженості теми, **метою** монографії є: на матеріалах Української РСР дослідити основні аспекти організації та діяльності міліції в період функціонування Міністерства охорони громадського порядку (1962–1968 рр.) та окреслити основні засади державної політики щодо протидії злочинності.

Для реалізації цієї мети були поставлені такі **завдання**:

– з позицій сучасної методології, тенденцій розвитку світової історико-правничої науки, нинішнього рівня історико-правничих знань

дослідити стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;

– здійснити правовий аналіз місця міліції в системі правоохоронних органів УРСР, її повноважень, компетенції із урахуванням змін у системі центральних і місцевих органів виконавчої влади;

– розглянути основні засади правового регулювання організації і діяльності міліції в досліджуваний період;

– вивчити основні тенденції розвитку та динаміку злочинності в країні в 1962–1968 рр. та виявити її особливості в Україні;

– проаналізувати зміни у кримінально-правовій політиці держави в указаний період; розкрити основні заходи, які вживалися для підвищення ефективності діяльності міліції щодо протидії злочинності;

– виокремити соціально-економічні причини, що впливали на рівень і характер злочинності в Україні у 1962–1968 рр.;

– охарактеризувати основні засади та напрями діяльності міліції України у сфері протидії злочинності, позитивні та негативні сторони у роботі її окремих підрозділів (КР, ВБРСВ, дільничні уповноважені, ППС);

– висвітлити роль міліції у здійсненні охорони громадського порядку та забезпеченні громадської безпеки у вказаний період;

– охарактеризувати проблемні аспекти в організації взаємодії міліції з громадськими організаціями та формуваннями;

– розкрити особливості адміністративної діяльності міліції на цьому історичному етапі;

– визначити специфіку кадрової політики в міліції України, показати, як здійснювалася підготовка працівників міліції у вказаний період;

– розглянути основні чинники та прояви порушення законності у діяльності підрозділів самої міліції;

– провести історико-правничий аналіз нормативних актів, що регулювали соціальне і матеріальне становище співробітників міліції в 1962–1968 рр.;

– показати роль міліції у попередженні дитячої бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх;

– розкрити, які заходи вживалися міліцією для забезпечення безпеки дорожнього руху;

– надати характеристику роботі міліції щодо протидії пияцтву та самогоноварінню;

– проаналізувати діяльність міліції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

– розширити джерельну базу досліджень шляхом уведення в науковий обіг нових архівних документів із цієї проблематики, що стосуються окресленого історичного періоду;

– підбити загальні підсумки діяльності МОГП республіки та його органів у 1962–1968 рр., сформулювати основні висновки та пропозиції.

Наукова новизна дослідження. У монографії вперше комплексно досліджено основні аспекти організації та діяльності міліції протягом 1962–1968 років. Надано систематизовану характеристику криміногенної ситуації в республіці у період завершення політики часткової десталінізації та початку періоду «застою», яка до цього часу не вивчалася вітчизняними дослідниками. У монографії вперше на основі раніше невідомих архівних матеріалів досліджено причини, характер, динаміку загальнокримінальної та економічної злочинності у 1962–1968 рр., її вплив на життєдіяльність суспільства та соціально-економічний розвиток республіки.

Комплексно розглянуто та досліджено матеріали про реорганізацію міліції, її діяльність у складі Міністерства охорони громадського порядку, зміни в її структурі.

Підтверджено та додатково аргументовано, що конституційні засади організації та діяльності міліції в означений період мали виразно політизований та ідеологізований характер у річищі марксистсько-ленінської ідеології в контексті її тодішнього трактування, а основні риси правової системи, визначені сутністю радянського політичного ладу, прямо відбивалися на компетенції міліції та її діяльності.

Додатково аргументовано, що правове регулювання і спроби удосконалення діяльності органів міліції протягом 1962–1968 рр. не були послідовними і достатньо логічними та мали складний і

суперечливий характер.

Висвітлено основні аспекти добору, підготовки та призначення кадрів міліції у ці роки, певні недоліки та досягнення у підвищенні освітнього рівня та професіоналізму співробітників міліції.

Розкрито особливості протидії економічній злочинності в окреслений період, показано її зв'язок із соціально-економічною ситуацією в країні, основні форми діяльності міліції у цьому напрямі.

На підставі комплексного вивчення архівних матеріалів авторам вдалося виявити чинники, що негативно впливали на результативність діяльності міліції, проаналізувати взаємодію громадськості з правоохоронними органами у протидії злочинності. Це дозволило об'єктивніше окреслити образ співробітника органів внутрішніх справ 1960-х рр. як професіонала та особистості.

Значно доповнено матеріал про діяльність міністра внутрішніх справ УРСР О. Бровкіна та особливо його заступника, а згодом начальника Управління охорони громадського порядку виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих В. Гайдамаки. Доповнено також матеріали до біографічної довідки про життя та діяльність міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка.

Розширено матеріали про адміністративну діяльність міліції у вказаний період, намагання вирішити проблему попередження бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх, посилення діяльності щодо боротьби з дорожньо-транспортними пригодами та підвищення безпеки дорожнього руху, роботу міліції щодо протидії поширенню пияцтва та самогоноваріння.

У науковий обіг вперше введено значну кількість нових джерел та матеріалів, раніше недоступних для широкого кола дослідників. Вперше складено статистичні таблиці, що відображають показники за окремими видами кримінальної та економічної злочинності в республіці в цілому та окремих її областях, а також показники попередження, розкриття злочинів в УРСР за період 1962–1968 років.

Вперше систематизовано та узагальнено матеріал щодо стану дослідження історії діяльності міліції у 1960-х рр., показано досягнення вітчизняних та закордонних учених у вивченні цієї проблеми,

окреслено ті її аспекти, які ще недостатньо висвітлені.

Теоретична значущість роботи полягає у здійсненні цілісного аналізу досвіду боротьби міліції з кримінальною злочинністю, у виокремленні позитивних та недостатньо продуманих аспектів кримінально-правової, правозастосовної політики держави у досліджуваний період, що дозволило сформулювати об'єктивний погляд на ефективність та значення цих заходів.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його матеріалів для розробки підручників, навчальних посібників, енциклопедій, довідників, програм спеціальних курсів і лекцій із історії злочинності, історії органів внутрішніх справ, історії держави та права України, а також у боротьбі з рашистською фальсифікацією історії. Крім цього, досвід діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності у вказаний період необхідно враховувати і сьогодні при розробці державних та регіональних концепцій протидії криміналітету. Вивчення функціонування органів внутрішніх справ у 60-і роки XX ст. може полегшити вирішення таких питань, як взаємодія всіх правоохоронних органів та місцевої адміністрації, участь громадськості в охороні правопорядку, гласність у сфері протидії злочинності.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Матеріал викладається за проблемно-хронологічним принципом. Монографія складається зі вступу, 5 розділів, що містять 15 підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Розділ 1
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

У всіх попередніх томах досліджень із історії міліції автори намагалися надати характеристику основних аспектів вивчення діяльності цього правоохоронного органу загалом та в конкретні історичні періоди відповідно до прийнятої періодизації. Зрозуміло, що деякі роботи охоплювали вивчення діяльності міліції протягом декількох історичних періодів, тому згадувалися у кількох томах, але з урахуванням специфіки періоду, якому був присвячений той чи інший том із загального циклу. Не є винятком і цей 6 том. Найближчим до нього в історичному плані є попередній, оскільки частина робіт, що характеризувалися в 5-у томі, охоплюють і нинішній період представленого дослідження, тому не назвати їх не можна, проте слід акцентувати на їхньому внеску у вивчення періоду саме 1962–1968 рр.

1950-і роки були «бідними» щодо публікацій із історії міліції, про що вже зазначалося у попередньому томі. Загальна ситуація дещо поліпшилася в наступне десятиріччя, коли вже на злеті «відлиги» почала зростати кількість робіт із історії держави і права загалом та з історії органів внутрішніх справ зокрема. Спочатку ці праці були опубліковані в Москві та Ленінграді, оскільки «робити науку» десь не в центрі радянської імперії було «не прийнято» і не дозволено. Цей період був доволі складним для вітчизняних вчених-істориків та істориків права. На зміну одному культу – сталінському – приходили інші – хрущовський і брежнєвський. На догоду кожному з них вчених примушували «творити» науку, що прислужливо прославляла той чи інший режим. Загальнообов'язковими складовими частинами всіх наукових досліджень суспільствознавців того часу були так

званий «класовий підхід» і критика шкідливих та ворожих соціалізмові буржуазно-націоналістичних поглядів і концепцій.

Історії держави та права 1960-х років радянські дослідники приділяли певну увагу, але ідеологічна упередженість і заангажованість радянської юридичної та історичної науки, перманентний тиск із боку комуністичної партії заважали комплексному й об'єктивному вивченню цього складного і достатньо насиченого різними подіями періоду. Правовий нігілізм, схематизм, одноплановість, перевантаженість однобічними висновками й оцінками були основними складовими праць радянських правознавців під час висвітлення багатьох аспектів діяльності міліції УРСР.

Крім того, роботи цього періоду далекі від справжньої об'єктивності, у них не окреслювалися проблеми та негативні сторони діяльності правоохоронних органів, часто наводилися лише вигідні владі дані. Про репресивну систему, характерну для радянського політичного режиму, що продовжувала діяти в цей час, навіть не згадувалося і не могло згадуватися, оскільки соціалізм був «найдосконалішим» ладом, а «радянський суд – найгуманнішим у світі», як про це говорилося в одній із найпопулярніших радянських кінокомедій «Кавказька полонянка», що вийшла на екрани в 1967 р. і відбивала певні настрої й аспекти життя того періоду (котрий якраз і досліджується у цій монографії).

Звичайно, в узагальнюючих роботах із історії держави і права не йшлося про певну некомпетентність серед очільників союзного та республіканського міністерств, їхніх місцевих органів, які призначалися суб'єктивно, за номенклатурним принципом із-поміж чиновників партійно-радянських та господарських органів. Лише компліментарно «малювалася» роль партійних органів у керівництві органами внутрішніх справ, наголошувалося, що ніби вони завжди діяли, спираючись на закон. Це стосується як загальносоюзних, так і регіональних робіт того часу.

Першою ґрунтовною працею з історії міліції України в цей період слід вважати книгу, написану під керівництвом П. Михайленка «Из истории милиции Советской Украины» (1965 р.),[4] про яку вже

[4] Из истории милиции Советской Украины. Киев : Ред.-изд. отдел при МООП УССР, 1965. 399 с.

неодноразово згадувалося й у попередніх томах, але, оскільки вона стосується окресленого періоду цього дослідження, не можемо обійти її увагою. Тут вперше достатньо широко розглядалися питання становлення та розвитку органів міліції в УРСР. Погоджуємося з думкою сучасних колег цього вченого, що в радянські часи ця праця стала найсуттєвішим досягненням у сфері вивчення органів охорони правопорядку.[5] Книга була надрукована за рішенням колегії МОГП УРСР та висвітлювала діяльність міліції УСРР (УРСР) у 1917–1964 рр.[6] Видання стало першою спробою такого масштабного дослідження у цій галузі не тільки в Україні, а й у СРСР та стало поштовхом для проведення аналогічних досліджень в інших республіках. Варто наголосити, що авторський колектив зазначеної книги провів доволі значну за обсягом та результатами дослідницько-пошукову роботу. Бібліографічну базу книги склали документи й матеріали п'яти фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), фондів кількох державних обласних архівів республіки, архівні документи МВС (тоді МОГП) УРСР.[7] Що ж до періоду, охопленого представленим дослідженням, то згадана книга висвітлювала лише перші роки цієї доби (1962–1964). Звичайно, треба також враховувати конкретний час написання цієї роботи. Хрущовська «відлига» вже спливала (рік видання був 1965), і автори, за доктриною та історіографічною традицією того часу, сконцентрувалися переважно на успіхах у роботі міліції, відзначаючи, як тоді було прийнято, лише окремі, незначні недоліки і проблеми, що їх довелося вирішувати міліції у вказаний період (неналежне матеріально-технічне забезпечення, невисокий освітньо-професійний рівень працівників, істотна плинність кадрів). При цьому, аналізуючи передумови та

[5] Матвієнко К. Основні наукові праці професора П. П. Михайленка, присвячені історично-правовим проблемам розвитку міліції України. *Закон и Жизнь*. 2013. № 2. С. 16.

[6] Коваленко В. В. Проведення досліджень з історії міліції України у Національній академії внутрішніх справ (КВШ-УАВС -НАВСУ-КНУВС). *Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історично-правовий аспект) : зб. наук. пр.* / ред. кол. : В. В. Коваленко (гол.), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 6.

[7] Довбня В. А. Дослідник історії становлення та розвитку міліції України. *Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка П. П. Михайленка : зб. наук. пр.* / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. С. 352.

причини розвитку злочинності у вказаний період, автори спиралися на марксистсько-ленінські методологічні позиції, розглядаючи це негативне соціальне явище з позицій класової боротьби. Як наслідок, у зазначеній роботі не висвітлено питання ефективності протидії працівників міліції кримінальним правопорушенням. Приклади діяльності органів внутрішніх справ, що наводяться в цій роботі, не дають змоги зробити узагальнення про позитивну результативність протистояння міліції та криміналітету. Звичайно, у книзі не могло йтися про правопорушення, вчинені самими міліціонерами. Варто зазначити, що видання мало великий, як для того часу, наклад – 3000 примірників. Обмежувальних грифів на титулі не було. Начебто можна радіти щодо цього, але не все так просто: на останній сторінці, в самому низу можна все-таки побачити набрану дуже дрібним петитом приміточку: «*Продаже в книготорговой сети не подлежит*». І вказано ціну – «1 руб.». Отже, книгу треба (можна) продавати, але тільки не в магазинах, які мали вхід «із вулиці». Дуже показовий факт, що демонструє «реальність» проголошених конституцією прав і свобод, зокрема свободи слова, друку тощо.

Ще кілька робіт було надруковано в подальші роки: у 1960-і – на початку 1970-х рр.[8] Це були переважно статті та невелика брошура М. Паніна (до речі, єдина, що вийшла в цей час українською мовою), в яких дуже стисло висвітлювалися окремі напрями діяльності міліції. Звичайно, за змістом, бібліографічною базою та обсягом вони значно поступалися попередній роботі. Але не це було основним недоліком таких робіт. Діяльність міліції у них малювалася лише світлими фарбами. Дещо конкретніше і змістовніше історія органів охорони правопорядку розкривалася в історичних нарисах С. Біленка (1969 і 1972 р.), В. Полубинського (1971 р.).[9] Але ці роботи були написані на загальносоюзному матеріалі.

До 60-річчя початку революції в Росії (1977 р.) було видано

[8] Панін М. Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку). Київ : Політвидав, 1965. 41 с.; Коваль И. Из истории советской милиции. *Тр. ВНИИ МВД СССР*. 1968. № 13. С. 67–69.

[9] Биленко С. В. На бессменном посту. (Из истории советской милиции). М. : Знание, 1969. 48 с.; Биленко С. В. Этапы развития советской милиции. М. : МВД СССР, Учеб.-метод. кабинет. 1972. 55 с.; Полубинский В. На службе народу, на страже порядка. Краткий очерк истории советской милиции. М., 1971. 229 с.

двотомну «Историю советской милиции». Про її нібито ґрунтовність та авторитетність мав свідчити той факт, що на чолі редакційної колегії був тогочасний багаторічний міністр внутрішніх справ СРСР М. Щолоков (1910–1984). [10] Але замість ґрунтовності та авторитетності маємо в наявності безапеляційність та безальтернативність висвітлення та трактування подій. Метою авторів було створити щось на кшталт «Краткого курса истории ВКП(б)», тільки з історії міліції. Це була офіційна, «освячена зверху», концепція історії радянської міліції. Водночас треба зазначити, що це була по суті перша об'ємна праця, в якій аналізувався весь шлях, пройдений радянською міліцією з моменту її виникнення і до 1977 р. Головну увагу на сторінках своїх досліджень автори приділяли організаційно-правовим засадам діяльності радянської міліції щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. Її історія у цьому виданні зображувалася як безперервний ланцюг суцільних досягнень і успіхів, що суперечило історичній реальності, викривляло історію розвитку радянської міліції. Один із розділів другого тому зазначеної роботи присвячено діяльності міліції в період соціалізму (1936–1977 рр.). У цій книзі було подано дещо іншу періодизацію історії міліції, ніж це було раніше. Нижньою межею другого тому було вибрано 1936 – рік ухвалення Конституції СРСР. До цього було прийнято робити поділ у періодизації 1937 роком, коли, як вважалося, були побудовані основи соціалізму в СРСР. Так було у всіх підручниках із історії ВКП(б) – КПРС та СРСР. Праця ґрунтувалася на догмах і постулатах марксистсько-ленінській ідеології, що панувала в ті роки. Саме з цих позицій наведено достатньо розлогий огляд змін в організації, структурі, кадровому складі, функціях та компетенції органів внутрішніх справ. Окремо акцентується на «керівній та спрямовуючій» (за тодішньою термінологією) ролі комуністичної партії у досягненнях органів міліції, значна увага приділялася участі населення в охороні громадського порядку.

Автори наполегливо намагалися виділити тезу про спадкоємність кращих революційних і бойових традицій правоохоронних органів як частини радянської соціалістичної системи,

[10] История Советской милиции : В 2 т. / Под. ред. Н. А. Щелокова. М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1977. Т. 2 : Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.). 338 с.

що «звільнилися від недоліків і перегинів минулого і надійно стоять на варті досягнутих перетворень, що забезпечують захист прав і свобод громадян». Водночас автори не порушували фактично жодних проблемних питань щодо діяльності міліції, майже не наводили конкретних даних про боротьбу зі злочинністю, яка суттєво зросла та видозмінилася в ці роки, не використовували кримінологічних підходів для аналізу нових явищ у розвитку злочинності, не аналізували причини недоліків та зловживань із боку керівництва МВС/МОГП країни та територіальних підрозділів міністерства у сфері звітності.

У 1980-х рр. помітно зріс інтерес дослідників до вивчення розвитку органів міліції окремих регіонів країни. Незважаючи на зміни, що відбулися в суспільстві, автори цього періоду зберегли колишні уявлення про міліцію як справді демократичний орган диктатури пролетаріату на всіх етапах.

Фактично «братом-близнюком» попередньої роботи, написаної під керівництвом М. Щолокова, була інша ювілейна колективна праця «Советская милиция: история и современность. 1917–1987», що з'явилася десять років потому. [11] Робота знову вийшла під редакцією міністра внутрішніх справ СРСР – цього разу О. Власова (1932–2002), що надавало їй такого самого офіціозу, бравурності, лестощів самим собі, й акценти в ній майже зовсім не змінилися, незважаючи на початок доби «перебудови». Авторський колектив прагнув показати процеси змін, що відбувалися в органах внутрішніх справ, з позиції їхньої спадкоємності, як це було і в першому офіціозі. Певним плюсом роботи можна вважати її ілюстративність. У цій книзі розглянуто структуру, кадрове забезпечення міліції, форми та методи протидії злочинності, організацію охорони громадського порядку, міжнародні зв'язки. Проте, як і в усіх подібних ювілейних виданнях, тут домінували «мажорні ноти» під час оцінки діяльності органів міліції. Об'єктивний аналіз та наукові узагальнення практично були відсутні.

У тому самому 1987 році побачила світ робота С. Курила «Жизни своей не щадя: из истории харьковской милиции»[12] з передмовою та за

[11] Советская милиция: история и современность. 1917–1987 / под ред. А. В. Власова. М. : Юр. лит., 1987. 551 с.

[12] Курило С. Г. Жизни своей не щадя. Из истории милиции Харьковщины. Харьков : Прапор, 1987. 295 с.

редакцією О. Бандурки. Значним достоїнством цієї книги є її документальність, реалізм, у ній висвітлено чимало дійсно яскравих сторінок діяльності окремих кращих працівників міліції, пожежної охорони, виправно-трудових установ, названо імена справжніх героїв міліцейської роботи. Цінним доповненням і важливим джерелом відомостей із історії міліції стали спогади ветеранів органів внутрішніх справ, вдало розміщені в книзі, де розкривається повсякденність та героїзм роботи правоохоронців. У ній наведено чимало фактів, що розкривають важку, відповідальну та важливу діяльність міліції у боротьбі з криміналітетом. Книга має науково-популярний характер, у ній відсутні висновки та наукові узагальнення, але її цінність як джерела з історії органів охорони правопорядку безсумнівна.

Друга половина 80-х років відзначена помітним збільшенням кількості публікацій із історії правоохоронних органів та поліпшенням їхньої якості. Це відбувалося під впливом політики гласності та перебудови, яка реально почала здійснюватися з 1987 р. У цей час виникають монографічні дослідження та дисертаційні роботи, в яких розглядаються різноманітні питання теорії та практики організації та функціонування органів міліції, у тому числі розвитку та вдосконалення структури, функцій та правових основ їхньої діяльності, перебудови роботи органів внутрішніх справ у 1960-х роках, організації боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, виконання управлінських та господарських завдань, вирішення проблем, зокрема соціального характеру, спричинених особливостями цього історичного періоду. Проте значна частина робіт, як і раніше, відображала питання партійного керівництва органами внутрішніх справ, а в узагальнюючих дослідженнях зазначені вище аспекти діяльності міліції були представлені в загальних рисах і виключно в межах традиційної оцінки. З'являються роботи історико-правничого характеру, у яких розглядається діяльність органів внутрішніх справ окремих областей республіки, що надало можливість певною мірою розширити загальні знання про діяльність міліції на цьому історичному відрізку, виокремити регіональні тенденції та особливості у здійсненні політики протидії злочинності.

Згадані вище публікації (хоча з погляду сьогоднішніх вимог вони не можуть вважатися цілком науковими працями) завершують

перший етап історіографії питання про історію міліції у 1962–1968 рр. На відміну від попередніх періодів, що розглядалися в четвертому та п'ятому томах нашого циклу, радянську історіографію середини 1960-х – початку 1980-х років про діяльність міліції у 1962–1968 рр., можна оцінити позитивно, хоча ані кількість публікацій, ані їхня якість не були цілком задовільними. Ця історіографія залишалася по своїй суті «радянською» історіографією з усіма її недоліками: марксистсько-ленінською методологією у її тодішньому трактуванні, домінуванням класового підходу при оцінці всіх подій та явищ, ігноруванням принципів історизму та, особливо, об'єктивності. Проте слід констатувати, що діапазон публікацій із історії органів внутрішніх справ певною мірою розширився. Це стало можливим завдяки введенню в науковий обіг нового архівного матеріалу, що, в свою чергу, сприяло дещо ширшому розкриттю деяких аспектів діяльності міліції в досліджуваний період.

На якість вітчизняних публікацій у цій царині істотно впливало те, що в умовах радянської дійсності, монометодологізму, відсутності реальних та постійних зв'язків радянської історико-правничої науки з розвинутими науковими школами Заходу науковці СРСР не могли скористатися здобутками методології передових правничих шкіл США та Західної Європи. Звідси одноманітність, схожість та відсутність глибини у висвітленні практично всіх аспектів історії правоохоронних органів. Вимушено, через вимоги радянської дійсності, зосередившись переважно лише на успіхах радянської міліції, які не можна заперечити, хоча вони і не були такими значними і вражаючими, як це «малювалося» в публікаціях того часу, історики права фактично зовсім не приділяли уваги недолікам і недоробкам у діяльності міліції (а їх було чимало!), часто через некомпетентне втручання компартійних органів у безпосередню діяльність органів охорони правопорядку. При цьому абсолютно не згадувалося про зловживання та порушення законності у діяльності міліції як на місцях, так і в центрі, про що не лише писати, але й думати було заборонено.

Лейтмотивом публікацій вказаного періоду було перебільшення героїзації в діяльності радянської міліції (хоча героїзм у вчинках рядових міліціонерів та оперативників, безумовно, мав місце). Багато питань історії міліції, взагалі, навіть не порушувалися і не могли

порушуватися внаслідок величезного впливу цензурного контролю за наукою, зокрема органів безпеки – КДБ СРСР, в той час. Внесення якихось суттєвих рекомендацій та пропозицій щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ із боку вчених, особливо істориків права, зважаючи на позитивний і негативний досвід минулого, було дуже обмеженим, багато в чому неможливим.

Історико-правнича література продовжувала залишатися обмеженою стереотипами, що склалися протягом попередніх десятиліть, починаючи фактично зі сталінських часів, і багато з них не розвіяв навіть «вітер перемін» хрущовської «відлиги». Збереглися загальні тенденції, закладені в попередні роки, що виражалося в пріоритеті історико-партійної тематики, а також головній увазі до суто репресивних аспектів діяльності. Багато аспектів діяльності міліції залишилися за межами наукових досліджень, що, крім зазначеного вище, було наперед визначено значною відомчою закритістю діяльності правоохоронних органів у аналізований період і, як наслідок, неширокою бібліографічною базою наукових досліджень, що проводилися, та вузькістю їхньої тематики. Тимчасом із роками кількість почала переходити в якість, оскільки протягом попередніх періодів відбувалося певне накопичення матеріалу, і це підготувало перехід на новий, вищий рівень досліджень.

До цього треба також додати те, що одним із суттєвих недоліків досліджень із історії міліції, що проводилися у вказаний період, була фактична відсутність аналізу політичних та соціально-економічних чинників, що впливали на роботу правоохоронних органів та криміногенну ситуацію в державі, бо згідно з радянськими ідеологічними постулатами соціально-економічні умови соціалізму не можуть впливати на розвиток злочинності, тим більше на її зростання.

Слід зазначити, що у добу «перебудови» почали з'являтися численні матеріали, переважно публіцистичного характеру, в яких основна увага приділялася недолікам та зловживанням у діяльності міліції. Але багато з них мали кон'юнктурний характер, концентрувалися лише на негативних аспектах роботи органів охорони правопорядку, що не відповідало принципу об'єктивності і було певним перегином в інший бік, протилежним тому, що мав місце у публікаціях про міліцію у попередні часи.

Якісно новий період у дослідженнях із історії міліції настав із початку 1990-х років і був пов'язаний із проголошенням незалежності України, зі зміною державного устрою, проведенням економічних перетворень та істотними трансформаціями у сфері ідеології, відмовою від марксистських постулатів. Почалося теоретичне переосмислення усталених раніше історичних уявлень, був здійснений радикальний перегляд концепцій, що раніше домінували. Науковці, фахівці з історії органів правопорядку, вперше отримали реальну можливість проведення історичних досліджень, вільних від нав'язаних зверху ідеологічних установок, на засадах реалізації принципів об'єктивності та історизму.

Для цього періоду розвитку історіографії окресленої проблеми характерними були нові методологічні підходи, розширення бібліографічної бази досліджень та кола проблем, що вивчалися, більш ґрунтовний, об'єктивний та водночас критичний підхід до вивчення історії органів охорони правопорядку.

Перегляд концептуальних підходів до оцінки подій 1960-х років, розсекречення архівних фондів органів внутрішніх справ та можливість більш широкого вивчення першоджерел дали новий імпульс розробці проблематики, пов'язаної з діяльністю органів міліції у ці роки. Одночасно продовжувалися деякі тенденції у вивченні історії правоохоронних органів, що були започатковані в останні роки «перебудови» та існування СРСР. Тенденція критичного ставлення до минулого, радикальна спрямованість в історико-правничій науці спочатку привели до інших оцінок, ніж це було у попередні часи. Певна закритість цієї теми у минулому, її недоторканність стосовно критики, підвищений дослідницький та читацький інтерес до такої проблематики стимулював публікацію робіт, де акцент робився лише на негативних сторінках історії діяльності міліції, на вивченні різних аспектів репресивної політики радянської держави.

Тому у багатьох авторів і, відповідно, читачів органи внутрішніх справ асоціювалися зі свавіллям і беззаконням, що негативно вплинуло на об'єктивність висвітлення історії міліції та іноді призводило до висвітлення цієї теми «чорною фарбою», негативно і багато в чому тенденційно. Але загалом перегляд радянських постулатів і догм в окресленій царині позитивно позначився на результатах наукових

пошуків. Трансформація дослідницьких орієнтирів у дослідженні історії органів міліції, значне зростання наукового інтересу до різних аспектів їхньої діяльності сприяло появі великої кількості неординарних наукових праць, для яких були характерні ґрунтовність, насиченість новим, раніше невідомим фактичним матеріалом, достатньо висока аналітичність, посилання на міжпредметні зв'язки та значна кількість практичних прикладів.

Вийшла друком низка узагальнюючих видань, присвячених історії органів внутрішніх справ України, цінністю яких є їхня комплексність, наявність багатого документального, переважно архівного, матеріалу, прагнення висвітлити історичні засади та практичну діяльність органів внутрішніх справ країни протягом значного періоду (не лише 1960-х років, але і попередніх, і наступних). Ці публікації ґрунтуються на значному масиві документів, що дає змогу розкрити раніше невідомі сторінки та аспекти в історії органів внутрішніх справ загалом, а також окремих служб та напрямів у вказані роки. Крім того, почали друкуватися біографічні довідки та узагальнюючі матеріали, де розповідалося про діяльність окремих конкретних осіб, які зробили суттєвий внесок у розвиток правоохоронної системи. Отже, вперше у вітчизняної історіографії почалася розробка персоналій очільників органів внутрішніх справ. Імпульс отримали й регіональні дослідження, присвячені історії міліції.

Одним із перших значущих кроків на цьому шляху стало видання навчального посібника з історії органів внутрішніх справ, де авторами були викладачі Університету внутрішніх справ (м. Харків), у 1999 р.[13] При його створенні було використано значний обсяг матеріалу, в якому висвітлювалися основні напрями і характеристики розвитку правоохоронних органів України, але автори надали нові оцінки її діяльності. Науковість узагальнень матеріалу в посібнику обумовлювалася тим, що це видання призначалося для відповідного спецкурсу для курсантів Університету внутрішніх справ.

Окрему важливу й оригінальну групу праць із історії міліції

[13] Історія органів внутрішніх справ. Частина ІІ (ХХ століття). Навчальні матеріали до спецкурсу / за ред. Л. Зайцева. Харків : Університет внутрішніх справ, 1999. 154 с.

становлять нариси з історії місцевих органів міліції. Одним із перших у хронологічному порядку поміж них варто назвати короткий історичний нарис, присвячений історії Управління МВС України на Південній залізниці: «Милиция Южной: Краткий исторический очерк в документах, печатных и фотоматериалах», що вийшов друком 1998 року[14]. Тут наводяться деякі узагальнюючі матеріали діяльності міліції на цій залізниці, спогади ветеранів міліції. Незважаючи на доволі стислий обсяг, книга залишається важливим джерелом із історії міліції. Наступного, 1999 року були опубліковані нариси з історії Дніпропетровської міліції: «Біографія мужності. Міліція Дніпропетровщини: історія і сучасність». [15] У цьому переліку слід згадати і колективну монографію «История Донецкой милиции 1917–2000 гг.», надруковану в 2000 р. [16] Дослідники з Одеси у 2005 р. підготували та видали нарис про історію та сучасність міліції Одещини[17]. У 2005 р. була оприлюднена книга «МВС очима історії. Поліція і міліція Волині у XIX–XX століттях»[18], назву якої вважаємо недостатньо точною, оскільки тут ідеться не про МВС загалом, а про історію поліції та міліції конкретного регіону. Історико-публіцистичний збірник про міліцію Луганщини вийшов друком 2007. [19] У нарисі про історію та сучасність Чернігівської міліції, опублікованому 2009 р., історична частина є однією з найстисліших.[20] Про організацію та діяльність міліції Полтавщини йдеться в роботі,

[14] Милиция Южной: Краткий исторический очерк в документах, печатных и фотоматериалах/ Супрунов Н. С., Колесников Г. П., Синдеева Н. И. Харьков : УМВД Украины на ЮЖД, 1998. 140 с.

[15] Біографія мужності. Міліція Дніпропетровщини: історія і сучасність. Дніпропетровськ : УкО ІМА-прес,1999. 184 с.

[16] История Донецкой милиции 1917–2000 гг. Донецк : Юрпрес, 2000. 472 с.

[17] Барабашин М. В., Балінов А. К., Шкляєв І. М. Міліція Одещини: історія і сучасність / УМВСУ в Одес. обл. Одеса : Скайбук, 2003. 464 с.

[18] МВС очима історії. Поліція і міліція Волині у XIX–XX століттях. Луцьк : Надстир'я, 2005. 172 с.

[19] Погребняк Е. А., Москалюк Б. А. Милиция Луганщины. 90 лет на страже правопорядка и законности. Историко-публицистический сборник. Луганск : Элтон, 2007. 348 с.

[20] Богатирьов І. Г., Катеринчук І. П., Скнар П. С. Міліція Чернігівщини (події та люди). Бориспіль : ПФПА, 2009. 464 с.

оприлюдненій 2012 року.[21] До низки цих публікацій варто долучити й науково-популярні праці О. Іщенка та В. Красовицького (укладач), які мають дещо вужчу (книга О. Іщенка) або ширшу тематику (друга з названих книг), але присвячені певним аспектам історії міліції Харківщини.[22] Зовсім недавно, у 2019 р. було оприлюднено книгу «Історія правоохоронних органів Вінниччини»,[23] де автори починають свою розповідь із часів Київської Русі та чимало уваги приділяють діяльності громадських організацій, що взаємодіяли з місцевою міліцією. Автори позиціонують своє дослідження як історико-краєзнавче. У роботі висвітлюється невід'ємна частина історії Вінниччини – історичний шлях вінницької міліції. Підготовка цієї публікації була тісно пов'язана зі створенням та роботою музею УМВС в області, фундаторами якого були офіцери міліції. Автори видання використали чимало документальних свідчень, матеріалів із фондів музею «Мій край – Поділля», державного обласного архіву, спогадів ветеранів, інших джерел. У цій книзі, як і у тих, що були названі вище, привертається увага до багатьох непересічних особистостей – героїв міліцейського повсякдення: відважних співробітників міліції, ветеранів, чиї імена назавжди вписані в літопис Поділля. Досліджуваному нами періоду присвячено розділ VI книги «Міліція Вінниччини у 1953-1991 рр.». Особливістю цього видання є наявність значної кількості прізвищ співробітників міліції, які відзначилися у боротьбі з криміналітетом, причому переважають прізвища рядових співробітників.

На основі вивчення та дослідження історичних джерел і пам'яток права, а також широкого обсягу наукової літератури автори вищевказаних нарисів намагалися висвітлити загальні та специфічні риси правоохоронних органів, що діяли в їхніх регіонах. У цих

[21] Погода Ю. В. Історія поліції та міліції Полтавщини (матеріали, документи). Полтава : ФОП Говоров С. В., 2012. Т. 1. 500 с.

[22] Ищенко О. В. Эстафета подвига. Страницы летописи харьковского уголовного розыска. Харьков : Колорит, 2010. 368 с.; Красовицький В. О. Історія правоохоронних органів Харківської області. Харків : Фоліо, 2011. 270 с.

[23] Тяжлов В. С., Остафійчук В. Г. Історія правоохоронних органів Вінниччини. Вінниця : ВМГО – «Розвиток», 2019. 476 с.

публікаціях аналізуються джерела і стан кримінальної, економічної і побутової злочинності у вказаний період. Документальна база видань є достатньо широкою і спирається переважно на документи місцевих архівів та частково – центрального галузевого архіву в Києві (ГДА МВС України).

Новим важливим кроком у розробці окресленої тематики став вихід на початку 2000-х років робіт, де висвітлювалася історія створення та діяльності окремих служб міліції, але в контексті основних аспектів організації та загальної діяльності органів внутрішніх справ. Певні основні напрями розвитку та роботи міліції в період 1950–1960-х рр. були відображені в науково-популярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх (2002 р.) очільників української міліції.[24] Тут зосереджено цікавий фактичний матеріал, узагальнено основні напрями діяльності міліції, зокрема в період, що нас цікавить, але сама спрямованість цієї публікації та тривалість описаних історичних періодів не дали авторам змогу розглянути діяльність міліції у 1962–1968 рр. достатньо повно.

Поміж інших робіт заслуговує на увагу та позитивну оцінку двотомник В. Пєчнікова «Є така служба…», присвячений становленню та розвитку експертно-криміналістичної служби. У цьому виданні систематизовано оригінальний матеріал з історії зазначеної служби, її розвитку. Автор слушно зауважує, що на початку 1960-х років стартував новий етап розвитку криміналістичних установ УРСР, що полягав в оновленні їхніх функцій і структури. Оскільки в криміналістичних установах розгортається науково-дослідна робота, починають формуватися науково-експертні школи інститутів судових експертиз та формуватися наукові основи різних видів експертиз та досліджень.[25]

Достатньо цікавою та ґрунтовною є також робота, присвячена

[24] Міліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-попул. вид. / за заг. ред. Ю. О. Смирнова; кол. авт. Ю. О. Смирнов, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, М. І. Ануфрієв. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 798 с.

[25] Пєчніков В. С. Є така служба… Київ : Еліт Прінт, 2011. Т. 1. Ч. 1. 585 с.; Т.1. Ч. 2. 660 с.

історії карного розшуку України.[26] Автори справедливо наголошують, що органи карного розшуку УРСР у всі періоди свого розвитку відігравали істотну роль у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю, будучи своєрідним авангардом цієї боротьби. Їхні структурно-організаційні перетворення були прямо пов'язані з тими змінами, що відбувалися у характері злочинності в 1960-і роки. У книзі міститься розповідь про героїчну боротьбу працівників цього підрозділу зі злочинністю, яку відтворено на тлі реальних подій. Автори наголошують, що будні карного розшуку є яскравим прикладом мужності та самовідданості оперуповноважених, які, виконуючи службовий обов'язок, вели наполегливу боротьбу зі злочинністю, зміцнюючи законність та правопорядок в Україні. У цій публікації міститься багато прикладів, що підтверджують згадану тезу, але наводяться лише позитивні з них. Деякі аспекти цієї теми висвітлено в стислій статті О. Сидоренка, теж присвяченій історії карного розшуку. [27] Окремі питання історії діяльності служби протидії економічній злочинності висвітлюються у статті А. Долгого.[28]

Окресленої тематики дослідження стосується і видання «На службі народу. Становлення та розвиток слідчого апарату органів внутрішніх справ України».[29]

До цієї групи робіт також можна віднести книги «Історія Державної автомобільної інспекції України»[30] та «Шляхом становлення і визнання» (остання видана до 90-річчя транспортної міліції). [31] Щоправда, не зовсім зрозуміло, чому упорядник назвав це «шляхом визнання», оскільки, як нам здається, транспортна міліція з моменту

---

[26] Карний розшук України: відданість, вірність, відвага : довідково-історичне вид. / ред. І. Довгаль. Київ : Світ Успіху, 2009. 402 с.

[27] Сидоренко О. Карний розшук – колиска сучасних оперативних служб. *Іменем закону.* 2008. № 23. С. 10.

[28] Долгий А. Становлення служби боротьби органів внутрішніх справ з економічною злочинністю (історичний огляд). *Право України*. 1998. № 5. С. 95–98.

[29] На службі народу.Становлення та розвиток слідчого апарату органів внутрішніх справ України. Київ : ВПЦ при МВС України. 2008. 200 с.

[30] Історія Державної автомобільної інспекції України. Київ : Світлофор, 2002. 312 с.

[31] Шляхом становлення і визнання. До 90-річчя транспортної міліції / упоряд.: Г. О. Пушкарьов. Харків : Фактор-Друк, 2009. 64 с.

свого виникнення вже відразу отримала визнання.

Деякі суттєві аспекти діяльності адміністративної служби в органах міліції (наприкдад, на Донеччині) було розкрито в статті Г. Червоненка.[32]

У 2013 р. була оприлюднена монографія «Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України», створена за загальною редакцією А. Чайковського за участю потужного колективу авторів (заслужений юрист України, генерал-майор міліції В. Сущенко, доктори історичних наук М. Щербак і В. Шевченко, кандидат юридичних наук, директор Музею МВС України В. Довбня, співробітник газети МВС України «Іменем Закону» М. Сальник, полковник С. Чайковський, майор міліції О. Кожухар, науковий співробітник НАВСУ Л. Бакутіна).[33]

Автори у передмові пояснюють, чому саме так вони назвали свою книгу: органи внутрішніх справ та безпеки, «еволюціонізуючись, у сукупності… щодалі більше набували обрисів айсберга: на поверхні для суспільства виднілася лише невеличка їхня складова, все інше утаємничувалося…» (с. 5 книги). Проте, на нашу думку, це не зовсім вдала назва – вона радше літературна, ніж наукова, оскільки непрямо передає зміст дослідження, а автор (ім'я якого винесено на обкладинку) претендує саме на дослідження, і для цього в нього є певні підстави. У книзі оригінально та продумано розміщено фактичний матеріал, подано цілком реалістичні оцінки процесам, пов'язаним із розвитком міліції та службою окремих її діячів. Певну увагу приділено діяльності органів внутрішніх справ і держбезпеки у часи «застою», але, як і у інших авторів, 1960-і роки не є улюбленою темою для висвітлення і у цій книзі.[34]

У 2015 р. до відзначення 20-річчя отримання ХНУВС статусу університету вийшло друком ювілейне ілюстроване видання

[32] Червоненко Г. О. Організаційно-правове забезпечення адміністративної служби Донбасу в другій половині 60–70-х рр. XX ст. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2004. № 3. С. 94–99.

[33] Чайковський А. С. Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України. Київ : Парламентське видавництво, 2013. 404 с.

[34] Греченко В. А. Літопис органів внутрішніх справ і державної безпеки України. *Право і Безпека*. 2013. № 4 (51). С. 183–184.

«Харківський національний університет внутрішніх справ. Ювілейне видання» під загальною редакцією С. Гусарова та за участю О. Бандурки, О. Головка і В. Греченка, [35] де зосереджено цікавий та яскравий ілюстративний матеріал про становлення та розвиток цього закладу вищої освіти, включно з періодом 1960-х рр., його значення для підготовки кадрів для міліції у вказаний період. Подібною, але значно більш інформативною та аналітичною, є колективна монографія вчених ХНУВС «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.)», [36] що була написана за участю одного з авторів цих рядків. У ній основна увага зосереджена на підготовці кадрів для міліції у Харкові, і автори, як і у попередній книзі, не ставили собі за мету детально аналізувати організацію міліції 1960-х рр. та протидію злочинності в цей період. Зазначена тематика знайшла своє подальше висвітлення в наступній монографії вчених ХНУВС, що вийшла друком вже 2019 р. [37]

У 2000-і роки виник значний масив кандидатських та докторських дисертаційних досліджень із різних аспектів історії, правових засад та напрямів діяльності органів внутрішніх справ у вказаний період, а також організації та діяльності регіональних органів міліції, але, знову ж, періоду 1960-х років присвячена незначна їхня кількість.

У 2008 р. А. Чернега захистив дисертацію на тему: «Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.» [38], що за хронологічними межами є найближчою до представленої монографії. Автором було здійснено спробу підготовки цілісного, комплексного й об'єктивного історико-правничого

[35] Харківський національний університет внутрішніх справ. Ювілейне видання / під заг. ред. С. М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2015. 349 с.

[36] Сокуренко В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): до 100-річчя подій Української революції. Харків : Золота миля, 2017. 496 с.

[37] Бандурка О. М., Греченко В. А., Швець Д. В. Харківський національний університет внутрішніх справ: витоки, становлення, розвиток: до 25-річчя створення університету. Харків : Майдан, 2019. 428 с.

[38] Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.

дослідження правового регулювання діяльності органів міліції УРСР у 1956–1985 рр. Дисертантом підтверджено та додатково аргументовано, що основні риси правової системи цього періоду були зумовлені потребами політичної та економічної системи радянського суспільства, відбивалися на статусі (компетенції) органів внутрішніх справ (міліції) та їхній діяльності. Здійснено цілісний науковий аналіз змісту, особливостей та наслідків правового регулювання діяльності міліції УРСР у 1956–1985 рр., обґрунтовано висновок про його важливе значення для визначення статусу, перебудови структури, удосконалення форм і методів роботи, демократизації суспільного життя і забезпечення правопорядку органами внутрішніх справ сучасної України. У дисертації подано ретроспективну картину еволюції правового регулювання діяльності міліції на різних етапах постсталінської реорганізації державного управління, зокрема у 1960-і роки, що нас найбільше цікавить; доведено незначний обсяг, неповноту (суттєві прогалини) і недосконалість нормативно-правової бази, що регулювала діяльність міліції; акцентовано на регламентації роботи її республіканських органів переважно відомчими нормативними актами МВС СРСР, без урахування особливостей економічного розвитку, соціального середовища, національного характеру населення, в умовах тотальної централізації державного управління. Погоджуємося з автором, що правове регулювання діяльності міліції УРСР у вказаний період, крім негативної компоненти, мало й позитивні наслідки, що дає підстави враховувати його окремі аспекти в сучасних реаліях правоохоронної сфери. Дисертант визначив та доповнив негативні особливості правового регулювання діяльності міліції та його наслідки (спрямування основних зусиль держави, зокрема в особі її виконавчого органу – міліції, переважно на охорону інтересів самої держави і стабілізацію правлячого режиму, намагання, певною мірою, перекласти захист прав і свобод громадян і забезпечення їхньої особистої безпеки на трудові колективи та громадськість). Погоджуємося з цим поглядом.

Проте у своїй роботі дисертант, відповідно до заявленої теми, розглядає здебільшого питання правового регулювання діяльності

міліції, певною мірою підготовку кадрів для органів внутрішніх справ, натомість питання протидії злочинності у всіх її аспектах виходили за межі його дослідження, тому ця проблематика в межах окресленого періоду ще залишилася невивченою.

У 2016 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна під керівництвом професора О. Гавриленка була захищена дисертація І. Лесь на тему «Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991 рр.)», [39] де авторка в одному з підрозділів висвітлює деякі питання, пов'язані з підготовкою кадрів для міліції. Проте предметом її дослідження є дисциплінарні правовідносини в органах міліції, і робота присвячена доволі тривалому історичному періоду, тому в ній розкривається лише незначна частина питань організації міліції у вибрані нами роки. У 2019 нею ж було видано монографію за матеріалами цієї дисертації [40], що є комплексним історико-правничим дослідженням, у якому встановлено та охарактеризовано основні принципи, умови та правові механізми забезпечення дисциплінарних правовідносин працівників органів внутрішніх справ України, проведено аналіз дисциплінарної практики в різні історичні періоди розвитку України та показано ефективність застосування тих або інших заходів дисциплінарного впливу для зміцнення службової дисципліни, визначено місце і роль апаратів із політико-виховної роботи та товариських судів (судів честі). Авторкою запропоновано шляхи забезпечення дисципліни в органах (підрозділах) Національної поліції України та у державних воєнізованих структурах у цілому.

Оригінальною за змістом і спрямованістю є стаття Є. Гіди, де зроблено аналіз нормативних актів, що регулювали діяльність міліції у 1960-1980-х рр. [41]

Деякі суттєві аспекти цієї проблеми висвітлювалися у збірниках

---

[39] Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919-1991 рр.) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 218 с.

[40] Лесь І. О. Дисциплінарні правовідносини в органах внутрішніх справ України: історичні аспекти формування. Київ : Фенікс, 2019. 188 с.

[41] Гіда Є. Дентологічні засади діяльності радянської міліції 60–80-х років XX ст.: характеристика нормативних актів. *Теорія держави і права.* 2012. № 7. С. 79–82.

статей, підготованих у Національній академії внутрішніх справ протягом 2010–2013 рр.[42]

Певне значення у розробці розглядуваної тематики має висвітлення діяльності окремих очільників Міністерства внутрішніх справ УРСР. Низка важливих аспектів цієї теми висвітлюється у черговій монографії О. Бандурки «Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках», що вийшла друком у 2022 році. [43] Тут автор, використовуючи значний масив матеріалів, висвітлив різні аспекти організації та діяльності міліції, зокрема і в період 1962–1968 рр., крізь призму історико-політичних портретів міністрів внутрішніх справ Української РСР, показав їхній конкретний внесок у розвиток органів охорони правопорядку вказаних років. У книзі аналізується роль керівників міністерства в його трансформаціях у післясталінську добу з огляду на конкретні історичні ситуації та політику очільників держави, а також організація протидії злочинності у ці часи. Особлива увага приділяється характеристиці особистостей керівників цього відомства, дається розгорнута політична та психологічна характеристика кожного з них. У книзі містяться цікаві факти, мало відомі широкому загалу науковців та читачів, узагальнено значний довідковий матеріал, що дає змогу глибше зрозуміти не лише долю кожного з керівників цього відомства, але й політичну історію України загалом. Оригінальності книзі додає той факт, що автор особисто знав багатьох міністрів внутрішніх справ СРСР та особливо України, зустрічався з ними у неформальній обстановці і тому може засвідчити їхні головні людські якості.[44]

Низка аспектів діяльності міліції в окреслений період висвітлюється

[42] Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історико-правовий аспект) : зб. наук. пр. / ред. кол.: В. В. Коваленко (гол.), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 160 с.; Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Вип. 2. Проблеми правового забезпечення організації та діяльності МВС України (1917–1991 рр.) : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. В. Коваленко (голова), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 104 с.; Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Вип. 3. Проблеми організаційно-правового та кадрового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ (1917–1991 рр.) : зб. наук. пр. / ред. кол.: В. В. Коваленко, В. В. Чернєй, Є. М. Бодюл Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 80 с.

[43] Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках. Харків : Майдан, 2022. 544 с.

[44] Греченко В. А. Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ. *Наше право.* 2022. № 1. С. 175.

в деяких статтях авторів названої монографії, опублікованих раніше.[45]

Певний внесок у розробку цієї проблематики зробили закордонні вчені.[46] Але в таких публікаціях автори висвітлюють переважно історичне тло, на якому розгорталися події в СРСР у 1960-і

[45] Греченко В. А. Делінквентність неповнолітніх у 1960-х рр. та діяльності міліції щодо протидії їй. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 20–27; Греченко В. А. Діяльність міліції УРСР щодо протидії злочинності на початку 1960-х рр. *Право і Безпека.* 2024. № 4. С. 9–19; Греченко В. А. Кадрове забезпечення органів охорони правопорядку (деякі історичні аспекти). *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. Всеукр. науково-практ. конф. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.).Харків : ХНУВС, 2022. С. 71–72; Греченко В. А. Основні аспекти реорганізації міліції на початку 1960-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3. (106). С. 23–36; Греченко В. А. Становлення навчальних закладів із підготовки кадрів міліції в Харкові (1943–1990 рр.). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1 (64). С. 29–39; Греченко В. А. Формування кадрового складу міліції в 1960-ті роки. *Право і безпека.* 2024. № 3(94). С. 56–66; Греченко В. А., Бандурка С. С. Протидія злочинності в Україні у середині 1960-х років: досвід, уроки. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2024. Т. 31. № 4. С. 86–100; Греченко В. А., Брусакова О. В. Організаційно-правові заходи щодо протидії хуліганству в УРСР в 1960-х рр. *Європейські перспективи.* 2025. № 1. С.118–126; Греченко В. А., Клочко А. М. Стан співпраці міліції з добровільними народними дружинами в Українській РСР на початку 1960-х років. Modernization of today's science: experience and trends: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, January 24, 2025. Singapore, Republic of Singapore: International Center of Scientific Research. S. 135–137; Греченко В. А., Клочко А. М. Роль міліції УРСР у протидії злочинності в кінці 1960-х рр. *Право і Безпека.* 2025. № 1. С. 9–20; Греченко В. А., Субота С. І. Протидія економічній злочинності в Україні у середині 1960-х. рр. *Modern vision of implementing innovations in scientific studies: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference*, April 19, 2024. Sofia, Republic of Bulgaria: International Center of Scientific Research. S. 43–44; Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Участь міліції у протидії наркоманії на початку 1960-х рр. Current state and modernization priorities of science, education and society": conference proceedings (Aarhus, Denmark, May 24, 2024): in 2 parts. Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. P. 1. S. 44–45.

[46] David Easter. Nikita Khrushchev and the Compromise of Soviet Secret Intelligence Sources. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* .Volume 35, 2022. Issue 3. Pp.459-481; David Wedgwood Benn. On Re-Examining the Khrushchev Era: A Review Article. *Europe-Asia Studies.*Vol. 56, No. 4 (Jun., 2004), pp. 615-621; Joseph Torigian. "You Don't Know Khrushchev Well": The Ouster of the Soviet Leader as a Challenge to Recent Scholarship on Authoritarian Politics. *Journal of Cold War Studies* 2022. 24 (1): 78–115; Nikita Khrushchev / William Taubman, Sergei Khrushchev, Abbott Gleason, David Gehrenbeck, Eileen Kane, Alla Bashenko. Yale University Press, 2000. 400 p.;Sergei Khrushchev. Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower. ThePennsylvania State University Press, 2000. 784 p.; Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev/Edited by Melanie Ilic and Jeremy Smith. Routledge: Taylor&Fransis, 2009.240 p.; William Taubman. Krushchev: The Man and His Era. London: Simon&Schuster UK Ltd. 2003. 876 p.

роки, звертаючи особливу увагу на роль у виробленні загальної внутрішньої політики лідерів держави того часу – М. Хрущова та Л. Брежнєва. Вони не мали на меті спеціально досліджувати діяльність правоохоронних органів, зокрема міліції, в той період, але їхнє трактування політичної та соціально-економічної ситуації в державі в окреслені роки дає змогу глибше зрозуміти причини злочинності та специфіку боротьби з нею в цей час. Діяльність же органів охорони правопорядку в роботах вказаних авторів представлена з об'єктивних причин поверхово і фрагментарно, оскільки в них не висвітлюються основні функції міліції, такі, наприклад, як протидія загальнокримінальній злочинності, охорона громадського порядку, адміністративна діяльність тощо.

Отже, процес дослідження діяльності органів внутрішніх справ наприкінці 1960-х – протягом перших десятиліть 2000-х рр. був послідовним, безперервним, хоча і мав свої підйоми та спади. Навряд чи можна оцінити активність вітчизняних науковців у цій сфері як значну. Період 1960-х років, як і раніше, не є їхнім улюбленим періодом. Водночас у багатьох публікаціях містяться цінні фактичні матеріали, почерпнуті з архівів, цікаві узагальнення та розмірковування. Загальна оцінка наукової літератури, де розглядаються аспекти організації та діяльності міліції радянської України у 1962–1968 роках, дає підстави дійти висновку, що в цілому дослідниками виконано певну роботу щодо висвітлення цієї теми, зокрема в їхніх працях знайшли відображення окремі питання правового регулювання діяльності органів охорони правопорядку, організаційно-структурні зміни в побудові органів міліції, деякі аспекти основних напрямів діяльності міліції, проблематика підготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації в умовах завершення часткової лібералізації радянського режиму та початку періоду «застою», вирішення адміністративних завдань, виконання міліцейських (поліцейських) функцій. Водночас ціла низка питань хоч і порушувалась, проте детального висвітлення не знайшла, і тому вимагає подальшого дослідження.

При цьому знову наголошуємо, що основний акцент і спрямованість у більшості праць, виданих у радянський період (1960–1991 рр.), було зроблено на висвітленні ролі та завдань партійних організацій у ці роки, в тому числі й щодо керівництва органами

внутрішніх справ. У деяких роботах, особливо тих, що були опубліковані у 1960-х – на початку 1980-х рр., є певні неточності та домінує описовість, труднощі та недоліки у повсякденній діяльності міліції ігноруються, що, без сумніву, суттєво знижує їхню наукову цінність.

У сучасній історико-правничій літературі, як вітчизняній, так і закордонній, більшість найважливіших аспектів цієї проблеми висвітлено не в повному обсязі і на недостатньому рівні. Як і в попередній період, мало вивчено господарську діяльність органів внутрішніх справ у ці роки, недостатньо уваги приділяється регіональній історії органів міліції, її адміністративній діяльності, висвітленню питання злочинності серед самих співробітників міліції.

Отже, оцінюючи стан історіографії діяльності органів охорони правопорядку в 1960-і рр., де вивчалася діяльність органів міліції та її правове регулювання, доходимо висновку, що багато аспектів історії цієї частини державного апарату отримали явно недостатньо повне висвітлення. Робота міліції України в 1960-і роки на сьогодні залишається малодослідженою істориками права. Такі напрями історико-правничих аспектів діяльності органів міліції, як боротьба зі злочинністю, особливо економічною, підготовка кадрів для системи МВС та забезпечення громадського порядку в указані роки ще не знайшли свого достатнього висвітлення. Отже, ця тема є недостатньо дослідженою історико-правничою наукою в Україні, Західній Європі та США.

Як висновок до цього підрозділу можна констатувати, що в науковій літературі останніх 60 років певною мірою знайшли висвітлення деякі питання, пов’язані з організацією, правовим регулюванням діяльності, структурною перебудовою міліції, її внеском у протидію злочинності. Але все ж, незважаючи на наявність певної кількості наукових публікацій, які вийшли станом на 2025 рік, наразі ще немає дослідження, в якому б комплексно розглядались основні напрями організації і діяльності органів міліції в Україні в 1962–1968 рр. в історико-правничому аспекті. Тому ця проблема потребує подальшої розробки, аналізу та узагальнення.

1.2. Джерельна база дослідження

Структура джерельної бази, що використовується в історико-правничій науці, визначається, як відомо, двома основними чинниками: особливостями об'єкта і методологією дослідження. Історико-правничі дослідження, як правило, відрізняються комплексним методом, що дозволяє вивчати складні суспільні відносини в історичній ретроспективі. У своєму дослідженні історики держави і права неминуче зіштовхуються з проблемою аналізу відповідних правовідносин. В орбіту їхнього дослідницького поля повинні входити як юридичні поняття, явища, інститути, так і історичні прийоми дослідження соціальних, демографічних, економічних передумов розуміння контексту епохи та ін., а отже, властиві історичним наукам методи і підходи до джерел. Для юридичної науки загалом і окремих її галузей зокрема ключовим джерелом є нормативно-правовий акт, оскільки він містить у собі первинну інформацію про досліджуване правове явище чи інститут. Іншим важливим джерелом є актуальна правозастосовча практика, що дозволяє побачити, як діє нормативний акт, в чому полягають його недоліки і можливості вдосконалення. Але для істориків права предмет їхнього вивчення має специфіку у зв'язку з тим, що пов'язаний із *минулим*, і це вносить корективи у дослідницьку діяльність.

Готуючи монографію, автори намагалися використати, як і раніше, якомога більше коло джерел, як опублікованих, так і неопублікованих. Деякі з них уже використовувалися нами при підготовці попередніх томів, але конкретні документи були різними, оскільки історичні періоди, відповідно, теж відрізнялися.

Почнемо з опублікованих джерел. Тут насамперед слід зазначити нормативно-правові акти, що визначали правові засади усіх аспектів діяльності органів охорони громадського порядку в окреслений період. Оскільки йдеться про радянську добу, то необхідно назвати документи, що виходили від вищих органів влади: закони та укази Президії Верховної Ради СРСР та УРСР, постанови Ради міністрів СРСР та УРСР (із найбільш політично значущих питань союзний та республіканський

уряди видавали постанови спільно з ЦК КПРС та ЦК КПУ), накази, директиви та вказівки МОГП СРСР (з 1966 р.) та УРСР, а також їхніх місцевих підрозділів, вказівки та роз'яснення прокуратури СРСР та УРСР, Верховного Суду, Міністерства юстиції УРСР, рішення місцевих органів влади та інші партійно-політичні документи, а також підзаконні акти щодо роботи органів міліції.

Значний масив цих документів опубліковано в різних збірниках законодавчих та інших базових нормативних актів радянської влади, де були розміщені матеріали щодо кримінального та адміністративного законодавства, кримінального та адміністративного процесу та організації роботи правоохоронних органів.

Певну наукову цінність мають законодавчі та адміністративні акти вказаного часу. Ці збірники містять різноманітний і значний за обсягом масив документів, де відображено усі найважливіші напрями діяльності радянської держави у досліджуваний період, що дає змогу достатньо повно і різноманітно охарактеризувати та проаналізувати головні аспекти роботи, котру проводили всі керівні органи країни, зокрема й у сфері регламентації діяльності правоохоронних органів і передусім міліції. При підготовці монографії також було використано документальні збірники, присвячені окремим напрямам роботи правоохоронних органів, що були найактуальнішими у вказаний період.

Оскільки «керівною та спрямовуючою» силою всього радянського суспільства у цей час була Комуністична партія Радянського Союзу, не можна було проігнорувати матеріали, що містилися в постановах, резолюціях та розпорядженнях ЦК КПРС, ЦК КПУ, із загальнополітичних, економічних, загальноправових та інших питань життєдіяльності радянського суспільства. У них, окрім іншого, була сформульована і кримінільно-правова політика держави. Крім того, як і в попередні періоди, союзні, республіканські та певною мірою обласні компартійні органи здійснювали насамперед функції оперативного керівництва всім державним апаратом, включно з його місцевими органами та народногосподарським комплексом, тож суттєве місце у їхній діяльності посідали й питання забезпечення охорони громадського порядку та протидії злочинності. Цим займалися як центральні партійні органи (ЦК), так і місцеві компартійні комітети.

У нагоді дослідникам стали й збірки документів, присвячені різним питанням соціально-економічного розвитку СРСР та Української РСР в окреслений період. У поєднанні з аналізом документів, в яких показано роль органів охорони правопорядку у реалізації народногосподарських проблем в Україні, ці збірники, де знайшли відображення основні показники розвитку економіки та її провідних галузей, дають змогу охарактеризувати роль органів та підрозділів МОГП УРСР та їхнє значення в такій невластивій їм сфері, що формально виходить за межі їхніх функціональних обов'язків. [47]

Одним із найважливіших джерел, на яке автори цієї монографії спиралися і в попередніх томах, є збірники документів Міністерства внутрішніх справ СРСР та УРСР. Це нормативні та підзаконні акти загального та відомчого характеру, збірники матеріалів безпосередньо з історії та правових засад діяльності міліції, інших підрозділів, що входили до системи правоохоронних органів.

Як і в минулих дослідженнях, нами було використано 2-й том збірника документів «Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967)», [48] що вийшов 1967 р. та містить значну кількість оригінальних документів про боротьбу, насамперед із загальнокримінальною злочинністю.

Знову наголошуємо, що особливо важливу роль для нашого дослідження відіграли збірники документів з історії міліції України під загальною редакцією вже неодноразово згадуваного у попередньому підрозділі П. Михайленка, що значно підсилюють документальну базу, оскільки містять систематизований матеріал. Розглядуваного періоду стосується матеріал 3-го тому (1946–1990 рр.), виданий 2000 р.[49] З цих збірників були використані різні документи: директиви МВС СРСР і

[47] Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1975 : в 4 т. М. : Известия, 1975. Т. 3. 480 с. Сборник законов Украинской ССР Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1975 : в 4 т. М. : Известия, 1975. Т. 3. 480 с.; Сборник законов Украинской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР, 1938–1979 : в 2 т. / сост. З. К. Калинин. Киев : Политиздат Украины, 1980. Т. 2. 648 с.

[48] Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967) : сборник документов Киев: ВШ МООП УССР, 1967. Т. 2 (1926–1967 гг). 952 с.

[49] Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Київ : Генеза, 2000. Т. 3 : (1946-1990). 614 с.

УРСР, накази міністрів охорони громадського порядку СРСР та УРСР, довідки про роботу окремих місцевих та галузевих органів міліції. До третього тому було включено понад 530 документів і матеріалів, а також додаток, до якого увійшли документи, віднайдені після виходу у світ 1-го та 2-го томів. У трьох томах цього видання були використані документи і матеріали 33 фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), двох фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань та України (ЦДАГОУ), фондів обласних державних архівів, фондів Галузевого державного архіву МВС України, збірників законодавчих та інших нормативно-правових актів СРСР, УРСР, офіційних та неофіційних періодичних видань 1946–1990 рр. та інших джерел.

Різноманітний та достатньо широкий матеріал, що часто нами цитувався під час написання всіх розділів цієї монографії, знаходиться в т. 6 (5 березня 1953 – грудень 1968 рр.) наукового видання «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)».[50]

У ньому вперше в історико-правовій літературі було оприлюднено дуже широке коло документів і матеріалів, що відтворюють основні аспекти та етапи розвитку Міністерства охорони громадського порядку (1962–1968 рр.).

Цікавими є біографічні нариси про міністра внутрішніх справ (О. Бровкіна) та міністра охорони громадського порядку (І. Головченка), що були використані під час підготовки відповідного (другого) розділу цієї монографії.

Тут розміщено Указ Президії Верховної Ради Український РСР про перетворення республіканського Міністерства внутрішніх справ УРСР у республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР від 5 вересня 1962 р., Указ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення щорічного свята дня радянської міліції від 26 вересня 1962 р., Указ Президії Верховної ради УРСР про

[50] Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) / авторський колектив: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук, Т. О. Проценко, В. В. Ткаченко, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, В. А. Довбня, О. В. Кожухар; за заг. ред. А. Б. Авакова. Т. 6 : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 – грудень 1968 рр.). Київ – Харків : Мачулін, 2016. 986 с.

затвердження тексту присяги особового складу радянської міліції і Положення про порядок прийняття присяги тощо.

Багато уваги приділено наказам міністра охорони громадського порядку І. Головченка. Зокрема, тут публікуються такі його накази: наказ з оголошенням рішення колегії МОГП УРСР про взаємодію органів міліції з добровільними народними дружинами по охороні громадського порядку від 03 квітня 1963 р., наказ про організацію навчально-консультаційних пунктів спеціальних середніх шкіл міліції МОГП УРСР від 20 вересня 1963 р., наказ про введення в дію Положення про громадських помічників слідчих органів МОГП УРСР від 08 жовтня 1963 р. та багато інших.

Наведено і директиви, вказівки, доповідні записки, інструкції, огляди МОГП СРСР та МОГП УРСР, зокрема: доповідну записку міністра охорони громадського порядку І. Головченка про наслідки роботи органів міліції по боротьбі з навмисними вбивствами від 17 жовтня 1962 р., вказівка слідчого управління МОГП УРСР підвідомчим підрозділам щодо покращення роботи за скаргами (заявами) громадян від 12 грудня 1963 р., Інструкцію про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та порушеннями з боку неповнолітніх від 11 травня 1964 р., подання прокуратури УРСР про порушення законності, допущені працівниками міліції при охороні (конвоюванні) арештованих, від 30 вересня 1965 р., оглядово-інформаційний лист управління пожежної безпеки пожежної охорони ОГП УРСР про великі пожежі, що мали місце у 1964 році у містах і населених пунктах сільської місцевості УРСР, від 28 квітня 1965 р. та ін. Як бачимо, ці документи різнопланові, мають різні походження, спрямованість, адресність, але головне, що вони дають змогу висвітлити практично всі основні напрями діяльності міліції. Але зазначимо, що більшість із них присвячено протидії загальнокримінальній злочинності, що цілком виправдано і закономірно.

Важливу і цінну групу джерел становить мемуарна література. Незаперечним є факт визнання мемуарної літератури не лише джерелом фактичної інформації, але й важливим чинником культурно-історичного процесу, пам'яткою суспільно-політичної думки епохи її створення. Провідною жанровою ознакою

мемуаристики, як відомо, є суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів, співвіднесенням власного духовного досвіду автора з внутрішнім світом його героїв, соціально-психологічною природою їхніх вчинків, мотивацією дій і рішень. Власне, спогади (мемуарна оповідь) належать до творів із достатньо складною структурою, позаяк містять широку ретроспективу, охоплюють значні просторово-часові межі, вирізняються більш-менш осмисленими селективними принципами добору фактографії, складною композицією, інколи спираються на певні аксіологічні (ціннісні) приписи, своєрідну систему аргументації, певне коло джерел та авторську концепцію. Категорія мемуаристів, яким властиві такі мемуарні практики, виділялася з-поміж широкого загалу сучасників підвищеним усвідомленням власного «Я» та загостреною рецепцією дійсності. Лейтмотивом, котрим зазвичай керуються автори мемуарів, є намір зафіксувати для нащадків свою участь в історичних подіях, зокрема обміркувати власні місце та роль, що найповніше виявляється на схилі життя тієї чи іншої особистості.

У нашому випадку – це спогади ветеранів МВС і міліції, які, зокрема, дають змогу чіткіше виявити основні форми і методи роботи працівників органів охорони правопорядку у досліджуваний період. Мемуаристами розглядається широке коло проблем, із якими стикалися співробітники органів міліції під час своєї роботи у 1960-і роки. Важливими, змістовними й цікавими є мемуари з викладом повсякденних подробиць життя цих людей, їхніх вражень та спостережень жахливих, як це нерідко буває у діяльності правоохоронців, і переломних подій, що характерні і для періоду 1960-х років. Це, відповідно, прямо впливає і на наукову цінність матеріалів. Автори монографії використали спогади Ф. Овчаренка, [51] О. Бандурки,[52] І. Дегтярьова[53] та ін.

Особливо цікавий фактичний матеріал щодо очільників органів внутрішніх справ міститься у нарисах О. Бандурки «Міністри теж

[51] Овчаренко Ф. Д. Спогади. Київ : Оріяна,2000. 456 с.

[52] Бандурка О. М. Триста п'ятдесят років мого життя. Харків : ХНУВС, 2001. 480 с.; Бандурка О. М. Міністри теж люди. Харків : Майдан, 2020. 299 с.

[53] Дегтярьов І. Л. Мої спогади про Київську Вищу школу // Національна академія внутрішніх справ України: люди, факти, події (1921–2001) / Я. Ю. Кондратьєв, О. Ф. Гіда, О. С. Городецький та ін. Київ : НАВСУ, 2002. С. 247–248.

люди».[54] Автор розповідає про зустрічі та спільну роботу протягом багатьох років із міністрами внутрішніх справ УРСР, СРСР та незалежної України, зокрема й тими, які працювали у досліджуваний нами період. Спогади Олександра Бандурки цікаві як розповіді про минуле, що ґрунтуються на особистому досвіді та пам'яті мемуариста. Порівняно з іншими джерелами особового походження, саме в таких мемуарах найпослідовніше та найповніше реалізується історична самосвідомість особистості – у цьому й полягає специфічна соціальна функція мемуарів як виду джерел. Особливістю цих спогадів є їхня документальність, що базується на свідченнях автора та сучасників подій. Однак такі нариси – це не тільки об'єктивна фіксація фактів минулого, але й певна сповідь, пояснення і роздуми особистості. Як і кожні мемуари, ці теж мають суб'єктивний характер. Проте ця суб'єктивність спогадів є їхньою властивістю, яка й робить їх неоціненним матеріалом для здійснення біографічного дослідження (адже вказані мемуари містять унікальні факти та деталі як із життя автора, так і його сучасників). Як відомо, цінність спогадів як джерела біографічних досліджень залежить від багатьох чинників, зокрема від того, яку роль відігравав сам автор в описуваних ним подіях, від гостроти сприйняття ним дійсності, від його здатності запам'ятати перебіг подій, а також від часу їх написання. У цих замальовках реалістично відображаються деталі життя автора та його сучасників не лише в громадсько-політичній роботі, а й у буденному житті, в сім'ї, колі друзів, у години дозвілля. Перед нами постають живі особистості з їхнім духовним світом та індивідуальними рисами характеру, емоціями, амбіціями, пошуками і сумнівами, звичайними людськими слабкостями й недоліками. У цьому безсумнівна заслуга автора згаданої роботи – йому вдалося показати не чорно-білі світлини, а портрети різних людей із численними відтінками барв. [55]

Низка спогадів ветеранів МВС міститься в уже згаданому нами т. 6 збірника «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)» (розділ другий). Тут, зокрема,

[54] Бандурка О. М. Міністри теж люди. Харків : Майдан, 2020. 299 с.

[55] Греченко Володимир. Штрихи до портретів міністрів внутрішніх справ: погляд особистий, але не тривіальний (стосовно книги Олександра Бандурки «Міністри внутрішніх справ теж люди». Харків : Майдан, 2020. 299 с.) *Право. UA*. 2020. № 1. С. 190–193.

розміщено спогади ветеранів: М. Андрієвського «Одного разу вночі...», М. Шестьоркіна «Як ми боролися зі злочинністю», М. Водька «Погляд крізь роки», Л. Перова «Назустріч небезпеці», А. Сумцова «У боротьбі з вогнем», А. Ліфантьєва «Засуджені теж люди» та ін. Характерна особливість цих спогадів – їхня автобіографічність, документальність, ніби «пропуск через себе», оповідь про соратників, їхній героїзм, найцікавіші випадки з практики або ті, що з якихось причин найсильніше запам'яталися. Характерний приклад – спогади колишнього старшого оперуповноваженого карного розшуку Балаклейського РВВС Харківської області, майора міліції у відставці М. Шестьоркіна, який детально розповідає про розкриття крадіжки з магазину маленького хутора біля села Лозовеньки в серпні 1964 р.[56]

Значну частину бібліографічної бази вивчення діяльності органів охорони правопорядку України становлять архівні матеріали. Архівні джерела є важливим засобом пізнання не лише історичних, але й історико-юридичних явищ. Цей вид історичних джерел, як носій історико-юридичної інформації, дозволяє розширити уявлення про становлення і розвиток державних і правових інститутів та явищ, а також надати організаційно-правову характеристику крізь призму процесів їхньої інституціоналізації. Важливе значення архівні джерела мають під час дослідження процесу зародження правових явищ, інститутів, актів, оскільки дозволяють прослідкувати систему поглядів, сукупність причин і, відповідно, краще зрозуміти специфіку правових явищ і інститутів, передбачити ефективність їхньої діяльності.

Значний масив джерел утворюють документи та матеріали з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Для дослідження обраної теми дуже інформативними є документи, що зберігаються у ЦДАГОУ. Вони містять інформацію про важливі політичні рішення вищих органів влади щодо основних аспектів діяльності апарату МОГП на території УРСР (Ф. 1 – «Центральний комітет комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)»).

Багато узагальнюючих матеріалів щодо рівня злочинності, протидії їй міститься в документах адміністративного відділу ЦК КПУ,

[56] Шестьоркін М. С. Як ми боролися зі злочинністю // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 706–708.

доповідних записках секретаря ЦК КПУ В. Дрозденка першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту, спільних доповідних записках прокурора УРСР, міністра охорони громадського порядку УРСР, голови Верховного Суду УРСР в ЦК КПУ, котрі теж були нами віднайдені в ЦДАГОУ і використані в монографії.

Ці архівні документи та матеріали є основною базою дослідження аспектів, пов'язаних із організацією, еволюцією правових засад та діяльністю органів охорони громадського порядку у різних регіонах України у 1962–1968 рр. Звичайно, через те, що основним завданням міліції була протидія злочинності, значна частина матеріалів із цього архіву, котру було використано під час підготовки монографії, була присвячена різним аспектам цієї діяльності органів охорони правопорядку (наприклад: ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017 та ін.). Крім того, було використано матеріали з цього архіву, де мова йде про зловживання в діяльності працівників міліції та різні порушення ними законності (наприклад: ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159).

Вказані документи надають цінну інформацію, передусім узагальнюючого характеру, однак найбільше джерел можна знайти у Галузевому державному архіві МВС України, що й зрозуміло, адже в ньому апріорі повинно бути найбільше справ із досліджуваної тематики. Тут, зокрема, містяться такі документи: збірки наказів, розпоряджень, циркулярів та інших директивних документів МОГП, огляди, накази щодо особового складу, відомості стосовно структури цього міністерства, штатів, якісного складу, руху кадрів у центральному апараті та територіальних УОГП, інформація про кількість проступків та злочинів, порушень службової дисципліни та вжиті заходи. Цінні та часто узагальнені відомості містяться у матеріалах листування міністерства з центральними органами та місцевими відомствами з різних питань правоохоронної діяльності. Тому доволі значну кількість архівних документів, у яких висвітлюються різні аспекти діяльності республіканського МОГП, опрацьовано авторами у ГДА МВС України. Зокрема, фонд 45 «Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР». У монографії відпрацьовано і використано у матеріалах дослідження архівні документи (накази, директиви, інструкції тощо) з окремих аспектів діяльності органів міліції, зокрема агентурно-оперативної, обліково-статистичної та ін. На основі систематизованих матеріалів

проаналізовано головні структурні трансформаційні процеси в апараті МОГП УРСР у вказані роки, зміну функціонального навантаження на апарати міліції, додавання чи позбавлення окремих функцій тощо. Інформативно змістовними є справи, упорядковані на основі звітів та доповідей про становище та організацію роботи підрозділів, що входили до структури МОГП УРСР.

Протидії злочинності тут, зокрема, присвячені справи з ф. 19. Оп. 1. Спр. 51, ф. 25. Оп. 1. Спр. 70, ф. 31. Оп. 1. Спр. 1, 8, 23, ф. 54. Оп. 1. Спр. 200 та ін.

Деякі сюжети і аспекти теми висвітлювалися нами на основі синтезу джерел двох архівів: ЦДАГОУ і ГДА МВС України. Йдеться, зокрема про біографічні нариси про очільників МВС – МОГП УРСР: О. Бровкіна, І. Головченка та В. Гайдамаку, вміщені нами у другому розділі монографії. Це матеріали з ЦДАГОУ (ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759), ГДА МВС (ф. 40. Оп. 10. Спр. 6), ГДА СБУ (ф. 16. Оп. 1. Спр. 890), ГДА МВС України (ф. 3. Оп. 1. Спр. 204), де йдеться про життєдіяльність О. Бровкіна; ЦДАГОУ (ф. 1. Оп. 24. Спр. 6022) – про І. Головченка; ЦДАГОУ (ф. 1. Оп.10. Спр. 2613), ГДА МВС України (ф. 40. Оп. 10. Спр. 12), ГДА МВС України (ф. 3. Оп. 1. Спр. 203) – про В. Гайдамаку. Саме такий синтез дозволив авторам достатньо всебічно і, сподіваємось, об'єктивно висвітлити роль цих керівників у діяльності міліції УРСР в окреслений період.

Слід зазначити, що частина матеріалів із ЦДАГОУ та ГДА МВС написана українською мовою, але з доволі значною кількістю помилок, найпоширеніми з них були русизми: мероприємства (правильно «заходи»), на протязі (правильно «протягом») та ін. – усі не будемо перераховувати, оскільки профіль нашого дослідження не філологічний, а історико-правничий. Водночас не згадати про такі помилки також не можна, оскільки вони відбивають загальний рівень культури керівників МОГП та їхніх помічників.

Також авторами було проведено опрацювання деяких фондів ГДА СБ України, хоча і меншою мірою, ніж у попередньому томі. Як уже вказувалося, це стосувалося діяльності О. Бровкіна на початку його кар'єри в МДБ – МВС.

Вивчення і використання документів і матеріалів різного походження дало змогу на основі конкретних даних характеризувати та

аналізувати стан і динаміку розвитку органів охорони правопорядку в республіці у вказаний період, уточнити, як ставилися і вирішувалися найважливіші проблеми їхньої діяльності, а також із позицій різних методологічних підходів оцінити всю багатопланову роботу, котру вони проводили.

Отже, монографія спирається на достатньо значну і різноманітну бібліографічну базу. Основна частина використаних документів та матеріалів стосується загальних питань організації та діяльності органів охорони правопорядку протягом усього періоду функціонування МОГП УРСР. Слід зазначити, що більшість джерел містять відомості про позитив у діяльності міліції, успіхи та досягнення в роботі її центрального апарату та місцевих підрозділів. У багатьох із них вельми мало відомостей про недоліки в роботі органів охорони правопорядку, труднощі, що були в повсякденній діяльності. Це пояснюється тим, що джерела створювалися за радянської доби, коли не було прийнято акцентувати на недоліках. Таку особливість офіційних джерел того часу необхідно враховувати. Насамперед, для будь-якої бюрократичної системи властиве прагнення приховати негативну та перебільшити позитивну інформацію. Це зауваження повною мірою стосується і даних міліцейської статистики, що страждає як на приписки, так і на небажання реєструвати деякі злочини.

Водночас у доповідних записках прокурора республіки, міністра охорони громадського порядку УРСР в ЦК КПУ міститься достатньо багато фактів і узагальнень про реальний рівень злочинності в країні, недоліки в роботі місцевих органів міліції, злочинність у її лавах. Подібні матеріали наявні також у рішеннях колегії Міністерства охорони громадського порядку, наказах міністра, директивах, вказівках міністерства підпорядкованим підрозділам. Це дає можливість всебічно розкрити основні аспекти діяльності міліції в той час.

Отже, дані, що зберігаються в центральних та галузевих архівах, дали можливість авторам окреслити достатньо цілісну картину кримінальної ситуації в 1962–1968 рр. в Україні, вичленувати комплекс заходів, котрі застосовувала держава, Міністерство охорони громадського порядку республіки, керівництво його обласних управлінь, міських та районних відділів і відділень із її регулювання.

Загалом опубліковані документи та матеріали, названі архівні

джерела, на нашу думку, дозволяють достатньо повно і об'єктивно висвітлити той обсяг роботи, що його було покладено на органи охорони правопорядку у вказані роки, простежити еволюцію нормативно-правової бази, організаційно-правових засад, які регламентували їхню діяльність.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологія, на якій базується достовірне дослідження історії органів охорони правопорядку, вимагає посилання на різноманітні підходи та принципи, що дозволяють отримати об'єктивні наукові результати, тобто методологію як систему підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження. До складу цієї методології, на нашу думку, входять: 1) загальнонаукові методи; 2) спеціальні методи, – хоча в літературі окремо виділяються ще філософські методи і міждисциплінарні.

Базовою методологічною засадою, вважаємо, повинен бути загальнонауковий *діалектичний* метод, що обґрунтовує взаємозв'язок та взаємообумовленість соціальних процесів і явищ. Він ґрунтується на розумінні процесів та явищ у взаємозв'язку та взаємодії, дозволяючи осягнути їхній розвиток та зміну в часі. Діалектичний підхід забезпечує розуміння того, які чинники сприяли генезі та зміні історичних явищ, а які заважали цьому розвитку. Він дозволяє осмислити сутність нормативної бази, що визначала правовий статус правоохоронних органів у певний конкретний відрізок часу. Погоджуємося з думкою Н. Крестовської та Л. Матвєєвої, що складовими діалектичного методу є принципи об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму [57]. *Об'єктивність* є важливим принципом методології будь-якого історико-правничого дослідження. За допомогою використання об'єктивного підходу до вивчення історичних подій та явищ дослідники можуть уникнути підкреслення особистісних переконань та ставлення до них. Це, безумовно, дозволяє, на наше тверде переконання, досягти більш точних та достовірних результатів дослідження, уникнути

[57] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

акцентації на певній позиції та забезпечити наукову обґрунтованість результатів дослідження.

Одним із найважливіших принципів методології, на який спиралися автори, був *історизм*. Застосування принципу історизму дозволило розглянути всі історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин, в їхньому взаємозв'язку і взаємообумовленості. Усі історичні явища вивчалися в розвитку: як вони виникли, які етапи в своєму розвитку пройшли, чим врешті-решт стали. Події чи особи, їхня діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Застосування принципу історизму було важливим ще й тому, що він не обмежується констатацією минулого, а передбачає цілісний синтез минулого, сьогодення і майбутнього як атрибутів людського буття в їхній динаміці. З позиції цього принципу правове явище розглядалося не тільки як таке, що змінюється, але й як частина людської історії, культури, результат свідомої, цілеспрямованої діяльності людини, що дозволило всебічно врахувати зумовленості характеру і результатів юридичної діяльності. При цьому автори виходили із взаємозв'язку різних видів і форм духовного освоєння соціальної дійсності. Втілення в життя принципу історизму в пізнанні правових явищ передбачало насамперед погляд на предмет дослідження, що цікавить нас на даний момент, із позиції його змін у часі в ході розвитку історії радянського суспільства. Історія в цьому випадку розумілася як постійне перетворення майбутнього на теперішнє і теперішнього на минуле в результаті людської діяльності. У цьому перетворенні розвиток юридичних відносин зумовлюється передусім природно-історичним процесом. Застосування принципу історизму дозволило досліджувати історичні події та явища з урахуванням усіх історичних чинників, що впливали на радянський соціум у 1962–1968 рр. Це також дало змогу виявити соціально-політичне тло, на якому відбувалися події, виокремити їхні передумови та чинники еволюції. Завдяки принципу історизму в монографії досліджено історико-правничі підходи до вирішення завдань організації міліції, протидії злочинності в умовах початку «застійного» періоду радянського політичного режиму в історичній динаміці.

Застосовуючи принцип *усебічності*, автори намагалися виокремити

предмет дослідження, розглянути усі його аспекти і грані, виявити його сутність та зв'язки з іншими предметами, виходити з фактів у їхній сукупності. Аналізуючи позитивні положення багатьох указів, постанов, директив, вказівок керівних органів влади СРСР та УРСР, автори, спираючись на діалектичний підхід, вказували на певну їхню обмеженість, що була характерною для нормативно-правових актів радянської доби, оскільки останні виходили з марксистських постулатів про класовість суспільства, часто мали відбиток парадності, прикрашання ситуації та замовчування недоліків.

Щодо принципу *конкретності*, то він застосовувався для аналізу правового регулювання та правового впливу конкретних нормативно-правових актів на діяльність органів внутрішніх справ в окреслений період і здійснювався через його складові, з урахуванням економічних та соціально-політичних умов, що тоді функціонували. У монографії зазначений принцип використовувався передусім для точного визначення фактів, їхньої прив'язки до місця та часу; автори зважали на різноманітні умови місця, часу та інші обставини, що зумовлювали та змінювали буття предмета дослідження, намагалися виявити специфічний механізм взаємозв'язку загального і одиничного, розглянути предмет дослідження у складі більш широкого цілого, елементом якого він був.

Із-поміж інших філософських методів історико-правничої науки, що їх використали автори, слід назвати *герменевтичний* метод (мистецтво тлумачення історичних текстів). За допомогою цього методу встановлювалася текстуальна сутність нормативних приписів законодавчих та інших нормативно-правових актів, у яких регламентуються питання охорони громадського порядку, функціонування правоохоронних органів щодо запобігання злочинній діяльності та розкриття злочинів.

Загальнонаукові методи історико-правничої науки, що їх використали автори, охоплюють аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного, логіку.

Метод *індукції* дав змогу аналізувати історико-правові явища від конкретного до загального, тобто загальне положення виводилося логічним шляхом із одиничних суджень. У монографії він ґрунтувався на спостереженнях і фактах за темою дослідження та їхньому аналізі, а

також на певному досвіді авторів у цій сфері – з подальшим узагальненням у висновках.

Метод *дедукції* сприяв перетворенню логічного висновку від загального до часткового, тобто спочатку авторами досліджувався стан об'єкта загалом, а потім його складові елементи. Метод дедукції використовувався також після накопичення й аналізу емпіричного матеріалу за темою дослідження з метою систематизації та узагальнення його результатів.

За допомогою методу *узагальнення* здійснювалася систематизація опрацьованих матеріалів для формулювання висновків, рекомендацій та визначення шляхів підвищення дієвості правового регулювання діяльності органів охорони правопорядку у досліджуваному контексті.

Метод *періодизації,* використаний авторами, полягав у певній систематизації, що передбачала умовний поділ історії міліції на певні хронологічні періоди, в цьому випадку – 1962–1968 рр. Окреслений період мав певні відмінні риси за окремими роками, що були визначені відповідно до змін в організації органів охорони правопорядку (спочатку існування лише республіканського Міністерства охорони громадського порядку, а потім, у 1966 р., відтворення союзно-республіканського Міністерства охорони громадського порядку СРСР, що означало відновлення централізованого управління органами міліції в масштабі країни (МОГП СРСР)). Цей метод також був застосований для складання плану монографії, висвітлення особливостей діяльності й організації міліції та означав аналіз історико-правових процесів та явищ із погляду поділу їх на періоди.

Використання *структурного* методу, заснованого на виявленні стійких зв'язків усередині системи, що забезпечують збереження її основних властивостей, дозволило проаналізувати зміни в структурі та організації міліції протягом досліджуваного періоду, виявити певну логіку змін та незмінностей у них.

Застосовувався в дослідженні й метод *аналізу*, який полягав у тому, що досліджуваний об'єкт поділявся на складові елементи (ознаки, властивості, структурні частини), кожний із яких досліджувався окремо як частина розчленованого цілого. Основними елементами проведеного аналізу були: компетенції міліції і зміст виконуваних нею функцій; форми й методи реалізації міліцією своїх функцій; політичні

та соціальні умови, в яких ці функції здійснювалися; загальна генеза органів охорони правопорядку протягом визначеного історичного періоду; наслідки діяльності міліції в системі органів державної влади; причини і небезпеки дисфункціональності правоохоронних органів.

Використання методу *синтезу* в дослідженні означало з'єднання основних компонентів розвитку органів охорони правопорядку в досліджуваний період. Як наслідок, були отримані синтетичні знання, тобто знання, що розширювали попередній досвід, конструювали нове у дослідженні історії міліції. Відмітною властивістю застосування методу синтезу стало те, що цей метод був реалізований із виходом за межі наявної основи попередніх досліджень.

Використання *інституційного* методу було спрямоване на дослідження місця і ролі політичних та правових інститутів у житті тогочасного радянського суспільства, що відбивалося в основних політичних процесах. Інституційний метод значною мірою сприяв більш повному розумінню проблем управління органами внутрішніх справ. Він також дав змогу дослідити основні внутрішні механізми функціонування організаційної структури, здійснення повноважень радянських органів міліції як єдиного специфічного державного інституту в період певного демонтажу тоталітарної системи, взаємодії та взаємовпливу його політичних, юридичних, організаційних та ідеологічних елементів.

Антропологічний підхід теж використовувався як один із найважливіших принципів методології історико-правничої науки. Його застосування означало розгляд історичних подій та процесів із погляду взаємодії людської культури та суспільства. Антропологічний підхід дозволив виявити, які чинники впливали на розвиток та зміну правових і соціальних норм, а які – зумовлювали їхню сталість та збереження в часі.

Відповідно до сучасних тенденцій розвитку теорії держави та права автори також використовували *інтегративну методологію*, що поєднує концептуальний потенціал біографістики, історичної психології та соціальної філософії і психології. Це вбачається плідним і дуже перспективним напрямом стосовно історії органів охорони правопорядку, адже характерні риси, притаманні цим інституціям (вирішальна роль у виконанні однієї з основних функцій держави,

великі владні повноваження, розгалужена структура, доволі жорстка службова дисципліна особового складу та ін.), надзвичайно підвищують роль керівників цих органів в ефективній реалізації або, навпаки, «провальності» поставлених завдань. Не випадково саме в цій сфері формуються образи багатьох героїв та антигероїв свого часу.

Соціологічний підхід дозволив зосередитися на вивченні взаємодії та впливу соціальних чинників на історичні процеси та явища, в яких діяли органи охорони правопорядку у досліджуваний період. Соціологічне праворозуміння, на відміну від нормативного, визнає основою права не сукупність (систему) абстрактних і формальних соціальних норм, а безпосередньо суспільне життя, у певний спосіб упорядковану взаємодію соціальних суб'єктів, «живе» право як конкретне, динамічне, фактично існуюче явище, що лежить в основі створення законів та прийняття інших юридичних рішень. Такий підхід до визначення сутності, змісту, форм існування, призначення права притаманний ліберальним та гуманістичним традиціям у праворозумінні. Соціологічний підхід дав можливість дослідити питання: соціальної дії права у радянському суспільстві; соціалізації і ресоціалізації людини; правової поведінки у суспільстві; соціальних чинників впливу на поведінку і право; ефективності законодавства; соціальної природи злочинності.

Спеціальними науковими методами, притаманними науці історії держави і права, були вибрані ті, що об'єднані поняттям «історичний»: це *історико-юридичний*, що доповнюється *історико-генетичним*. Інколи такий метод називають просто «історичний». До спеціальних методів історико-правничої науки, що в окремих випадках були використані авторами, також належать *формально-юридичний, конкретно-історичний, порівняльно-історичний* методи.

Використання *порівняльно-історичного* методу дозволило простежити зміни в нормативно-правових засадах організації та діяльності правоохоронних органів в умовах досліджуваного періоду, виявити особливості форм і методів забезпечення ними охорони громадського порядку та протидії злочинності на кожному етапі історичного розвитку. Застосування порівняльно-історичного методу дозволило також порівняти державно-правові явища різних

історичних періодів із визначенням тенденцій і закономірностей у сфері контролю за злочинністю та, певною мірою, динаміки розвитку криміногенної ситуації. Історичні порівняння використовувалися і для забезпечення обґрунтування окремих положень та рекомендацій для дій сучасних правоохоронних органів України. Зокрема, такий підхід може використовуватися для обґрунтування твердження щодо доцільності надання правоохоронним органам особливих повноважень у певні періоди (зокрема під час дії воєнного стану) для забезпечення контролю за злочинністю.

Історико-правовий метод використовувався для розкриття особливостей генези злочинності залежно від змін у соціально-економічному бутті суспільства, законодавчих та інших заходів протидії їй.

Проблемно-хронологічний метод застосовувався для розгляду історичних процесів та явищ із погляду їхньої проблемності та хронологічної послідовності. Цей метод дав можливість зрозуміти, які проблеми у діяльності правоохоронних органів виникали в різні періоди їхньої історії та які методи їхнього вирішення використовувалися в той час.

Діяльнісний підхід, що використовувався авторами, означав розгляд історичних процесів та явищ із погляду діяльності людей та суспільства. Він дозволив виявити, які чинники впливали на формування та розвиток певного напряму діяльності правоохоронних органів та які чинники зумовлювали їхню ефективність та результативність.

Формально-логічний метод став у нагоді при дослідженні нормативно-правових актів, що визначали правовий статус правоохоронних органів у вибраний період дослідження. Він забезпечив логічну обробку правових норм, пов’язаних із протидією злочинності протягом різних історичних періодів. Ця обробка здійснювалася стосовно матеріалів, що характеризують окремі державно-правові явища, а саме: державне управління, наприклад міліцією, правове регулювання її діяльності, реалізацію законів та інших нормативно-правових актів щодо її діяльності.

Застосування *аналітично-описового* методу дозволило охарактеризувати стан кадрового забезпечення організації та діяльності правоохоронних органів у обраний для дослідження період.

Метод *функціонального аналізу* дав змогу визначити системоутворюючі залежності та функції досліджуваного об'єкта та їхній вплив на інші об'єкти (зокрема, соціальне середовище). Функціональним аналізом було охоплено окреслення діапазону і змісту виконуваних правоохоронними органами функцій; механізмів здійснення ними цих функцій; умов і чинників їх адекватної реалізації; еволюції функцій органів охорони правопорядку та їхньої функціональності з бігом часу; наслідків функціонування правоохоронних органів у системі органів державної влади; причин і небезпек їхньої дисфункціональності; змін, що виникли в їхній організації та структурі при реалізації цих функцій.

Міждисциплінарний підхід до проведення наукових пошуків дозволив залучити для аналізу різноманітні методи досліджень, що сприяло підвищенню рівня узагальнюючих висновків завдяки мультиплюралізму поглядів на проблему на основі різновекторності проведеного аналізу.

Розділ 2
КЕРІВНИКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ТА МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

2.1. Міністр внутрішніх справ УРСР, генерал-майор внутрішньої служби Олексій Миколайович Бровкін

О. М. Бровкін

Олексій Бровкін – типовий представник партійно-радянської номенклатури. Він був заступником міністра внутрішніх справ Української РСР, а згодом – міністром.

Початок біографії був таким. Олексій Миколайович **Бровкін** (1906–1983) народився в м. Путивль Сумської області в сім'ї селянина-

бідняка. В анкеті, заповненій у 1954 р., вказав, що за національністю росіянин.[58] Як він сам зазначав у автобіографії: «Батьки мої селяни-бідняки, працювали по найму, батько в останній рік життя (помер у 1912 р.) працював кочегаром у Путивльській земській лікарні; мати працювала в тій же лікарні санітаркою. Після смерті батька мати перейшла працювати домогосподаркою в Суми. Після 1917 р. і до смерті працювала прибиральницею в Сумах у школі № 5, там само працювала прибиральницею і сестра».[59] Початкову освіту майбутній міністр отримав у приходській школі. Це була найнижча ланка початкової освіти у той час. На початку ХХ ст. у приходських школах навчалися здебільшого три роки. Основними предметами були Закон Божий, церковний спів, арифметика, читання, історія. Продовжив навчання Олексій Бровкін у чотирикласному початковому училищі у м. Суми.

Трудову діяльність розпочав у 1922 р. на сезонних роботах у селах Миколаївка та Степанівка Сумської області, де заготовляли сировину для Великожовтневого Степанівського цукрового заводу. До 1924 р. О. Бровкін устиг також попрацювати робітником-вагарем та лаборантом на цих підприємствах. У 1924–1929 рр. він дещо змінив свій робітничий профіль і вже працював слюсарем-електромонтером на Червонозаводському рафінадному заводі в м. Суми. Генерал-полковник міліції О. Бандурка, який зустрічався з О. Бровкіним у 1959 р., відзначав, що йому «потиск руки міністра запам'ятався, це була рука людини фізичної праці».[60]

У 1929 р. О. Бровкін вирішує продовжити навчання за технічним профілем і вступає до Сумського машинобудівного інституту, де у 1930 р. отримує спеціальність інженера-механіка. Цього ж року він стає членом комуністичної партії. В анкеті щодо сімейного становища

[58] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759. Арк. 57.

[59] Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). Генерал внутрішньої служби ІІІ рангу // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917-2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол. : Вербенський М. Г., Ярмиш О. Н., Криволапчук В. О., Проценко Т. О., / за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2016. Т. 6 : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). Київ–Харків : Мачулін, 2016. С. 40.

[60] Бандурка О. М. Міністри теж люди. Харків : Майдан, 2020. С. 9.

Бровкін зазначав, що має дружину – Ірину Сигізмундівну, 1911 року народження, одружилися 15 березня 1930 р., і сина – Ігоря Олексійовича, який народився 2 листопада 1930 р.[61]

Перший серйозний кар'єрний крок О. Бровкін зробив на заводі «Реммаштрест» у м. Харкові, де працював протягом 1930–1939 рр. За три роки (1930–1933) він пройшов шлях від рядового конструктора до начальника виробничого відділу. 1933 р. Олексій Бровкін стає головним інженером заводу.[62]

Слід зазначити, що багатьох представників керівництва і простих робітників заводу «Реммаштрест» у 1938 р. було обвинувачено в антидержавній діяльності (інкриміновано «участь в карально-диверсійній куркульсько-повстанській організації») та репресовано. Багатьох так звані особливі трійки НКВС присудили до розстрілу, і вирок було виконано у самому Харкові; інших відправили у заслання до Казахстану. Олексія Миколайовича Бровкіна переслідування з боку сталінського режиму не зачепили, навіть більше, у 1939 р. він отримує чергове підвищення і стає начальником Харківського обласного управління місцевої паливної промисловості. Така «недоторканність» та навіть підвищення після репресій викликає певні запитання. Можливо, Бровкіну просто пощастило – таке тоді теж було, хоча не часто. А можливо, він співпрацював якось із «органами», адже в подальшому його направили на роботу саме туди. Проте це лише версія, жодних документальних підтверджень щодо цього у нас немає.

У березні 1941 р. Бровкін переходить на партійну роботу і стає секретарем Харківського міського комітету КП(б)У з машинобудування. Під час окупації території УРСР гітлерівцями Харківський міськком КП(б)У евакуювали до Нижнього Тагілу, де О. Бровкін із січня до серпня 1942 р. виконував обов'язки секретаря міському з машинобудування. З серпня 1942 р. до серпня 1946 р. він стає другим, а згодом першим секретарем Нижньотагільського міськкому ВКП(б). На посаді першого секретаря Олексій Бровкін пробув лише рік, після чого знову повернувся до УРСР, де обійняв посаду заступника завідуючого відділом машинобудування ЦК КПУ, на якій перебував до жовтня

[61] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759. Арк.18.

[62] ГДА МВС. Ф. 40. Оп. 10.Спр. 6. Арк. 1.

1951 р. [63] За часів роботи на Уралі Олексій Миколайович отримав військовий орден Червоної Зірки (1943), а через два роки був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Це були основні державні нагороди О. Бровкіна. Варто зазначити, що у період його перебування на міністерських посадах він не був нагороджений жодною значущою державною відзнакою. Лише у 1967 р. вдруге отримав орден Трудового Червоного Прапора.

24 жовтня 1951 р. Олексія Миколайовича було призначено заступником міністра державної безпеки УРСР із присвоєнням йому звання полковника.[64]

Але після смерті Й. Сталіна і призначення Л. Берії на посаду міністра внутрішніх справ СРСР, а П. Мешика – на посаду міністра внутрішніх справ УРСР у підйомі Бровкіна ієрархічними сходами відбулися істотні зміни.

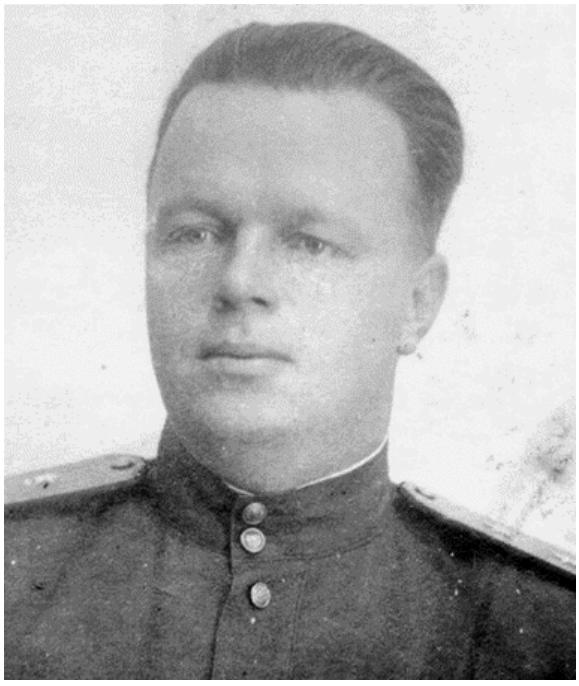

П. Я. Мешик

[63] ГДА МВС. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 6. Арк. 2.

[64] Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). Генерал внутрішньої служби ІІІ рангу. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 6 : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 40–41.

Прибувши до Києва, Мешик відразу ж звільнив із роботи низку керівників МДБ УРСР, направлених в органи державної безпеки ЦК компартії України. Серед них були заступники міністра Слонь[65] і Бровкін.

М. В. Слонь

П. Мешик хоч і належав до когорти сталінських репресантів, але мав значний досвід роботи в органах внутрішніх справ і дилетантів не любив. Неприязне ставлення до партійних працівників Мешик відверто продемонстрував на першій же оперативній нараді керівного складу МВС УРСР. У своєму виступі він наголосив, що одним із суттєвих недоліків у роботі органів МДБ республіки стало використання на керівних посадах таких чекістів, як Бровкін. Він звернувся до Бровкіна і запитав його: «Як ви вважаєте, правильно зробили, що вас послали на роботу в органи державної безпеки?». Бровкін відповів, що

[65] **Слонь** Михайло Варнайович (1906–1955). 1950–1951 рр. – 1-й секретар Станіславського обласного комітету КП(б)У. 1951 р. – 16 березня 1953 р. – заступник міністра державної безпеки Української РСР по кадрах. У квітні-липні 1953 р. – інспектор ЦК КПУ. У 1953–1954 рр. – 1-й заступник міністра внутрішніх справ Української РСР. 1954-1955 рр. – 1-й заступник голови Комітету державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР.

направлений в МДБ за рішенням ЦК партії. На що Мешик саркастично додав: «Це не має жодного значення. Ви нашої роботи не знаєте, і працювати вам в органах МДБ важко». [66] Тут варто погодитися з П. Мешиком, його висновок мав під собою підстави, що буде видно з подальших матеріалів, хоча парткерівництво СРСР та УРСР пізніше дійшло іншої думки, і Бровкін навіть став міністром внутрішніх справ республіки. Перебуваючи на посаді міністра внутрішніх справ, П. Мешик намагався виправити деякі порушення законності, допущені його попередниками. І справа тут була не у дотриманні радянської традиції «все звертати на попередника», щоб відтінити саме свою роботу, хоча не можна повністю відкидати такого висновку. Йшлося реально про відновлення справедливості та реабілітацію невинуватих людей, на яких були сфабриковані кримінальні справи з політичним забарвленням. Красномовним у цьому плані є наступний документ, зміст якого майже повністю наводиться нижче.

Це цілком таємне повідомлення міністра внутрішніх справ УРСР П. Мешика першому секретареві ЦК КП України О. Кириченку під назвою «Про серйозні недоліки в роботі колишнього МДБ УРСР», датоване 30 травня 1953 р. У ньому, зокрема, було написано, що під час приймання від колишнього МДБ УРСР слідчих справ, які перебували у провадженні Слідчої частини МДБ УРСР, було встановлено, що деякі працівники колишнього Міністерства державної безпеки України у практиці своєї роботи допустили серйозні перегини та необґрунтовані арешти радянських громадян. МВС УРСР внаслідок ретельного аналізу низки слідчих справ уже було звільнено з-під варти 11 осіб, заарештованих незаконно. Особливо велика кількість незаконних арештів була зроблена серед осіб єврейської національності, причому працівники, які робили ці арешти, керувалися вказівками колишнього першого секретаря ЦК КП України Л. Мельникова про необхідність слідчим шляхом розкрити так зване «єврейське націоналістичне підпілля». З пояснень працівників колишнього 5-го Управління МДБ УРСР, які робили необґрунтовані арешти осіб зазначеної категорії, з'ясувалося, що 25 лютого 1953 р. року колишнім заступником міністра держбезпеки О. Бровкіним було надано вказівку керівництву 5-го

[66] Греченко В. А. Діяльність міністра внутрішніх справ Української РСР Павла Яковича Мешика (1953 р.). *Право і Безпека*. 2024. № 1. (92). С. 66–77.

Управління МДБ УРСР підготувати протягом однієї ночі «довідку на "єврейських націоналістів"» для доповіді Мельникову та П. Івашутіну (тодішній міністр держбезпеки УРСР).

П. І. Івашутін

Наступного дня до Івашутіна були викликані з підготовленими поспіхом довідками: заступники начальника 5-го Управління МДБ УРСР Сухонін і Романишин, начальники відділів того ж управління Чернов і Бедін, заступники начальників відділів Щелкунов і Секарєв, начальник 5-го відділу УМДБ Київської області Москальов і секретар парткому МДБ УРСР Беляєв. У присутності цих осіб поспіхом складені та частково сфальшовані довідки доповідалися Мельникову, який, не розібравшись у суті матеріалів, заслухавши необ'єктивні короткі довідки, дав вказівку щодо арешту низки осіб єврейської національності. На виконання вказівки Мельникова поміж інших осіб були заарештовані: 1) колишній бібліограф державної бібліотеки УРСР Зеленко Ілля Наумович; 2) нормувальник артілі «Перше Травня» «Міськтекстильтрикотажпромспілки» Шехтман Елі Меєрович; 3) письменник – перекладач Райцін Єфроїм Хананьєвич; 4) завідувач відділу інформації редакції газети «Вечірній Київ» Кац Юхим Наумович;

5) інженер-конструктор «Укрпромконструктора» Укрпромради Гольденберг Лев Йосипович та інші.[67]

Усі вказані особи з-під варти на час надсилання повідомлення П. Мешика О. Кириченку вже були звільнені та реабілітовані.

Колишній заступник начальника відділу 5-го управління МДБ УРСР майор Сєкарев у своєму поясненні від 30 травня 1953 р. написав: «Мною допущена груба помилка, що виявилася у неправильному підході у вирішенні питання про арешт Каца, Шехтмана, Райціна та Зеленка, на яких не було достатніх матеріалів для передання їх суду. Як це могло статися? Але ми виявились безпринципними людьми. Я маю на увазі себе, Чернова, Романишина, Бровкіна. Результатом цієї безпринципності стала та обставина, що було витягнуто на світ такі слабкі справи, як справи на Шехтмана, Райціна та Зеленка. Навіть із довідок було видно, що ці справи не можна розглядати на предмет арешту осіб, які проходять по них. Окремо хочу зупинитися на безвідповідальному ставленні Бровкіна до перегляду довідок і особливо до затвердження постанов на арешт. Під час затвердження цих постанов (я в іншій справі був при доповіді Романішина матеріалів на арешт у кабінеті Бровкіна) Бровкін не *спромігся прочитати матеріали (курсив наш – авт.)*, запропоновані до постанов. За 10 хвилин, які були потрібні для прочитання постанов на арешт, Бровкін вирішив долю п'яти осіб».[68]

Отже, це пояснення є доволі самокритичним, але основна вина за помилки покладається на Л. Мельникова та О. Бровкіна. Останньому присвячено окремий пункт, де його дії називаються «безвідповідальними», зазначається, що він «не спромігся прочитати», «за 10 хвилин вирішив долю 5 осіб». Це були серйозні обвинувачення, які в інші часи могли б вирішити не тільки долю, але й життя Бровкіна.

Такі факти повідомляв і інший фігурант цієї справи – колишній заступник начальника 5-го Управління МДБ УРСР підполковник Романішин. У своєму поясненні він написав: «Щодо необґрунтованих

[67] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 73–75.

[68] Там само. Арк. 76–78.

арештів Зеленка, Райціна та Шехтмана, на арешт яких я дав згоду, пояснюю: 25 лютого 1953 р. колишнім заступником міністра державної безпеки УРСР Бровкіним мені, як заступнику начальника 5-го Управління, було надано вказівку терміново підготувати довідки на осіб, які розроблялися 5-им Управлінням та п'ятими відділами УМДБ для доповіді на наступний день секретареві ЦК КПУ Мельникову та міністру Івашутіну. При цьому Бровкін заявив мені, що Мельников хоче особисто ознайомитись із справами, бо в нас дуже погано йде робота щодо викриття єврейського націоналістичного підпілля. На ранок 26 лютого 1953 р. у справах оперативного обліку на осіб, підозрюваних у провадженні єврейської націоналістичної діяльності, було складено до 30 довідок і в цей же день начальниками відділів та їхніми заступниками ці довідки доповідалися Мельникову та Івашутіну, у присутності Бровкіна, Бєляєва та мене».[69]

Колишній заступник міністра держбезпеки Української РСР Бровкін із цих самих питань 29 травня 1953 р. дав таке пояснення: «З питання про арешти Зеленка, Райціна та Шехтмана можу повідомити таке: постанова на арешт була підписана мною за поданням заступника начальника управління Романішина. Необґрунтованість, як зараз з'ясувалося, здійснених арештів можна пояснити лише моєю недосвідченістю. Водночас найчастіше, крім мене, не було кому санкціонувати постанови, оскільки Івашутін часто бував у відрядженні, а Єсипенко займався слідчою частиною. Довідки для доповіді Івашутіну про агентурні матеріали, як пояснює Романішин, складалися, але не за один день, а приблизно за два і не були підставою для арешту. Рішення про арешт не виносилося на нараді в Івашутіна, а обговорення мало характер інформаційного порядку. Про те, що найближчими днями, на основі арештів Зеленка, Шехтмана та Райціна, очікується вихід на націоналістичне підпілля, є вигадкою. Йшлося загалом про викриття можливого націоналістичного підпілля. Жодного упередженого ставлення з мого боку до проведення арештів не було» [70]. Як бачимо, Бровкін пояснює все своєю недосвідченістю та спростовує деякі

[69] Там само. Арк. 79–80.

[70] Там само. Арк. 81.

свідчення співробітників МДБ, що наводилися вище. Він заперечує, що після зроблених арештів планувався вихід на єврейське націоналістичне підпілля. Але ця його теза має непереконливий вигляд. Усі учасники цієї справи, які дали вище наведені пояснення, діяли за схемою сталінських часів зразка 1937 року: є вказівка керівництва знайти єврейське націоналістичне підпілля, – отже, знайдемо його, хоча, готуючи довідки, вони розуміли, що ті є недостовірними, сфальшованими та такими, що фактично прирікають на смерть кількох людей. Однак про це вони тоді не замислювалися – для них було важливим виконати вказівку і, можливо, отримати за це якусь нагороду чи заохочення.[71]

О. Бровкіна знову переміщують у ЦК КПУ заступником начальника відділу партійних, профспілкових та комсомольських органів. Як бачимо, його не судили за допущене беззаконня. Навіть не викреслили з номенклатури високопосадовців, а лише понизили в посаді, адже він був «свій», належав до партійно-радянської республіканської верхівки і тому виведенню з її лав не підлягав.

Але після звільнення П. Мешика з посади, його арешту та розстрілу О. Бровкін вдруге повертається в МВС УРСР. Із грудня 1953 (офіційно – січня 1954) – квітня 1954 р. він – заступник міністра внутрішніх справ Української РСР по кадрах.[72]

7 січня 1954 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач у листі до міністра внутрішніх справ СРСР С. Круглова писав, що «вороги народу Мешик і Мільштейн у першу чергу звільнили Бровкіна з посади», [73] хоча, як свідчать вищенаведені матеріали, це було зроблено через недосвідченість Бровкіна та його недостатню компетентність.

[71] Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Промарт, 2024. С. 85.

[72] Бровкін Олексій Миколайович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/.

[73] ГДА МВС. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 6. Арк.7.

Т. А. Строкач

15 квітня 1954 р. О. Бровкіна знову призначають заступником міністра внутрішніх справ УРСР (квітень-травень – виконуючий обов'язки заступника міністра). З березня до серпня 1956 р. він також поєднував посади заступника міністра та начальника управління міліції республіки.[74]

Про сферу діяльності Бровкіна на посаді заступника міністра внутрішніх справ УРСР можна судити, в основних рисах, із деяких документів, які він підписував за посадою, хоча, зрозуміло, що він їх не готував, але, можливо, зважаючи урок 1953 року під час урядування П. Мешика, хоча б читав.

Ось, наприклад, Директива МВС УРСР начальникам обласних і міських управлінь міліції щодо посилення боротьби зі злиденністю і жебрацтвом від 22 березня 1955 р., підписана полковником О. М. Бровкіним. У ній вказувалося, що перевіркою на місцях встановлено факти наявності у низці органів міліції незадовільної

[74] Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). Генерал внутрішньої служби III рангу. *Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.)*. Т. 6. С. 43.

роботи щодо боротьби з жебрацтвом. Нагадувалося, що Рада Міністрів УРСР постановою № 244-18с від 04 березня 1955 р. зобов'язала органи міліції МВС УРСР посилити роботу щодо боротьби зі злиднями та не допускати випадків жебрацтва на вулицях, площах та в інших громадських місцях. Заступник міністра пропонував ознайомитися в облвиконкомі із зазначеною постановою Ради міністрів Української РСР та розробити практичні заходи, спрямовані на ліквідацію жебрацтва та бродяжництва, у яких передбачити виконання всіх вимог, викладених у постанові Ради Міністрів УРСР та наказі МВС СРСР № 0120 від 5 березня 1955 р. За погодженням із обкомом КП України та облвиконкомом рекомендувалося провести міжвідомчу нараду керівників транспорту, торгової мережі, культурно-освітніх установ, комунального господарства, соцзабезпечення, органів міліції та прокуратури з питання вжиття рішучих заходів щодо ліквідації та припинення жебрацтва у громадських місцях та на транспорті. З метою мобілізації громадськості на боротьбу з жебрацтвом та бродяжництвом працівники міліції під час виступів зі звітами перед населенням повинні були проводити роз'яснювальну роботу про необхідність припинення злидарства та жебрацтва. Вказувалося на необхідність проведення інструктивної наради інспекторів дитячих кімнат із питання покращення роботи з припинення жебрацтва серед дітей та проведення профілактичних заходів, спрямованих на його попередження. За домовленістю з виконкомами обласних та міських рад депутатів трудящих планувалося створити спеціальні комісії за участю представників виконкомів, органів соціального забезпечення та міліції для улаштування в будинку інвалідів та передачі під опіку осіб, які потребують цього. У разі виявлення батьків, які змушували своїх дітей займатися жебрацтвом, порушувати питання перед органами народної освіти про відібрання у них дітей у порядку, встановленому ст. ст. 16 та 25 Кодексу про сім'ю, шлюб та опіку УРСР. Працездатних жебраків – волоцюг, які підпадали під дію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 р. та ст. 80 ч. 1 КК УРСР, – притягувати до кримінальної відповідальності. Про процес роботи з вилучення жебраків інформувати місцеві партійні та

радянські органи.[75]

Завдання та проблеми діяльності міліції розглядалися на зборах партактиву МВС України від 29 березня 1956 р. з порядком денним «Про підсумки XX з'їзду КПРС і завдання партійної організації міністерства» (доповідав перший заступник міністра внутрішніх справ Р. Булдович).[76]

Р. Є. Булдович

Виступав і майбутній міністр, а тоді заступник міністра внутрішніх справ О. Бровкін. Він зазначив: «Погано керуємо роботою на місцях, слабко ведеться робота з розкраданнями та спекуляцією. Слабко також контролюємо дільничних уповноважених, є претензії до працівників Господарського управління». Поміж цих претензій він відмітив те, що не обладнано приміщення ОВІР, і навіть не встановлено вентилятор[77] («суттєвий» недолік, на який міг звернути увагу лише колишній

[75] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 29–30.

[76] **Булдович** Роман Єлисеєвич (1902–1985). Народився на Кіровоградщині, раніше працював директором цукрових заводів, був одним із очільників виконкомів Одеської, Харківської, Чернівецької обласних рад депутатів трудящих. У 1952–1953 рр. – заступник міністра державної безпеки Української РСР, 1953–1954 рр. – заступник міністра внутрішніх справ УРСР, 1954–1960 рр. – 1-й заступник міністра внутрішніх справ УРСР. Генерал-лейтенант внутрішньої охорони (1967). 1960–1970 рр. – начальник Управління внутрішніх військ МВС Української РСР і Молдавської РСР. З 1970 р. – на пенсії у місті Києві.

[77] ЦДАГОУ. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 80. Арк. 8–9.

господарник та людина, яка звикла до зручностей у побуті, перебуваючи на керівних посадах).

У 1956 р. відбулася зміна і очільника МВС УРСР. Т. Строкач, який обіймав цю посаду протягом 10 років, – у 1946–1956 рр. (із невеликою перервою) – 09 серпня 1956 р. був звільнений із посади міністра внутрішніх справ УРСР «у зв'язку з переходом його на іншу роботу».[78]

1956 р. в історії був знаковим не лише для України та СРСР, але й, без будь-якого перебільшення, для всесвітньої історії також. Смерть Сталіна у 1953 р. поклала початок частковій лібералізації політичного режиму в Радянському Союзі, але найсильнішим імпульсом для продовження та інтенсифікації цього процесу став саме 1956 – рік XX з'їзду КПРС і постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи Сталіна та його наслідків», де вперше було сказано багато страшної правди про радянське минуле. Це суттєво змінило політичну й соціально-економічну ситуацію в державі, фактично унеможливило подальші масові репресії населення та помітно змінило роль правоохоронних органів, які дійсно почали набувати ознак правоохоронних.

Варто хоча б стисло охарактеризувати соціальну ситуацію, що склалася у 1956 р. в республіці. Чисельність населення Української РСР тоді становила 40 млн 587 тис. осіб. Середня пенсія за віком становила 230 руб., стипендія у вишах та училищах – від 220 до 880 руб., середня зарплата в народному господарстві – 750 руб., зарплата керівника СРСР М. Хрущова – 8000 руб. зарплата доктора наук, професора – 5000 руб., кандидата наук, доцента – 3200 руб., оперуповноваженого в міліції – 970 руб.[79]

Міністром внутрішніх справ призначили О. Бровкіна,[80] який до того встиг попрацювати під керівництвом того ж Строкача. Чому саме його призначили міністром, а не, скажімо, Р. Булдовича, який

[78] Про звільнення Т. А. Строкача від обов'язків міністра внутрішніх справ УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. № 10. Ст. 121.

[79] Греченко В.А. Правові та організаційні засади діяльності міліції Української РСР у 1956 році. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*.2021.№3.(94). С. 15-25.16-17.

[80] Про призначення О. М. Бровкіна Міністром внутрішніх справ УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. № 10. Ст. 122.

був вищим за посадою, вже мав генеральське звання, а О. Бровкін був лише полковником (до речі, Булдович до приходу в МВС теж був, як і Бровкін, господарником)? Таке рішення щодо Бровкіна, як це часто буває в таких випадках, було суб'єктивним і залежало від думки того, хто його приймав. Можливо, це був М. Хрущов, який знав Бровкіна з попередньої партійної роботи в Україні, а можливо, новий очільник республіки О. Кириченко, з яким теж працював Бровкін, або новий міністр внутрішніх справ СРСР М. Дудоров. Але більше схиляємося до другого варіанта, хоча це лише наше припущення.

Ще до цих кадрових змін, у березні 1956 р. в союзному МВС проходила велика нарада, на якій були присутні міністри внутрішніх справ союзних республік. Новий міністр внутрішніх справ СРСР М. Дудоров [81] виступив із критичною промовою: «Органи МВС, особливо міліція і ГУЛАГ, працюють настільки погано, настільки огидно, що... створили не особливо гарну славу МВС в народі... Два найголовніші недоліки: перший – органи міліції не ведуть справжньої боротьби зі злочинністю в країні, в результаті чого у нас злочинці діють і орудують в більшості випадків безкарно роками, і ніяких заходів до них ніхто не застосовує; друге – це те, що у нас в органах міліції дуже багато злочинів здійснюють самі працівники міліції».[82]

У травні 1956 р. на Бровкіна була підготована атестація за підписом міністра внутрішніх справ Т. Строкача щодо присвоєння позачергового спеціального звання комісар міліції II рангу, тобто з полковника, минуючи звання комісара міліції III рангу, але це подання не дало очікуваного для Бровкіна результату.[83]

З 1957 р. О. Бровкін – генерал внутрішньої служби III рангу, що прирівнювалося до військового звання генерал-майора.

---

[81] **Дудоров** Микола Павлович (1906–1977). Закінчив Московський хіміко-технологічний інститут. Працював у керівних органах, пов'язаних із будівництвом. 1952–1954 рр. – заступник голови виконавчого комітету Московської міської ради депутатів трудящих. 1954–1956 рр. – завідувач відділу будівництва ЦК КПРС, 1956–1960 рр. – міністр внутрішніх справ СРСР. Далі знову на господарській роботі нижчого, ніж до цього, рівня. З 1972 р. на пенсії.

[82] Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр). С. 108.

[83] ГДА МВС. Ф. 40. Оп.10. Спр. 6. Арк.16–17.

Однією з основних форм керівництва протидією злочинності з боку МВС республіки була перевірка оперативно-службової діяльності окремих УВС в областях із подальшим розглядом її результатів на колегії МВС. 3 травня 1957 р. Колегія МВС УРСР під головуванням О. Бровкіна розглянула питання про результати перевірки оперативно-службової діяльності УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих. У цьому документі з грифом «таємно» зазначалося, що в роботі відповідного УВС є серйозні упущення і недоліки.

Так, у значної частини міських і районних відділів і відділень міліції, як і раніше, спостерігалася низька розкриваність кримінальних злочинів (Токмацький, Приазовський, Верхньо-Хортицький, Гуляй-Польський та інші РВМ); погано велася робота з розкриття раніше скоєних злочинів, у боротьбі з кримінальною злочинністю слабко використовувалася зовнішня служба міліції, слабко велася боротьба з розкраданнями соціалістичної власності та спекуляцією, половина справ оперативного обліку розроблялася з порушенням установлених термінів, багато районних та міських відділень міліції, маючи у своєму розпорядженні агентурні дані й листи трудящих про розкрадання соціалістичної власності та спекуляції, погано перевіряли ці сигнали та не викривали розкрадачів і спекулянтів, особливо погано боротьба з розкраданнями і спекуляцією велася Мелітопольським міським відділом, Верхньо-Хортицьким і Полозьким районними відділеннями міліції.

Значно ослабленою була робота з розшуку кримінальних злочинців та осіб, які сховалися від органів влади: у першому кварталі 1957 р. 19 відділів і відділень міліції, що мали розшукові справи, не затримали жодного злочинця. Порушувалися терміни розслідування окремих справ, у процесі слідства не завжди встановлювалися всі співучасники злочинів. Державтоінспекція не вела належної боротьби з порушеннями, що допускалися водіями транспорту. Окремі державтоінспектори самі погано знали правила руху транспорту і не мали прав на керування автомобілем.

Незадовільно була поставлена робота з кадрами. Більшість

оперативно-начальницького складу не мала середньої освіти і спеціальної підготовки, допускалися випадки призначення на слідчу роботу і роботу в кримінальний розшук осіб, які мали низьку загальноосвітню підготовку.

Наявність серйозних недоліків пояснювалася насамперед низьким рівнем організаторської роботи керівництва УВС в області. Начальник УВС Казаков був названий недостатньо вимогливим до своїх заступників і начальників відділів, які в районах області бували нечасто і стану справ на місцях не знали. Зокрема, зауважувалося, що «начальник УВС Казаков і його заступники Ластовецький, Мазанкін, Точілкін і Паміров, задовольняючись окремими незначними позитивними результатами в оперативно-службовій діяльності, проявляють самозаспокоєність і некритично оцінюють результати своєї роботи».

Колегія МВС вказала начальнику УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих Казакову на серйозні упущення і недоліки в оперативно-службовій діяльності УВС, зобов'язавши його бути більш вимогливим до своїх заступників і начальників відділів УВС і підвищити їхню відповідальність за доручені ділянки роботи. Керівному складу управління було приписано більше виїжджати в райони області, глибше вивчати стан справ на місцях і надавати практичну допомогу в усуненні недоліків і поліпшенні роботи, значно поліпшити агентурну роботу по лінії боротьби з кримінальною злочинністю, розкраданнями соціалістичної власності, спекуляцією і щодо розшуку кримінальних злочинців. Колегія запропонувала до 1 вересня 1957 р. прийняти заліки з правил руху і водіння транспорту від державтоінспекторів, які не мають прав на керування автомобілем, попередньо організувавши з ними заняття.

Вимагалося також ужити заходів щодо зміцнення складу кадрів карного розшуку, БРСВ, слідчих апаратів і Запорізького міського відділу міліції. Документ підписав голова колегії МВС УРСР, міністр внутрішніх справ Української РСР полковник О. Бровкін.[84]

[84] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 167–172.

Недостатній рівень підбору кадрів у міліцію призводив до численних правопорушень поміж її співробітників. Це видно, зокрема, з доповідної записки міністра внутрішніх справ УРСР О. М. Бровкіна від 7 квітня 1959 р. «Про порушення законності в органах міліції Сталінської області», адресованої секретарю ЦК КПУ Л. І. Найдеку,[85] де наголошувалося, що постанови ЦК КПРС від 29 січня 1958 р. «Про факти порушення законності в міліції» та ЦК КП України від 14 березня 1958 р. «Про факти порушення законності в установах міліції республіки» в цій області виконуються незадовільно.

Л. І. Найдек

У ній повідомлялося, що особливо ганебний випадок серед усіх злочинних діянь, вчинених працівниками міліції, трапився в Добропільському райвідділі міліції Сталінської (нині – Донецької) області у листопаді 1958 р. Тут колишній слідчий райвідділу міліції

[85] **Найдек** Леонтій Іванович (1907– 1992). Український радянський партійний діяч. Член ВКП(б) з 1929 р. На комсомольській роботі з 1931 р., на партійній – з 1936 р. 1952–1955 рр. — 1-й секретар Кіровоградського обласного комітету Компартії України. 1955–1957 рр. – 1-й секретар Одеського обласного комітету Компартії України. 1957–1960 рр. – 2-й секретар ЦК Компартії України. 1960–1963 рр. – 1-й секретар Черкаського обласного комітету Компартії України. У 1972–1976 рр. – голова Партійної комісії при ЦК Компартії України.

Кузнєцов та міліціонер Коваленко незаконно затримали громадянина Троцького, до якого застосували фізичне насильство, після чого він помер у камері попереднього ув'язнення. Керівництво УВС Сталінської області (начальник М. Поперека)[86] гостро не реагувало щодо цього факту грубого порушення та винуватих до кримінальної відповідальності не притягло. Безпідставні арешти, затримання та свавілля стосовно громадян були з боку працівників міліції міст Макіївка, Єнакієво, Костянтинівка.

М. С. Поперека

Колишні працівники міліції Кузнєцов та Коваленко були заарештовані та віддані до суду. На інших працівників міліції, винних у порушенні законності, були накладені дисциплінарні стягнення. За результатами перевірки фактів порушення законності в Сталінській області МВС УРСР оголосило догану начальнику УВС М. Попереці.

[86] **Поперека** Михайло Степанович (1910–1982). В НКВС з 1938 р. 1944 р. – липень 1946 р. – начальник Управління контррозвідки СМЕРШ Львівського військового округу. У 1946–1952 рр. – заступник міністра державної безпеки УРСР. 1952 р. – 19 березня 1953 р. – начальник Управління міністерства державної безпеки УРСР по Львівській області. 1953–1954 рр. – заступник міністра внутрішніх справ УРСР. 1954–1974 рр. – очільник органів внутрішніх справ Донецької області. З 1974 р. – у відставці, на пенсії в місті Донецьку, де і помер.

Начальнику управління міліції МВС В. Гайдамаці [87] та начальнику управління кадрів МВС Ф. Долинному було вказано на недостатню з їхнього боку увагу і допомогу УВС в областях у зміцненні законності та дисципліни. У цілому МВС УРСР проводилася перевірка та надавалася допомога щодо виконання вищевказаної постанови органам внутрішніх справ 18 областей. У першому кварталі 1959 р. були накладені дисциплінарні стягнення на 1119 співробітників міліції, а 14 – притягнуто до кримінальної відповідальності (за такий самий період 1958 р. – 1722 і 23 відповідно).[88]

Факти порушення законності були навіть і у ВБРСВ. Зокрема, міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін змушений був надавати пояснення в ЦК КПУ щодо дій начальника відділення боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією Чернівецького МВ міліції І. Солончука, який у лютому і квітні 1959 р. під час допиту громадян О. Верстюка та В. Юркевича застосував недозволені методи слідства, завдавши ударів цим громадянам. У результаті І. Солончук був звільнений з посади, яку він обіймав.[89]

Слід зазначити, що наведені вище факти були достатньо типовими для діяльності міліції того часу і супроводжували її протягом усієї її історії.

Варто наголосити, що Олексій Бровкін має певний стосунок до початку досліджень історії міліції, що відновилися в 1950-і роки. Саме за його підписом вийшла перша з таких робіт – короткий нарис «Бойовий шлях української міліції», який було оприлюднено ще 1958 р.[90] Тут доволі пунктирно висвітлювалися основні віхи історії міліції України починаючи з 1917 р. Власне, 1950-м рокам присвячено декілька абзаців декларативного характеру, за винятком одного факту самопожертви дільничного уповноваженого 4-го відділення міліції м. Запоріжжя Билкіна, який ціною власного життя врятував дітей, що гралися на залізничному полотні. Але значення цієї роботи полягає

[87] Про Гайдамаку Веніаміна Глібовича буде детальна розповідь в одному з подальших параграфів.

[88] ГДА МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 237–239.

[89] ГДА МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 223.

[90] Бровкин А. Боевой путь украинской милиции.*Советская милиция.* 1958. № 12. С. 58–60.

в тому, що вона започаткувала нову українську історіографію цього питання в добу «відлиги», хоча науковою цю роботу назвати не можна.

Керівництвом МВС розглядалися питання про роботу жінок в органах внутрішніх справ. У 1960 р. в установах внутрішніх справ працювало майже 12 тис. жінок, що становило 15,7 % від усього особового складу. З них на посадах начальницького складу працювало 2 тис. жінок, або 6,2 % від усього начальницького складу. Понад 4 тис. жінок працювали переважно у паспортних столах, дитячих кімнатах, науково-технічних апаратах; 100 – у ВТК, з них 8 – заступниками начальників колоній, більш ніж 50 – оперативними працівниками апаратів дізнання.[91] Отже, відсоток жінок в міліції, зважаючи на специфіку роботи в цих органах, не можна вважати незначним. Традиційно жінки працювали в тих службах, котрі було вказано. Високих посад вони не займали. Так було протягом усього радянського періоду. Щоправда, створюється враження, що лист міністра внутрішніх справ УРСР О. Бровкіна у ЦК КПУ, звідки взяті ці дані, – хитра «відписка» (аналіз проблеми відсутній, динаміки руху кадрів жінок у міліції немає, як і пропозицій).

1958 р. було створено Київський філіал ВШ МВС СРСР за наказом МВС СРСР від 21 березня 1958 р. 12 лютого 1960 р. міністр внутрішніх справ України О. Бровкін направив у ЦК КПУ клопотання про реформування Київської філії Вищої школи МВС СРСР і перетворення її у Вищу школу (інститут) МВС УРСР.[92] 11 квітня 1960 р. було прийнято урядову постанову про створення Вищої школи МВС УРСР шляхом об'єднання філіалу Вищої школи МВС СРСР і Київської спеціальної середньої школи міліції. У 1962 р. дещо змінилася назва навчального закладу, що було пов'язане зі зміною назви міністерства. Школа стала іменуватися Вищою школою Міністерства охорони громадського порядку УРСР.[93]

28 квітня 1961 р. міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін видав

[91] ГДА МВС Ф. 3. Оп. 1. Спр. 242. Арк. 40–41.

[92] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5140. Арк. 29–30.

[93] Етапи розвитку Національної академії внутрішніх справ. URL: https://www.naiau.kiev.ua/pro-akademiyu/istoriya.html (дата звернення: 19.05.2025).

наказ «Про організацію Донецької (Сталінської) спеціальної середньої школи міліції МВС УРСР». Її було створено з метою поліпшення підготовки кадрів начальницького складу зі спеціальною середньою освітою для установ внутрішніх справ Сталінської, Луганської, Харківської областей та наближення навчання курсантів до практичної роботи органів міліції. Кількість курсантів у школі була встановлена такою: стаціонарно – 300 осіб, заочно – 450.[94]

Міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін, виступаючи на зборах співробітників МВС у листопаді 1958 р., зазначав, що недоліки в роботі ВБРСВ спостерігалися в Одесі, Чернівцях, Житомирі та Сталінській області. Групові розкрадання збільшились, а оперативна робота пішла донизу. Заввідділом адміністративних органів ЦК КПУ Кузнецов, виступаючи на цьому ж зібранні, навів приклад бездумної «боротьби зі спекуляцією». Одна громадянка продавала олію на ринку – лише 2-3 л, і їй присудили 3 роки ув'язнення, а в неї чоловік без ніг, інвалід, і двоє маленьких дітей.[95]

Доволі цікавим є документ із грифом «цілком таємно» – вказівка міністра внутрішніх справ О. Бровкіна начальникам УВС в областях про посилення контролю за порядком видачі спеціальних номерних знаків на автомобілі від 22 липня 1957 р. У ньому зазначалося, що Секретаріат ЦК КП України постановою від 24 травня 1957 р. наголосив, що в окремих областях Української РСР державтоінспекціями видається багато спеціальних номерних знаків для легкових автомобілів, які на лінії органами міліції не контролюються, та зобов'язав МВС УРСР встановити необхідний порядок у видачі таких знаків. У зв'язку з цим міністр приписував встановити суворий контроль за виконанням наказу МВС СРСР № 0742 за 1948 р. Для автомобілів, що обслуговували керівних працівників радянських та партійних органів і не підлягали зупинці на лінії для перевірки, приписувалося виділити спеціальні номери, починаючи з 90-01 і далі. Номерні знаки 90-01 і далі можна було

[94] Донецький юридичний інститут МВС України – 50 років: історія та сьогодення. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 13.

[95] ЦДАГОУ. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200. Арк. 32–47.

видавати тільки на автомобілі, що обслуговували працівників, включених до спеціального переліку. Встановлювалося, що експлуатація автомобілів із зазначеними номерними знаками допускалася лише за наявності двох номерних знаків – переднього та заднього та за безумовного дотримання всіх правил безпеки руху. Раніше видані спеціальні номерні знаки вимагалося замінити єдиними порядковими номерами. Вказувалося на необхідність ретельно проінструктувати весь начальницький склад міліції, працівників державтоінспекцій та дорожнього нагляду про запровадження нової серії номерних знаків 90-01.

При цьому додавався перелік посад керівних працівників радянських та партійних органів, на автомобілі яких могли видаватися спеціальні номерні знаки. Сюди входили: 1) перші секретарі обкомів КП України; 2) секретарі обкомів КП України; 3) голови виконкомів обласних рад депутатів трудящих; 4) заступники голів облвиконкомів; 5) голови рад народного господарства економічних районів та їхні заступники; 6) секретарі міськкомів КП України в обласних центрах; 7) голови виконкомів міських рад депутатів трудящих обласних центрів у Києві та Севастополі, так само і заступники голів виконкомів міськрад; 8) командувачі військ військових округів; 9) начальники та заступники начальників управлінь внутрішніх справ та КДБ при Раді Міністрів УРСР; 10) прокурори областей та міст в обласних центрах.[96]

Отже, було чітко визначено верхівку комуністично-державного апарату, яку ДАІ не могло зупиняти для перевірок, тобто вони були до певної міри винятком у Правилах дорожнього руху. Фактично для таких праівників ці правила не діяли. Доволі цікавим є і сам перелік посад, який є також предметом для аналізу дослідників радянської політичної історії.

Одним із нових напрямів діяльності міліції в цей період стала протидія самовільному будівництву гаражів. Цієї проблеми раніше не було, оскільки населення фактично не мало у своїй власності автомобілів. У 1961 р. органами міліції, за дорученням Голови Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченка, було проведено перевірку

[96] ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 260. Арк. 252–254.

законності та додержання правил будівництва гаражів приватними власниками автомобілів у найбільших містах України: Києві, Харкові, Дніпропетровську, Львові, Одесі, Запоріжжі.

Д. С. Коротченко

У Києві було виявлено 2674 гаражі приватних власників, із яких 1044 було збудовано самовільно, без дозволу місцевих рад, а 318 – із порушенням архітектурного ансамблю та правил пожежної безпеки. У м. Харкові з 4399 індивідуальних гаражів 654 були згруповані у 8 спеціально відведених місцях, а 2283 – самовільно перебудовані із сараїв. У Львові з 1198 гаражів 375 було збудовано біля дитячих майданчиків та з порушенням архітектурних ансамблів вулиць. Значно менше порушень було в Дніпропетровську, де з 1958 р. будівництво таких гаражів дозволялося тільки на спеціально відведених для цього майданчиках.

За результатами перевірки було підготовлено лист міністра внутрішніх справ УРСР О. Бровкіна Голові Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченку, де було викладено вищенаведений матеріал, а також проєкт листа за підписом Голови РМ УРСР В.В. Щербицького до керівників місцевих рад, в якому їм пропонувалося ухвалити спеціальні рішення щодо благоустрою і санітарного стану територій житлових будинків у містах і розглянути порядок знесення гаражів, побудованих самовільно.[97] Як бачимо з матеріалів перевірки, найгірше становище із самовільним будівництвом гаражів було у м. Києві, що і зрозуміло, адже

[97] ГДА МВС України. Ф. 3. Оп 1. Спр. 244. Арк. 244–247, 261–262.

це була столиця республіки. Дещо організованіше все відбувалося у м. Харкові, де індивідуальні гаражі було згруповано, та в м. Дніпропетровську. Слід також відмітити, що керівництво МВС з цього питання спрацювало активно: не тільки виконало доручення Голови Президії Верховної Ради УРСР та перевірило й охарактеризувало ситуацію, а і внесло певні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми з поданням проєкту листа очільника уряду республіки.

9 квітня 1962 р. було опубліковано Указ Президії Верховної Ради УРСР про увільнення О.М. Бровкіна від обов'язків міністра внутрішніх справ Української РСР.[98] І. Дегтярьов, який певний час працював у ЦК КПУ, а згодом був заступником міністра внутрішніх справ УРСР, згадував, що коли виникланеобхідність призначити начальника Вищої школи МВС УРСР у Києві, він пропонував О. Бровкіну кілька кандидатур, але всі вони ним відхилялися, оскільки О. Бровкін подав заяву в ЦК КПУ про звільнення його з посади міністра внутрішніх справ і призначення начальником Вищої школи. Таке рішення було прийняте, і він працював начальником школи з 1962 до 1967 р.[99](насправді до 1968 р. включно).[100]

І. Л. Дегтярьов

[98] Про увільнення О. М. Бровкіна від обов'язків міністра внутрішніх справ УРСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР 9 квітня 1962 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962 № 15. Ст. 183.

[99] Дегтярьов І. Л. Мої спогади про Київську Вищу школу. *Національна академія внутрішніх справ України: люди, факти, події (1921–2001).* / Я. Ю. Кондратьєв, О. Ф. Гіда, О. С. Городецький та ін. Київ : НАВСУ, 2002. С. 247–248.

[100] Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). Генерал внутрішньої служби III рангу. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 6. С. 45.

Але не все було так просто. Щодо причин його відставки є й інші, але неофіційні версії. За однією з них, Олексій Миколайович нібито використав службове становище і ресурси міністерства для коштовного ремонту власної квартири. За іншою – відставка міністра була викликана виявленими фактами корупції у системі МВС. Оперативним шляхом було встановлено, що керівник Управління виконання покарань збирав «чорну касу» і відправляв її до МВС. Для ретельного розслідування була створена спеціальна комісія ЦК КПУ. Під час слідчих дій кілька службовців різних структурних підрозділів МВС покінчили життя самогубством. Розслідування не довело причетності міністра до фактів корупції й хабарництва, але недогляд за підлеглими все ж таки був встановлений.[101]

Завідувач відділом адміністративних органів ЦК КПУ Кузнєцов 2 березня 1962 р. підготував довідку про О. Бровкіна, подану для звільнення з посади міністра внутрішніх справ Української РСР. У ній вказувалося, що останнім часом міністерство та установи внутрішніх справ допустили серйозні недоліки у боротьбі з кримінальною злочинністю, порушеннями громадськими порядку і перевихованням засуджених. На низькому рівні знаходиться оперативно-службова робота багатьох органів міліції з попередження злочинів. У 1961 р. було попереджено всього лише 3,8 % від кількості зареєстрованих злочинів. У республіці залишається нерозкритою значна кількість злочинів, вчинених у минулі роки, але дієвих заходів щодо їх розкриття та розшуку злочинців не здійснено. Органи міліції, їхні апарати ВБРСВ часто виявляли повільність і нерішучість у справі своєчасного викриття і припинення розкрадань соціалістичної власності. Використовуючи це, різного роду ділки та пройдисвіти роками розкрадали народне добро, завдавали державі велику матеріальну шкоду. Повільно йшла перебудова роботи виправно-трудових установ. Трудове використання ув'язнених, як важливий засіб їхнього успішного виправлення та перевиховання, в багатьох випадках у колоніях організовувався погано, щомісячно не трудовикористовувалися 87-10

[101] Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). Генерал внутрішньої служби III рангу // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 44–45.

% ув'язнених.

Існували значні недоліки в роботі з підбору, розстановки та виховання кадрів. Серед працівників міліції не були викоренені ганебні факти порушень законності, зловживань, приховування від обліку нерозкритих злочинів, порушень службової дисципліни та аморальних проявів.

Заслухавши звіт Бровкіна, ЦК КП України визнав роботу Міністерства внутрішніх справ УРСР із боротьби зі злочинністю, виправлення та перевиховання злочинців незадовільною.

У довідці вказувалося, що у тому, що були значні недоліки в роботі Міністерства внутрішніх справ та його установ, винен насамперед міністр Бровкін, який не зміг забезпечити перебудову їхньої діяльності у світлі вимог ЦК КПРС. Він часто некритично оцінював стан роботи підпорядкованих установ та підрозділів, глибоко не вникав в їхню роботу, допускав благодушність і самозаспокоєність, мало виявляв ініціативи в постановці та вирішенні засадничих питань щодо посилення боротьби зі злочинністю та перевиховання ув'язнених. На неодноразові вимоги ЦК КП України про необхідність всебічного поліпшення роботи органів МВС суттєвих поліпшень не відбулося.

Висновок довідки був таким: «Вважаємо, що міністр Бровкін у подальшому не зможе забезпечити керівництво міністерством та установами внутрішніх справ республіки, у зв'язку з чим вноситься пропозиція про його звільнення від посади, яку він обіймає».[102]

Слід наголосити, що цей документ не відзначався конкретикою, мав достатньо загальний характер і такі недоліки можна було б приписати будь-якому міністру внутрішніх справ у той час. Головна мета цього документа – обґрунтувати звільнення О. Бровкіна, що й було зроблено.

Відразу ж після звільнення з посади міністра, у квітні 1962 р. Бровкін звернувся до МВС із проханням про перезалік у вислугу років у МВС періоду роботи на виборних та відповідальних посадах у радянських та партійних органах (для підвищення пенсії). Йому

[102] ЦДАГОУ Ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759. Арк. 57–59.

нарахували цей період із 1939 р., додавши до вислуги років ще 13 років і 4 дні, але це не було затверджено МВС СРСР, якого тоді не існувало, а рішення могло стати чинним лише в такому випадку.[103]

У 1966 році «за багаторічну плідну роботу в партійних і радянських органах і у зв'язку з 60-річчям з дня народження» Бровкін був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України (Указ Президії Верховної Ради України від 9 березня 1966 р.).[104] Згодом (у жовтні 1968 р.) кандидатуру Бровкіна за підписом очільника МОГП УРСР І. Головченка подавали до нагородження знаком «Заслужений працівник МОГП».[105]

22 квітня 1968 р. до секретаря ЦК КП України В. Дрозденка[106] надійшов лист-заява від О. Бровкіна, де він писав, що рік тому переніс інфаркт міокарда і це, а також вік (62 роки) не дозволяють йому працювати на повну силу на посаді начальника Вищої школи МОГП СРСР. Він вказав, що вже звертався до міністра охорони громадського порядку СРСР М. Щолокова з проханням звільнити його з цієї посади, і звертається до керівництва ЦК КПУ також із клопотанням підтримати це своє рішення. Далі у листі він нагадував про те, що пропрацював у керівних органах держави 28 років, не маючи партійних стягнень. Також він просив передати його подяку першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту і переконував, що завжди був і буде відданим справі комуністичної партії.[107] 28 червня 1968 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко звернувся до ЦК КПУ з клопотанням дати згоду на звільнення О. Бровкіна з посади начальника Вищої школи МОГП СРСР у зв'язку з переходом

[103] ГДА МВС. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 6. Арк. 10–13, 22.

[104] Там само. Арк. 8.

[105] Там само. Арк. 23.

[106] Дрозденко Василь Іванович (1924–1982) – державний діяч УРСР. У 1949 р. закінчив Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту та в 1959 році заочне відділення Вищої партійної школи при ЦК КПРС. 1955–1960 рр. – 1-й секретар ЦК ЛКСМ України. 1960–1962 рр – 1-й секретар Київського міського комітету Компартії України. 1964–1966 рр. – 1-й секретар Київського обласного комітету КПУ. 1966–1971 рр. – секретар ЦК Комуністичної партії України.

[107] ЦДАГОУ Ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759. Арк. 64.

на пенсію за віком.[108] Прохання Бровкіна про перехід на пенсію задовільнили 29 жовтня того ж року. За ним були залишені військове звання, нагороди та право носити мундир.

Після відставки Олексій Бровкін очолив створену у 1968 р. ветеранську організацію центрального апарату МВС України та деякий час працював референтом (консультантом) ЦК КПУ, тобто можна констатувати, що його відставка була вельми почесною, Бровкін залишався шанованою людиною на Олімпі керівництва України – в ЦК КПУ.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в службовій кар'єрі Олексія Бровкіна виокремлюється кілька етапів: 1. 1939–1941рр. – керівна господарська робота; 2. 1941–1951 рр. – керівна партійна робота, вершиною якої була посада заступника завідувача відділом машинобудування ЦК КПУ; 3. 1951–1956 рр. (із незначною перервою) – робота на посадах заступника міністра держбезпеки УРСР та заступника міністра внутрішніх справ УРСР. 4. 1956–1962 рр. – діяльність на посаді міністра внутрішніх справ УРСР – пік кар'єри; 5. 1962–1968 рр. – робота на посаді начальника Вищої школи МОГП СРСР. А далі – пенсія та залучення до консультування ЦК КПУ. Хоча О. Бровкін став міністром внутрішніх справ УРСР на підйомі «відлиги», коли було більше можливостей для реформування та поліпшення роботи міністерства, яке він очолював, проте цього не сталося. Певною мірою так було тому, що МВС республіки перебувало під контролем центральних органів СРСР та партійного керівництва, а з іншого боку, і сам Бровкін був постаттю пересічною, неяскравою, без видатних здібностей. Сама система відбору та висування кадрів в СРСР вимагала передусім ретельних виконавців волі компартії, без особливих відхилень та творчих проявів. Олексій Бровкін був керівником МВС, але не його лідером.

[108] Там само. Арк. 65.

2.2. Міністр охорони громадського порядку УРСР, генерал-полковник внутрішньої служби Іван Харитонович Головченко

І. Х. Головченко

Іван Харитонович Головченко народився 14 жовтня 1918 р. у багатодітній хліборобській родині на маленькому (тепер неіснуючому) хуторі Василенківщина біля села Лиман Другий Дворічанського району на Харківщині. Його батько Харитон Дмитрович (1898 року народження) був селянином-середняком і в 1929 р. одним із перших вступив до колгоспу «Червона Україна», який було створено в районі, був його головою, очолював Дворічанську райспоживспілку. Мати Марія Тимофіївна була селянкою із села Павлівки. У Івана Харитоновича було три сестри: Зінаїда (1923 року народження, вчителька за професією), Надія (1926 року народження – технік заводу), Катерина (1928 року народження, теж вчителька) та брат Олександр (1924 року народження, інженер). У дитячі роки Іван Головченко важко хворів на ревматизм суглобів ніг. Із дитинства майбутній міністр внутрішніх справ долучався до господарства, був підпасичем

(помічником пастуха), допомагав у сільській кузні.

Із десятирічного віку навчався в школі села Другий Лиман. Закінчив семирічну школу в селі Рідкодуб Харківської області, куди переїхала родина з Нежданівки. Упродовж 1934–1935 рр. навчався у школі фабрично-заводського учнівства станції Куп'янськ Північно-Донецької залізниці. Це був нижчий і основний тип професійно-технічної школи в СРСР у 1920–1940 рр. У такі навчальні заклади приймалися учні, які вже здобули базову початкову освіту. Після закінчення школи Іван Харитонович розпочав трудову діяльність слюсарем четвертого розряду вагонного депо станції Куп'янськ, згодом став бригадиром слюсарів-автоматників (1938), а з вересня 1938 р. – приймальником автоконтрольного пункту.

У 1930-і рр. існувала необхідність формування прошарку нової радянської інтелігенції. Саме тому талановита й амбітна молодь не залишалася непоміченою. У 1938 р. Іван Харитонович став секретарем комсомольської організації вагонного депо станції Куп'янськ.

На секретаря покладалося проведення політінформацій, навчань і змагань, організація мітингів і зборів, агітаційної, культурно-масової та фізкультурної роботи, надання характеристики кожному члену колективу. З жовтня 1939 р. до квітня 1940 р. І. Головченко пройшов піврічне навчання на комсомольських курсах Політичного відділу Північно-Донецької залізниці у м. Артемівську (нині – м. Бахмут) Сталінської області. Після закінчення курсів та вступу до комуністичної партії у 1939 р. його комсомольська кар'єра розвивається ще стрімкіше: інструктор політвідділу (1940–1941), інструктор з організаційно-партійної роботи (1941) Артемівського політвідділу Північно-Донецької залізниці. З початком німецько-радянської війни його було переведено помічником начальника по комсомолу Ворошиловградського (нині – м. Луганськ) політвідділу Північно-Донецької залізниці. На цій посаді Іван Харитонович Головченко сприяв евакуації обладнання та цінностей із Донбасу до віддалених від лінії фронту регіонів СРСР, за що був удостоєний першої в його житті серйозної нагороди – медалі «За трудову відзнаку». Про період першого року радянсько-німецької війни І. Головченко в одному з інтерв'ю сказав: «Пригадую кінець літа 1941

року. Точилися важкі бої на московському напрямку. Гітлерівські дивізії наступали й на Донбас. Я тоді працював інструктором політвідділу Північно-Донецької залізниці і, як усі співробітники правління дороги, займався військовими перевезеннями. Одного дня на залізничному вузлі Красний Лиман мене викликав до телефону черговий політвідділу і сказав, що має записку від мого батька… Батько просив сприяти евакуації родини, бо сам збирався йти на фронт… Начальник дороги наказав виділити для моєї рідні вагон, а начальник політвідділу дозволив відлучитися на два дні додому…». [109] Незабаром батько Харитон Дмитрович загинув біля Сталінграда.

Перебуваючи в евакуації, І. Головченко протягом жовтня 1942 – лютого 1943 р. був помічником начальника політвідділу Абдулинського відділення залізниці імені Куйбишева.

Згодом, у лютому 1943 р. його знову було відкомандировано до УРСР, де після недовготривалої роботи на посаді помічника начальника Ворошиловградського політвідділу по комсомолу Північно-Донецької залізниці він став секретарем по кадрах Ворошиловградського обласного комітету комсомолу. У той час комсомольські організації активно співпрацювали з міліцією у сфері виявлення та попередження злочинів. Поміж обов'язків І. Головченка був відбір та рекомендація кадрів у міліційні підрозділи, таємний політичний нагляд за робітниками підприємств та населенням, яке раніше перебувало під німецькою окупацією. Мобілізовані ним комсомольці на території своєї відповідальності Південно-Донецької залізниці сприяли виявленню і арешту 515 осіб, серед яких були колишній начальник поліції, бургомістр, рядові поліцаї, старости, жандарми та інші пособники ворогів.

Для підвищення кваліфікації Головченка відправили на навчання до Вищої партійної школи при ЦК ВКП(б) у Москві (1945–1948 рр.). Окрім загальних знань і навичок, здобутих тут під час навчання, випускник добре оволодів ще й німецькою мовою. У цей період він, відповідно до указів Президії Верховної Ради СРСР, був нагороджений

[109] Головченко Іван Харитонович (1918–1992). Генерал-полковник. *Міністерство внутрішніх справ України:події, керівники, документи та матеріали*. Т. 6. С. 642.

медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» (6 липня 1945 р.) та «За відбудову вугільних шахт Донбасу» (10 вересня 1947 р.). Сам факт закінчення Вищої партійної школи відкривав перед І. Головченком нові сходинки у партійній і державній кар'єрі. З 1948 до 1953 р. він зробив стрімке кар'єрне просування по партійній лінії: 1948–1950 рр. – секретар по кадрах Кадіївського міськкому КП(б)У; 1950–1951 рр. – перший секретар Краснолучського міськкому КПУ; 1951–1953 рр. – завідувач адміністративного відділу Ворошиловградського обкому КПУ; 1953–1954 рр. – перший секретар Ворошиловградського міського комітету КПУ.

Після партійних чисток та арештів поміж вищих і середніх посадовців в органах безпеки протягом 1953–1954 рр. нове керівництво СРСР на чолі з першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим зробило ставку на молоді кадри, які не обіймали високих партійних і державних посад у сталінські часи, не були пов'язані з політичним угрупованням Л. Берії. У 1954 р. ЦК КПУ ухвалює щодо кандидатури І. Головченка персональне рішення і направляє його на роботу до органів держбезпеки. Наказом КДБ УРСР при Раді Міністрів УРСР від 8 вересня 1954 р. Івана Харитоновича було призначено начальником Управління КДБ по Ворошиловградській області. 20 жовтня 1954 р. йому було присвоєно звання підполковника, а 18 березня 1955 р. – полковника. Через рік (26 вересня 1955 р.) І. Головченка чекало наступне підвищення по службі – посада заступника голови КДБ при Раді Міністрів УРСР. У 1958 р. він отримав звання генерал-майора та низку відомчих і державних відзнак. Це був доволі складний період у роботі спецслужб, адже у зв'язку з початком процесу десталінізації та часткової реабілітації жертв політичних репресій доводилося багато чого переглядати, переоцінювати, ухвалювати нові персональні рішення. Заступник голови КДБ УРСР координував роботу спеціальної міжвідомчої комісії з підготовки до перегляду судовими інстанціями (за нововиявленими обставинами) матеріалів щодо реабілітації репресованих.

Він особисто вивчав кримінальні справи періоду сталінських репресій. Не менш напруженою була і загальна криміногенна ситуація.

Особливо крива злочинності поповзла вгору після амністій 1953-1955 рр., коли багатьох кримінальних злочинців та осіб, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини ще до досягнення повноліття, було достроково випущено на волю.

Квітень 1962 р. відкрив новий етап біографії І. Головченка – він очолює МВС (МОГП) УРСР. Тодішнє керівництво КПУ та УРСР поставило перед новим головним міліціонером республіки завдання посилити протидію злочинності, поліпшити оперативно-розшукову діяльність, підвищити ефективність роботи провідних служб міліції, викоренити ганебні факти порушення законності, грубого ставлення до людей, ширше використовувати допомогу населення, поліпшити добір кадрів, сміливіше висувати на керівну роботу молодь. Діяльність органів міліції ускладнювалася ще й запровадженням нових нормативно-правових, інструктивних актів, реорганізаціями та перейменуваннями. До нормотворчої роботи був долучений і очільник МВС (МОГП). Він особисто брав участь у проведенні найважливіших оперативно-слідчих заходів, в організації роботи з попередження злочинності та зміцнення правопорядку, розробці ефективних засобів та методів роботи в діяльності працівників міліції.

Генерал-полковник міліції О. Бандурка, який особисто знав І. Головченка, служив у міліції під його керівництвом, згадував: «Коли до Івана Харитоновича Головченка прийшли першими заступниками спочатку Петро Олександрович Олійник, а потім Іван Дмитрович Гладуш – колишні начальники Дніпропетровського та Донецького УВС, – у них із міністром склалися відносини, які я охарактеризував би як своєрідний творчий симбіоз. Вони життєво доповнювали один одного – міністр і його заступники, саме завдяки відмінності, а отже, й неминучому синтезу, засвоєних ними в різних правоохоронних відомствах керівних стилів. І в Олійника, й у Гладуша – працівників МВС, що називається, «з дитинства», – був інший, ніж у Головченка, професійний менталітет, інше мислення: міліцейське, оперативне, з властивим йому вмінням уловлювати на льоту, блискавично виробляти рішення. До того ж вони мали сміливість периферійних працівників, оскільки саме життя не дозволяло зволікати, змушувало швидко

«крутитися», розкривати злочини «за гарячими слідами», планувати та проводити блискавичні операції із затримання злочинців. У цьому сенсі Головченко І.Х. як міністру було чому повчитися у своїх заступників, – він цього не приховував, а, навпаки, в дружньо-жартівливій формі неодноразово виділяв».[110]

П. О. Олійник[111]

Олександр Маркович Бандурка надав таку загальну характеристику міністру Головченку: «На посаду міністра він прийшов з посади першого заступника голови КДБ України, перенісши в МВС професійні особливості «чекістського» характеру – обережність у висловлюваннях, стриманість, виваженість, уміння всебічно оцінювати обстановку й передбачити можливі наслідки слів і вчинків, але водночас і певну підозрілість та недовірливість. Коли Іван Харитонович виступав із доповіддю на колегії чи нараді, то кожна його фраза була відточеною, вивіреною й виваженою. Загалом це був чистої води партійний функціонер, що віддає перевагу проявам особистої ініціативи й

[110] Бандурка О. М. Міністри теж люди. Харків : Майдан, 2020. С. 15–16.

[111] **Олійник** Петро Олександрович (1921–1989). Народився в м. Лебедин, нині Сумської області. Закінчив Харківський юридичний інститут, кандидат юридичних наук. В органах внутрішніх справ із 1950-х. Начальник УВС-УОГП Дніпропетровського облвиконкому (1959–1968), заступник і перший заступник міністра охорони громадського порядку – внутрішніх справ Української РСР (1968–1978). Заступник міністра внутрішніх справ СРСР (1978–1984).

пов'язаному з ними ризику, а не сліпому, значно безпечнішому слідуванню директивам зверху. Мова його була дуже насиченою, багатою на посилання на керівні вказівки ЦК Компартії України і його тодішнього першого секретаря В. В. Щербицького. У цьому не було нічого незвичайного: Іван Харитонович був дітищем свого часу».[112]

І. Д. Гладуш[113]

У керівника республіканського Міністерства охорони громадського порядку І. Х. Головченка на початку 1965 р. визріли думки про вдосконалення організації роботи Міністерства охорони громадського порядку і відтворення союзного міністерства. 6 січня 1965 р. він спрямував службову записку члену Президії ЦК КПРС П. Ю. Шелесту. Привертає увагу те, що записка ним адресована не першому секретареві ЦК КП України П. Ю. Шелесту, а саме члену всесоюзної Президії ЦК КПРС П. Ю. Шелесту. Очевидно, що цим

[112] Там само. С. 14.

[113] **Гладуш** Іван Дмитрович (1929–2018). Народився у с. Мишурин Ріг Верхньодніпровського (нині – Кам'янського) району на Дніпропетровщині. У 1951 р. закінчив Дніпропетровський автотранспортний технікум, згодом Московський машинобудівний інститут та Київську вищу школу МВС СРСР. У 1968-1974 рр. - начальник Управління внутрішніх справ МВС УРСР Дніпропетровської області, 1974–1977 рр. – начальник Управління внутрішніх справ МВС УРСР Донецької області. З 1977 р. – заступник міністра, з 1978 р. – 1-й заступник міністра внутрішніх справ Української РСР. 1982–1990 рр. – міністр внутрішніх справ Української РСР.

Головченко хотів виділити, що звертається до нього, насамперед, не як до першого керівника республіки, а як до члена всесоюзного партійного керівництва, в принципі найвищого органу управління в СРСР.

У цій записці І. Головченко повідомляв, що йому хотілося б поділитися деякими думками з питань роботи органу охорони громадського порядку в державі і висловити низку пропозицій, які, на його думку, могли б стати предметом обговорення Президії ЦК КПРС. Далі викладаємо зміст цієї записки з деякими коментарями.

Перше. Для успішного виконання поставленого керівництвом держави завдання – викорінення в країні порушень правопорядку, ліквідації злочинності і всіх причин, що її породжують, потрібно об'єднання, постійне керівництво і координація діяльності органу охорони громадського порядку всієї країни. У зв'язку з цим ліквідація загальносоюзного Міністерства внутрішніх справ, яке виконувало ці функції, було, на його думку, серйозною помилкою. Після ліквідації загальносоюзного міністерства не стало органа, який би узагальнював стан справ в Україні і своєчасно ставив питання в Центральному Комітеті партії і союзному уряді. Через що багато питань удосконалення діяльності органів охорони громадського порядку вирішується дуже повільно, і під час вирішення їх зустрічається багато труднощів. По суті припинився обмін досвідом у роботі органів охорони громадського порядку союзних республік. За останні три роки ЦК КПРС проведена лише одна нарада міністрів. У союзних республіках спостерігається різний підхід до оцінки стану справ, різнобій у практиці оперативно-службової діяльності.[114]

Кожне міністерство союзної республіки видає свої інструкції і положення, і тому нема єдності у вирішенні важливих питань охорони громадського порядку. В Україні, наприклад, мисливські рушниці можуть куплятися громадянами лише з дозволу органів міліції, і ми вважаємо це правильним. В інших союзних республіках такого дозволу не вимагається. В Україні злісні пияки, які створюють ненормальні умови для спільного проживання в сім'ї чи квартирі, ізолюються і розміщаються в лікувально-трудові відділення. В інших союзних республіках це не практикується. В органах МОГП росії введено атестування агентури. Ми не вважаємо цей захід корисним. У союзних

[114] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6022. Арк. 4.

республіках в цей час є відмінність не лише в оперативно-службовій діяльності, але і в організаційній структурі органів. Наприклад, міністр охорони громадського порядку російської федерації Тікунов в апараті міністерства і низці крупних областей створив організаційно-методичні відділи. В росії і Білорусі створені колегії обласних управлінь охорони громадського порядку. Є різниця в структурній побудові відділів спецперевезень, капітального будівництва і медичної служби. Відсутність єдиного керівництва і контролю за роботою органів охорони громадського порядку союзних республік особливо відчувається в організації всесоюзного розшуку злочинців і боротьби зі злочинцями-гастролерами. Розшук таких осіб за орієнтуваннями інших республік у більшості випадків ведеться незадовільно і безконтрольно. Так відбулося, наприклад, із розшуком небезпечного злочинця, який вчинив розбійний напад на квартиру голови київського міськвиконкому Бурки.[115] Керівництво міністерства, вважаючи, що цей злочин міг вчинити злочинець-гастролер, негайно, в той самий день, орієнтувало на його розшук всі союзні республіки, але, як виявилось потім, у міністерствах охорони громадського порядку Грузинської і Вірменської РСР належною мірою на це орієнтування не зреагували. Внаслідок чого злочинець за документами Бурки безперешкодно проживав у готелях Тбілісі і Єревану.

Відповідно до Положення про радянську міліцію, яке затверджено Радою Міністрів СРСР у 1962 році, в міліції встановлюється дисципліна, як військова, і визначатися вона повинна Дисциплінарним статутом органів охорони громадського порядку, але до цього часу такого статуту немає. Значно погіршилося і ускладнилося вирішення питань матеріально-технічного забезпечення органу охорони громадського порядку. Республіканські міністерства не інформуються про нові зразки необхідної для органів військової, криміналістичної та іншої техніки, яка випускається у нас в країні, а також яка застосовується за кордоном, не знають, де її можна замовити і отримати. Немає єдиного центру з координації розробок нових засобів техніки і зв'язку, що призводить до примітивізму в цій роботі, паралелізму і даремним витратам грошових коштів. Зараз функціями постачання органів займається Держплан СРСР, Держплани союзних

[115] Там само. Арк. 5.

республік, Міністерство оборони та інші відомства, які не знають специфіки їхньої роботи і тому питання постачання вирішують некваліфіковано. Доходить до того, що перш ніж щось отримати, треба доводити, для чого потрібні органам оперативна техніка, апаратура зв'язку, автомобільний транспорт та інші технічні засоби. У такій ситуації перебувають міністерства охорони громадського порядку всіх союзних республік. Відсутність союзного міністерства призвела до того, що органи охорони громадського порядку майже не спілкуються з відповідними відомствами соціалістичних країн, не беруть краще, що є в технічному оснащенні поліції капіталістичних держав. Наскільки утруднено вирішення питань про встановлення ділових контактів із органами охорони громадського порядку соціалістичних держав, свідчить такий факт. У жовтні 1964 року до нас звернувся міністр внутрішніх справ Угорської Народної Республіки Бенкеі з пропозицією зустрітися на рівні заступників міністрів і розглянути питання про контактування роботи органів міліції двох країн для попередження розкрадання вантажів, які проходять через кордон в районі станції Чоп. Хоча це питання можна було б зразу вирішити навіть на рівні начальника управління охорони громадського порядку Закарпатської області, воно все ще узгоджується в москві і до цього часу не вирішено. Ми ж поставлені в незручне становище перед угорськими товаришами, оскільки не можемо дати їм зрозумілої відповіді.

У зв'язку з викладеним вважаємо за необхідне поставити питання про створення союзного Міністерства охорони громадського порядку. Таке міністерство, на нашу думку, може бути створено на базі Міністерства охорони громадського порядку РРФСР з тим, щоб воно керувало діяльністю органу охорони громадського порядку союзу і російської федерації, як це було до 1955 року. Для цього, можливо, потрібно було б зміцнити його кількісно за рахунок штатної чисельності міністерств союзних республік (по 7–10 одиниць від кожної республіки).

З цієї першої тези видно, що Головченко виступав за посилення централізації в керівництві органами охорони правопорядку і, фактично, проти самостійності і окремішності української міліції. Це випливало з його партійного та кедебістського минулого, його світогляду, сформованого у радянські часи. Вище вже наводилася

характеристика, яку дав міністру Олександр Бандурка, визначивши його як «партійного функціонера чистої води». Звідси й наявність таких поглядів, і вірність загальносоюзним цінностям. Він був ближчим до поглядів В. Щербицького, ніж П. Шелеста, якого відомий український історик Ю. Шаповал називав партійним «націоналістом»,[116] хоч і в лапках, але не безпідставно. Тепер щодо аргументів, котрі наводив на обґрунтування цієї позиції міністр. Він висловив навіть докір на адресу ЦК КПРС, що за останні 3 роки було проведено лише одну нараду міністрів охорони громадського порядку республік. Очевидно, міністру було важко без вказівок ЦК КПРС та й показатися на всесоюзному рівні не було змоги. Щодо відмінностей у положеннях республік стосовно купівлі мисливських рушниць чи заходів щодо злісних пияків, атестування агентури, то це жодною мірою не могло вплинути на ефективність роботи міліції. Щодо організації всесоюзного розшуку злочинців і боротьби зі злочинцями-гастролерами, то це був більш серйозний аргумент, але приклад, котрий навів міністр, був обумовлений, насамперед, не відсутністю союзного Міністерства охорони громадського порядку, а недбалістю з боку відповідних міністерств Грузинської та Вірменської РСР. Якби вони просто спрацювали як треба, то жодного втручання союзного міністерства не потрібно було б. Міністр дорікав, що немає Дисциплінарного статуту міліції. Але хто заважав виявити ініціативу, розробити та ухвалити такий статут для своєї республіки? Проте багаторічна звичка, що такі документи спускаються «зверху», взяла своє. Щодо спілкування з міністерствами союзних республік, то тут теж можна було б виявити ініціативу і проводити дво- чи багатосторонні зустрічі з колегами-міністрами, хоча треба визнати, що тоді це могло б викликати ревність московського центру та обвинувачення в сепаратизмі. Згадаємо, наприклад, «ленінградську справу» кінця 1940-х – початку 1950-х років.

Проте слід наголосити, що міністр Головченко правильно відчув тенденції щодо управління правоохоронними органами. Через півтора року після його записки союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку СРСР було відтворене: 26 липня 1966 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ «Про створення союзно-

[116] Шаповал Ю. Партійний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2020. 216 с.

республіканського Міністерства охорони громадського порядку СРСР».[117] Так було відновлено централізоване управління органами міліції у масштабі країни.

Продовжимо, однак, аналізувати доповідну записку І. Х. Головченка.

Друге. В Українській РСР, і в країні в цілому, оперативна ситуація ще така, що працівникам міліції доводиться вести складну і тяжку роботу з протидії злочинності, витрачаючи на це багато сил і особистого часу. Часто вони ризикують своїм здоров'ям і навіть життям. Робочий день міліції ненормований, доводиться працювати іноді в дуже важких умовах без вихідних, вдень і вночі. До того ж у матеріально-побутовому аспекті працівники міліції забезпечуються погано, особливо низькою є заробітна плата. У багатьох місцях зарплата міліціонерів у півтора-два рази нижча, ніж середня зарплата робітників. Однострій, який видається міліції, низької якості, немає святкової форми одежі. Під час проведення святкових заходів працівники міліції несуть службу в повсякденному строї, який за умов роботи і тривалих термінів носіння часто зношений, що знижує авторитет міліції в очах населення. Треба відмітити, що міліція у нас порівняно з іншими соціалістичними державами в матеріальному плані забезпечується набагато гірше, тому люди часто не бажають йти працювати в міліцію, а якщо й поступають, то через нетривалий час звільняються. В Україні щорічно звільняється в середньому 14 % чисельності міліції. Особливо великою є плинність найбільш низько оплачуваних працівників рядового і сержантського складу. За останні сім років їх було звільнено 96,8 % від штатної чисельності. В управлінні міліції міста Макіївки з 1960 до 1963 року працював на посаді міліціонера з окладом 55 рублів в місяць М. В. Абросімов. Сім'я його складалася з дружини і трьох дітей. Не маючи можливості утримувати на цю зарплату сім'ю, Абросімов хотів звільнитися, але в цьому йому відмовили. Тоді він навмисно став порушувати дисципліну і був звільнений за фактами, які дискредитують звання працівника міліції. Зараз Абросімов працює як різноробочий на шахті «Нова Бутівка» і

[117] Об утверждении Указов Президиума Верховного Совета СССР и о внесении изменений и дополнений в статьи 35, 70 и 78 Конституции (Основного закона) СССР: закон СССР от 3 августа 1966 г. URL.: http://www.bestpravo.ru/sssr/gn-praktika/j3w.htm (дата звернення: 19.05.2025).

бореться за звання ударника комуністичної праці.[118] Про його трудові справи в районній газеті друкувались нариси. Зарплата Абросімова за останній час становила 300–340 рублів на місяць.

Сержант міліції Н. З. Онищенко служив міліціонером в Орджонікідзевському райвідділі міліції м. Запоріжжя, отримував зарплату в сумі 65 рублів. У червні 1964 року він звільнився з міліції і почав працювати пресувальником на заводі «Комунар», зараз заробляє по 120-140 рублів на місяць. В оперативному автомотодивізіоні управління міліції м. Запоріжжя на посаді міліціонера-мотоцикліста з окладом 65 рублів на місяць працював В.П. Жученко. У квітні 1964 року він звільнився і поступив працювати трактористом на коксохімічний завод, зараз заробляє по 140 рублів на місяць. Таких прикладів дуже багато.

Зараз некомплект особового складу міліції в цілому в республіці становить 822 особи, в тому числі: рядового складу – 564 особи, в Донецькій області некомплект міліції – 124 особи, в Дніпропетровській – 67 осіб. Лише в управлінні міліції м. Макіївки не укомплектовано 22 посади міліціонерів, що становить 12,7 % від їхньої загальної чисельності. Тому, щоб закріпляти кадри в міліції, комплектувати їх із-поміж підготовлених людей, що різко вплине на підвищення рівня роботи міліції, необхідно вирішити питання про поліпшення матеріального забезпечення працівників міліції, насамперед рядового і сержантського складу.

Щодо поліпшення матеріального забезпечення міліції та збільшення її чисельності, то тут аргументи міністра цілком переконливі.

Третє. Щороку у нашій країні збільшується населення, зростають міста, промислові центри, але кількість працівників міліції не залежить від цього. Чисельність її не збільшується. Ба більше, за останні роки вона навіть скорочена. В 1956 році, при ліквідації політорганів, чисельність міліції в Україні була скорочена на 645 одиниць, а в 1958 році, без будь-яких причин, – на 3450 одиниць. Як показало життя, це скорочення було зроблено передчасно і не ґрунтувалося на реально існуючій оперативній ситуації в республіці. Зараз в Україні на одного працівника міліції, включно з

[118] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6022. Арк. 8.

транспортною міліцією, припадає в середньому по 1086 осіб населення. Якщо ж виключити транспортну міліцію, то на одного працівника територіальної міліції припадає 1260 осіб, а в таких областях, як Вінницька, Черкаська та інші, на 10 000 населення припадає всього 4-5 працівників міліції. У багатьох сільських районах було всього 3-5 рядових міліціонерів. Один дільничний уповноважений міліції обслуговував в середньому 7,6 тисяч осіб населення, а в таких областях, як Вінницька, Хмельницька, Сумська та інших, – 9-10 тисяч.

У республіці скоюється ще дуже багато кримінальних злочинів. Лише по лінії карного розшуку в 1964 році було зареєстровано близько 60 000 злочинів, з яких більш ніж половина особливо небезпечних. На одного працівника карного розшуку припадало в середньому по 17 злочинів. Таку велику кількість злочинів працівники карного розшуку не встигали розкривати, не кажучи вже про те, що в них не залишається часу для профілактичної роботи. Тому в республіці накопичилося близько 12 000 нерозкритих злочинів, із них майже 900 навмисних вбивств.

Через невелику кількість апаратів ВБРСВ не завжди своєчасно попереджувалися і розкривалися приховані розкрадання в народному господарстві республіки. Тому треба розглянути і питання про кількісне збільшення міліції, особливо апаратів карного розшуку, ВБРСВ, дільничних уповноважених і рядового складу. Було б доцільно для правильного вирішення питань розстановки міліцейських кадрів і створення додаткових органів міліції встановити якийсь критерій кількісного складу міліції стосовно чисельності населення і рівня злочинності.

Це теж, на нашу думку, достатньо продумані пропозиції.

Четверте. Для успішного вирішення завдань, що стоять перед міліцією стосовно протидії злочинності і порушень громадського порядку, необхідно, щоб працівники міліції постійно виховувались у дусі відданості Батьківщині, усвідомлюючи свій громадський обов'язок, високої культури, суворого дотримання дисципліни і законності. Це диктується тим, що працівники міліції є представниками влади, знаходяться на гострій ділянці державної діяльності. Вся їхня робота проходить серед народу. За обставин, які склалися, про що говорилось

вище, в міліції працювало багато людей з низькою підготовкою, недостатнім культурним рівнем розвитку – цим значною мірою пояснюється наявність в органах міліції численних випадків порушення дисципліни, законності і навіть вчинення злочинів. Допускаються непоодинокі факти необґрунтованого порушення кримінальних справ, затримань, обшуків і арештів громадян, проявів грубощів і безкультур'я.[119]

За останні роки міністерством вжито низку заходів із ліквідації цих недоліків, але стан справ поліпшується дуже повільно. Це відбувається тому, що вжиті міністерством заходи не підкріпляються політичним забезпеченням. Відчуваються серйозні недоліки в організації політичного виховання кадрів міліції. До 1956 року в органах міліції існували політвідділи. Вони вели велику роботу. Після ліквідації політвідділів їхні функції були передані керівникам органів і партійним організаціям, проте первинні партійні організації органів міліції, не маючи єдиного керівництва і спрямованості в роботі, не забезпечують необхідного рівня політичного виховання особового складу. Місцеві партійні органи також не мають змоги повсякденно і всебічно керувати цією роботою. У зв'язку з цим назріла необхідність відновити політвідділи в органах міліції. Як вбачається, в міністерстві, обласних управліннях охорони громадського порядку повинні бути політичні відділи, в міських і районних органах міліції – заступники начальників з політчастини, а в найбільших із них, крім того, і кілька інструкторів. Політичні відділи повинні бути підлеглими, відповідно, Центральному комітету і обкомам партії, на них також повинно мати вплив керівництво міністерства і обласних управлінь охорони громадського порядку.

Як бачимо, тут теж вплинуло компартійне минуле Головченка. Він вважав, що без існування політвідділів виховна робота в міліції буде не на належному рівні, та навіть критикував роботу місцевих партійних організацій, які, на його думку, не зовсім справлялися з політичним вихованням кадрів. Але і тут міністр дихав повітрям часу. За 4 роки після його записки політвідділи уже в МВС були відновлені. 05 лютого 1969 р. МВС СРСР видав наказ про утворення відділів (відділень) з політико-виховної роботи в МВС.

[119] Там само. Арк. 11.

П'яте. Міліція в нашій країні дуже слабко оснащена авто- і мототранспортом, засобами спеціальної техніки і зв'язку, в цьому вона значно відстає від інших держав. Станом на 01 січня 1965 року органи міліції Української РСР автомобільним транспортом були забезпечені лише на 76 %. З-поміж цього транспорту було приблизно 20 % автомобілів застарілих марок випуску 1948–1952 років, з великим амортизаційним зносом і непридатних до експлуатації. Близько половини дільничних уповноважених в сільській місцевості мають коней, інші жодними засобами пересування не забезпечені, хоча і обслуговують по 10-15 населених пунктів.

Не відповідає сучасним вимогам також рівень оснащеності міліції засобами оперативної техніки і зв'язку. Засобами радіозв'язку органи міліції оснащені лише на 30 % від мінімально необхідного рівня, лише 55 % органів міліції мають внутрішньооперативний зв'язок, міліція не має власної провідної лінії міжміського зв'язку. Дуже слабко оснащена міліція і слідчі апарати фото- і кінотехнікою, засобами звукозапису та іншими приладами, необхідними для оперативно-службових цілей. Вони використовують застарілі зразки техніки і зв'язку, що дуже негативно впливає на оперативність і якість роботи. Оперативні апарати міліції, карний розшук, відділи БРСВ і оперативна служба не мають навіть мінімально необхідної літерної техніки і тому вимушені користуватися послугами органів КДБ, але органи КДБ потреби міліції в проведенні літерних заходів не забезпечують.

І тут аргументи міністра заслуговують на увагу.

«У цій записці викладені лише деякі, на нашу думку, найбільш важливі і невідкладні питання поліпшення діяльності міліції, які вимагають вирішення в Центральному комітеті КПРС і уряді. Позитивне вирішення цих питань сприяло б посиленню роботи міліції з боротьби зі злочинністю і порушеннями громадського порядку в Україні»,[120] – так закінчив свою записку міністр І.Х. Головченко. Слід зазначити, що думки і пропозиції міністра були цілком у дусі часу, який він відчував, і багато з його міркувань були згодом втілені у життя, в тому числі реінкарнація союзного Міністерства охорони громадського порядку, а згодом – МВС. Конкретні пропозиції міністра теж були

[120] Там само. Арк. 13.

доречними і актуальними у всі часи діяльності міліції. Це свідчило, що за період перебування на посаді міністра він достатньо добре зрозумів основні проблеми функціонування міліції.

Варто зауважити, що завдяки міністру роботу в республіці було налагоджено так, що українська система МОГП неодноразово досягала найкращих у Союзі показників у реальній боротьбі зі злочинністю. 27 липня 1965 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР Іван Харитонович Головченко був нагороджений «Орденом Трудового Червоного Прапора» за бездоганне виконання службових обов'язків і охорону громадського порядку. Далі було ще чимало найвищих державних і відомчих нагород і відзнак. 1967 р. він отримав ювілейний значок «Заслуженный работник МООП» і звання генерал-лейтенанта; 1968 р. знову був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора за заслуги перед радянською державою.

Міністр внутрішніх справ УРСР, генерал-полковник міліції І. Х. Головченко виступає перед курсантами Міжобласної школи підготовки молодшого та середнього начальницького складу міліції УВС Харківського облвиконкому (1979 р.)

Паралельно з державною службою Іван Харитонович мав і громадські обов'язки, з 1966 р. став членом ЦК КПУ. У 1962 р. обирався депутатом по виборчому округу № 230 до Верховної Ради УРСР 6-10 скликань. Член Спілки письменників України (з 1967 р.). Головченко разом із О. Мусієнком написали кілька романів на військову та детективну тематику. Міністр мав доступ до закритих архівів, у нього був величезний практичний досвід, а у Мусієнка – перо. Вийшов вдалий тандем. Вони написали романи: «Золоті ворота», «Чорне сонце», видані в 1981 році у видавництві «Дніпро», а в 1986 – романи «Білий морок», «Голубий берег». У 1971 р. І. Головченко опублікував збірку «Черная тропа» («Третья встреча»; «Под чужим именем»; «Первая ошибка»; «Тайна спичечной коробки»; «Полет в никуда»; «Запутанное дело»; «Возвращение»; «Месть врага»). У тому ж році був опублікований збірник повістей та оповідань «Петровка, 38» (разом із Ю. Семеновим).

Твори І. Х. Головченка (у співавторстві)

І знову слово Олександру Бандурці: «Під час перебування Івана Харитоновича міністром у системі органів внутрішніх справ панували дисципліна, відповідальність та організованість. Особливу роль у забезпеченні діяльності системи МВС України відіграв штаб міністерства, який тоді очолював молодий та енергійний начальник Григорій Павлович Шелудько. Міністр Головченко особисто опікувався

штабом, це був його апарат управління й контролю. І ще згадується одна якість Івана Харитоновича – він не брав жодних презентів, сувенірів чи подарунків. У службових кабінетах не було його портретів, якби такий десь з'явився, я впевнений, власник кабінету був би негайно звільнений».[121]

2.3. Заступник міністра внутрішніх справ УРСР комісар міліції 2-го рангу Веніамін Глібович Гайдамака

Майбутній комісар міліції Веніамін Глібович Гайдамака народився у 1914 році в с. Покровське Покровського району Луганської області. У службовій анкеті вказував, що за національністю українець, а рідною мовою є українська. Це певною мірою відкидає тезу сучасної рашистської пропаганди, що на цій території завжди жили росіяни. Окрім рідної, знав також російську мову, а німецькою читав, писав, перекладав (анкета 1936 р.), хоча в пізніших анкетах писав, що іноземні мови не знає. Соціальне походження вказував таке: «із службовців». Батько – Гліб Іванович, 1891 року народження, працював техніком-будівельником та завідувачем райвідділу комунального господарства в Покровську, а з 1946 р. – в Києві, в Рембудконторі Академії наук (безсумнівно, син посприяв, який уже обіймав тут відповідальні посади). За національністю – українець. Мати – Феодора (в анкеті 1940 р. називає її Дора) Федорівна, 1893 року народження, за національністю – росіянка, дівоче прізвище Гербе, працювала сільською вчителькою, з 1947 р. на пенсії. Брат Борис, 1916 р. народження, працював, як і старший брат Веніамін, в автоінспекції управління міліції Сумської області, у 1942 р. загинув на фронті. Дружина – Лідія Петрівна, за фахом була фельдшером-акушеркою, але, як вказано в автобіографії В. Г. Гайдамаки від 02 лютого 1950 р., в цей час не працювала. Мав також двох дочок, які в особовій справі вказувалися як українки за національністю. З ним також проживала мати дружини. У цей час

[121] Бандурка О. М. Міністри теж люди. С. 21.

мешкав у Києві на вул. Круглоуніверситетській, буд. 2/1, кв. 47.[122]

Пізніше виявилося, що матір Гайдамаки – дочка крупного торговця Замошнікова, який до 1917 р. утримував волосну кінну пошту. Мав найманих робітників, до 10 коней і власну скотобійню. Батько Гайдамаки, одруживши у 1910 р., став проживати у сім'ї Замошнікова. З матеріалів перевірки, проведеної НКВС у 1934 р., відомо, що батько Гайдамаки мав антирадянські настрої, зустрічав денікінців хлібом-сіллю. Їхній будинок у роки громадянської війни був штаб-квартирою контрреволюційних сил. Там також катували партизан. 23 жовтня 1934 р. постановою Покровського райвиконкому Луганської області будинок та надвірні будови куркуля Замошнікова були націоналізовані. Батько Гайдамаки, як виходець із класово-ворожого середовища та антирадянськи налаштований, був знятий з посади начальника райдортрансу, а його мати Феодора звільнена з посади вчительки школи. Про це в автобіографічних документах при вступі до компартії та влаштуванні на роботу в органи міліції Гайдамака не вказував. Тож свій шлях у міліції Гайдамака почав із брехні та приховування фактів про своє походження та найближчих родичів. У період окупації батько Гайдамаки працював у Покровській районній управі техніком з відновлення будівель, доріг та мостів, за завданням сільгоспкомендатури та жандармерії укладав топографічні карти Покровського та інших районів, а матір працювала вчителькою. У липні 1942 р. мати Гайдамаки подала старшині Покровської волості клопотання з проханням повернути будинок, вилучений при розкуркулюванні в 1934 р. Це прохання було задоволене, а батьки Гайдамаки мешкали у цьому будинку до приходу частин Червоної армії.[123]

З 1922 до 1929 р. Веніамін навчався у школі-семирічці. У 1929-1932 рр. вчився в Куп'янському технікумі механізації, який закінчив у 1932 р. за спеціальністю «технік-механік».

Член КПРС з 1939 р. Як зазначалося в анкеті, «коливань у проведенні лінії партії не було, в опозиціях та антипартійних угрупуваннях не перебував». Відповідав на традиційне у той час запитання в анкеті: «у Білій армії не служив». Підвищував свою

[122] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 3-11.

[123] Там само. Арк. 209.

політичну кваліфікацію, як практично всі тогочасні керівники, на різноманітних партійних курсах і в університеті марксизму-ленінізму. Після технікуму працював у бурякорадгоспі у Куйбишевській області, після (з 1935 р.) автоінспектором у Пирятині, а згодом – в Охтирці, тобто службу в міліції розпочав у 1935 р. У його атестації 1939 р. відмічалося, що він із 01 травня 1939 р. виконує обов'язки начальника ДАІ УНКВС по Сумській області, «молодий, зростаючий працівник». 9 жовтня 1939 р. рішенням бюро Сумського обкому КП(б)У затверджений на посаді начальника автоінспекції обласної міліції Управління РСМ УНКВС по Сумській області. В особовій справі В. Г. Гайдамаки міститься довідка про його перебування на курсах підвищення кваліфікації Головного управління РСМ з 18 липня до 15 вересня 1939 р. і складання ним кваліфікаційних екзаменів. Правила вуличного руху він здав на «добре», «Права та обов'язки кваліфікаційної комісії» – на «добре», топографію – теж на «добре».[124]

У 1940 р. йому було присвоєно звання сержанта міліції. У квітні 1940 р. начальник особливої інспекції Сумського облуправління РСМ НКВС сержант міліції Дерев'янко розглянув матеріал із перевірки порушень, допущених із боку В.Г. Гайдамаки. У довідці про цю справу написано, що у лютому 1940 р. Гайдамака, користуючись своїм службовим становищем, спільно з начальником ФВ ОУРСМ Закопайлом зустрів автомеханіка спиртзаводу Віктора Зраєвського і запропонував, щоб він дістав для них горілки, що й було зроблено. Після цього вони зайшли на квартиру, де проживали ці співробітники міліції, і влаштували пиятику. Через 15 днів після цього на Зраєвського Державтоінспекцією було складено адмінпротокол за те, що на двох автомашинах були відсутні передні гальма, і на нього був накладений штраф у розмірі 50 руб. Зраєвський звернувся до Гайдамаки з проханням зняти штраф, що й було зроблено. На цій довідці начальник ОУРСМ лейтенант міліції Коваль написав свою резолюцію: «Обмежитися обговоренням поведінки Гайдамаки на бюро парторганізації. Крім того, Гайдамака мною суворо попереджений». Треба відмітити пильність особової інспекції, яка звернула увагу на такий, в цілому незначний, проступок. Безпосередній начальник Гайдамаки теж не став вживати суворих

[124] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 12–18.

заходів і обмежився особистою бесідою та обговоренням на партзборах.[125] Це був перший зафіксований випадок зловживання владою з боку Гайдамаки, але, як побачимо далі, не останній, проте найменший, бо тоді його можливості зловживати своїм службовим становищем ще були обмежені.

У 1942 р. Гайдамака отримав перше офіцерське звання – «молодший лейтенант міліції». У 1943 р. він уже капітан міліції і обіймає високу посаду начальника ДАІ Управління міліції НКВС Української РСР. Це було одне з визначальних призначень у його житті та службі. З огляду на кадрову політику радянського політичного режиму вважаємо, що таке призначення не могло бути випадковістю. Начальником ДАІ республіки призначається працівник міліції з Сумської області – однієї з найменших в республіці за територією та своїм економічним, а отже, і політичним потенціалом. Як правило, такі призначення йшли з великих і економічно найпотужніших областей: Донецької, Харківської, Дніпропетровської, але не Сумської. Як нам здається, можна стверджувати, що тут не обійшлося без «великої та сильної руки», яка допомогла В. Гайдамаці перевестися по службі з провінційних Сум до столичного Києва. У пошуках цієї «руки» варто зупинитися на кандидатурі такого партійного діяча, як Олексій Іларіонович Кириченко. На це нас наштовхнули деякі збіги в їхніх біографіях.

У 1935–1936 рр. В. Г. Гайдамака працював державтоінспектором РС міліції в м. Охтирка, а О. І. Кириченко у 1936 р. працював викладачем автосправи Охтирського технікуму механізації. Тому вони повинні були стикатися у роботі – автоінспектор і викладач автосправи. З великою ймовірністю можна стверджувати, що вони були знайомі і, очевидно, добре знайомі. Далі Олексій Кириченко починає робити блискавичну кар'єру в партійних органах вже у Києві. У 1939–1941 рр. він – завідувач транспортного відділу ЦК КП(б)У, у 1941–1944 рр. – секретар ЦК КП(б)У з промисловості. У цей же час карколомний стрибок по службі робить і Веніамін Гайдамака. У 1939 р., коли Кириченко обіймає посаду завідувача транспортним відділом ЦК КПУ, Гайдамака стає начальником автоінспекції облміліції УРСМ УНКВС по Сумській області. А в 1943 р. – доленосне переведення в Київ, коли

[125] Там само. Арк. 101.

Кириченко вже секретар ЦК і має великі можливості для вирішення кадрових питань. Таке службове просування Гайдамаки бачимо й у інші роки, коли Кириченко був при владі.

О. І. Кириченко

У бойових діях під час Другої світової війни Гайдамака участі не брав, очевидно, як «цінний кадр» НКВС, був від них убезпечений, поранень не мав, хоча був нагороджений орденом Вітчизняної війни ІІ ступеня, медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», «За оборону Сталінграда», а згодом – «За відбудову вугільних шахт Донбасу». В атестації 1946 р., разом із позитивними якостями, зазначалося, що «іноді допускає поспішність у висновках під час вирішення окремих питань», що тоді було вельми типовим зауваженням для багатьох керівних працівників. Поміж позитивних якостей відмічалося, що він відвідує «кіно та театр». Ймовірно, така похвала в той час свідчила про те, що культурний рівень багатьох керівних працівників міліції був невисоким, тому відвідування кіно, а особливо театру, вже ставилося в заслугу і відзначалося в службовій атестації. В атестації 1948 р. зауважувалося, що В. Г. Гайдамака «іноді буває запальним, поспішним у висновках». У тому ж році він стає полковником.

У квітні 1951 р. В. Гайдамаку призначають начальником відділу міліцейської служби Управління міліції МДБ УРСР. У серпні 1951 р. особова інспекція ОК МДБ УРСР отримала анонімне повідомлення, що начальник ДАІ УМ МДБ УРСР полковник В. Г. Гайдамака, зловживаючи своїм службовим становищем, незаконно придбав у своє особисте користування легковий автомобіль. Розслідуванням було встановлено, що у 1945 р. начальник відділення РВР УМ м. Києва капітан міліції Рязанцев за вказівкою керівництва НКВС УРСР був відряджений у Німеччину, м. Дрезден у групу НКВС СРСР і до начальника автоуправління 3-го Українського фронту з клопотанням про надання НКВС УРСР автомашин. Разом із 13 автомобілями, отриманими за відповідними документами, Рязанцеву було передано за вказівкою генерал-лейтенанта Страхова через колишнього начальника ДАІ УМ Ізмаїльської області Захарченка в особисте користування автомобіль марки «Опель Кадет». Його придбав Гайдамака. Купівлю цього автомобіля він оформив документами купівлі-продажу через ОФІ Одеського військового округу, за що заплатив 2755 рублів. Спекуляції автомобілем із боку Гайдамаки не було встановлено.[126] Проте наведений випадок свідчить, що можливості для зловживання владою у Гайдамаки зросли.

У листопаді 1952 р. за розкрадання в особливо великих розмірах була засуджена група працівників бази «Головлегзбут», а її три учасники (Хаін, Ярошецький, Герзон) засуджені до розстрілу. Під час розслідування цього злочину було встановлено, що Гайдамака, який працював тоді начальником служби управління міліції МДБ УРСР, зловживаючи службовим становищем, користувався послугами деяких працівників цієї бази, згодом засуджених, за що в березні 1953 був притягнутий до партійної відповідальності.[127] Це зловживання, уже набагато небезпечніше, ніж два попередніх, але, знову ж таки, зійшло йому з рук.

В атестації від 14 лютого 1953 р., окрім загальної характеристики діяльності В. Гайдамаки, вперше вказувалися і конкретні результати його роботи. Зокрема, наголошувалося, що, незважаючи на некомплект рядового складу, «закриття» зовнішніх міліцейських постів

[126] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 132.

[127] Там само. Арк. 202.

і маршрутів патрулів у республіці в 1952 р., порівняно з 1951 р., збільшилося з 87,1 до 91,4 %. У 1951 р. силами міліцейської служби було попереджено та припинено 68,4 % злочинів, а в 1952 р. – 75,4 %; розкрито злочинів у 1951 р. – 52,6 % від загальної кількості вчинених злочинів, у 1952 р. – 46, 8 %; затримано злочинців у 1951 р. – 47,2 %, у 1952 р. – 50,9 %. У 1951 р. було «вилучено» 21 128 осіб, які займалися бродяжництвом і жебракуванням, підібрано 7235 бездоглядних і 45 815 безпритульних дітей. У результаті поліпшення роботи з охорони заарештованих, які утримувалися в КПЗ і при конвоюванні, кількість втеч заарештованих зменшилася на 24,5 %. Недоліками відділу, яким керував В. Гайдамака, називалось те, що «упродовж 1952 р. не було досягнуто зниження аварійності на місцевому транспорті, не зжито випадків самогубств заарештованих. Рівень роботи відділу не повністю відповідає сучасним вимогам. У низці органів виховна робота серед дільничних уповноважених та рядового складу проводиться незадовільно. Через що наявні аморальні прояви та порушення дисципліни».[128]

Знову повернемся до кар'єри Олексія Кириченка. У 1953–1957 рр. він – перший секретар ЦК КПУ. На ці ж роки припадає найбільший службовий зліт В. Гайдамаки. У 1955 р. він стає заступником начальника Управління міліції МВС УРСР, у 1956 р. – комісаром міліції 3-го рангу. У цьому ж році призначений в.о. начальника Управління міліції (з 07.08.1956) та (з 22.01.1957) заступником міністра внутрішніх справ Це співпало зі звільненням з посади міністра Т. Строкача (формально з 09.08.1956) та приходом на цю посаду О. Бровкіна, в команді якого Гайдамака перебував аж до звільнення останнього з посади міністра. У 1957 р. Гайдамаку подано до отримання звання «комісар міліції 2-го рангу». У поданні до присвоєння, підписаному міністром внутрішніх справ УРСР О. Бровкіним, який тоді, до речі, мав звання «комісар міліції 3-го рангу», тобто нижче, ніж те, до якого представляли Гайдамаку, повідомлялося, що завдяки заходам, проведеним управлінням міліції, у 1957 р. показники боротьби зі злочинністю поліпшилися. Загальне розкриття вчинених на території України злочинів за 9 місяців цього року становило 93,9 проти 89,9 % за цей самий період 1956 р., а з

[128] Там само. Арк. 27.

особливо небезпечних злочинів – 86,9 проти 77,5 %.[129] Але тоді йому цього звання не дали.

З 1959 р. Гайдамака – комісар міліції 2-го рангу. За всю історію СРСР такого звання було удостоєно, за нашими підрахунками, лише 31 особу, а до 1959 р., коли він його отримав, – тільки 20. До речі, О. Бровкіну цього звання так і не дали, і заступник міністра ще 3 роки мав вище звання, ніж сам міністр. Це теж може бути ще одним непрямим доказом наявності високого покровителя в Гайдамаки.

Комісар міліції В.Г. Гайдамака на стройовому огляді. Середина 1950-х рр.

У 1955 р. Гайдамака, розуміючи, що для зміцнення свого становища йому необхідна вища освіта, вступив на заочне навчання до Київської філії Вищої школи МВС СРСР на спеціальність «правознавство» і у 1959 р. закінчив її, отримавши кваліфікацію «юрист». Як міг учитися заступник міністра у цьому навчальному закладі, та ще й заочно, зрозуміло. Але після цього він із гордістю міг писати в анкетах, що має вищу освіту, що вирізняло його з-поміж загальної маси працівників міліції, оскільки наприкінці 1950-х рр. 79 % працівників карного розшуку, 60 % працівників БРСВ і 45 % слідчих не мали навіть середньої освіти.

У 1958 р. Гайдамака був нагороджений знаком «Заслужений

[129] Там само. Арк. 38.

працівник МВС». Але мав і зауваження стосовно служби та догани. Це видно з доповідної записки міністра внутрішніх справ УРСР О. Бровкіна від 07 квітня 1959 р. «Про порушення законності в органах міліції Сталінської області», адресованої секретарю ЦК КПУ Л.І. Найдеку, де наголошувалося, що постанови ЦК КПРС від 29 січня 1958 р. «Про факти порушення законності в міліції» та ЦК КП України від 14 березня 1958 р. «Про факти порушення законності в установах міліції республіки» в цій області виконуються незадовільно. У цій доповідній повідомлялося, що начальнику управління міліції МВС В. Г. Гайдамаці указано на недостатню з його боку увагу і допомогу УВС в областях у зміцненні законності та дисципліни.[130]

У 1960 р. Гайдамака отримав догану за незадовільне керівництво оперативною діяльністю органів міліції Одеси та Одеської області, недостатню вимогливість до апарату управління міліції республіки, а також за стан боротьби зі злочинністю, особливо у великих портових і промислових містах. У 1964 р. – ще одну догану – за поверхове керівництво, зниження вимогливості до начальників органів міліції, особливо м. Одеси, слабкий контроль за їхньою діяльністю, що призвело до різкого ослаблення боротьби з кримінальною злочинністю.[131] На цей час припадає і падіння кар'єри О. Кириченка. У 1960 р. він звільнений із посади секретаря ЦК КПРС, переведений на посаду очільника Ростовського обкому КПРС, а з 1962 р. – на пенсії. Синхронно з цим відбувається і падіння кар'єри В. Гайдамаки. Звичайно, наше припущення про дотичність Олексія Кириченка до службового зростання В. Гайдамаки – це всього лише версія, але вона має певні підстави.

У листопаді 1962 р. В. Гайдамака був призначений на посаду начальника Управління охорони громадського порядку виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих, що було суттєвим пониженням в посаді, адже до цього він був заступником міністра внутрішніх справ республіки. У поданні до нагородження В. Г. Гайдамаки орденом Трудового Червоного прапора від 23 серпня 1967 р., підписаному міністром охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченком, вказувалися досягнення одеської міліції за останні 4

[130] ГДА МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 237–239.

[131] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 3–22.

роки, коли її керівником був В. Гайдамака. Зокрема, наголошувалося, що суттєво поліпшилася робота з відшкодування державі коштів, які присвоїли розкрадачі. За перше півріччя 1967 р. злочинцями було відшкодовано 39 839 руб. або вдвічі більше, ніж за такий самий період попереднього року. Водночас у службовій атестації від 5 травня 1967 р. вказувалося, що в роботі очолюваного ним управління є суттєві недоліки. У 1966 р. допущено зростання кримінальної злочинності, особливо крадіжок особистої власності громадян, слабко проводиться робота з попередження злочинів, розшуку злочинців, розкриття злочинів, вчинених у минулі роки. Гайдамаці дорікалося, що він не завжди вимогливо ставиться до підлеглих, особливо до керівного складу, не вжив усіх заходів щодо зміцнення дисципліни серед особового складу. У 1966 р. було допущено зростання порушень дисципліни на 10 % порівняно з попереднім роком. Відсутнім був дійовий резерв щодо висунення кадрів на керівні посади.[132] Можна лише дивуватися «принциповості» керівництва Міністерства охорони громадського порядку, яке у травні 1967 р. відзначає суттєві недоліки у службовій діяльності В. Гайдамаки, а за 3 місяці, у серпні того ж року, вже подає його до нагородження орденом. У червні 1970 р. було ухвалено рішення про звільнення В. Гайдамаки з посади начальника УМВС Одеського облвиконкому. У вересні цього ж року міністр внутрішніх справ УРСР І. Головченко клопотався про призначення В. Гайдамаки на посаду заступника начальника Південно-Західного окружного управління матеріально-технічного та військового постачання МВС СРСР в м. Києві. У листопаді 1972 р. Гайдамака подав рапорт про звільнення з цієї посади у зв'язку з погіршенням стану здоров'я. У медичній довідці цього року зазначалося, що при зрості 172 см Гайдамака мав вагу 104 кг. Скаржився на головні болі, болі в ділянці серця, запаморочення, тяжкість у голові, задуху, тиск 160/100, печінка була збільшена.

У 1973 р. було проведено службове розслідування діяльності В. Гайдамаки, за результатами якого встановлено зловживання владою та численні порушення законності. У довідці з цього питання зазначалося, що, працюючи в міліції на різних посадах, Гайдамака скомпроментував себе сумнівними зв'язками з різними ділками,

[132] Там само. Арк. 44–45.

злочинцями та нечесними людьми. Користуючись їхніми послугами і подачками, пиячив із ними, тим самим підривав авторитет органів внутрішніх справ, а злочинці часто користувалися цим для тривалого та безкарного вчинення злочинів. За недостойну поведінку Гайдамака неодноразово притягувався до відповідальності, але необхідних висновків не зробив.

Як вказувалося у довідці зі службового розслідування, коли Гайдамака був у 1956 р. призначений на посаду заступника міністра внутрішніх справ – начальника УМ МВС УРСР, він глибоко не вникав у питання службово-оперативної діяльності міліції, не висував необхідної вимогливості до особового складу управління, що призвело до занедбаності в оперативній роботі та серйозним недолікам у боротьбі зі злочинністю. У червні 1962 р. за розкрадання вино-горілчаних виробів була засуджена до 7 років позбавлення волі завідувач лабораторії Київського заводу винно-коньячних виробів тресту «Арарат» Калініченко (Вернигор), із якою Гайдамака протягом багатьох років знаходився у близьких стосунках, часто приїжджав до неї на завод, пиячив у лабораторії, брав коньяк та вина, про що знали багато хто з працівників заводу та співробітники міліції.

У лютому 1963 р. був засуджений до 10 років позбавлення волі за хабарництво та шахрайство закрійник ательє індпошиву Енгель, із яким Гайдамака також тривалий час підтримував неділові зв'язки. Він постійно зустрічався з Енгелем, як у міністерстві, так і поза службою, приймав від нього подачки у вигляді коньяку, закусок. Використовуючи зв'язки з Гайдамакою, Енгель нібито для сприяння в отриманні прописки та житлової площі в м. Києві брав від громадян гроші та присвоював їх.

У листопаді 1962 р. Гайдамака за серйозні недоліки в роботі, недостойну поведінку та зв'язки з Калініченко та Енгелем був звільнений із посади заступника міністра внутрішніх справ – начальника УМ МВС УРСР.[133] Але відповідних висновків із цього Гайдамака не зробив та своїх обіцянок виправитися не дотримався. Треба зазначити також, що зняття Гайдамаки з посади заступника міністра збіглося зі зміною керівництва Міністерства внутрішніх справ. О. Бровкін, в якого Гайдамака працював заступником міністра з 1956 р.,

[133] Там само. Арк. 203.

тобто з початку урядування останнього, пішов у відставку (9 квітня 1962 р.). А замість нього міністром внутрішніх справ, як уже зазначалося, став І. Головченко, який, очевидно, бажав собі іншого заступника, принаймні не з команди Бровкіна. Це також збіглося і зі згаданим вище падінням Олексія Кириченка та виходом його на пенсію, тому що призначення О. Бровкіна у 1956 р. міністром внутрішніх справ УРСР не могло відбутися без згоди О. Кириченка, який був тоді очільником Української РСР.

У наведеній вище довідці зазначалося, що під час роботи в Одесі Гайдамака не приділяв необхідної уваги роботі з кадрами, що призвело до засміченості органів внутрішніх справ випадковими, нечесними людьми, їхніх зв'язків зі злочинцями. З-поміж 700 працівників цих органів, притягнених у 1971–1972 рр. до дисциплінарної відповідальності, понад 420 (у тому числі 116 керівних працівників) було звільнено за службовою невідповідністю, за аморальну поведінку, пияцтво, зв'язки зі злочинцями, порушення законності; 36 працівників за вчинені злочини було засуджено.

Як зазначалося у цій довідці, Гайдамака поверхово керував оперативною роботою Одеського обласного управління МВС, через що організація боротьби зі злочинністю в місті та області була на низькому рівні. Лише за 1971–1972 рр. та за І квартал 1973 р. тільки за розкрадання державного та суспільного майна в особливо великих розмірах було притягнуто до кримінальної відповідальності 99 осіб, які завдали державі шкоди на суму 618 тис. рублів. Загалом за розкрадання за цей час було притягнуто 3261 особу, що завдала державі шкоди на суму 1,5 млн рублів. За хабарництво за 1972 р. і І квартал 1973 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності більш ніж 240 осіб, тобто стільки, скільки було притягнуто за попередні 8 років. Гайдамака продовжував вступати в неділові стосунки з різними ділками та нечесними людьми. У квітні 1973 р. було закінчено розслідування кримінальної справи про розкрадання в особливо великих розмірах хутрових виробів у комбінаті Комінтернівської райспоживспілки Одеської області. До кримінальної відповідальності було притягнуто 15 осіб, які в 1969–1971 рр. розікрали хутрових виробів на 361 тис. рублів. Слідством було встановлено, що Гайдамака мав близькі стосунки з

одним із організаторів цієї злочинної групи – директором промкомбінату Бейзером. Ще у лютому 1967 р. Гайдамаці доповідалися матеріали, які викривали Бейзера, який працював тоді начальником ковбасного цеху промкомбінату, про розкрадання з 1962 р. ковбасних виробів. Жодних заходів щодо цього не було вжито, але з того часу проглядається зв'язок Гайдамаки з Бейзером. Він замовляв у нього вітальний коровай та каракулеву шапку, неодноразово приїжджав до нього з друзями та знайомими жінками, приймав пригощання, розпивав спиртні напої, а у лютому 1970 р. отримав від Бейзера 60 каракульових шкурок, із яких пошив дружині шубу. Вартість шкурок промкомбінату не була сплачена. Бейзер до цього був засуджений за зловживання на 2 роки позбавлення волі, його син – за крадіжку – до 3 років, а два брати – до тривалих термінів за розкрадання. Зазначимо, що Гайдамака не припиняв своїх зв'язків із Бейзером і після переїзду до Києва. Він зустрічався з ним та випивав у готелях м. Києва і надавав Бейзеру окремі послуги навіть під час ведення слідства проти останнього.

Тісний зв'язок підтримував Гайдамака з рубщиком – продавцем м'яса в Одесі Пікаловим. Зустрічався з ним часто в робочий час, приходив до нього на ринок, де у підсобці розпивав спиртні напої, часто у міліцейському однострої. Пікалов постійно готував Гайдамаці м'ясо на шашлики. Про ці неділові зв'язки було відомо працівникам ринку та міліції, які, як і сам Гайдамака, чудово знали, що Пікалов в 1945 р. був засуджений за зраду Батьківщині. На нього, як на скупщика золота, ще у 1968 р. були зібрані матеріали, що доповідалися Гайдамаці, але жодних заходів вжито не було.

У грудні 1968 р. співробітники ВБРСВ м. Одеси вилучили в ювеліра майстерні «Рембутехніка» Казакова різні предмети із золота, які на балансі комбінату не були. Наступного дня Гайдамака викликав до себе в кабінет працівників цього відділу із золотими речами, котрі ті вилучили, а потім запросив у кабінет свою дочку Тетяну, яка відібрала деякі золоті речі і заявила, що вони належать їй. За вказівкою Гайдамаки частина золотих речей була віддана Кацнельсон – дружині директора швейного об'єднання імені Воровського, який був у дружніх

стосунках із Гайдамакою та Казаковим. Золоті речі дочці Гайдамаки та дружині Кацнельсона були передані з порушеннями існуючого порядку, без оформлення, при цьому в порушенні кримінальної справи проти ювеліра Казакова органи міліції відмовили, передавши його на поруки колективу заводу «Рембутехніка». Згодом у працівників міліції було встановлено недостачу золота, виявленого у Казакова, і прокуратура розпочала слідство. У 1967 р. Казаков за вказівкою Гайдамаки, порушуючи закон, виготовив капітан-директору китобійної флотилії Моргуну бронзову та золоту зірки Героя Соціалістичної Праці замість втраченої. У квітні 1966 р. син Казакова був засуджений до 6 років позбавлення волі за згвалтування. Протягом 1966–1970 рр. Гайдамака неодноразово клопотався перед Президією Верховної Ради УРСР про помилування сина Казакова. Крім того, особисто звертався до відповідальних працівників цього органу влади, а також МВС із проханням підтримати його клопотання про помилування, брехливо заявляючи, що батько Казакова допомагає міліції викривати злочинців. Коли цей запит було відхилено, Гайдамака дав вказівку своєму заступнику перевести сина Казакова в колонію-поселення, куди направлення осіб, засуджених за згвалтування, не здійснювалося. Ця вказівка Гайдамаки у 1970 р. була виконана. Перевірка засвідчила, що Казаков ніколи не допомагав органам міліції у викритті злочинців. Навпаки, з 1962 р. до УВС м. Одеси надходили дані, що він займається скупкою золота та нелегальним виготовленням ювелірних виробів. Ці матеріали доповідалися Гайдамаці, але жодних заходів щодо цього ним не було вжито.[134]

Допускав Гайдамака й інші порушення законності, з яких особливо резонансним і кричущим виявилося слідкування за колишнім секретарем Жовтневого райкому КПУ м. Одеси Фоміним. Гайдамака дав вказівку начальнику оперативного відділу УВС в області встановити зовнішнє спостереження за Фоміним, який правильно повідомляв в ЦК КПРС про недостойну поведінку низки керівних працівників, зокрема 1-го секретаря

[134] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 204–205.

Одеського обкому КПУ М. Синиці [135] і Гайдамаки. На Фоміна була заведена справа під прізвиськом «В'юн». Приблизно місяць Фомін був під наглядом, фіксувалися та фотографувалися всі його зустрічі з іншими особами, встановлювався час та місце його виїзду з Одеси, перехоплювалася та вилучалася його кореспонденція. Справа на Фоміна в УВС не реєструвалася, чим порушувалася відповідна інструкція, а потім була знищена Гайдамакою. Фомін жодних протизаконних діянь не вчинив, а встановлене за ним стеження було актом грубого порушення законності.[136] Стеження за секретарем райкому КПУ в Одесі Гайдамака здійснював за ініціативою і на догоду тодішньому 1-му секретареві Одеського обкому КПУ М. Синиці.[137]

М. С. Синиця

Ось такі були норми партійного керівництва: використання «органів» із метою розправи над «незручними» партапаратниками. Мабуть, і справа Гайдамаки розкрутилася, коли «під роздачу» ЦК

[135] **Синиця** Микола Софронович (1913–1985). Український радянський господарський, державний і партійний діяч. У 1936 р. закінчив механічний факультет Київського політехнічного інституту. Член ВКП(б) з 1942 р. 1949–1950 рр. – директор заводу «Ленінська кузня» в Києві. У 1950–1960 рр. – 1-й секретар Київського міського комітету КПУ. 1960–1961 рр. – голова Української республіканської ради профспілок. 1961–1970 рр. – 1-й секретар Одеського обласного комітету КП України. 1970–1973 рр. – начальник Головного управління річкового флоту при Раді Міністрів Української РСР.

[136] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 207.

[137] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 1595. Арк. 67.

потрапило керівництво Одеської області, і звільнений він був із посади начальника Одеського обласного управління МВС в той самий період, що і його партійний шеф – М. Синиця (останній – у травні 1970 р., а Г. Гайдамака – у червні 1970 р.).

У 1967 р. в Ренійському районі Одеської області було виявлено скарб золотих монет-кізикінів (VI–IV ст. до н. е.),[138] що мають значну наукову цінність. Дві монети, вилучені працівниками міліції, до музею, як це вимагається, не передали, натомість вони були взяті Гайдамакою. Тільки через 5 років, після втручання ЦК КПУ, вони були повернуті Гайдамакою державі. Крім того, Гайдамака брав із музею ще 3 кізікіна за актом і 4 без оформлення, за якими потім у Києві були зроблені копії. Під час перевірки цього питання Гайдамака виявив нещирість.[139]

Монети кізикіни з електри

[138] Монети, що карбувалися з електри – природного сплаву золота і срібла – протягом VI–IVст. до н. е. у давньогрецькому м. Кізик на південному узбережжі Мармурового моря. Вага однієї монети – майже 16 г (статер; 32–52 % золота). Протягом трьох століть кізикіни були основним засобом платежу в Малій Азії, античних державах Північного Причорномор'я та Греції. Вартість такої монети в Афінах (Греція) становила 25 драхм, у Пантікапеї – 28 драхм. На лицьовому боці були різні зображення – мініатюрні копії різних античних художніх творів. Вказаний скарб кізикінів був одним із найбільших (зараз в Одеському археологічному музеї у наявності 71 монета), загальна вага скарбу – приблизно 1,15 кг.

[139] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 207.

Аморально вів себе Гайдамака і в побуті. Він пиячив, мав часті зустрічі та інтимні зв'язки з жінками, зокрема з жителькою Києва Сіваковою та жителькою Одеси Желудковською, що давало підстави оточенню оцінювати його поведінку як аморальну. За клопотанням Гайдамаки в 1966 р. інспектору дитячої кімнати Грековій незаконно на одну особу була надана 2-кімнатна квартира. У цій квартирі вона співмешкала з начальником паспортного столу м. Одеси Семеновим. Попри те що Семенов та Грекова своєю поведінкою скомпроментували себе, вони були звільнені відповідно до поданих рапортів. А Семенов під час звільнення навіть був нагороджений іменним годинником.

Після зняття з посади начальника УМВС Одеської області в серпні 1970 р. Гайдамака звернувся з рапортом до МВС УРСР щодо надання йому трикімнатної квартири на сім'ю зі трьох осіб, а потім чотирикімнатної – на 4 осіб. Отримуючи 4-кімнатну квартиру, Гайдамака вніс у списки на включення в ордер свою матір, яка мала квартиру в Києві, але не здала її. Цю квартиру Гайдамака, використовуючи свої зв'язки, переоформив на сестру матері Редькіну, що проживала в м. Дрогобич, і надав у житлові органи фіктивну довідку про те, що мати власної квартири не має, а прописана на житловій площі своєї сестри Редькіної. На цій підставі матір була внесена в ордер і прописана в квартирі Гайдамаки, а фактично проживала у своїй колишній квартирі в селищі Феофанія. Так що і тут Гайдамака продовжував «хімічити» і порушувати законність.[140]

Довідку склав заступник начальника відділу УК МВС УРСР підполковник В. Розенко 17 серпня 1973 р.

Секретаріат ЦК КПУ 10 серпня 1973 р. розглянув питання «про зловживання службовим становищем і недостойну поведінку колишнього начальника управління внутрішніх справ Одеського облвиконкому Гайдамаки В. Г.» У довідці було вказано, що, перебуваючи на цій посаді, Гайдамака вступав у неділові зв'язки з різного роду ділками і злочинцями, користувався їхніми дарунками та послугами, чим підривав авторитет органів міліції та сприяв шахраям тривалий час безкарно вчиняти злочини. За недостойну поведінку

[140] Там само. 208–209.

раніше притягувався до партійної відповідальності, був звільнений із посади заступника міністра внутрішніх справ УРСР, давав обіцянки виправитися, але, як засвідчила перевірка, жодних висновків не зробив. Порушення Гайдамакою принципів роботи з кадрами призвели до засмічення окремих ланок органів внутрішніх справ випадковими, нечесними особами, розкладу та зрощуванню деяких працівників із злочинцями, що дуже негативно вплинуло на стан боротьби зі злочинністю в області, особливо з такими її видами, як розкрадання соціалістичної власності, хабарництво, спекуляція. Під час вступу в КПРС Гайдамака приховав соціальне походження своїх батьків.

ЦК Компартії України постановив:

1. За зловживання службовим становищем, порушення соціалістичної законності, недостойну поведінку в побуті та нещирість, виявлену під час вступу в партію, Гайдамаку з членів КПРС – виключити;

2. На зміну постанови ЦК КП України від 2 червня 1970 р., вважати Гайдамаку звільненим від посади начальника Управління внутрішніх справ виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих як такого, що допустив значущі недоліки в роботі, зловживав службовим становищем та скомпроментував себе недостойною поведінкою в побуті;

3. Доручити міністру внутрішніх справ Головченку І.Х. клопотати перед МВС СРСР щодо позбавлення Гайдамаки звання комісара міліції та щодо обмеження його в пенсійному забезпеченні.[141]

На виконання цієї постанови 24 серпня 1973 р. відповідний лист міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка було направлено міністру внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокову, з посиланнями на рішення секретаріату ЦК КПУ та переліком основних зловживань Гайдамаки. На додаток до цього 19 вересня 1973 р. була надіслана довідка про зловживання Гайдамаки на 5 сторінках. 19 листопада 1973 р. наказом міністра внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокова, на зміну виданого раніше наказу, В. Г. Гайдамака був звільнений із органів МВС за службовою невідповідністю, із застосуванням обмежень у

[141] Там само. Арк. 210–213.

пенсійному забезпеченні, без права носіння встановленої форми одягу.[142]

У 1976 р. В. Г. Гайдамака подав апеляцію до XXV з'їзду КПРС з клопотанням про відновлення його в лавах компартії. Він не заперечував фактів пияцтва, інтимних зв'язків із жінками, пояснивши, що виявив «чоловічу слабкість». Також стверджував, що висунуті йому обвинувачення за допущені недоліки в роботі він щиро визнав і засудив. Але в цьому йому не повірили. Київський обком КПУ 15 квітня 1976 р. розглянув цю апеляцію в його присутності та відмовив йому у відновленні членом КПРС. У довідці до цієї справи, поданій до ЦК Компартії України, де розглядалося питання «про затвердження постанов Парткомісії при ЦК Компартії України по персональних справах комуністів», були повторені ті обвинувачення, що раніше висувалися Гайдамаці і про які вже зазначалося вище. Члени парткомісії, які розглядали це питання 19–20 травня 1976 р., погодилися з рішенням Київського обкому КПУ від 15 квітня 1976 р. і відмовили Гайдамаці у відновленні його в лавах КПРС.[143]

Але 22 листопада 1977 р. міністр внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченко написав ще одного листа міністру внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокову: «Враховуючи багаторічну службу в органах МВС, вік та поганий стан здоров'я генерала Гайдамаки, МВС УРСР не заперечує проти зняття з нього обмежень в пенсійному забезпеченні. Нам відомо, що керівництво ЦК КПУ згоду на це дало. Приписка: Мені телефонував заступник міністра Нікітін [144] і сам міністр і повідомив, що він особисто узгодив це питання з Щербицьким і попрохав повідомити нашу думку».[145] Отже, Гайдамака був частково помилуваний і прощений, йому повернули його генеральську пенсію. Помер В. Г. Гайдамака 27 березня 1983 р., на 69-у році життя.

[142] ГДА МВС України. Ф. 40.Оп. 10. Спр. 12 Там само. Арк. 214.

[143] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 2613. Арк. 1, 116–118.

[144] **Нікітін** Костянтин Іванович (1918–1979). Радянський діяч органів внутрішніх справ, заступник міністра внутрішніх справ СРСР (1966–1979) генерал-полковник внутрішньої служби. Відповідав за кадровий напрям. До цього працював разом з М. Щолоковим і Л. Брежнєвим у Молдавії.

[145] ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 1–2.

За даними російського сайту «Еліта Збройних сил», що відносить його до цієї самої «еліти», – у званні «генерал-лейтенант», похований на Байковому кладовищі в м. Києві.

Одна зі сторінок брошури «Музей ГУНП України в Одеській області», виданої у 2020 р. до 40-річчя музею.

Чи варто тепер, після наведення нами документальних матеріалів, характеризувати в музейній експозиції В. Гайдамаку як «одного з видних керівників ГУВС»? Мабуть, краще висвітлити об'єктивно його «внесок» в історію одеської міліції

Аналізуючи біографію та службовий шлях В. Гайдамаки від рядового автоінспектора в Сумській області до головного міліціонера Української РСР, заступника міністра внутрішніх справ, комісара міліції 2-го рангу, насамперед слід підкреслити, що його кар'єра була достатньо типовою для номенклатурника радянських часів. Такого висновку можна дійти, порівнявши його біографію з біографією інших очільників партійно-радянських органів тих часів. Але, як це часто буває, в його долю втрутився «його величність випадок», що й допомогло йому перебратися з провінційної Сумщини на важливу посаду в Києві у віці лише 29 років.

Йому, як і багатьом висуванцям кінця 1930-х років, допомогло те, що багато начальників різного рангу було репресовано у 1937–1938 рр., їхні посади виявилися вакантними. На одну з них і прийшов В. Гайдамака. Але щасливий випадок, переконані, все-таки був. Наша версія про протекцію О. Кириченка має певні підстави, хоча й не доведена повністю документально.

Можливо, це був якийсь інший щасливий випадок, але зрозуміло, що просто так потрапити з периферії в столицю було

неможливо. Звичайно, розуміємо, що для кар'єрного зростання треба було мати також і певні організаційні та розумові здібності, які Гайдамака, прямо кажучи, мав, і він ними скористався. Недаремно в його атестаціях неодноразово писали, що він «винахідливий» та «кмітливий». У міліції він пройшов доволі тривалий шлях – від рядового до комісара міліції 2-го рангу.

Цим його кар'єра відрізнялася від кар'єри його шефів: союзного міністра Дудорова і республіканського – Бровкіна. Але характер та певні людські схильності почали даватися взнаки вже в перші роки служби в міліції, що знайшло своє відбиття в його особовій справі, починаючи від вимагання пляшки горілки в автомеханіка спиртзаводу до зловживання з придбанням німецького автомобіля, злочинних зв'язків із різними ділками, крадіжки золотих монет зі старовинного скарбу, махінацій із квартирами, заведення коханок, пияцтва, службової недбалості, що призвело до зняття його з посад та дискредитації.

Можливо, тут також вплинули втрата протектора в особі О. Кириченка та прагнення нового міністра внутрішніх справ УРСР І. Головченка мати іншого заступника, а не старого, з команди колишнього міністра О. Бровкіна. Певною мірою діяльність В. Гайдамаки була «токсичною» та деморалізуючою для працівників органів міліції як у Києві, так і Одесі. Все ж, у дусі того часу, незважаючи на значний компромат, В. Гайдамака не був покараний дуже суворо, його не позбавили звання «комісар міліції», а згодом зняли обмеження і щодо пенсії. Це було характерним для радянських часів. Номенклатурника такого високого рангу компартійні бонзи сприймали за «свого» і зрештою пробачили йому його гріхи (правду кажучи, злочини) та витівки.

Розділ 3
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ
у 1962–1968 рр.

3.1. Особливості реорганізації міліції та зміни в її структурі

5 вересня 1962 р. Президія Верховної Ради Української РСР прийняла Указ про перетворення республіканського Міністерства внутрішніх справ Української РСР у республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР.[146]

Таке рішення було вмотивовано тим ідеологічним постулатом, якого дотримувалося тодішнє керівництво країни, що основною функцією органів внутрішніх справ на цьому етапі розвитку суспільства є саме охорона громадського порядку. Відповідно, управління внутрішніх справ виконкомів обласних рад депутатів трудящих були перейменовані в управління охорони громадського порядку виконкомів обласних рад депутатів трудящих. Такі самі перейменування відбулися і в інших республіках СРСР.

Основні зусилля МОГП УРСР мали бути зосереджені на забезпеченні охорони громадського порядку, своєчасному попередженні, припиненні та розкритті злочинів, викорененні злочинності та будь-яких порушень правопорядку. Саме такі завдання ставились керівництвом держави перед міністерством. Завдання повного викоренення злочинності стало наслідком волюнтаристських рішень, прийнятих на XXII з'їзді КПРС, що відбувся наприкінці 1961 р. Прийнята на вищезгаданому з'їзді нова програма компартії, що не

[146] Про перетворення республіканського Міністерства внутрішніх справ Української РСР у республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР: указ Президії Верховної Ради Української РСР // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Т. 3: 1946-1990. С.78.

мала під собою ані економічного, ані соціального підґрунтя, ставила перед радянським народом як його безпосереднє практичне завдання побудову комуністичного суспільства, а міліцію та інші правоохоронні органи орієнтувала на різке скорочення злочинності найближчими роками, а згодом і на її остаточне викоренення у країні. Нереальність виконання поставленого перед МОГП завдання щодо повної ліквідації злочинності, зважаючи на світовий досвід, наразі ні в кого не викликає сумнівів. Але на той час в країні виникла ілюзія можливості швидко впоратися з цим завданням, що, зокрема, породжувало «шапкозакидницькі» тенденції у суспільстві. У можливість повного і доволі швидкого викоренення злочинності багато хто щиро вірив, але згодом стала очевидною розбіжність бажаного з дійсністю.[147]

Ключовою передумовою радянської ідеології було вирішення класового антагонізму. Очікувалося, що в Радянському Союзі злочинність і насильство зникнуть, правові норми поступово переформатуються на моральні, а власне юридичні та державні інституції відімруть. Хрущовські реформи, незважаючи на їхній очевидно демократичний характер, були організовані за принципом «згори донизу» і націлені на те, щоб привести реальне життя у відповідність до ідеологічних вимог. Зазначені реформи стали переходом від прямого фізичного насильства до насильства прихованого, непрямого, але із заміною усталених зв'язків між соціальними групами та визнаними соціальними інститутами на контрольовані державою механізми. Це передбачало заборону обговорення насильства та провин радянського режиму; життя за правилами фіктивної ідеологічної реальності. У результаті хрущовських реформ було створено народні дружини та інші напівформальні організації, що стали ключовими методами здійснення соціального тиску на тих, хто відхилився від соціалістичних норм. Реформи передбачали також посилення державної пропаганди, ініціювалися різні форми співпраці між ЗМІ та міліцією для розвитку самоцензури. Тоді це мало сприяти створенню позитивного іміджу міліції, зважаючи на усунення вже зазначених дебатів у суспільстві

[147] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 632.

щодо проблеми насильства. Насильство з боку міліції у всіх формах перетворилося на політично незручну тему. Проте у міліцейських архівах для його позначення використовувалися різні евфемізми, наприклад: груба поведінка; нетактовна поведінка; нехтування своїми обов'язками тощо. З іншого боку, передбачалося й активізувати політико-ідеологічне виховання міліціонерів.

Планувалося розширити державний контроль, дозволивши державі контролювати вільний час та особисте життя своїх громадян, щоб мати змогу примушувати їх поводитися відповідно до ідеологічних вимог – зокрема як у робочий, так і неробочий час. Держава, як і у сталінські часи, продовжувала стежити за особистим життям радянських людей. Її пильної уваги не уникали ні їхні сімейні проблеми, ні позашлюбні любовні зв'язки, ні випадки домашнього насильства. Надалі ця схема контролю мала відкоригувати поведінку громадян, посиливши політичний та ідеологічний вплив на них, а також максимально розширивши повноваження державної влади. Водночас будь-які структурні чинники насильства наполегливо ігнорувалися. Вони були зараховані до особистих поведінкових проблем конкретних людей, щоб дозволити ідеологічній сфері соціального життя залишитися незайманою.[148]

Після хрущовських реформ імідж міліції мав змінитись – особливо порівняно з дореформеним. Якщо раніше правоохоронні органи сприймалися насамперед як каральні, то відтепер вони були покликані уособлювати виключно ненасильницький режим. Іншими словами, за твердженням Ханни Арендт, «тоталітаризм прагнув підтримувати "суворе дотримання правил фіктивного світу"».[149]

Зокрема, використовувалися й інші методи задля покращення роботи міліції: посилення контролю над життям міліціонерів у неробочий час; проведення культурно-масових і спортивних заходів, політичної агітації та пропаганди; проведення індивідуальних навчальних заходів. Ці заходи були частиною радянської кампанії за культуру та культурну поведінку. У результаті мав сформуватися ідеальний радянський громадянин – освічений, дисциплінований,

[148] Мулукаев Р. С., Малыгин А. Я. Советская милиция: этапы развития. М. : Акад. МВД СССР, 1985. С. 95.

[149] Арендт Х. Истоки тоталитаризма. М. : АСТ, 2017. С. 108.

здоровий, жорсткий та відповідальний член колективу. Культурна діяльність, спонсорована державою, використовувалася як формування людської поведінки у вигляді моральних і культурних імперативів. Зокрема, серед міліціонерів вони мали запобігти зловживанню алкоголем, грубій та нетактовній поведінці, покращити самооцінку працівників міліції та сприяти підвищенню їхньої професійної ефективності. Вважалося, що насильством можна керувати в межах існуючих структур, і йому можна було запобігти за допомогою посиленої культурної освіти, політичної пропаганди, соціального тиску та посилення контролю за особистим життям поза робочим місцем. Подібна тактика проливає світло на один із аспектів прихованого, непрямого насильства тоталітаризму, що веде до «радикальної ліквідації свободи як людської та політичної реальності». [150] Міністерство народної освіти відповідало за запобігання всім видам насильства серед міліціонерів, зокрема і професійного насильства проти громадян і колег, а також домашнього насильства та самогубства. Акти насильства фіксувалися на регіональному та національному рівнях у двох типах документів:

– звітах про морально-ідеологічний стан міліціонерів;

– звітах про позачергові події.

Звіти про морально-ідеологічний стан міліціонерів виходили на регулярній основі – один раз чи двічі на рік. Вони містили інформацію про незначні дисциплінарні стягнення, порушення та зловживання міліції разом зі скаргами громадян. Середня кількість скарг від громадян становила приблизно 100 на рік, і більшість справ обговорювалися на місцевому рівні. У поодиноких випадках (близько 10 %) правоохоронці були визнані винними і зазнавали покарання або дисциплінарного стягнення. Звіти про надзвичайні події випускалися з особливих випадків – після серйозних дисциплінарних порушень, що призвели до тяжких фізичних травм, інвалідності чи смерті, включно із самогубством. Отже, в СРСР міліцейське насильство зазнало ідеологічної інтерпретації. Будь-які структурні чинники насильства подавалися як особисті поведінкові проблеми конкретних працівників міліції. Усе це робилося з єдиною метою – захистити радянську систему та радянський режим від критики незадоволених громадян,

[150] Там само. С. 278.

підтримавши ідеологічний фундамент, на якому стояло радянське суспільство.

Тому ідеологічній роботі в міліції надавалося, як і раніше, суттєвого значення. 14 вересня 1962 р. відбулося засідання колегії Міністерства охорони громадського поряду УРСР, де було розглянуто питання «про виконання рішень пленуму ЦК КПУ щодо посилення ідеологічної роботи у світлі рішень XXII з'їзду КПРС». У вказаних керівних документах зазначалося, що адміністративні органи республіки ще слабо поєднували політичну роботу та адміністративні заходи у боротьбі з п'яницями, хуліганами, дармоїдами, хабарниками, розкрадачами соціалістичної власності та особами, що вели антисуспільний, паразитичний спосіб життя. Було вказано на серйозні недоліки у запобіжно-профілактичній роботі адміністративних органів та зазначено, що ця робота мала не наступальний, а пасивний, вичікувальний характер. Апарати УОГП та органи міліції областей вкрай недостатньо використовували пресу, радіо та телебачення для засудження п'яниць, дармоїдів та порушників громадського порядку, організовували недостатньо виступів перед населенням із роз'ясненням радянських законів, прав та обов'язків громадян. Колегія намітила низку заходів щодо усунення цих недоліків (котрі, як це вже неодноразово підкреслювалося, мали неконкретний, загальний характер) під гаслами: «посилити», «покращити», «активізувати».[151]

У директивних рішеннях вищих органів республіки неодноразово наголошувалося, що запорукою успіху діяльності міліції є насамперед дисципліна й організованість, висока свідомість працівника міліції, розуміння свого обов'язку перед народом, відмінна службова підготовка, постійний зв'язок із громадськістю; головними завданнями міністерства та його органів на місцях є своєчасне попередження кримінальних проявів, рішуче посилення боротьби зі злочинністю і передусім із особливо небезпечними злочинами, повне розкриття усіх злочинів, поліпшення роботи з перевиховання засуджених,

[151] Про виконання рішень пленуму ЦК КПУ щодо посилення ідеологічної роботи у світлі рішень XXII з'їзду КПРС: рішення колегії міністерства охорони громадського поряду УРСР від 14 вересня 1962 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах… Т. 3. С. 78–79.

недопущення фактів порушення законності.[152]

Значною подією у житті міліції, причому на довгі роки, стало видання Указу Президії ВР СРСР від 26 вересня 1962 р., згідно з яким встановлювалось святкування Дня радянської міліції щорічно 10 листопада.[153] Так, 10 листопада 1962 р. в СРСР, зокрема і в Україні, вперше на державному рівні було відзначено свято «День радянської міліції». Напередодні в Києві, у Жовтневому палаці культури, відбулося урочисте засідання співробітників міліції, присвячене 45-річчю радянської міліції. Із доповіддю на засіданні виступив тодішній міністр охорони громадського порядку І. Головченко. Урочисті засідання були проведені в усіх містах та районах республіки. Встановлення такого свята саме на державному рівні мало велике значення для підвищення авторитету міліції та престижності служби у міліції серед населення.[154]

2 листопада 1962 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила текст Присяги особового складу радянської міліції і Положення про складання Присяги. У тексті Присяги про працівника міліції, який її складає, було написано: «урочисто присягаюся до кінця залишатися відданим своєму народу, соціалістичній Батьківщині та Радянському уряду, бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником, суворо зберігати службову та державну таємницю, точно дотримуватися встановленого законом порядку несення служби…, сумлінно виконувати всі покладені на мене обов'язки, не шкодуючи своїх сил, а в разі потреби і самого життя, при охороні радянського суспільного та державного устрою, соціалістичної власності, особи, прав громадян та соціалістичного правопорядку від злочинних посягань. Якщо ж я порушу цю мою урочисту присягу, то нехай мене спіткає покарання за всією суворістю радянських законів».[155]

---

[152] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.)// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) Т. 6. С. 633.

[153] Об учреждении ежегодного праздника «День милиции»: указ Президиума Верховного Совета СССР. *Ведомости Верховного Совета СССР*.1962.№40.Ст.412.

[154] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.)// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) Т. 6. С. 635.

[155] Присяга особового складу радянської міліції. *Відомості Верховної Ради УРСР*.1962. № 45. Ст. 563.

Період 1960-х рр. в історії органів охорони громадського порядку характеризується значним підвищенням їхньої ролі у провадженні попереднього розслідування. Правовою підставою для цього став Указ Президії ВР СРСР «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку» від 06 квітня 1963 р. В указі зазначалося, що з метою посилення боротьби зі злочинністю, подальшого зміцнення законності та розширення демократичних засад радянського кримінального судочинства установити, що разом із слідчими органів прокуратури та державної безпеки попереднє слідство провадиться також слідчими органів охорони громадського порядку. Слідчі органів охорони громадського порядку під час провадження попереднього слідства керуються нормами кримінально-процесуального законодавства, передбаченими для попереднього слідства. Президіям верховних рад союзних республік доручалося відповідно до цього указу внести необхідні зміни до кримінально-процесуальних кодексів республік.[156]

Відповідні зміни до КПК УРСР були внесені Указом Президії ВР УРСР «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 13 червня 1963 р. Зокрема до п. 7 ст. 32: у поняття «слідчий», крім слідчих прокуратури та слідчих органів державної безпеки, були включені слідчі органів охорони громадського порядку. У ст. 102 «Органи попереднього слідства» було зазначено, що органами попереднього слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів охорони громадського порядку та слідчі органів державної безпеки. Статтею 112 було чітко визначено питання підслідності у справах про злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу УРСР, за якими попереднє слідство належало провадити органам охорони громадського порядку. У документі зазначалося, що КПК зі змінами і доповненнями набуває чинності з 1 липня 1963 р. І саме ця дата – 1 липня – стала днем професійного свята працівників слідчих апаратів органів внутрішніх справ УРСР.

Отримання права провадження органами охорони громадського

[156] Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку: указ Президії Верховної Ради СРСР 6 квітня 1963 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 641- 643.

порядку попереднього слідства зобов'язало МОГП УРСР до якнайшвидшого розв'язання питань організаційно-правового та матеріально-технічного забезпечення, керування та контролю за діяльністю, кадрового забезпечення новостворюваних підрозділів нової для міністерства служби.

14 червня 1963 року, згідно із зазначеним указом та відповідним розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 13 червня 1963 р. № 827-97рс, Міністерство охорони громадського порядку Української РСР видало наказ № 0189, яким затвердило штат слідчого управління Міністерства охорони громадського порядку, і наказ № 0190, яким оголосило посадові оклади працівникам слідчих апаратів МОГП УРСР.[157]

Отже, для організації і керівництва слідчою роботою у складі МОГП УРСР було створено слідче управління на чолі з А. Сербуловим, [158] який згодом взяв участь у написанні кількох посібників із питань ведення слідства. [159] В обласних управліннях охорони громадського порядку створювалися слідчі відділи (відділення). А в містах, районах, на залізничних дільницях та дільницях водних басейнів утворювалися слідчі відділення і групи слідчих. Спеціальні ж апарати для провадження дізнання були скасовані, а його провадження було покладено на оперативно-начальницький склад органів міліції по лініях служб, у тому числі й на дільничних уповноважених.[160]

Ще при утворенні слідчого апарату в системі МВС було зазначено, що відповідно до ст. 30 Основ кримінального судочинства Союзу РСР та

---

[157] Довідник слідчого : практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкіридзе / Головне слідче управління НПУ. Київ : 7БЦ, 2025. С. 22.

[158] **Сербулов** Андрій Михайлович (1924–?). Генерал-майор міліції, учасник Другої світової війни. У 1947–1963 рр. працював в органах прокуратури Донецької та Херсонської областей. З 1975 р. до 1984 р. – заступник міністра внутрішніх справ УРСР.

[159] Сербулов А.М. Фиксация результатов осмотра места происшествия. К.:РИО МВД УССР,1981. 208 с.; Научная организация труда следователя : пособ. для следователей органов внутр. дел / Г. Г. Зуйков, Г. Г.; Крикунов, А. Е.; Сербулов, ; ред. П. А. Олейник ; МВД УССР. Следственное управление. Киев : [б.и.], 1973. 291 с.; Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. Киев: РИО МВД УССР, 1983. 132 с.

[160] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) Т. 6. С. 635–636.

союзних республік і ст. 114 КПК УРСР він є самостійним структурним підрозділом. Слідчі мали право самостійно ухвалювати всі рішення про спрямування слідства та провадження слідчих дій, за винятком випадків, коли закон передбачав отримання санкції від прокурора, який ніс повну відповідальність за їх правильне та своєчасне проведення. Слідчі органів внутрішніх справ як у центрі, так і на місцях були самостійними у розв'язанні процесуальних питань при розслідуванні кримінальних справ. Начальники територіальних та транспортних органів міліції не мали права давати слідчим вказівки щодо порядку розслідування, а також залучати їх до виконання будь-яких дій, які не були пов'язані з розслідуванням кримінальних справ.

Одразу після створення слідчий апарат підтвердив доцільність та правильність такого рішення. Лише протягом 2 місяців після утворення слідчих підрозділів органів внутрішніх справ у їхньому провадженні знаходилося 24 033 кримінальні справи, з яких 8926 справ (або 37,1 %) було закінчено розслідуванням, 6174 справи направлено прокурорам для передачі до суду; до кримінальної відповідальності було притягнуто 7545 осіб, зокрема заарештовано 3348 обвинувачених. Протягом липня-серпня 1963 року на додаткове розслідування було повернуто лише 27 кримінальних справ. За вказаний період слідчі МОГП прийняли до провадження 2937 справ про розкрадання державного і колективного майна, 1644 справи – про крадіжки особистого майна громадян, 2433 справи – про хуліганство, 561 справу – про спекуляцію, 1587 справ – про автошляхові пригоди, 269 справ – про заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Питома вага кримінальних справ, що їх розслідували слідчі системи МОГП СРСР, у 1963 році становила 57 % від усіх справ, у 1964 р. – вже 65 %, 1967 р. – 73,5 %, 1968 р. – 74 %.

У подальші роки функціонування слідчого апарату у структурі МОГП було налагоджено доволі чітку систему реагування на заяви і повідомлення про злочини, забезпечено безпосередню участь слідчого в їхньому розкритті й розслідуванні, починаючи з огляду місця події спільно з працівниками оперативних й інших служб і аж до завершення слідства та ухвалення рішення про притягнення винного до

встановленої законом відповідальності.[161]

З метою забезпечення успішної діяльності слідчого апарату органів охорони громадського порядку та зміцнення його зв'язків із громадськістю наказом міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка від 8 жовтня 1963 р. було введено інститут громадських помічників слідчих органів МОГП УРСР та затверджено положення про них. В останньому, зокрема, вказувалося, що з метою успішного виконання завдань, що стоять перед слідчими апаратами органів охорони громадського порядку, слідчі відділи (відділення, групи, управління) можуть залучати як громадських помічників слідчого пенсіонерів МОГП – КДБ, Радянської армії, студентів вищих юридичних навчальних закладів та інших осіб, які бажають та здатні за своїми особистими якостями надавати допомогу слідчим апаратам. Громадські помічники слідчого могли залучатися до: виконання доручень зі збору відомостей про особистість та спосіб життя обвинуваченого; виявлення, вивчення та узагальнення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, розроблення та проведення заходів щодо їх усунення; надання допомоги у підготовці зборів колективів трудящих із обговорення правопорушників; надання допомоги у проведенні окремих слідчих дій спільно зі слідчим: обшуків, оглядів місць злочину та речових доказів, оглядів, слідчих експериментів, вилучення документів; встановлення очевидців і свідків у кримінальних справах, що перебувають у провадженні слідчого; виконання окремих доручень щодо перевірки скарг і заяв та інших доручень, не пов'язаних зі провадженням процесуальних дій; проведення правової пропаганди серед населення. Категорично заборонялося доручати громадським помічникам слідчого самостійне, від свого імені або від імені слідчого, провадження будь-яких процесуальних дій. Громадський помічник слідчого в межах доручення, що виконувалося, міг бути ознайомлений із несекретними наказами, інструкціями та розпорядженнями, що регламентують роботу слідчих апаратів органів охорони громадського порядку.

Кожному громадському помічнику слідчого мало видаватися посвідчення особи встановленої органами охорони громадського

[161] Довідник слідчого / за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкіридзе. Київ : 7БЦ, 2025. С. 23.

порядку форми із зазначенням «Громадський помічник слідчого».

Оформлення громадського помічника слідчого мало провадитися наказом УОГП на підставі особистої заяви за наявності рекомендацій партійних чи громадських організацій та після ознайомлення із зазначеним положенням. При оформленні громадського помічника слідчого від нього повинна була відбиратися підписка про нерозголошення відомостей, що становлять державну або службову таємницю, котрі стали йому відомими при виконанні доручення, що йому надавалося. Відрахування зі складу громадських помічників слідчого мало провадитися наказом тих самих начальників, якими вони були оформлені.

Безпосереднє керівництво громадськими помічниками слідчого доручалося слідчим. Начальники слідчих відділів (відділень), а там, де їх не було, – старші слідчі груп мали здійснювати контроль за цією роботою.

Громадські помічники слідчого, які брали активну участь у роботі та позитивно зарекомендували себе, могли заохочуватися міністром і начальниками управління охорони громадського порядку оголошенням подяки, врученням Почесної грамоти, нагородженням цінними подарунками, а ті, що особливо відзначилися, – представлятися до урядових нагород.[162]

Упровадження такої підструктури, як громадські помічники слідчого, в системі МОГП УРСР пояснювалося здебільшого тими самими причинами, що і створення Міністерства охорони громадського порядку, і співпадало з домінуючим тоді постулатом радянської ідеології щодо необхідності ширшого залучення громадськості до боротьби зі злочинністю і поступової заміни міліції громадськими організаціями, як-от громадські помічники слідчого, які у перспективі повинні були замінити слідчі апарати МОГП та його органи на місцях. Дещо забігаючи наперед, слід наголосити, що ця загальна ідея, як і її результат – громадські помічники слідчого, були мертвонародженим проєктом, що не мав реальної перспективи й ефективності.

28 жовтня 1963 р. було затверджено Положення про Державну

[162] ГДА МВС України. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 378. Арк. 172–194.

автомобільну інспекцію Міністерства охорони громадського порядку УРСР. У ньому, зокрема, вказувалося, що Державна автомобільна інспекція входить до складу органів міліції Міністерства охорони громадського порядку Української РСР та покликана забезпечувати безпеку руху транспорту та пішоходів на вулицях та дорогах, сприяти покращенню технічного стану автомототранспорту та вести його кількісний та якісний облік. В Управлінні міліції Міністерства охорони громадського порядку, управліннях охорони громадського порядку виконавчих комітетів обласних рад депутатів трудящих та управліннях міліції виконавчих комітетів міських рад депутатів трудящих повинні були утворюватися відділи Державної автомобільної інспекції. У відділах міліції виконавчих комітетів міських та районних рад депутатів трудящих утворювалися відділення або групи Державної автомобільної інспекції. На автомобільних дорогах загальнодержавного та республіканського значення могли створюватися дорожні відділення та ділянки Державної автомобільної інспекції.

На Державну автомобільну інспекцію для виконання завдань, що стоять перед нею, покладалися такі обов'язки: а) здійснення нагляду за дотриманням правил руху, регулювання руху транспорту та пішоходів на вулицях та дорогах; б) контроль за наявністю у водіїв посвідчень на право керування цим видом транспортних засобів та дорожніх листів, за відповідністю маршрутів та вантажів записам у дорожніх листах, а також здійснення боротьби з використанням автомобілів та мотоциклів із метою особистої наживи; в) контроль за справністю автомобілів, автомобільних причепів, мотоциклів, моторолерів, мопедів, мотоколясок, тролейбусів і трамваїв, що знаходяться в експлуатації, зокрема за справністю спідометрів, за виконанням правил зняття автомобільних шин із експлуатації та відбору їх для відновлення, а також за наявністю пристроїв, що забезпечують придушення перешкод радіоприйому; г) розробка заходів щодо покращення організації руху транспорту та пішоходів на вулицях та дорогах, з обладнання вулиць та доріг необхідними технічними засобами регулювання руху (дорожніми сигнальними знаками, покажчиками, світлофорами, острівцями безпеки, огорожами, переходами та ін.); контроль за утриманням у

справному стані вулиць, доріг і штучних дорожніх споруд та їхньою освітленістю; д) облік дорожньо-транспортних пригод та виявлення їхніх причин, організація роботи щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам, зокрема шляхом роз'яснення населенню правил руху за допомогою друкованої продукції, кіно, радіо та телебачення; е) відповідно до чинних правил здійснення реєстрації та обліку автомототранспортних засобів та проведення щорічно технічних оглядів автомобілів та мотоциклів; ж) участь у роботі комісій із приймання автомобільних доріг, вулиць та штучних дорожніх споруд в експлуатацію; з) надання висновків за проєктами ГОСТів на автомобілі, автомобільні причепи, мотоцикли, мотороллери, мопеди, мотоколяски, тролейбуси та трамваї в частині задоволення вимог безпеки руху та участь у дорожніх випробуваннях цих транспортних засобів; і) прийом іспитів та видача посвідчень на право керування автомобілями, мотоциклами, мотороллерами, мопедами, мотовізками, тролейбусами та трамваями; к) контроль за проведенням міністерствами, відомствами та транспортними господарствами необхідних заходів щодо запобігання аварійності автомототранспорту та міського електротранспорту та утримання транспортних засобів у справному стані; л) проведення за участю індивідуальних власників вибракування належних їм легкових автомобілів та мотоциклів, що стали непридатними; здійснення роботи зі стягнення встановленого законодавством збору з індивідуальних власників легкових автомобілів та мотоциклів; м) провадження невідкладних дій на місці дорожньо-транспортних пригод (затримання водіїв, встановлення свідків, збереження та закріплення слідів тощо).[163]

Отже, обов'язки ДАІ були дуже різноманітними і конкретними, аж до перевірки правил зняття автомобільних шин з експлуатації. Доволі цікавим було право контролю за наявністю пристроїв, що забезпечують придушення перешкод радіоприйому, що більше було схоже на завдання для спецслужби.

[163] Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 28 жовтня 1963 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 680-682.

Обкладинка однієї з брошур про діяльність міліції, що поширювалася Львівським обкомом КПУ та УОГП у 1964 р. (російською мовою!)[164]

З метою покращення координації роботи підрозділів міліції в м. Києві та підвищення ефективності їхньої роботи колегія МОГП УРСР 8 грудня 1964 р. прийняла рішення про створення самостійного управління охорони громадського порядку м. Києва. У цьому рішенні, зокрема, йшлося про таке:

«1. Створити самостійне управління охорони громадського порядку міста Києва, підпорядковуючи йому всі органи та підрозділи, що дислокуються у місті Києві. Управлінню кадрів МОГП УРСР виділити додаткову штатну чисельність для створення 9 відділень міліції у новозбудованих районах міста. 2. Визнати за необхідне зміцнити керівництво карного розшуку УОГП міста Києва. 3. Направити працювати в УОГП міста Києва групу досвідчених керівних працівників міністерства. 4. Покласти обов'язки начальника управління охорони громадського порядку міста Києва на члена колегії, заступника міністра Дегтярьова І.Л.».[165]

У 1966 р. керівництво республіки, Міністерства охорони громадського порядку та Київського обкому компартії України почало розглядати питання про можливість озброєння міліції гумовими палицями та застосування їх щодо злісних порушників громадського порядку. Така пропозиція була внесена першим секретарем Київського обкому компартії Ф. Головченком.[166] У своєму листі в ЦК КПУ від

[164] ЦДАГОУ. Ф.1.Оп.1. Спр.6020. Арк.198.

[165] Дегтярев И. Л., Трегубов В. Ф. Вместе с народом. Страницы истории киевской милиции. Київ : РИО МВД,1990. С. 163–164.

[166] **Головченко** Федір Петрович (1918–2001 рр.). Народився в м. Чугуїв Харківської області. У 1944 р. закінчив Московський авіаційний технологічний інститут. Член ВКП (б) з 1949 р. У 1960–1965 рр. – завідувач відділу машинобудування ЦК КПУ, 1966–1970 рр. – 1-й секретар Київського обласного комітету КПУ, 1970–1984 рр. – міністр автомобільного транспорту Української РСР.

7 вересня 1966 р. він писав, що на підставі чинного союзного законодавства на озброєнні працівникам міліції в низці союзних республік, зокрема у місті Москві та деяких містах Української РСР, було введено гумову палицю та кайданки. Досвід застосування цих засобів працівниками міліції в боротьбі з злісними порушниками громадського порядку, як писав Ф. Головченко, свідчить про те, що кількість хуліганських проявів і випадків опору працівникам міліції в цих містах значно зменшилась. Трудящі Києва і області з метою посилення боротьби зі злочинністю на зборах, які проводились у колективах підприємств, установ, вносили численні пропозиції про застосування гумової палиці та кайданок до злісних правопорушників. У зв'язку з цим Київський обком КП України просив надати дозвіл на застосування працівниками міліції міста Києва і області гумової палиці та кайданок.[167]

21 жовтня 1966 р. секретар ЦК КПУ В. Дрозденко надіслав першому секретарю ЦК КП України П. Шелесту доповідну записку щодо цього питання. У ній надавалася відповідь на ініціативу Ф. Головченка та висловлювалася власна думка з цього приводу. Зокрема повідомлялося, що Київський обком КП України та міськом партії разом із Міністерством охорони громадського порядку УРСР додатково опрацювали питання про строки введення цих спеціальних засобів та заходи щодо проведення підготовчої та роз'яснювальної роботи серед населення. Було передбачено введення гумової палиці і кайданок на озброєння працівників міліції з 01 грудня 1966 року в місті Києві, містах Білій Церкві, Ірпені, а також Фастівському, Васильківському і Києво-Святошинському районах області. Було намічено провести інструктивну нараду секретарів міськомів, райкомів партії, голів міськвиконкомів, секретарів міськомів і райкомів комсомолу, прокурорів і начальників міськрайорганів міліції міст і районів, де передбачалося ввести спеціальні засоби. Після цього в цих містах і районах мали бути проведені наради керівників і секретарів партійних організацій підприємств, будов, установ, колгоспів, радгоспів та навчальних закладів. Міськоми і райкоми партії разом із міськрайвиконкомами повинні були визначити окремі підприємства, будови, колгоспи, радгоспи, навчальні заклади, де протягом листопада

[167] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 139.

мали відбутися загальні збори трудящих. Роз'яснювальна робота мала також проводитися серед населення за місцем проживання та військовослужбовців частин, що дислокуються на території зазначених міст, районів, Необхідна підготовча робота повинна була також проведена серед особового складу органів міліції міста Києва та області.[168]

У зв'язку з цим у жовтні 1966 року було видано наказ міністра охорони громадського порядку Української РСР І. Головченка «Про введення на озброєння органів міліції міст Києва, Білої Церкви, Ірпеня, Фастівського, Васильківського, Києво-Святошинського районів Київської області гумової палиці і кайданок». У ньому наказувалося у зв'язку з клопотанням начальників УОГП міста Києва і Київської області Дегтярьова і Буланенкова та з метою посилення охорони громадського порядку, захисту державних, громадських інтересів і особистих прав громадян від зазіхань злочинних елементів дозволити видачу на озброєння працівників міліції вказаних районів гумової палиці і металевих кайданок.

Начальникам УОГП виконкомів Київського міської і обласної ради депутатів трудящих Дегтярьову і Буланенкову у зв'язку з уведенням на озброєння працівників міліції гумової палиці за згодою з партійними, радянськими органами пропонувалося організувати і провести необхідну підготовчу та роз'яснювальну роботу серед населення цих міст і районів області, організувати глибоке вивчення працівниками міліції наказу та інструкції про порядок застосування гумової палиці і про порядок застосування кайданок. Роз'яснити особовому складу міліції, що гумова палиця може застосовуватися в суворій відповідності з цим наказом і лише тоді, коли іншим способом припинити непідкорення правопорушника неможливо. Наказувалося забезпечити ретельне інструктування працівників міліції, озброєних гумовими палицями, перед виходом на службу з охорони громадського порядку. [169]

Хочемо звернути увагу на те, що ці спецзасоби були введені і застосовані раніше на Донбасі. Не все тоді проходило гладко. Цього разу бачимо обережний підхід до такого кроку, про що свідчать і

[168] Там само. Арк.131-132.

[169] Там само. Арк. 136.

резолюції Шелеста щодо проведення ретельної підготовчої роботи та постійні нагадування про необхідність проведення широкої роз'яснювальної робити.

23 червня 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи з посилення боротьби зі злочинністю», згідно з якою передбачалося створення та функціонування моточастин міліції. Про хід виконання цієї частини постанови міністр охорони громадського порядку І. Головченко 3 грудня 1966 р. інформував першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. В інформації вказувалося, що на комплектацію спеціальних частин міліції було відібрано 725 осіб молодого поповнення, які проходили першопочаткове навчання на навчальних пунктах в містах Золочеві – 505 осіб, Донецьку – 110 осіб, Кривому Розі – 110. Навчання було організовано за двомісячною програмою. Молоді солдати спеціально були підібрані з-поміж найкращих, фізично здорових, морально-стійких, зростом не менш ніж 175 см. Більшість із них мала середню освіту. Інші дві третини солдат і сержантів частин міліції мали укомплектовуватися військовослужбовцями призову 1964–1965 років, які проходили службу в частинах внутрішніх військ. Для цих цілей було підібрано 941 особу з-поміж найкращих солдат і сержантів, які наприкінці грудня 1966 року мали бути спрямовані на комплектування частин міліції. Таким чином, рядовим і сержантським складом строкової служби частини міліції мали бути укомплектовані повністю, відповідно до штатної чисельності, до 1 січня 1967 року. Передбачалося проведення комплектування офіцерським і сержантським складом надстрокової служби за рахунок кадрів внутрішніх військ і співробітників органів міліції, які відповідали вимогам служби у військах. Загалом за штатом мало бути офіцерів – 164, із яких було підібрано і призначено на посади – 54, зокрема за рахунок внутрішніх військ – 50, за рахунок органів міліції – 4. Підібрано офіцерів, які оформлялися для призначення на посади, – 78, і ще 32 необхідно було підібрати. Зі 151 посади надстрокової служби було підібрано і призначено на посади 43 особи, підбір сержантів надстрокової служби продовжувався.

Проте не було вирішено питання про виділення приміщень в містах Києві і Дніпропетровську. Виділене приміщення в місті Луганську не відповідало вимогам розміщення особового складу. Усі

частини міліції не були забезпечені підсобними приміщеннями, гаражами, складами, майстернями. З огляду на те, що виділені приміщення були передбачені для тимчасового розміщення, міністр вважав за доцільне для всіх частин міліції запланувати в 1967 році будівництво військових містечок за типовими проєктами. Озброєнням і речовим майном частини міліції були забезпечені повністю відповідно до табельного положення, автотранспорт і засоби зв'язку відповідними органами ще не були виділені.[170]

Крім міністра охорони громадського порядку, свою інформацію про виконання вказаної постанови направили в ЦК КПУ і деякі обкоми компартії. Так, 7 січня 1965 р. Харківський обком КПУ повідомляв у ЦК КПУ, що для розміщення моточастини виділено двоповерхове приміщення з цокольним поверхом, центральним опаленням, водоводом і каналізацією. Загальна площа території становила 3 тис. кв. м. У спальних кімнатах площею 450 кв. м могло бути розміщено 270 осіб при двоярусному розташуванні ліжок. У цокольному приміщенні площею 510 кв. м облаштовувалися харчоблок, їдальня, медпункт, холодильна камера, душова кімната, господарські приміщення. Вся територія частини асфальтувалася, встановлювалося освітлення, робилася огорожа.[171]

12 січня 1967 р. такого роду інформацію у ЦК КПУ подав Луганський обком компартії. Повідомлялося, що в місті Луганську створено моторизований підрозділ міліції у кількості 150 осіб. Для розміщення підрозділу було виділено два приміщення загальною площею 740 кв. м, в наявності були два гаражі для 8 автомобілів. За підрозділами були закріплені підприємства, що над ними шефствували і надавали необхідну допомогу в оформленні наочної агітації, у спорядженні класів, жилих кімнат, організації виховної роботи.[172]

У цілому можна констатувати, що Міністерство охорони громадського порядку УРСР разом із обкомами партії та виконкомами обласних рад депутатів трудящих здійснили основні необхідні заходи щодо розміщення спеціальних моторизованих частин міліції. Станом

[170] ЦДАГОУ. Ф. 1 Оп. 24. Спр. 6159. Арк.212-213.

[171] Там само. Арк.214.

[172] Там само. Арк.204.

на 20 лютого 1967 року в містах Києві, Донецьку, Одесі, Кривому Розі для цих підрозділів міліції були виділені необхідні казармені приміщення. У містах Львові, Харкові, Дніпропетровську, Луганську, Запоріжжі були надані тимчасові приміщення. У зв'язку з цим 18 лютого 1967 року розпорядженням Ради Міністрів УРСР були виділені асигнування в сумі 720 000 рублів на будівництво в зазначених містах гуртожитків для особового складу спеціальних підрозділів міліції. Крім того, Рада Міністрів УРСР прийняла пропозицію виконкомів Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Львівської та Харківської обласних рад депутатів трудящих про будівництво в 1967 році гаражів з витратою на цю мету до 20 000 рублів по кожній області.[173]

21 лютого 1967 року начальник Управління внутрішніх військ МВС Української РСР і Молдавської РСР генерал-майор Р. Булдович доповідав у ЦК КПУ, що сім моточастин в Україні закінчили першопочаткове навчання особового складу і почали нести патрульно-постову службу з охорони громадського порядку. Інші дві частини в містах Харків і Луганськ мали почати нести службу після закінчення навчання і стажування.[174]

З метою покращення патрулювання вулиць і підвищення безпеки громадян МОГП УРСР намітило заходи щодо поліпшення використання спецмоточастин міліції в охороні громадського порядку, що були затверджені міністром І. Головченком 26 червня 1967 р. Зокрема, вказувалося, що перевіркою службової діяльності спеціальних моторизованих частин міліції було встановлено, що деякі начальники УОГП та управлінь міліції слабко займаються службою цих частин, у деталі її організації та практичного несення не вникають, стан роботи патрульних нарядів не аналізують. Тим часом у низці міст патрульна служба спецчастин міліції була організована незадовільно, багато військовослужбовців службу несли пасивно. Контроль за їхньою роботою на маршрутах здійснювався недостатньо, офіцерський склад частин мало звертав уваги на активність та якість несення служби підлеглими, а начальники деяких органів міліції зовсім усунулися від організації контролю за службою патрульних нарядів

[173] Там само. Арк. 205.

[174] Там само. Арк. 207.

військовослужбовців. Наприклад, в Одесі патрульно-постова служба цих підрозділів організовувалася так, що грубо порушувався режим харчування особового складу, проміжки між їжею сягали 10–15 годин, тоді як вони не повинні були перевищувати 7 годин. У Києві та Одесі закінчення служби патрульних нарядів було визначено о 2 годині, а у Запоріжжі – о 3 годині ночі, у зв'язку з чим через відсутність чи несвоєчасне надання транспорту патрульні змушені були повертатися до казарм пішим порядком на відстань 10–15 км. Це призводило до зриву порядку дня, не давало змоги правильно організувати нормальний відпочинок, навчання та виховання особового складу.

Міністр зазначив, що військовослужбовців спецчастин міліції треба використовувати для охорони громадського порядку п'ять днів на тиждень. Тривалість несення ними патрульної служби була встановлена 5 годин із моменту прибуття їх до органу міліції.

Час несення патрульної служби військовослужбовцями повинен встановлюватися, як підкреслював міністр, залежно від оперативної обстановки, але її закінчення мало бути, зазвичай, не пізніше першої години ночі. Підрозділи спецчастин міліції закріплювалися на певний період за райвідділами міліції, а патрульні наряди – за конкретними маршрутами (територією) відповідно до наказу МОГП УРСР № 053 1967 р. Їхній особовий склад повинен був використовуватися лише за прямим призначенням для несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення масових заходів у місті. Начальникам міліції приписувалося організувати чіткий контроль за несенням патрульної служби військовослужбовцями. До перевірки патрульних нарядів вимагалося залучати не лише офіцерів спецчастин, а й начальницький склад органів міліції. З метою кращої підготовки патрульних нарядів до служби начальники райвідділів міліції були зобов'язані, відповідно до плану охорони громадського порядку на добу, щодня повідомляти командиру частини кількість та номери маршрутів, де нестимуть службу військовослужбовці. Усі оперативні орієнтування поряд із органами міліції повинні були направлятися також і у спеціальні частини міліції.[175]

[175] Пропозиції МОГП УРСР щодо поліпшення використання спецмоточастин міліції в охороні громадського порядку 26 червня 1967 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С.335-336.

Отже, у цьому документі, передусім, регламентувалися час та тривалість служби службовців спецмоточастин міліції, що аргументувалося не лише необхідністю поліпшення охорони громадського порядку на вулицях міст республіки, але й турботою про харчування та необхідний відпочинок тих, хто там служив. Для реалізації цих заходів, як завжди, вимагалося «посилити контроль».

Із метою посилення протидії злочинності, зокрема поширенню крадіжок із підприємств та установ, а також удосконалення організації МОГП Рада Міністрів СРСР 18 лютого 1966 р. затвердила типове Положення про позавідомчу охорону при органах міліції. У цьому положенні, окрім іншого, вказувалося, що позавідомча охорона при органах міліції організовується для охорони підприємств, будівництв, установ і організацій, які розміщені в містах, робітничих селищах і районних центрах, і складається з воєнізованих підрозділів, призначених для охорони особливо важливих і режимних об'єктів, і сторожових підрозділів, призначених для охорони інших об'єктів. Позавідомча охорона знаходиться у віданні Міністерства охорони громадського порядку республіки. Для керівництва діяльністю позавідомчої охорони при органах міліції створювалися управління, відділи охорони при управлінні міліції Міністерства охорони громадського порядку республіки, управліннях охорони громадського порядку виконкомів обласних рад депутатів трудящих, а також відділи або відділення охорони при міських, районних і селищних органах міліції.

На позавідомчу охорону при органах міліції покладалося: а) забезпечення на підставі договорів із підприємствами, будівництвами, установами, організаціями охорони об'єктів від розкрадання соціалістичної власності і проникнення сторонніх осіб на об'єкти, що охороняються; б) розробка і здійснення заходів із удосконалення технічних засобів охорони, скорочення чисельності, здешевлення охорони об'єктів; в) інспектування відомчої охорони, що зберігалася на окремих об'єктах у порядку, встановленому Міністерством охорони громадського порядку республіки; г) перевірка стану охорони на об'єктах споживчої кооперації і в інших організаціях у сільській місцевості й надання допомоги в організації охорони і впровадженні технічних засобів охорони на цих об'єктах.

Воєнізовані підрозділи позавідомчої охорони при органах міліції

складалися із загонів, окремих команд, груп і відділень, а сторожові підрозділи – з бригад. У підрозділах сторожової охорони призначалися бригадири з розрахунку один на 25 сторожів. Особовий склад воєнізованих підрозділів залежно від посади поділявся на старший, середній і молодший начальницький склад і рядовий склад.

Працівники сторожових підрозділів позавідомчої охорони при органах міліції під час несення служби за необхідності могли озброюватися гладкоствольною зброєю, а в окремих випадках – нарізною зброєю. Воєнізовані підрозділи позавідомчої охорони мали на своєму озброєнні нарізну зброю.

Комплектування підрозділів позавідомчої охорони при органах міліції здійснювалося з-поміж громадян, які досягли 18-річного віку і відповідали вимогам служби в охороні, але переважно з-поміж громадян, які перебували в запасі Радянської армії. Особовий склад воєнізованих підрозділів позавідомчої охорони при виконанні службових обов'язків повинен був носити встановлений однострій і відповідні посадовому стану знаки розрізнення.[176]

23 липня 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю». У ній, серед іншого, зазначалося, що рівень діяльності органів охорони громадського порядку, прокуратури та суду, які ще не досягли тісного взаємозв'язку, високої оперативності та наступального характеру своїх дій у боротьбі зі злочинністю, відставав від зростаючих вимог. Зокрема, серйозні недоліки, як наголошувалося в постанові, були в їхній роботі щодо попередження правопорушень, розкриття злочинів, розшуку злочинців, що переховуються, з перевиховання засуджених у місцях позбавлення волі. Деякі працівники міліції, прокуратури та суду недооцінювали небезпеку для суспільства злісного хуліганства, посягань на життя, здоров'я та гідність громадян. Для забезпечення єдиного оперативного керівництва органами охорони громадського порядку союзних республік та поліпшення координації їхньої діяльності у боротьбі зі злочинністю було визнано доцільним утворити союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку СРСР.

[176] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 770-774.

Було прийнято рішення про впровадження адміністративного (гласного) нагляду органів міліції за рецидивістами та іншими особливо небезпечними злочинцями, звільненими з місць позбавлення волі, для забезпечення контролю за їхньою поведінкою, запобігання злочинам із їхнього боку та здійснення необхідного виховного впливу. Для покращення організації роботи з розшуку злочинців, які ховалися від слідства та суду, а також втікали із місць позбавлення волі, було запропоновано Міністерству охорони громадського порядку СРСР вирішити питання про виділення в апаратах міліції спеціальних підрозділів із розшуку осіб, які ховаються від слідства та суду, а також таких, що втікали із місць позбавлення волі. Було приписано звернути увагу на необхідність удосконалення форм та методів розшукової роботи, впровадження для розшуку небезпечних злочинців оперативної техніки, активного використання в цій справі допомоги трудящих, можливостей друку, радіо та телебачення. Радам міністрів та міністерствам охорони громадського порядку союзних республік було вказано на необхідність посилити боротьбу з бродяжництвом; органам міліції спільно з громадськістю організовувати рейди щодо затримання волоцюг та жебраків на вулицях, вокзалах, пристанях, у нежитлових приміщеннях, вживати необхідних заходів для їх працевлаштування.[177]

На виконання цієї постанови уже 06 серпня 1966 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Указ «Про перетворення Міністерства охорони громадського порядку Української РСР із республіканського в союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку УРСР».[178]

Як тоді пояснювалося, це було зроблено в інтересах забезпечення єдиного оперативного керівництва діяльністю органів охорони громадського порядку в боротьбі зі злочинністю. Отже, з цього часу МОГП УРСР підпорядковувалось як Раді Міністрів УРСР, так і

[177] Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю: постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 23 липня 1966 р.// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 783-789.

[178] Про перетворення міністерства охорони громадського порядку Української РСР із республіканського в союзно-республіканське міністерство охорони громадського порядку УРСР: указ Президії Верховної Ради УРСР 6 серпня 1966 р. *Вісник Верховної Ради УРСР*. 1966. № 30. Ст. 186.

новоутвореному МОГП СРСР, у складі якого були сформовані такі підрозділи: Головне управління міліції, Головне управління місць позбавлення волі, Слідче управління, Головне управління пожежної охорони, Головне управління внутрішніх військ та ін. Відповідні зміни були внесені й у структури республіканських міністерств охорони громадського порядку.[179]

19 листопада 1968 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо подальшого зміцнення радянської міліції». Спочатку мова йшла про загальну роль у протидії злочинності та охороні громадського порядку. У постанові, зокрема, відзначалося, що органам міліції належить важлива роль у підтримці правопорядку і законності. Працівники міліції були зобов'язані зміцнювати та розширювати зв'язки з громадськими організаціями та колективами трудящих, спиратися на їхню допомогу у роботі щодо запобігання порушенням громадського порядку. З іншого боку, керівним партійним і радянським органам було запропоновано посилити контроль за роботою органів міліції.

З-поміж конкретних заходів намічалося встановити порядок комплектування міських та районних органів міліції, як правило, за рекомендаціями колективів трудящих із обговоренням тих, що рекомендуються, на зборах партійних, профспілкових та комсомольських організацій. Було визнано необхідним ширше практикувати виступи працівників міліції серед населення, організовувати прийом громадян із питань, що їх цікавлять, безпосередньо на підприємствах, в установах, за місцем проживання. Органам міліції рекомендувалося посилити зв'язки із добровільними народними дружинами, ширше залучати до роботи на громадських засадах в органах міліції та прийому громадян кваліфікованих юристів, педагогів, представників преси, громадських організацій. Було встановлено порядок, згідно з яким дільничні уповноважені міліції мали затверджуватись виконкомами міських та районних рад депутатів трудящих.

Але головне було не в цьому. Згаданою постановою було прийнято рішення про перейменування Міністерства охорони громадського порядку і повернення його минулої назви. У постанові

[179] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С.640.

про це було сказано так: «Виходячи з того, що існуюче найменування Міністерства охорони громадського порядку СРСР та його органів на місцях не відображає всіх функцій, що виконуються ними в системі органів Радянської держави, визнано доцільним перейменувати Міністерство охорони громадського порядку СРСР на Міністерство внутрішніх справ СРСР. Міністерства охорони громадського порядку союзних та автономних республік перейменовуються в міністерства внутрішніх справ союзних та автономних республік, а управління охорони громадського порядку крайоблвиконкомів – в управління внутрішніх справ крайоблвиконкомів».[180]

Услід за цим через 6 днів, 25 листопада 1968 р. Президія Верховної Ради СРСР на виконання вищезазначеної постанови прийняла Указ «Про перейменування Міністерства охорони громадського порядку СРСР в Міністерство внутрішніх справ СРСР». В Указі було вказано: «Перейменувати союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку СРСР в союзно-республіканське Міністерство внутрішніх справ СРСР».[181]

Так завершилася чергова гучна реорганізація правоохоронних органів та міліції. Назва «міністерство охорони громадського порядку» щодо керівного органу цієї структури не прижилася, оскільки відповідала суб'єктивістським та помилковим ідеологічним поглядам щодо розвитку радянського суспільства в той час, нібито «відмирання» держави та її заміни громадськими організаціями та активністю населення. Це перейменування базувалося також на хибному уявленні про зменшення передумов для розвитку злочинності в період «розгорнутого будівництва комунізму», тобто на невірній кримінально-правовій доктрині. Було прийнято рішення повернутися до старої, традиційної та прийнятої у всьому світі назви – міністерство внутрішніх справ, що позначає орган виконавчої влади, державну установу, котра виконує адміністративно-розпорядчі функції у сфері забезпечення громадської безпеки, охорони правопорядку, боротьби зі злочинністю.

[180] Про заходи щодо подальшого зміцнення радянської міліції : постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 19 листопада 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 951-952.

[181] Про перейменування міністерства охорони громадського порядку СРСР в міністерство внутрішніх справ СРСР: указ Президії Верховної Ради СРСР 25 листопада 1968 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1968. № 51. Ст. 346.

2.2. Формування кадрового складу міліції

З особливою гостротою на початковому етапі становлення слідчих апаратів органів охорони громадського порядку постала проблема забезпечення цих підрозділів висококваліфікованими кадрами. Адже згідно з Положенням про організацію і діяльність слідчого апарату в органах МОГП УРСР на посади слідчих могли призначатися лише особи, які мали вищу юридичну освіту. Тільки у порядку винятку на слідчу роботу могли залучатись особи із середньою юридичною освітою, і лише у тому разі, якщо вони мали значний досвід практичної роботи з розслідування кримінальних справ. Проблеми з кваліфікованими кадрами існували і в інших структурних підрозділах. Із метою розв'язання проблеми дефіциту кваліфікованих кадрів міліції у 1965 році був достроково проведений випуск у середніх спеціальних школах міліції. Так, на вакантні посади оперативно-начальницького складу було призначено 572 випускники. А відповідно до постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 03 травня 1965 р. штати міліції УРСР було збільшено на 4000 одиниць.

У цей самий період у МВС відродили політвідділи (відділення), що раніше були ліквідовані у 1956 р. З метою заповнення вакантних посад в ОВС у масовому порядку за направленнями прибули працівники партійних і комсомольських організацій. У цілому в СРСР у 1965 році їхня кількість становила майже 12 тис. осіб, а в Україні – 1292 особи. Звичайно, вони потребували перепідготовки для роботи в органах міліції. Загалом вищу юридичну освіту працівники міліції у той час могли отримувати у вищих школах МОГП, юридичних інститутах, на юридичних факультетах університетів. У Києві з 1960 року працювала Вища школа МВС УРСР (з 1962 р. – Вища школа МОГП УРСР, а з 1966 р., після відновлення МОГП СРСР, – Київська вища школа МОГП СРСР, нині – Національна академія внутрішніх справ). Юристів середньої кваліфікації для органів міліції УРСР готували Донецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Львівська та Одеська

середні спеціальні школи міліції.[182]

З метою покращення підготовки кадрів для міліції 20 вересня 1963 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко видав наказ про організацію навчально-консультаційних пунктів спеціальних середніх шкіл міліції МОГП УРСР. Згідно з цим наказом такі консультаційні пункти повинні були організовуватися:

Стосовно Донецької спеціальної середньої школи міліції –

– у місті Запоріжжі – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Запорізької та Кримської областей;

– у місті Дніпропетровську – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Дніпропетровської та Кіровоградської областей;

– у місті Донецьку – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Донецької області;

– у місті Харкові – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Харківської, Полтавської та Сумської областей;

– у місті Луганську – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Луганської області:

Львівської спеціальної середньої школи міліції –

– у місті Києві – для проведення навчальної роботи зі слухачами-заочниками Київської, Черкаської, Житомирської та Чернігівської областей.

Начальникам Донецької та Львівської шкіл міліції приписувалося «забезпечити високий ідейно-теоретичний рівень та тісний зв'язок заочного навчання з практичною діяльністю органів міліції, створивши для цього на навчально-консультаційних пунктах необхідну навчальну базу, та надавати кваліфіковану допомогу слухачам-заочникам у їх самостійній навчальній роботі». [183] Запорізький, Харківський та Київський навчально-консультаційні пункти планувалося розмістити на міжобласних навчальних пунктах міліції. Начальникам УОГП

[182] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.)// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) Т. 6. С.636 – 637.

[183] Про організацію навчально-консультаційних пунктів спеціальних середніх шкіл міліції МОГП УРСР: наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка від 20 вересня 1963 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах… Т. 3. С. 512.

Дніпропетровського, Донецького та Луганського облвиконкомів приписувалося розмістити Дніпропетровський, Донецький та Луганський навчально-консультаційні пункти, забезпечити їх інвентарем та обладнанням, необхідним для навчального процесу, надавати постійну допомогу в організації та проведенні навчальної роботи. Також давалася вказівка внести зміни до штатної чисельності Донецької та Львівської спеціальних середніх шкіл міліції МОГП УРСР. Одночасно затверджувалося Положення про навчально-консультаційний пункт середньої спеціальної школи міліції МООП УРСР. [184]

Оголошення про прийом до шкіл міліції регулярно друкувалися у міліцейській пресі. Так, 6 квітня 1967 р. у газеті «Радянський міліціонер» було розміщено повідомлення про черговий такий прийом. У ньому детально інформувалося про правила та умови прийому, зокрема зазначалося, що на стаціонарні відділення шкіл міліції приймаються працівники органів МОГП, а також цивільні особи, які відслужили строк дійсної військової служби, віком не старші за 30 років. На заочні відділення приймалися тільки співробітники МОГП без обмеження віку. Вступники мали складати екзамени з таких дисциплін: російської мови й літератури (письмово (твір) і усно); з історії СРСР (усно). Екзамени на стаціонар приймалися в період із 1 до 30 вересня (початок занять із 1 жовтня), на заочне відділення – з 1 до 30 жовтня. Звертаємо увагу, що іспити були з російської мови й літератури та історії СРСР. Вже й тут добре відчувався вплив політики русифікації, що проводилася в Україні в той час.

На денні відділення без вступних екзаменів до числа курсантів зараховувалися: особи, нагороджені після закінчення середньої школи золотими та срібними медалями; офіцери й військовослужбовці надстрокової служби Збройних сил СРСР, військ і органів Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, внутрішніх військ, внутрішньої і конвойної охорони МОГП СРСР, звільнені з військової служби за скороченням штатів протягом двох років після демобілізації. Поза конкурсом при одержанні позитивних оцінок на вступних екзаменах зараховувалися співробітники органів і військовослужбовці військ та охорони МОГП, які мали не менше двох років стажу

[184] Там само.

практичної роботи, а також демобілізовані з Радянської армії і Військово-морського флоту, прикордонних і внутрішніх військ, внутрішньої і конвойної охорони МОГП СРСР протягом двох років після закінчення військової служби.

На заочні відділення без вступних екзаменів приймалися: особи, нагороджені після закінчення середньої школи золотими або срібними медалями; учасники Великої Вітчизняної війни, які мали документ відмінника про закінчення середньої школи; офіцери і військовослужбовці надстрокової служби Збройних сил СРСР, військ і органів Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, внутрішніх військ, внутрішньої і конвойної охорони МОГП СРСР, звільнені з військової служби за віком або за скороченням штатів протягом двох років після демобілізації.

Поза конкурсом на заочні відділення приймалися: учасники Великої Вітчизняної війни; співробітники органів і військовослужбовці військ і охорони МОГП, які мали стаж практичної роботи не менш ніж два роки; демобілізовані з Радянської армії і Військово-морського флоту, прикордонних і внутрішніх військ, внутрішньої і конвойної охорони МОГП СРСР після закінчення військової служби, якщо вони працювали на посадах рядового, молодшого і середнього начальницького складу.

Кандидати, направлені в школи міліції, мали забезпечуватися проїзними документами і добовими грошима згідно з існуючим положенням. Особи, зараховані наказом по школі на навчання, зі дня початку занять забезпечувалися грошовим утриманням у розмірі 40 рублів на місяць, безкоштовним харчуванням за нормами курсантського пайка, гуртожитком, форменим обмундируванням. Особам, які закінчили спеціальну середню школу міліції, присвоювалося спеціальне звання середнього начальницького складу міліції, видавався диплом загальносоюзного зразка про середню спеціальну освіту з присвоєнням кваліфікації юриста. Одночасно з дипломом випускника спеціальних середніх шкіл міліції видавалися нагрудні значки. Співробітники органів, які бажали вступити до школи міліції, повинні були подавати за командою рапорт. Цивільні особи мали подавати заяву безпосередньо у відділи кадрів УОГП області.[185]

[185] Про черговий прийом у школи міліції. *Радянський міліціонер.* 1967. 6 квітня.

З метою покращення підготовки курсантів і слухачів навчальних закладів МОГП УРСР Міністерство охорони громадського порядку 15 квітня 1964 р. видало наказ із оголошенням «Положення про навчальну практику та стажування курсантів та слухачів навчальних закладів МОГП УРСР» . У цьому документі, зокрема, зазначалося, що навчальна практика курсантів та слухачів проводиться у процесі вивчення спеціальних дисциплін і має на меті закріплення теоретичних знань та отримання практичних навичок роботи з питань тем (розділів) програм цих курсів, що вивчаються. Навчальна практика складається з виконання практикантами обов'язків практичних працівників.

Керівники базових органів за участю представників шкіл (училищ) повинні розподіляти курсантів та слухачів за підрозділами, призначати керівників практики з-поміж найбільш підготовлених практичних працівників, проводити інструктивно-методичні наради керівників навчальної практики та практикантів, систематично контролювати виконання завдань, окреслених на період навчальної практики, та підбивати її підсумки.

Що стосується стажування курсантів та слухачів денних відділень, то воно повинно було організовуватися навчальними закладами та проводитися з метою закріплення теоретичних знань, отриманих учнями у процесі навчання, набуття практичних навичок роботи за певною спеціальністю та надання допомоги базовим органам МОГП. Стажування слухачів Вищої школи повинно було проводитися у тих органах та на посадах, на які вони будуть призначені після закінчення школи, а курсантів середніх спеціальних навчальних закладів – у базових органах.

Управління кадрів МОГП УРСР за погодженням із відповідними управліннями міністерства повинно було визначати та закріплювати базові УОГП областей. Управління охорони громадського порядку облвиконкомів за погодженням із навчальними закладами повинні були виділяти найкращі міськрайоргани міліції, виправно-трудові установи та пожежні частини, які могли забезпечити високоякісне стажування курсантів та слухачів. У базовому міськрайоргані міліції, виправно-трудовій колонії та пожежній частині могло стажуватися не менше 5-6 курсантів.

Значна увага приділялася матеріальному забезпеченню тих, хто знаходився на навчальній практиці. Достатньо конкретно окреслювалися їхнє грошове забезпечення, проїзд до місць стажування та умови проживання. Училища та школи повинні були забезпечувати курсантів та слухачів грошовим утриманням на весь період стажування згідно з чинними наказами та видавати проїзні вимоги на шлях до залізничних станцій обласних центрів та назад, а в областях за місцем дислокації навчальних закладів – до місць стажування.

Базові органи та частини повинні були організувати доставку курсантів та слухачів від залізничних станцій обласних центрів до місць стажування та після закінчення стажування – назад. У ході стажування базові органи та частини мали забезпечувати курсантів та слухачів безкоштовним проїздом у службових справах та приймати на себе витрати щодо залучення стажистів до виконання оперативних завдань. Курсанти та слухачі, які проходили стажування, повинні були забезпечуватися начальниками базових органів безкоштовним гуртожитком та постільними речами. Курсантам та слухачам, які стажувалися у сільській місцевості, у разі відсутності можливості надання їм безкоштовного гуртожитку могли бути відшкодовані витрати на оплату житлового приміщення, але не понад 50 коп. за добу, за рахунок коштів навчальних закладів. Харчування стажистів мали організовувати начальники базових органів спільно з представниками навчальних закладів за рахунок коштів, що видаються курсантам замість продпайку за встановленими нормами, відповідно до чинних наказів та інструкцій.[186]

29 жовтня 1963 р. було видано Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заснування Червоного прапора міліції для обласних, великих міських гарнізонів і шкіл міліції».[187] Документ мав на меті підвищити ідейно-політичне виховання працівників міліції, їхню дисциплінованість і відповідальність та був дією в дусі того часу.

---

[186] Положення про навчальну практику та стажування курсантів та слухачів авчальних закладів МОГП УРСР: наказ МОГП від15 квітня 1964 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах. Т. 3. С. 512–515.

[187] Про заснування Червоного прапора міліції для обласних, великих міських гарнізонів і шкіл міліції: указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 жовтня 1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1963. № 45. Ст. 638.

З перейменуванням МВС в МОГП була змінена абревіатура на знакові «Відмінник міліції». У його нижній частині МВД було замінено на МООП (рос. мовою).[188]

Знак «Відмінник міліції МОГП»

На початку 1960-х років МОГП вживалися заходи щодо поліпшення медичного обслуговування працівників міліції, що позитивно впливало на рівень роботи в міліції та престижність цієї роботи. Так, 13 квітня 1963 р. міністр охорони громадського порядку І. Головченко видав наказ «Про стан і заходи з покращення медичного обслуговування і охорони здоров'я співробітників, пенсіонерів та членів їхніх сімей». У наказі наголошувалося, що у цій сфері виконано значну позитивну роботу. Здійснено збільшення лікарняної та поліклінічної мережі, ліжкової ємності санаторіїв та будинків відпочинку, організовано пансіонати. Вжитими заходами щодо дооснащення лікувальних закладів медичною апаратурою та підвищення медичних знань лікарським складом покращено діагностику захворювань та лікування хворих. Проводилися планова диспансеризація, подальше лікування та оздоровлення, спрямовані на зміцнення фізичного стану працівників. Найкращих результатів із медичного обслуговування співробітників та членів їхніх сімей досягли, зокрема, медичні служби

[188] Рогов М. А. История наград и знаков МВД (1802-2002). М. : Интерпресс, 2004. С. 78-79.

УОГП Донецької, Дніпропетровської, Львівської, Одеської областей, Харківського міжобласного госпіталю та ін.

Водночас у роботі медичних служб УОГП областей та навчальних закладів МОГП мали місце серйозні недоліки, стан медичного обслуговування ще не відповідав вимогам тогочасної медичної науки та практики. Поліклініки УОГП деяких областей були розміщені у тісних, непристосованих приміщеннях. Наприклад, у поліклініці УОГП Сумської області в одному кабінеті одночасно приймали хворих 2-3 лікарі різних спеціальностей. Таке становище могло стати результатом недостатньої уваги з боку керівництва УОГП області до потреб медичної служби, недооцінки її ролі та значення у справі медичного обслуговування співробітників. В УОГП низки областей диспансерне обслуговування проводилося ще не на належному рівні; частина співробітників ухилялася від диспансерного обстеження, а з боку керівництва УОГП та його відділів необхідних заходів щодо надання допомоги медичним службам у забезпеченні явки працівників не вживалося.

Мали місце випадки неправильної діагностики та пізнього виявлення ракових захворювань, неуважності та формального ставлення до хворих із боку лікарського персоналу. Недостатньо ще проводилися заходи щодо пропаганди медичних знань, зниження працевтрат від тимчасової непрацездатності та. Керівні працівники МОГП УРСР та УОГП мало спілкувалися з медичними працівниками, майже не цікавилися їхніми потребами та запитами, а в УОГП деяких областей начальницький склад чинив тиск на лікарський персонал, змушуючи його дати необ'єктивні висновки про стан здоров'я осіб, які звільнялися на пенсію або приймалися на роботу.

Міністр наказував: затвердити план заходів щодо виконання критичних зауважень медичних працівників, висловлених на нараді у міністерстві; начальникам УОГП областей обговорити на нараді при керівництві питання стану лікувальних та дитячих установ та вжити конкретних заходів щодо покращення їхньої роботи, за необхідності розширити лікувальну площу поліклініки, виділити придатний автотранспорт, укомплектувати кваліфікованими працівниками.[189]

17 липня 1963 р. Медслужба ГОСВ УОГП Чернігівського

[189] ГДА МВС України. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 43–45.

облвиконкому доповіла начальникові медслужби МОГП УРСР Ф. Швайку про виконання наказу МОГП щодо виділення путівок співробітникам міліції у санаторії. Зазначалося, що виділення путівок здійснюється відповідно до законодавства. Крім того, підкреслювалося, у дусі того часу, що «всі працівники поліклініки систематично займаються підвищенням ідейно-політичного рівня, займаються у мережі політосвіти, підвищують свій діловий рівень на щотижневих заняттях згідно з тематичним планом. Лікарі відвідують лікарські конференції, лекції, семінари, що організовуються міським та обласним відділами охорони здоров'я для лікарів міста».[190] Крім того, вказувалося, що працівники поліклініки постійно підвищують свою кваліфікацію. Так, медсестра А. Леонтьєва навчилася методиці електрокардіографії на базі обласної лікарні, медсестра О. Юртаєва – методиці лабораторних досліджень.[191]

19 липня 1963 р. подібне повідомлення було надіслане від начальника медичної служби ГОСВ УОГП Одеського облвиконкому,[192] а 23 липня того ж року – від начальника медичної служби ГОСВ УОГП Чернівецького облвиконкому.[193] Це свідчило про те, що вимоги наказу міністра впроваджувалися у діяльність медичних установ системи міністерства, і медичне та санаторне обслуговування працівників міліції дещо поліпшувалося.

З метою покращення матеріального становища співробітників МОГП, а також підвищення привабливості роботи у цій структурі міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко 9 січня 1965 р. видав наказ «Про порядок і строки підвищення мінімального розміру заробітної плати робітникам і службовцям в установах, організаціях і підрозділах МОГП УРСР». У ньому, зокрема, вказувалося, що «на виконання постанов Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС від 25 грудня 1964 року № 1035 та Ради Міністрів УРСР та УРРПС від 31 грудня 1964 р. № 1304 підвищити з 1 січня 1965 року мінімальний розмір заробітної плати робітників і службовців до 40-45 рублів на місяць у всіх установах, організаціях, підприємствах та підрозділах

[190] ГДА МВС України. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 78.

[191] Там само.

[192] Там само. Арк. 60.

[193] Там само. Арк. 71-72.

(включаючи підрозділи та частини внутрішніх військ, внутрішньої та конвойної охорони, військово-навчальні заклади, а також органи військового постачання) МООП УРСР, де таке підвищення ще не здійснено».[194]

Зазначимо, що це була незначна зарплата, оскільки середня зарплата в СРСР у 1965 р. складала 96,5 руб., зокрема ІТР у промисловості отримували в середньому 148,4 руб., працівники галузей освіти та охорони здоров'я – 93,6 руб.[195] Але, хай там що, це було підвищення! Наказ міністра мав на меті незначно, але все ж таки поліпшити становище робітників і службовців, що працювали в системі МОГП (мова не йшла про працівників міліції, які мали спеціальне звання!). Принагідно зазначимо, що й зарплата працівників освіти в той час була нижчою за середню в країні.

У березні 1965 р. Радою Міністрів СРСР були підготовлені пропозиції про збільшення штатної чисельності органів міліції і підвищення заробітної плати працівникам міліції. У цих пропозиціях було передбачено збільшити штатну чисельність органів міліції Української РСР на 4000 одиниць. На той час чисельність органів міліції республіки з урахуванням 1500 одиниць, що були виділені Радою Міністрів СРСР в січні 1965 року, складала 40 154 особи. Пропозиціями передбачалося збільшити заробітну плату рядовому і сержантському складу органів міліції на 10-15 рублів, дільничним уповноваженим, інспекторам, старшим інспекторам служби – на 10 рублів. Заробітну плату працівникам органам міліції сільської місцевості мали прирівняти до зарплати працівників міліції міст і робітничих селищ третьої тарифної групи.[196]

Окремо варто зупинитися на порушеннях законодавства та відомчих інструкцій, що мали місце в роботі працівників міліції. У березні 1964 р. ЦК КПРС провів нараду керівників адміністративних органів із питань подальшого зміцнення законності та правопорядку в країні, на якій було приділено окрему увагу необхідності покращення роботи з відбору, розміщення та виховання кадрів, поліпшення

[194] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 15-16.

[195] *Данилов Д.* Средняя зарплата в СССР по годам, профессиям, республикам. *Рейтинги & Новости*. 2021. 4 октября.

[196] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6022. Арк. 1.

партійного керівництва діяльністю адміністративних органів, у тому числі й міліції.[197] Зазначимо, що у регіонах країни та республіках СРСР особливого зниження кількості порушень дисципліни та законності працівниками міліції не спостерігалося. Зокрема, дільничний уповноважений Сімферопольського МВМ лейтенант міліції О. Голдобін у ніч на 31 жовтня І964 року, будучи п'яним, заснув у під'їзді сусіднього будинку, а вирушивши додому, залишив там особисту зброю, сумку зі службовими документами та кашкет, які вранці були підібрані жителями будинку та передані міськвідділу міліції. Як відзначав у своєму наказі від 8 січня 1965 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко, «за скоєну провину О. І. Голдобін заслуговує на звільнення з органів міліції. Але, враховуючи його щиросердечне каяття та обіцянку спокутувати провину сумлінним ставленням до роботи, а також клопотання суду честі середнього начальницького складу Сімферопольського МВМ, який розглядав цей проступок, наказую І. Голдобіна понизити у спеціальному званні до молодшого лейтенанта міліції».[198]

Проте були й тяжчі порушення. Наприклад, дільничний уповноважений Снігурівського райвідділу міліції Миколаївської області Тараник вчинив низку суспільно-небезпечних дій. Перебуваючи улітку 1964 р. у селі Лунарьове, він напився п'яним, безпідставно затримав громадян В. Спориша, О. Усищева та Б. Жуйкова і під загрозою зброї примушував їх піднімати руки вгору і сідати на землю. На зауваження свого знайомого Борисенка, який пригощав його до цього горілкою, Тараник зробив у його бік кілька пострілів і змусив піти до рибколгоспу за автомашиною для доставки затриманих до райвідділу міліції. На прохання затриманих відпустити їх, оскільки вони не вчиняли жодних злочинів, Тараник продовжував загрожувати зброєю, а коли Спориш підвівся з землі, він вистрілив у нього в упор і завдав йому важкого проникливого поранення черевної порожнини. Не припиняючи безчинства і свавілля, Тараник під страхом розстрілу заборонив затриманим Усищеву та Жуйкову надавати допомогу пораненому товаришеві і не надав її сам, а під час відправлення

[197] Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. С. 128.

[198] ГДА МВС України. Ф.54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 6.

потерпілого до лікарні наказав їм із піднятими вгору руками сідати в кузов автомашини. На території лікарні Тараник вчинив безцільну стрілянину. За це беззаконня та свавілля Тараника народним судом Снігурівського району було засуджено до 6 років позбавлення волі у ВТК суворого режиму.[199]

29 жовтня 1966 р. першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту було направлено листа від прокурора УРСР Ф. Глуха про порушення та зловживання працівників міліції республіки. У ньому, зокрема, вказувалося, що узагальнення цих матеріалів свідчить про те, що в органах міліції окремих областей було ще багато порушень законності і випадків скоєння оперативними працівниками кримінальних злочинів. У 1964 році за скоєння злочинів було засуджено 138 осіб – працівників міліції, у 1965 році – 132, за дев'ять місяців 1966 року – 72 особи. Найбільше було засуджено працівників міліції в Луганській, Донецькій, Черкаській, Житомирській, Одеській, Запорізькій, Кримській та Харківській областях. Зокрема, було засуджено: за вбивство – чотири особи, за хабарництво – сім, за крадіжки та пограбування – вісім, за нанесення побоїв у витверезниках і на допитах – 19, за незаконне застосування зброї – 5, а також за хуліганські дії, приховування злочинів, автоаварії тощо. Серед засуджених – два заступники начальника райвідділу міліції, начальник і два оперативні уповноважені ВБРСВ, чотири оперативні уповноважені відділу карного розшуку, 16 дільничних уповноважених, 24 міліціонери, сім державтоінспекторів та ін.

Зокрема, уповноважений Хмільницького райвідділу міліції Вінницької області С. Якимчак, 1925 року народження, член КПРС, за приховування злочинів систематично одержував хабарі.[200] Так, у грудні 1960 р. він затримав громадянку А. Діденко та її сина за спекуляцію та порушив проти них кримінальну справу, а згодом, пообіцявши закрити справу, отримав хабар у розмірі 350 руб. У зв'язку з тим, що сина громадянки Діденко було потім засуджено, вона стала вимагати від Якимчака повернення грошей. Тоді Якимчак вирішив убити Діденко та її сестру Сапко і 06 червня 1961 року підпалив будинок, в якому вони проживали. Від опіків Діденко і Сапко померли. Цей

[199] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 208-209.

[200] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 166.

злочин Якимчака не був розкритий, і він продовжував працювати в органах міліції. В кінці вересня 1965 року заступник начальника райвідділу міліції Євграфов і старший уповноважений Музика застали Якимчака в чайній, де він випивав з особами, стосовно яких у нього були матеріали про дрібне хуліганство. Цей вчинок Якимчака був винесений на обговорення бюро парторганізації, де секретар парторганізації Ткач вніс пропозицію про виключення Якимчака з членів партії і постановку питання перед керівництвом УОГП про звільнення його з органів міліції. З помсти у грудні 1965 року Якимчак підпалив будинок Ткача, внаслідок пожежі мати і дружина Ткача одержали опіки. У ніч на 27 січня 1966 року Якимчак підпалив будинок працівника міліції Музики, внаслідок чого дружина Музики одержала тяжкі опіки. Після скоєння останнього злочину Якимчак був врешті викритий і 26 вересня 1966 року засуджений до 15 років позбавлення волі.[201] Це просто кричущі факти про працівника міліції, фактично нелюда, який заслуговував на виключну міру покарання.

Або інший приклад. Начальник відділення БРСВ Новоград-Волинського міськвідділу міліції Н. Стадник, 1931 року народження, член КПРС, наприкінці 1964 р. одержав матеріали про розкрадання заготувачем Чижовим цінностей у Чижовецькому сільпо, приховав від обліку цей злочин, протягом двох років тримав матеріали у своєму сейфі, а Чижову видавав поради, як приховати сліди злочину. За це Чижов, як встановлено слідством, дав Стаднику хабар у сумі 750 руб. Коли згодом Чижов був викритий і заарештований, Стадник зустрічався з ним у КПЗ, у своєму робочому кабінеті, передавав йому продукти, умовляв його не говорити слідчим прокуратури про скоєні ним (Стадником) злочини. За ці дії Стадник 18 жовтня 1966 р. був засуджений до 8 років позбавлення волі. Інспектор відділу Державтоінспекції Сумського міськвідділу міліції Г. Попов, 1937 року народження, разом із громадянином А. Сердюком у ніч на 18 червня 1965 р. в селі Бобрик у магазині райспоживспілки вчинили крадіжку промтоварів на суму 905 руб., а потім підпалили магазин, чим завдали збитків на суму 61 732 руб. Вкрадені промтовари були вилучені. За ці дії Попов був засуджений до 10 років позбавлення волі, а Сердюк – до 6 років.

[201] Там само. Арк. 167.

Серед працівників органів міліції мали місце численні факти пияцтва під час виконання службових обов'язків, унаслідок чого вчинялися злочини. Так, 25 вересня 1966 року міліціонери Бердянського міськвідділу міліції Запорізької області М. Зонов і Т. Горбачов під час патрулювання міста Бердянська напилися до стану сильного алкогольного сп`яніння. Коли поверталися додому, Горбачов віддав Зонову свій пістолет для передачі його черговому помічнику відділу міліції. Зонов, маючи при собі два пістолети, прийшов у свою квартиру, вчинив скандал із дружиною і тричі вистрілив в неї, причинивши поранення. На місце події прибули відповідальний черговий міськвідділу міліції І. Єнін, оперуповноважений В. Кавун і командир відділення М. Сабиров. Тоді Зонов почав у них стріляти, причому одним із пострілів убив Єніна та поранив Кавуна і Сабирова. Зонова заарештували.[202]

І ще декілька прикладів. Дільничний уповноважений Артемівського міськвідділу міліції Донецької області М. Поліщук, 1941 року народження, член КПРС, 10 жовтня 1966 року, перебуваючи в нетверезому стані, о 01:00 годині ночі зайшов до гуртожитку будівельного управління № 118, підняв стрілянину і одним із пострілів убив плановика-економіста, комсорга цього будівельного управління А. Бабака, 1940 року народження. Поліщука було заарештовано.

Старший уповноважений ВБРСВ УОГП Івано-Франківської області Е. Макаров, перебуваючи у службовому відрядженні в м. Косів, 21 жовтня 1966 року разом зі старшим оперуповноваженим ВБРСВ Косівського міськвідділу міліції Шаховим вживав спиртні напої. Будучи дуже п'яними, Макаров і Шахов прийшли в готель, де мешкав Макаров, підняли там дебош, під час якого розбили дзеркало. Близько 22 години Макаров у цивільному одязі з'явився на Піонерській вулиці в райцентрі і почав безцільну стрілянину з пістолета, у зв'язку з чим були викликані працівники міліції. Прибувши на місце, старшина міліції В. Григорчук намагався затримати Макарова. У перестрілці, що виникла, Макарова було вбито.[203]

Оперативний уповноважений кримінального розшуку Костянтинівського міськвідділу міліції Донецької області В. Бабак, 1936

[202] Там само. Арк. 168.

[203] Там само. Арк. 169.

року народження, член КПРС, 30 травня 1966 року провадив дізнання з приводу хуліганських дій громадянина Яковлєва у перукарні. Прибувши на місце, Бабак допитав очевидців, а потім разом зі свідком Журбою і ще двома невідомими особами на мотоциклі виїхав у лісопосадку. Там вони розпивали спиртні напої. Під час випивки Бабак відкрив безцільну стрілянину. Після цього Бабак приїхав до громадянки Богданович, із якою знаходився в інтимних стосунках. Побачивши на кухні громадянина Свиридова, який спав, Бабак вистрілив із пістолета в громадянку Богданович і поранив її у стегно. Кинувши папку з документами, кобуру, обойму з патронами, Бабак із квартири Богданович втік. 5 жовтня 1966 р. В. Бабака було засуджено до 2 років позбавлення волі.

«Такі факти, – писав прокурор республіки, – викликають обурення з боку населення, підривають авторитет органів міліції та довір'я до них. Ці факти свідчать також і про те, що в низці областей не приділяється належної уваги питанням добору та виховання кадрів працівників міліції, відсутні відповідні контроль за їхньою роботою, не завжди з боку керівництва дається гостра оцінка цим грубим порушенням».[204] Факти, повідомлені прокурором республіки, дійсно вражаючі та свідчать, що поміж співробітників міліції були негідники, здатні (зазвичай у стані сп'яніння) застосовувати табельну зброю без будь-яких законних підстав.

Після читання цього листа виникає запитання: з яких мотивів прокурор Ф. Глух написав його керівникові республіки? Може, він виконував свій обов'язок як очільник прокуратури, член партії і намагався боротися зі зловживаннями та злочинами у лавах міліції? А може, мова йшла про суперництво двох правоохоронних відомств і Глух хотів показати себе з кращого боку на тлі зловживань у відомстві І. Головченка? І в розвиток цієї тези: можливо, мова йшла про особисте суперництво Глуха і Головченка. А, може, всі ці версії правильні?

7 грудня 1966 р. МОГП УРСР надіслав у відділ адміністративних органів ЦК КПУ відповідь на лист прокурора республіки. У ній зазначалося, що факти злочинних проявів із боку працівників органів міліції Української РСР, про які повідомляв у своїй інформації прокурор республіки Ф. Глух, дійсно мали місце. Міністерству вони

[204] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп.24. Спр.6159. Арк. 170.

«були відомі і з кожного з них були прийняті необхідні заходи реагування».

Злочинні дії колишнього оперуповноваженого Хмільницького РВМ в Вінницькій області Якимчака були розкриті силами обласного Управління охорони громадського порядку, яким він був затриманий, викритий, а пізніше з санкції прокурора заарештований і відданий під суд. Ця «ганебна для органів охорони громадського порядку надзвичайна подія» у квітні 1966 року обговорювалась на колегії міністерства. За результатами обговорення був виданий наказ міністра охорони громадського порядку № 086 від 4 квітня 1966 року, яким, поряд із віданням до суду Якимчака, за безвідповідальність, низьку вимогливість і безпринципність в оцінці його поведінки був знятий з роботи заступник начальника відділу кадрів, він же начальник інспекції з особового складу Бірец, оголошено догану заступнику начальника УОГП Орлову, притягнені до суворої дисциплінарної відповідальності начальники райвідділів міліції, де працював Якимчак, – Букін, Захар'їн і Брюхачов.

Колишній державтоінспектор УОГП Сумської області Попов був засуджений у вересні 1965 року за пограбування і підпал магазину. У зв'язку з цим випадком керівники Державтоінспекції, відділу кадрів і управління охорони громадського порядку Сумської області піддавалися різкій критиці з боку міністерства на республіканські наради керівного складу міліції і засіданні колегії міністерства.[205]

У зв'язку з надзвичайною пригодою в Бердянському міськвідділі міліції Запорізької області, де міліціонер Зонов наприкінці вересня 1966 року в стані сп'яніння застрелив відповідального чергового Єніна, поранив двох працівників міліції і свою дружину, міністерством також була проведена перевірка з виїздом на місце. 11 жовтня 1966 року це питання обговорювалося на колегії міністерства. За результатами розгляду міністром видано наказ № 0457. За незадовільну організацію політико-виховної роботи і поганий контроль за поведінкою підлеглих були зняті з посад і звільнені начальник Бердянського МВМ Любимий, його заступник із політико-виховної роботи Сушко, а начальнику відділу служби обласного управління Коломойцю було оголошено сувору догану, заступникам начальника УОГП Тоцькому і Памірову за

[205] Там само. Арк. 171.

погану організацію служби і серйозні недоліки в політико-виховній роботі оголошено догану, начальнику управління Пацулі вказано на ці недоліки і низьку вимогливість до керівного складу органів міліції.

Обставини вбивства дільничним уповноваженим Артемівського міськвідділу міліції Донецької області Поліщуком інженера будівельного управління Бабака і загибелі оперуповноваженого відділу БРСВ Івано-Франківської області Макарова в результаті розпочатої ним у стані алкогольного сп'яніння перестрілки з помічником чергового Косівського райвідділу міліції Григорчуком та інших надзвичайних подій, що мали місце у вказаний час в органах міліції Луганської, Дніпропетровської областей і міста Києва, також перевірялися з виїздом працівників міністерства на місце і обговорювалися керівництвом міністерства.[206]

Ці злочинні прояви, – як вважало МОГП, – були наслідком, насамперед, недисциплінованості самих цих працівників, а також безконтрольності за їхньою поведінкою і запущеності індивідуальної виховної роботи з ними з боку безпосередніх начальників, низької організуючої ролі в цих питаннях апаратів вказаних обласних управлінь охорони громадського порядку. Наказом міністра № 0277 від 10 листопада 1966 р. начальнику Артемівського МВМ Донецької області Чулкову за низький рівень організації службової підготовки, погану постановку виховної роботи і слабкий контроль за діяльністю підлеглих, що сприяло скоєнню Поліщуком злочину, було оголошено догану. Поліщука з органів міліції було звільнено й притягнуто до кримінальної відповідальності. Звернено увагу начальника УОГП Івано-Франківської області Шавші на низький рівень організації контролю за оперативно-службовою діяльністю в апараті ВБРСВ і незадовільний стан виховної роботи серед особового складу органів міліції. Його заступнику Акименку було оголошено догану. Начальник відділу БРСВ обласного управління Гриценко був попереджений про неповну службову відповідність. Начальник відділу БРСВ Новоград-Волинського міськвідділу міліції Житомирської області Стадник 17 жовтня 1966 року за приховування злочинних дій розкрадача соціалістичної власності Чижова і отримані від нього в 1964–1965 роках хабарі в загальній сумі 1300 руб. був засуджений. У цій справі проходив

[206] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 172.

і старший оперуповноважений карного розшуку Сергієнко, який сприяв Стаднику в приховуванні здійснених ним злочинів і який допустив інші порушення законності. Він також був засуджений.[207]

Вирок суду щодо Стадника і Сергієнка довели до відома особового складу міліції республіки. У зв'язку з пораненням уповноваженим відділення карного розшуку Костянтинівського МВМ Донецької області Бабаком своєї співмешканки Богданович, що мало місце 30 травня 1966 року, його було притягнуто до судової відповідальності, а також у дисциплінарному порядку було покарано начальника міськвідділу міліції Харченка і його заступника Сероуса. Такими були заходи реагування з боку МОГП на ці дійсно надзвичайні події. Але, певна річ, проблеми в міліції не зникли.

У 1966 р. було викрито злочини, вчинені працівниками міліції Новоайдарського районного відділення міліції Луганської області. Було встановлено, що Іван Бойко, працюючи начальником районного відділення міліції, і Микола Хабієв – тоді старший оперативний уповноважений карного розшуку цього ж відділення – систематично порушували законність, перевищували свої службові повноваження, примушували затриманих і підозрюваних громадян зізнаватися у злочинах, наносили їм побої, а в окремих випадках навіть мордували. Хабієв, крім того, на одному з допитів заподіяв затриманому Телебенєву тяжкі тілесні ушкодження, від яких він помер. Телебенєв був затриманий, доставлений в міліцію 08 жовтня 1966 року у зв'язку з тим, що Хабієв підозрював його в крадіжці з магазину матеріальних цінностей. Бойко і Хабієв у присутності інших працівників міліції, в тому числі і працівника обласного управління охорони громадського порядку Воловикова, примусили Телебенєва залізти в приміщення міліції через вікно, а потім на допитах, вимагаючи, щоб він зізнався у крадіжках, мордували його та примушували імітувати звуки домашніх тварин.[208]

Оскільки Телебенєв не зізнавався, Хабієв на одному з допитів з великою силою здавив йому горло і переламав під'язичну кістку, в зв'язку з чим Телебенєв у ніч на 10 жовтня 1966 року в приміщенні міліції помер. За висновком судово-медичної експертизи, смерть

[207] Там само. Арк. 173.

[208] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6306. Арк. 121-122.

Телебенєва настала від механічної асфікції внаслідок здавлення шиї руками, що супроводилося переломом під'язичної кістки. Крім того, на різних частинах тіла потерпілого було виявлено багато ушкоджень.

У вересні 1966 року Бойко і Хабієв, застосовуючи насильство, домагалися від затриманого громадянина Макарова зізнатися у викраденні ним із магазину матеріальних цінностей. Оскільки Макаров не визнавав своєї вини в цьому злочині, Бойко бив його мідною трубкою, аж поки вона не зламалась, та погрожував йому пістолетом і ножем. У жовтні 1966 року Бойко і Хабієв, будучи в нетверезому стані, затримали Григорова, якого в дорозі до приміщення міліції мордували, тягали за волосся, били ногами і руками та примушували бігти, погрожуючи при цьому вбивством. Ці погрози Хабієв супроводжував пострілами з пістолета. Під час допиту Григорова в приміщенні міліції Бойко і Хабієв, примушуючи його зізнатися в злочині, продовжували знущатися над ним, били, тягали за волосся, заставляли співати пісні та імітувати звуки тварин.

Як було встановлено, загалом Бойко і Хабієв під час затримання і допитів вчинили злочинні дії стосовно 17 громадян. Їхню вину було доведено.

Бойко і Хабієв були звільнені з міліції та віддані під суд. У всіх підрозділах міліції Луганської області були проведені збори з цього приводу. Зауважимо, що при підготовці попередніх томів нам, на жаль, доводилося неодноразово читати про подібні випадки. Відносно новим тут було хіба що те, що злочинці-міліціонери примушували затриманих співати та імітувати звуки тварин.

Вироком судової колегії Луганського обласного суду від 13 вересня 1967 р. Бойко був засуджений до 8 років позбавлення волі, а Хабієв – до 12.[209] Цю справу розглядала судова колегії Верховного Суду УРСР. Вирок попередньої судової інстанції стосовно Хабієва було залишено без зміни, а стосовно Бойка, у зв'язку з амністією до 50-річчя Жовтневої революції, обране йому покарання було скорочено наполовину.[210]

Судом було також встановлено, що крім Бойка і Хабієва законність порушували й інші працівники міліції, які або безпосередньо брали участь у знущанні над затриманими громадянами, або були при цьому

[209] Там само. 126.

[210] Там само. Арк. 120, 123.

присутні. Дехто з керівних працівників Луганського обласного управління (Костенко, Воловиков) під час перебування в Новоайдарському районному відділенні міліції пиячили з Бойком і Хабієвим і на факти порушення законності не реагували, хоча про це до них доходили сигнали.

Зокрема, судовою колегією Верховного Суду УРСР 21 листопада 1967 року в касаційному порядку було розглянуто ще дві справи про порушення законності працівниками міліції Луганської області. Так, колишній оперативний уповноважений карного розшуку Антрацитівського міського відділення міліції Глушенюк, 1936 року народження, будучи в нетверезому стані, безпідставно застосувавши зброю, убив на вулиці громадянина Бударіна; вчинені ним постріли загрожували життю інших громадян. За цей злочин Глушенюк 06 жовтня 1967 року Луганським обласним судом був засуджений на 12 років позбавлення волі. Вироком того самого суду від 09 жовтня 1967 р. був засуджений на 8 років позбавлення волі колишній слідчий Жовтневого районного відділення міліції міста Луганська Василь Кулик, 1935 року народження, за те, що він, будучи п'яним, із хуліганських мотивів на вулиці влаштував стрілянину з пістолета і, намагаючись убити громадянина Куценка, вчинив вісім пострілів, одним із яких тяжко поранив його в шию.[211]

Ці факти були численними і в наступні роки теж мали місце, до того ж в усіх областях (десь більше, десь трохи менше). Під час роботи в архіві в поле нашого зору потрапив цікавий і ґрунтовний документ за підписом прокурора Дніпропетровської області В. Волкова. Це довідка про стан дотримання законності працівниками міліції області за період 1966–1967 рр. та 10 місяців 1968 р. Документ свідчить, що за цей час 26 працівників міліції вчинили кримінальні злочини, з них 12 осіб було засуджено судами до різних строків покарання. За службові зловживання, розкрадання було засуджено 3 особи, перевищення влади чи службових повноважень – 5 осіб, зґвалтування – 1 особа. Неабиякий інтерес становить інформація про обставини скоєння злочинів та інших порушень закону.

Так, 20 лютого 1968 року приблизно о 20:00 до чергового Тернівського СВМ молодшого сержанта Ільнова прийшли знайомі

[211] Там само. Арк. 124.

брати Трифонови, принесли з собою пива і разом із ним розпили його. Пізніше до чергової кімнати зайшли дружинники Зуб, Новицький та інші, маючи з собою півлітра горілки та пляшку вина і разом із Ільновим розпили їх. Перебуваючи в нетверезому стані, Ільнов застосував зброю – пістолет, пострілом поранив дружинника Зуба. Він же цього вечора побив затриманого у відділенні міліції громадянина Добровольського. Ільнов був засуджений до 7 років позбавлення волі. Було закінчено розслідування кримінальної справи проти дільничного уповноваженого Солонянського РВМ Зюзіна, який 07 квітня 1968 року незаконно застосував зброю до громадянина Білецького, поранивши останнього.[212]

Дільничний уповноважений позавідомчої охорони Дніпродзержинського МВМ Верея 25 травня 1968 року з пістолета вбив свою дружину і пострілом із цього ж пістолета застрелив себе. Кримінальна справа була припинена за смертю обвинуваченого. Чиневатий – інспектор позавідомчої охорони УОГП, будучи у нетверезому стані, зґвалтував громадянку Шабанову, за що був засуджений до 10 років позбавлення волі.

Начальник паспортного відділення Нікопольського МВМ майор міліції Рог протягом 1966–1968 років, зловживаючи службовим становищем, приймав за хабарі від циган підробні документи і оформлював за ними візи на виїзд в Югославію у приватних справах. Виїжджаючи до Югославії, цигани контрабандним шляхом вивозили зі СРСР радянські гроші і там закупали золоті монети, які після повернення продавали громадянам. Рог був заарештований.

Колишній заступник начальника ВКР УОГП підполковник міліції Дегтярьов, оперуповноважений цього самого відділу капітан міліції Тинькін, проводячи розслідування у справі про вбивство громадянки Білої, незаконно тримали в КПУ братів Пирогових і громадянина Курай, примушували їх написати явку з повинною, застосовуючи при цьому до затриманих насильство, тортури і знущання. У процесі подальшого розслідування була встановлена непричетність братів Пирогових і громадянина Курай до вбивства громадянки Білої, їх звільнили з-під арешту, а кримінальну справу щодо них було припинено.

[212] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 60. Арк. 282.

Поряд зі скоєнням кримінальних злочинів, окремі працівники міліції допускали службові проступки на межі злочинів. Зокрема, 4 грудня 1967 року в. о. начальника відділу боротьби з розкраданнями соціалістичної власності Дніпродзержинського МВМ старший лейтенант Романюков разом із оперуповноваженими зазначеного відділу лейтенантом Вірченком, лейтенантом Кулішовим, лейтенантом Маршиним та раніше засудженим якимось Куницьким автобусом виїхали в колгосп імені Леніна Криничанського району для закупівлі продуктів. [213] Прибувши туди о 24 годині, розбудили комірника колгоспу, завідувача фермою, голову колгоспу і, з дозволу останнього, взяли без оформлення документів із комори колгоспу 80 кг борошна, а на фермі двох живих баранів, заплативши комірникові 35 рублів. 08 грудня 1967 року комірник оформив через бухгалтерію відпуск борошна і баранів, і виявилося, що працівники міліції недоплатили 11 рублів. Тільки після того, як цей факт став відомим і ним зайнялась інспекція з особового складу УОГП, 30 травня 1968 року гроші були внесені в касу колгоспу. За зловживання службовим становищем Романюкову наказом по УОГП було оголошено сувору догану, інші співробітники відділу, які брали участь у цьому, залишилися непокараними.

У практиці роботи органів міліції не були викорінені факти незаконних затримань громадян і утримання їх у КПУ. Такі факти були встановлені в Червоногвардійському, Кіровському, Жовтневому районах міста Дніпропетровська, Інгулецькому, Павлоградському районах, місті Дніпродзержинську. 9 червня 1968 року слідчий УОГП при Інгулецькому РВМ Федисько затримав і розмістив у КПУ громадянина Горбушина за те, що останній керував автомобілем у нетверезому стані і не зупинився на вимогу громадського автоінспектора. Горбушин утримувався в камері 5 діб без санкції прокурора на арешт, за одним лише протоколом затримання. Начальник РВМ Сидоренко не вжив відповідних заходів щодо порушення закону з боку Федиська.

У ніч із 1 на 2 грудня 1967 року старший інженер Південного машинобудівельного заводу Полянчиков їхав на автобусі з Амур-Нижньодніпровського району (далі – АНД) у місто до місця

[213] Там само. Арк. 283.

проживання. На вулиці Центральній водій автобусу запропонував пасажирам звільнити салон, тому що автобус змінюватиме свій подальший маршрут. Полянчиков категорично відмовився звільнити автобус, мотивуючи це тим, що він придбав квиток на право проїзду до кінцевої зупинки цього маршруту.[214] За допомогою працівника міліції він був висаджений з автобуса і доставлений до Жовтневого райвідділу міліції. Перебуваючи там, Полянчиков прохав чергового РВМ лейтенанта міліції Шестакова звільнити його, розібратися в неправильних діях водія автобуса, вимагав викликати лікаря для того, щоб засвідчити факт незловживання спиртними напоями, але Полянчикову в його законних вимогах було відмовлено. Коли Полянчиков став обурюватися діями чергового наряду, за вказівкою Шестакова він був розміщений у кімнату затриманих і його звільнили лише о 03 год. 18 хв. ночі 02 грудня 1967 р. Затримання і розміщення в кімнаті для затриманих не реєструвалося у книзі обліку райвідділу міліції. Ба більше, під час звільнення Полянчикова черговий РВМ Шестаков без будь-яких підстав від імені начальника РВМ виніс постанову, в якій надумано вказав, що нібито Полянчиков, знаходячись на вулиці Центральній, перебував у нетверезому стані, ображав людську гідність і громадську моральність. Заступник начальника РВМ з політчастини Ліверський, не перевіривши законності затримання, не маючи на те повноважень, притягнув Полянчикова до штрафу в сумі 10 рублів. Незаконна постанова про накладення штрафу за протестом прокурора району була відмінена, утриманий штраф повернено. За доповідною запискою прокурора району в райком КПУ, заступник начальника РВМ з політчастини Ліверський був притягнений до суворої партійної відповідальності, інші працівники міліції, які були винними в порушенні законності, були покарані в дисциплінарному порядку.

1 березня 1968 року старший інспектор АНД РВМ Коваль за згодою начальника РВМ Кузіненка затримав і розмістив у КПУ громадянина Овчаренка. У протоколі затримання він вказав, що громадянин Овчаренко скоїв хуліганство. Зібрані матеріали свідчили про те, що Овчаренко кримінального злочину не вчиняв. У зв'язку з цим за вказівкою прокурора району він був 04 березня звільнений із КПУ, і

[214] Там само. Арк. 284.

кримінальна справа була припинена за відсутністю в діях Овчаренка складу кримінального злочину.[215]

Грубе беззаконня було допущено працівниками Павлоградського МВМ. 7 березня 1964 року в місті Павлограді було знайдено труп інженера заводу «Хіммаш» Олексія Жукова. Цей злочин залишився нерозкритим, злочинці, які вчинили вбивство, не були встановлені. Продовжуючи роботу з розшуку злочинців, заступник начальника Павлоградського МВМ майор Нікуленко, начальник карного розшуку МВМ капітан Шкаран і оперуповноважений ВКР майор Редак без постанови на етапування, на підставі незаконної вказівки начальника ВКР УОГП Зоріна доставили з ВТК-94 засудженого Руденка і розмістили його в КПУ при Павлоградському РВМ, де утримували 13 днів за підозрою у вбивстві Жукова. Протягом цього часу Нікуленко та інші оперативні працівники МВМ добилися від останнього написання заяви про явку з повинною. Службове розслідування, проведене прокуратурою Дніпропетровської області, засвідчило, що жодних даних, що свідчили б про причетність Руденка до вбивства Жукова, не було. Руденко був повернений до ВТК. За беззаконня, яке було допущено, заступник начальника МВМ Нікуленко був знятий із роботи і звільнений із органів міліції.

Тяжкими злочинами, порушеннями законності були факти приховування злочинів від обліку окремими працівниками міліції. Цими діями породжувалася безкарність злочинців, порушувався принцип невідворотності покарання. Відчуваючи безкарність за свої дії, злочинці скоювали інші тяжкі злочини. Прокуратурою Дніпропетровської області такі факти були встановлені в Червоногвардійському, Ленінському, АНД районах міста Дніпропетровська, Кривому Розі, Дніпродзержинську, Синельниківському, Покровському та інших районах області. Перевірки засвідчили, що окремі працівники, аби приховати збільшення кількості злочинів, не вносили їх до обліку. Приховування злочинів відбувалося різними шляхами. У деяких випадках вони не реєструвалися, і заходів реагування за ними не вживалося, а в інших – приховувалися шляхом необґрунтованих відмов у порушенні кримінальної справи під різними надуманими підставами. Далі заяви про вчинені злочини без перевірки підшивалися в наряди, заявникам направлялися формальні

[215] Там само. Арк.285.

необґрунтовані відповіді про вжиті заходи.

У лютому 1968 року прокуратурою Дніпропетровської області під час перевірки Червоногвардійського РВМ було встановлено, що працівники міліції приховали від обліку п'ять тяжких злочинів. Поміж них такі, як завдання ножем тілесних ушкоджень із хуліганських мотивів невідомими злочинцями громадянину Єфімову, ножові поранення невідомими злочинцями на проспекті Пушкіна громадянину Кучугурі тощо. За цими п'ятьма злочинами працівники міліції Ємцов, Семенов, Городецький проводили перевірки, брали пояснення, але, не встановивши злочинців, у журналі пригод злочини не відобразили, приховали їх від обліку. У зазначеному райвідділі міліції налічувалося 30 повідомлень із медичних установ району про надходження громадян на лікування з тілесними ушкодженнями, завданими колюче-ріжучими предметами, але в журналі пригод відповідних випадків відображені не були, так само як і не було вжито заходів реагування. Крім того, 12 осіб, які вчинили злісне хуліганство, що каралося у кримінальному порядку, були притягнуті лише до адміністративної відповідальності.

Подібні порушення в цьому районі мали місце і в 1967 році. Вони були встановлені прокуратурою району, і начальник РВМ Ільяшенко за порушення законності в 1967 році був притягнений до партійної відповідальності. Незважаючи на це, факти приховування злочинів знов були встановлені вже прокуратурою області у лютому 1968 року.

У Ленінському районі 05 листопада 1967 р. двоє невстановлених злочинців через кватирку проникли в приміщення 31 відділення зв'язку міста Дніпропетровська. Зламавши кілька столів і тумбочок, злочинці намагалися зламати металевий сейф ощадкаси, але вони не змогли цього зробити і витягнули сейф із приміщення, завантажили його на триколісний візок, накривши його плащами. Вивезти сейф злочинцям завадила двірник ЖКО Золотухіна. Побачивши її, вони втекли. Оперуповноважений Ленінського РВМ Акименко не провів заходів щодо встановлення і розшуку злочинців, але за згодою заступника начальника РВМ Шардути у порушенні кримінальної справи відмовив за мотивами малозначності вчиненого і недоцільності порушення кримінальної справи.[216]

[216] Там само. 286-287.

Незаконно було відмовлено і в порушенні кримінальної справи оперуповноваженим Ленінського РВМ Гусаковим за фактом крадіжки матеріальних цінностей із магазина № 34 міськпромторгу. Невстановлені злочинці вчинили крадіжку товарів на суму 746 руб. 70 коп., але були помічені патрульною групою міліції на вулиці «Перша фабрика». При спробі їх затримати злочинці кинули мішок і втекли. У мішку було знайдено 27 пар жіночих туфель на суму 483 руб. 97 коп. Заходів до розшуку злочинців вжито не було, відмова в порушенні кримінальної справи мотивувалася тим, що вкрадене взуття магазину було повернено, а інша сума недостачі могла утворитися з вини працівників магазину.

У зв'язку з тим, що в Ленінському районі були встановлені інші подібні факти, прокуратурою Дніпропетровської області 14 лютого 1968 р. було внесено подання начальнику УОГП П. Олійнику. Повідомляючи про грубі порушення законності, в поданні було поставлено питання перед керівництвом УОГП про вжиття відповідних заходів і усунення виявлених порушень закону, про відповідальність винуватих у цьому працівників міліції. 23 квітня 1968 р., тобто через два місяці і 10 днів, заступник начальника УОГП І. Гладуш повідомив прокуратуру області про те, що подання про порушення законності працівниками Ленінського РВМ було вивчено на нараді керівництва управління міліції міста Дніпропетровська. Щодо фактів порушення закону керівництво РВМ було попереджено. Із відповіді видно, що керівництво УОГП виявило лібералізм до порушників законів, а це не сприяло усуненню фактів порушень законності в інших відділах міліції. Наступні перевірки засвідчили, що подібні порушення продовжували мати місце в інших райвідділах міліції, і особливо в райвідділах міліції міста Дніпропетровська. Так, у червні 1968 р. прокуратурою області такі факти були виявлено в АНД РВМ міста Дніпропетровська, де працівниками міліції в березні-червні 1968 року за надуманими підставами незаконно було відмовлено в порушенні кримінальних справ за 12 скоєними злочинами.[217]

Прокуратурою Дніпропетровської області ці постанови були скасовані, і щодо 10 з них порушені кримінальні справи, стосовно інших було запропоновано провести додаткові перевірки, після чого

[217] Там само. Арк. 288.

вирішити питання по суті. Характерно, що в березні 1968 року начальник зазначеного РВМ Кузьменко за подібні порушення викликався для пояснень у райком КП України за доповідною запискою прокурора району, але і після цього працівники міліції допустили серйозні порушення законності, що були викриті наступною перевіркою прокуратури області. Особливо багато серйозних порушень допускалося працівниками міліції при розслідуванні справ, пов'язаних із хуліганством. Найбільше таких фактів прокуратура виявила в районах міста Дніпропетровська, Синельниківському, Покровському, Нікопольському районах області, містах Кривий Ріг, Дніпродзержинськ.

Наприклад, громадянин Антипенко 9 січня 1968 року, перебуваючи в нетверезому стані в магазині селища Південне, безпричинно чіплявся до продавців, сварився нецензурною лайкою, розбив циферблатні ваги і вдарив громадянку Шепель. Заступник начальника Нікопольського РВМ майор міліції Чистяков 12 січня 1968 року наклав на Антипенка штраф у сумі 30 рублів. Прокурор району, побачивши в діях Антипенка злісне хуліганство, опротестував незаконну постанову, але начальник РВМ Заплава відхилив законний протест прокурора. Тоді прокурор району порушив кримінальну справу проти Антипенка для притягнення його до кримінальної відповідальності. Узагальнивши факти порушення законності при притягненні громадян до відповідальності за хуліганство, прокуратура Дніпропетровської області 24 червня 1968 року направила подання на адресу начальника УОГП.[218]

Прокуратура вважала, що в області допускається лібералізм щодо хуліганів. Прокуратурою області за цими порушеннями двічі вносилися подання керівництву УОГП, але відповідних заходів щодо усунення цих порушень не було вжито. У багатьох райвідділах міліції укорінилася неправильна, незаконна практика обліку попереджених злочинів без відкриття кримінальних справ. Обліковувалися як попереджені фактично уже вчинені злочини або попереджені працівниками підприємств, громадянами без будь-яких попереджувальних заходів із боку органів міліції. Така практика не сприяла боротьбі зі злочинністю,

[218] Там само. Арк. 289.

оскільки у погоні за цифровими даними про кількість попереджених злочинів приховувались уже вчинені кримінальні злочини, і винуваті особи не несли кримінальної відповідальності. За даними Дніпропетровського УОГП, за 1967 рік значилися попередженими без відкриття кримінальних справ 805 злочинів. Найбільше було показано як попереджено злочини в містах Дніпродзержинську, Жовтих Водах, Марганці, Нікополі, а аткож у Новомосковському, Ленінському міста Дніпропетровська та П'ятихатському районах. Перевірка на місцях засвідчила, що як попереджені злочини обліковувалися випадки з матеріалів про фактично вчинені злочини або злочини, що не були доведені до кінця з не залежних від злочинців причин.

Працівниками карного розшуку Марганецького МВМ Кручиніним і Біленком із відома начальника МВМ Дашко були виставлені незаконно картки з п'яти матеріалів.[219] Так, 24 лютого 1967 року громадянин Яшимський скоїв крадіжку речей на суму 153 рублі з квартири громадянина Гринько. З краденим Яшимський був затриманий наступного дня. Громадянка Гуржій із гардеробної лікарні вкрала плащ, сорочку і платок, що належали громадянці Неметчик. У цій крадіжці була викрита через чотири дні.

З-поміж 21 матеріалу, за якими обліковувалися попереджені злочини у місті Дніпродзержинську, 8 матеріалів містили відомості про вже скоєні злочини – їх долучили до обліку за згодою начальників райвідділів міліції Жован, Федоренко і Журби. Наприклад, громадянин Мершавка зі складу заводу вкрав бідон чорної фарби, але при спробі винести був затриманий охороною заводу. Громадянин Ковальов на території авторемзаводу вкрав дві автопокришки й акумулятор і намагався винести їх, але був затриманий охороною заводу.

Нікопольським МВМ необґрунтовано були виставлені картки з дев'яти матеріалів, Солонянським РВМ – з восьми матеріалів, Новомосковським РВМ – з шести, П'ятихатським і Широківським райвідділами міліції – зі п'яти матеріалів.

Така практика не відбивала дійсного стану боротьби зі злочинністю. У травні 1968 року прокуратурою області ці матеріали були узагальнені і

[219] Там само. Арк. 290.

21 травня 1968 р. було внесено відповідне подання начальнику УОГП. Подання керівництвом УОГП було розглянуто. За порушення в оформленні матеріалів на попереджені злочини були покарані начальники Нікопольського, Орджонікідзевського, Новомосковського, Марганецького МВМ.[220]

Незважаючи на загальне покращення слідства, в 1967–1968 роках недоліки і порушення норм кримінально-процесуального закону продовжували мати місце. Істотним недоліком у роботі слідчих УОГП було те, що в багатьох справах слідчі допускали нічим не виправдану тяганину, котра призводила до порушення термінів слідства, внаслідок чого злочинці не несли своєчасної відповідальності. У 1967 році слідчі УОГП порушили строки слідства у 98 кримінальних справах, але ця цифра не була точною, адже прокуратурою області були встановлені факти в Дніпродзержинському МВМ, АНД РВМ, коли слідчі, начальники слідчих відділень допускали фальсифікацію, приховували у звітах порушення термінів слідства. Начальник слідчого відділення УОГП при АНД РВМ майор Касьянов у звітах за 1967 рік і перший квартал 1968 року показав, що всі справи розслідувано в необхідний термін, але перевіркою було встановлено, що з-поміж 41 справи лише 5 були передані прокурору для направлення в суд у строк, а 36 справ, або 87 %, були передані з порушеннями строку розслідування. За фальсифікацію Касьянов у червні 1968 року був попереджений керівництвом УОГП про неповну службову відповідність.

Не відповідала вимогам кримінально-правової політики і якість слідства, про що теж писав тогочасний прокурор Дніпропетровської області В. Волков. У 1968-1967 рр. судам було повернено на розслідування 47 кримінальних справ і вже за 6 місяців 1968 року – 33 справи. Найбільше було порушено справ слідчими УОГП при райвідділах міста Дніпропетровська. Начальник слідчого відділу УОГП полковник Телегін слабко реагував на порушення норм КПК УРСР, що їх допускали слідчі УОГП, недостатньою мірою надавав практичну допомогу. Про це свідчить такий приклад. У червні 1968 року керівництвом УОГП було розглянуто питання про відповідальність

[220] Там само. Арк. 291.

начальника слідчого відділу УОГП при АНД РВМ вже згаданого Касьянова і слідчого УОГП Степанова за порушення строків слідства та інші порушення. Було прийнято рішення звільнити з роботи Степанова, а начальника відділення Касьянова суворо попередити.[221] Проте замість того, щоб вжити заходів до виправлення такого становища, Касьянову зразу ж надали відпустку.

Під час перевірки прокуратурою області також було встановлено, що в провадженні трьох слідчих УОГП було 44 кримінальних справи, і у 16 справах уже були порушені строки розслідування, а клопотання про їхнє подовження перед прокурором області не піднімалося. У двох справах заарештовані з квітня 1968 року утримувались під вартою без пред'явлення обвинувачення. І лише після втручання прокуратури області слідчим УОГП АНД РВМ була надана практична допомога.

Незважаючи на те що в Дніпропетровській області значна кількість злочинів вчинялась особами, які раніше були судимі, багато працівників міліції незадовільно використовували відносно новий і достатньо дієвий засіб боротьби з рецидивною злочинністю – гласний адміністративний нагляд. У 1968 році під адміннаглядом в Дніпропетровській області перебувало 168 осіб, але робота з виявлення осіб, які підлягали такому нагляду, проводилася явно незадовільно. У низці районів: АНД, Червоногвардійському, Покровському, Синельниківському, Нікопольському, містах Дніпродзержинську, Кривому Розі працівники міліції не перевіряли поведінку осіб, звільнених із місць позбавлення волі, які були судимі за тяжкі злочини, і, відповідно, не було можливості вирішити питання про встановлення над ними адміністративного нагляду. Робота з піднаглядними проводилася незадовільно, і, як результат, протягом 1967–1968 рр. 43 особи, які знаходилися під гласним наглядом органів міліції, знову вчинили кримінальні злочини.[222]

[221] Там само. Арк. 292.

[222] Там само. Арк. 293.

Таблиця 1

Злочини, вчинені працівниками міліції у 1966–1967 рр., станом на 20.11.1968 [223]

Вид злочину	1966 р.	Засуджено	1967 р.	Засуджено	1968 р,(10 міс.)	Засуджено	**Загалом**	**Засуджено**
1. Притягнуто до кримінальної відповідальності, з яких:	9	6	5	4	14	5	**28**	**15**
а) за службові зловживання, розкрадання	3	3	-	-	1	-	**4**	**3**
б) за перевищення влади чи службових повноважень	1	1	3	2	9	4	**13**	**7**
в) за отримання хабаря	-	-	-	-	1	-	**1**	**-**
г) за убивства, доведення до самогубства	2				1		**3**	
д) за зґвалтування			1	1			**1**	**1**
є) за недбале виконання службових обов'язків	1	1					**1**	**1**
ж) за автодорожні злочини	1	1	1				**2**	**1**
з) за інші злочини на побутовому ґрунті	1	1					**1**	**1**
2. Припинені за недоведеністю отримання хабаря	1						**1**	

Як видно з таблиці, у 1968 р. кількість притягнених до кримінальної відповідальності, порівняно з попередніми роками, значно зросла. Найбільше було притягнено за перевищення влади чи службових повноважень, що було доволі типовим, і не тільки у ці роки.

[223] Там само. Арк. 294.

Таблиця 2

Злочини, вчинені працівниками міліції у 1966–1968 рр. (в особах)

***1966 рік*[224]**
(загалом, було вчинено 10 злочинів. Притягнено за злочини, пов'язані зі зловживаннями, перевищенням влади і отриманням хабаря, 6 осіб)

Єнікєєв Б. Д. – слідчий УОГП при Червоногвардійському РВМ	Привласнив речові докази з 5 справ на суму понад 1000 руб.	Справу порушено 11.12.1965	Засуджений 15.01.1966 до 3 років позбавлення волі
Петренко В. М. – дільничний уповноважений Новомосковського МВМ	Привласнив речові докази (скатертину, килимок) на суму 107 руб.	Справу порушено 15.11.1965	Засуджений 07.09.1966 до 2 років позбавлення волі
Шуркін І. Ф. – дільничний уповноважений Жовтневого РВМ	Не виїхав на місце події, в результаті був убитий гр. Гордієнко	Справу порушено 15.08.1966	Засуджений 27.10.1966 до 2 років позбавлення волі умовно
Свистун В. Й. – водій ВТК-122	Приніс у зону 26 г анаші і намагався продати ув'язненим	Справу порушено 05.08.1966	Засуджений 29.10.1966 до 3 років позбавлення волі
Юрін В. І. – оперуповноважений Павлоградського МВМ	Отримав хабаря від гр. Ляховчука за припинення кримінальної справи	Справу порушено 30.09.1966	Припинено прокурором за недоведеністю
Прилипко І. О. – оперуповноважений ЛВМ на ст. Дніпропетровськ	Під приводом перевірки документів у гр. Ферзун завів її у приміщення КПУ і зґвалтував	Справу порушено 05.05.1966	Засуджений 29.10.1966 до 2 років позбавлення волі умовно. Зґвалтування не доведено

[224] Там само. Арк. 295.

Скоєно злочинів на побутовому ґрунті – 3 особи[225]

Галушко А.С. – оперуповноважений ВКР Кіровського РВМ	Перебуваючи у нетверезому стані у себе на квартирі, з табельної зброї тяжко поранив гр. Шипську	Справу порушено 27.10.1966	Засуджений до 1 року позбавлення волі
Предеїн А.А. – міліціонер Дзержинського РВМ	На ґрунті ревнощів убив свою дружину, поранив господарку квартири і застрелився сам		Справу припинено за смертю злочинця
Кислий І.Ф. – оперуповноважений УМ м. Дніпропетровська	У своїй квартирі вистрілив у себе з пістолета, але промахнувся		Справа прокурором міста припинена. Кислого з органів міліції звільнено

Автодорожний злочин – 1 особа[226]

Прокопенко В. Н. – державтоінспектор Новомосковської ділянки ДАІ		Здійснив наїзд мотоциклом на гр. Гезь і травмував її		Прокуратурою Дніпропетров-ського району відмовлено у порушенні кримінальної справи

[225] Там само. Арк. 296.

[226] Там само.

1967 рік
(загалом, було притягнено до кримінальної відповідальності 5 осіб[227])

Чиневатий А. М. – інспектор позавідомчої охорони УОГП	Перебувачи у нетверезому стані, зґвалтував гр. Шабанову	Справу порушено 10.11.1967	Засуджений до 10 років позбавлення волі
Ложко В. Ф. – ст. оперуповноважений ВКР Дніпродзержинського МВМ	Побив гр. Завгороднього, завдавши тілесні ушкодження середньої тяжкості	Справу порушено 05.05.1967	Засуджений до 2,5 років позбавлення волі
Хохотва М. В. – міліціонер УМ м. Дніпродзержинська	Побив гр. Черевко	Справу порушено 26.08.1967	Засуджений до 3,5 років позбавлення волі
Луцак В. Ф. – державтоінспектор Дніпропетровського РВМ	Побив гр. Сухомлина	Справу порушено 03.04.1967	Засуджений до 3,5 років позбавлення волі
Чорний В.С. – водій пожежної частини	Порушив правила дорожнього руху, що призвело до людських жертв	Справу порушено 14.04.1967	Засуджений до 7 років позбавлення волі

1968 рік
(загалом, було притягнено до кримінальної відповідальності 14 осіб)[228]

Ільнов П.П. – черговий Тернівського СВМ	Перебуваючи у нетверезому стані, застосував рукоприкладство, зброю	Справу порушено 22.03.1968	Засуджений до 7 років позбавлення волі
Третяк І.Д. – міліціонер Марганецького РВМ	Перебувачи у нетверезому стані, скоїв крадіжку овочів із колгоспу ім.	Справу порушено 06.10.1968	Засуджений до 4 років позбавлення волі

[227] Там само. Арк. 297.

[228] Там само. Арк. 298-300.

	Кірова Томаківського району		
Рог Г.А. – начальник паспортного відділення Нікопольського МВМ	Брав хабарі і видавав паспорти за недійсними документами	Справу порушено 01.03.1968	На момент написання довідки рішення суду ще не було
Завалипич В.С. – сержант міліції Васильківського РВМ	Під час затримання гр. Корольова допустив рукоприкладство	Справу прокурором району припинено	
Зюзін А.І. – дільничний уповноважений Солонянського РВМ	Незаконно застосував зброю щодо гр. Білецького, поранивши його		Засуджений до 2 років позбавлення волі. Облсуд замінив цей термін на умовне покарання
Гордієнко М.П. – ст. сержант міліції Апостолівського РВМ	Незаконно застосував зброю до гр. Булгакова		Засуджений до 3 років позбавлення волі
Дегтярьов І.І. – заступник начальника ВКР УОГП, Тюнькін В.Я. – оперуповноважений ВКР УОГП, Копил – ст. оперуповноважений Новомосковського МВМ, Куліков – оперуповноважений Новомосковського МВМ	Примушування до дачі показань шляхом насильства	На момент подання довідки справа ще розслідувалася	
Верея М.О. – дільничний	Убив свою дружину і застрелився сам	Справу припинено	

уповноважений позавідомчої охорони		у зв'язку зі смертю злочинця	
Лелека Г.Г. – оперуповноважений ВКР Кіровського РВМ	Побив студента Карчева, розбив пістолетом голову, прострелив м'які підпахвові тканини	Кримінальна справа припинена за ст. 213 КПК УРСР	
Дробний А.Т. – заступник начальника карного розшуку УОГП	Застосування незаконних методів при розслідуванні кримінальної справи з обвинувачення Ковальчука	Кримінальна справа розслідувалася прокуратурою УРСР і провадженням припинена	
Рябокінь І.Ф. – дільничний уповноважений Дзержинського РВМ м. Кривий Ріг	Перевищення влади із застосуванням насильства щодо гр. Забори, що призвело до смерті останньої	Справу порушено 13.07.1968	Кримінальну справу припинено за ст.7 КПК УРСР

Деякі злочини та прізвища працівників міліції, зазначені в цих таблицях, уже згадувалися вище, але їх знову наведено, оскільки це узагальнюючий матеріал.

Отже, кількість злочинів, скоєних працівниками міліції у 1968 р., порівняно з 1966 р., зросла. Поміж цих злочинів – і вбивства, і згвалтування, і незаконне застосування зброї, а також хабарництво, рукоприкладство, тобто майже весь спектр видів злочинів.

Слід зазначити, що обласними управліннями охорони громадського порядку проводились партійні, комсомольські збори, наради особового складу, де ці ганебні факти були піддані різкому засудженню і було намічено заходи щодо недопущення подібних випадків, хоча ефективність таких заходів була невисокою.

Питанням забезпечення законності в роботі міліції і зміцнення

службової дисципліни особового складу міністерством і обласними управліннями охорони громадського порядку постійно приділялася певна увага. З цією метою було видано кілька керівних наказів і вказівок, що регламентували цю роботу, і було встановлено контроль за їх виконанням на місцях. Колегія міністерства регулярно заслуховувала доповіді начальників УОГП областей, міських, районних, транспортних органів міліції та інших служб про стан виховної роботи серед особового складу, службової дисципліни і дотримання законності. Лише в 1966 році на колегії і нарадах керівництва управлінь міністерства були заслухані доповіді керівних працівників УОГП Запорізької, Вінницької, Дніпропетровської, Херсонської, Хмельницької, Житомирської, Луганської, Івано-Франківської областей, УМ м. Жданова, водного відділу міліції Дніпровського басейну, управління внутрішніх військ та ін.[229]

Питанням політичного виховання, зміцнення законності і дисципліни та підвищення культури в роботі доволі регулярно приділялася увага на республіканських нарадах начальників обласних управлінь і керівних працівників по лініям служб. Міністерство вживало заходів щодо покращення якісного складу кадрів, особливо міліції, очищення їх від осіб, які скомпрометували себе на службі, пияків і недбалих працівників. У 1965 р. і за дев'ять місяців 1966 року було звільнено 3690 таких працівників, із них 2780 співробітників міліції. Замість них за допомогою партійних і радянських органів були прийняті нові люди з-поміж, як вважало керівництво, найбільш підготовлених, політично зрілих комуністів і комсомольців та випускників спеціальних навчальних закладів. Важливе значення надавалося підвищенню рівня спеціальної освіти і службової майстерності кадрів, їхньому ідейно-політичному загартуванню і культурному зростанню. З 1966 року в системі службової підготовки були введені політичні заняття з рядовим і молодшим начальницьким складом міліції за спеціальною програмою. На стаціонарних і заочних відділеннях шкіл і училищ міністерства у 1966 р. навчалося понад 6 тис. осіб; ще 9 тис. співробітників здобували освіту на базі вечірніх і заочних

[229] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 174.

відділень навчальних закладів республіки і в загальноосвітніх школах. Знову прийняті працівники проходили першопочаткове навчання на навчальних пунктах міністерства. Було підвищено вимогливість до керівних працівників стосовно стану дисципліни особового складу. Разом із безпосередніми порушниками до відповідальності притягалися їхні начальники, які були винуваті в поганій організації виховання і контролю за поведінкою підлеглих.[230] Але така лінія проводилася і раніше.

За серйозні недоліки в оперативно-службовій діяльності, політико- виховній роботі, незадовільний стан дисципліни і дотримання законності протягом 1965–1966 років були звільнені з посад начальники УОГП Кримської, Житомирської областей (Рижиков, Колодін), заступники начальників УОГП Донецької, Київської, Полтавської, Чернівецької, Житомирської областей (Чичканов, Кисельов, Петров, Курінний, Шлевко), притягнена до відповідальності низка інших керівних працівників.

Активізувалася роль товариських судів честі, які в 1966 році розглянули більш ніж 1000 матеріалів про проступки співробітників. Аналіз стану дисципліни свідчив, що за останні роки відсоток співробітників, які допускали проступки, відносно загальної чисельності особового складу послідовно знижувався: в 1960 і 1961 роках він становив 9,2 %, у 1965 – 7,8 %, 1966 – 6,4 %. Проте стан дисципліни і дотримання законності залишався ще незадовільним. Особовим складом вчинялося багато проступків і злочинів, особливо пиятик, було чимало фактів грубого і безкультурного поводження з громадянами, мали місце випадки необгрунтованого затримання і притягнення до кримінальної відповідальності, рукоприкладства до затриманих і арештованих, окремі факти неправильного застосування зброї, зловживання службовим становищем. Це пояснювалося, як вважало міністерство, насамперед тим, що деякі керівники органів міліції та інших підрозділів погано займалися вихованням підлеглих, захоплювалися проведенням зборів, нарад та інших загальних заходів, недооцінювали індивідуальну роботу з людьми, часто не контролювали

[230] Там само. Арк. 175.

їхню поведінку, слабко спиралися у всіх питаннях на допомогу партійних, комсомольських, громадських організацій і нерідко потурали порушникам. Окремі начальники намагалися перекласти цю роботу на своїх заступників з політико-виховної роботи.[231]

Серйозно впливали на рівень дисципліни помилки у підборі кадрів. Все ще не були зжиті випадки прийому на службу в органи недостойних осіб, схильних до пияцтва, інших аморальних проявів. У низці органів і підрозділів не приділялося необхідної уваги роботі з новими співробітниками і молодими спеціалістами. Про це свідчив той факт, що понад чверть усіх порушень дисципліни і законності і майже половина злочинних проявів у 1966 році були вчинені особами, які пропрацювали в органах менш ніж три роки.

З метою усунення зазначених вище та інших недоліків у роботі з кадрами міністерство зосередило увагу на посиленні контролю і вимогливості до начальників УОГП областей, периферійних органів і підрозділів галузевих відділів управлінського апарату, підвищенні ролі політпрацівників у вихованні особового складу, наданні практичної допомоги на місцях, зміцненні службової дисципліни і суворого дотримання законності в роботі. Вживалися заходи щодо підвищення персональної відповідальності працівників кадрових апаратів і керівників підрозділів за якість прийому на роботу в органи нових людей, їхню підготовку, навчання і виховання. З цією метою до кінця 1966 р. і в 1967 р. намічалося проведення перевірок роботи з кадрами в УОГП Житомирської, Чернігівської, Тернопільської, Луганської, Запорізької та інших областей. Результати перевірки було намічено обговорити на колегії і в управліннях міністерства у грудні 1966 р. У січні 1967 року планувалося проведення наради інструкторів та заступників начальників міськрайорганів міліції з політико-виховної роботи з обговоренням питання про хід виконання постанови ЦК КПРС від 25 серпня 1965 р. і постанови ЦК КП України про заходи з покращення політико-виховної роботи в органах міліції.[232]

Начальникам обласних управлінь охорони громадського порядку,

[231] Там само. Арк. 176.

[232] Там само. Арк. 177.

міських, районних і транспортних органів міліції було запропоновано протягом листопада 1966 р. – січня 1967 р. вивчити стан дисципліни та політико-виховної роботи й обговорити результати на нарадах начальників органів і підрозділів, вжити необхідних заходів до посилення контролю за службовою діяльністю співробітників, особливо дільничних уповноважених, рядового та молодшого начальницького складу міліції і всіх знову прийнятих працівників, покращення їхнього навчання, виховання і надання допомоги в забезпеченні нормальних житлово-побутових умов. В окреслений термін було доручено розібратися зі станом обліку, зберігання й користування зброї в органах міліції та усунути недоліки, що були в цьому питанні.

Уживалися заходи з підвищення організуючої ролі апаратів міністерства. обласних і міських управлінь із питань виховання співробітників, підвищення культури в роботі, зміцнення дисципліни і законності, посилення контролю за виконанням ними службових обов'язків. УОГП областей, управлінням міліції міст і відділам транспортної міліції було рекомендовано з метою профілактики практикувати дострокове атестування співробітників, які скоювали проступки, і, залежно від результатів, вирішувати питання про доцільність залишення їх на службі. Було намічено зміцнити керівні кадри УОГП деяких областей. Міністр запевняв керівника республіки, що міністерство і обласні управління охорони громадського порядку за допомогою партійних і радянських органів будуть і в подальшому вживати всіх належних заходів для підвищення свідомості особового складу, сумлінного ставлення до дорученої справи, зміцнення законності, дисципліни, покращення всієї оперативно-службової діяльності органів міліції та інших служб.[233]

Отже, як зазначив міністр, МОГП УРСР прохало ЦК КП України доручити обкомам, міськкомам і райкомам партії протягом першого кварталу 1967 року розглянути питання про стан політико-виховної роботи, дисципліни і законності в органах охорони громадського порядку на місцях, підвищити роль партійних, комсомольських,

[233] Там само. Арк. 178.

громадських організацій у зміцненні дисципліни і надати їм допомогу в забезпеченні співробітників житлом відповідно до рішень партії і уряду.[234]

28 грудня 1966 р. секретар ЦК КПУ В. Дрозденко спрямував першому секретарю ЦК КП України П. Шелесту лист, де, згідно з дорученням останнього, надав відповідь на лист прокурора УРСР Ф. Глуха. В. Дрозденко відзначав, що вказані у листі прокурора республіки факти грубих порушень соціалістичної законності та зловживань службовим становищем окремих працівників міліції республіки мали місце і за ними міністерством охорони громадського порядку УРСР вживалися відповідні заходи. Проте, як вважав Дрозденко, міністерство та обласні управління охорони громадського порядку ще не домоглися суворого дотримання законності в діяльності органів міліції та зміцнення дисципліни серед особового складу. Порушень законності працівниками міліції було допущено в 1965 р. 238 випадків, за дев'ять місяців 1966 р. – 180; зловживань службовим становищем у 1965 р. – 138 випадків, за дев'ять місяців 1966 р. – 111; було притягнуто до кримінальної відповідальності в 1965 р. 132 особи, за дев'ять місяців 1966 р. – 72 особи, що свідчило насамперед про серйозні недоліки у роботі з добору і виховання кадрів міліції. Дрозденко вважав за необхідне протягом першого кварталу 1967 року організувати перевірку роботи міністерства та обласних управлінь охорони громадського порядку з добору, розстановки та виховання кадрів в органах міліції з наступним обговоренням цього питання на засіданні секретаріату ЦК КП України.[235]

На лютневій Всесоюзній нараді керівників органів внутрішніх справ 1968 року йшлося про низький рівень дисципліни серед працівників: 11 % усього особового складу притягувалося до дисциплінарної та кримінальної відповідальності. [236] Так, у 1966 р. працівниками карного розшуку УРСР було вчинено дисциплінарних проступків більше, ніж у попередньому році. В органах міліції

[234] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 179.

[235] Там само. Арк. 164.

[236] ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 32-44.

Луганської області було виявлено 12 випадків грубого порушення законності, за що покарано 14 осіб, в Одеській області − відповідно 10 і 14, Донецькій − 9 і 11, Хмельницькій − 6 і 7, Дніпропетровській − 6 і 6 та Кіровоградській – 5 і 5.[237]

Значна кількість порушень законності була пов'язана з несумлінним ставленням деяких працівників міліції до розгляду заяв громадян про вчинені злочини та приховуванням їх від обліку. Так, декілька років поспіль колишні керівники управлінь охорони громадського порядку Житомирської області доповідали міністерству про високі показники в роботі у боротьбі з кримінальною злочинністю. Як пізніше виявилося, в області «прикрашали» стан справ, приховували злочини, порушували права затриманих.[238] Працівники Ленінського районного відділу міліції м. Харкова протягом двох років не реагували та не реєстрували численні заяви громадян про пограбування, що їх вчиняла група Євстифеєва-Тесленка.[239]

Резонансні факти «окозамилювання» та приховування від обліку кримінальних злочинів були виявлені у 1965 р. в Донецькій, Чернівецькій та деяких інших областях.[240]

12 грудня 1966 р. було видано наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка на виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 жовтня 1966 р. «Про порядок присвоєння військових звань військовослужбовцям та спеціальних звань особам начальницького складу Міністерства охорони громадського порядку СРСР та нагородження військовослужбовців та осіб начальницького складу орденами та медалями».

Наказом було встановлено, що присвоєння чергових спеціальних звань особам начальницького складу провадиться: міністрами охорони громадського порядку союзних республік – до майора відповідної служби включно; міністрами охорони громадського порядку АРСР, начальниками управлінь охорони громадського порядку крайоблвиконкомів – до капітана відповідної служби включно. Чергові

[237]Там само.

[238] Там само.

[239] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6076. Арк. 36.

[240] ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 35-37, 44.

спеціальні звання начальницького складу можна було присвоювати в послідовному порядку після закінчення встановленого строку та вислуги в попередньому званні, відповідно до нового звання займаної штатної посади та за наявності позитивної атестації.

Терміни вислуги у спеціальних званнях начальницького складу були встановлені такі: у спеціальних званнях начальницького складу, встановлених Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 серпня 1952 р.: у званні молодшого лейтенанта внутрішньої служби та йому відповідному – 2 роки, у званнях лейтенанта і йому відповідних – 3 роки, у званнях капітана внутрішньої служби, майора внутрішньої служби та їм відповідних – 4 роки, у званні підполковника внутрішньої служби та йому відповідному – 5 років; у спеціальних званнях начальницького складу, встановлених Указом Президії Верховної Ради СРСР від 09 лютого 1943 р.: у званнях молодшого лейтенанта міліції, лейтенанта міліції, старшого лейтенанта міліції, капітана міліції, майора міліції – 3 роки, у званні підполковника міліції – 4 роки.

Присвоєння спеціальних звань рядовому та молодшому начальницькому складу органів охорони громадського порядку наказувалося здійснювати заступникам міністра охорони громадського порядку СРСР, міністрам охорони громадського порядку союзних республік та їх заступникам, міністрам охорони громадського порядку автономних республік, начальникам управлінь охорони громадського порядку на залізничному та водному транспорті, міських управлінь міліції, навчальних закладів, управлінь виправно-трудових таборів, міжобласних управлінь матеріально-технічного та військового постачання Міністерства охорони громадського порядку СРСР, а також начальникам Головного управління міліції, Головного управління пожежної охорони та Господарського управління Міністерства охорони громадського порядку СРСР за підрозділами, безпосередньо підпорядкованими цим управлінням.

Терміни вислуги у спеціальних званнях молодшого начальницького складу встановлювалися такі: у званнях молодшого сержанта внутрішньої служби, молодшого сержанта міліції, сержанта внутрішньої служби, сержанта міліції – 2 роки, у званнях старшого

сержанта внутрішньої служби, старшого сержанта міліції – 3 роки. За успішне виконання завдань по службі, відмінні показники у службі та навчанні, а також при призначенні на вищу посаду чергові звання молодшого начальницького складу могли надаватися до закінчення терміну вислуги у попередньому званні.

Присвоєння військових офіцерських звань до полковника включно військовослужбовцям внутрішніх військ, внутрішньої та конвойної охорони та військово-навчальних закладів провадилося міністром охорони громадського порядку СРСР. Терміни вислуги в офіцерських званнях були встановлені такі: у званні молодшого лейтенанта та йому відповідному – 2 роки, у званнях лейтенанта, старшого лейтенанта та їм відповідних – 3 роки, у званнях капітана, майора та їм відповідних – 4 роки, у званні підполковника та йому відповідному – 5 років. Воїнські сержантські звання та звання єфрейтора надавалися у порядку, встановленому положеннями про проходження термінової та надстрокової служби у Збройних силах СРСР. Присвоєння спеціального звання начальницького складу полковника відповідної служби, першого звання військовозобов'язаним, зарахованим на посади вищого, старшого та середнього начальницького складу, а також дострокове присвоєння звань провадилося міністром охорони громадського порядку СРСР.

Присвоєння чергових спеціальних звань до підполковника відповідної служби включно особам середнього та старшого начальницького складу центрального апарату міністерства охорони громадського порядку СРСР, навчальних закладів, міжобласних управлінь матеріально-технічного та військового постачання, науково-дослідних інститутів та інших органів та установ міністерства охорони громадського порядку СРСР проводилося міністрами охорони громадського порядку СРСР чи їх першими заступниками.[241]

[241] Про порядок присвоєння військових звань військовослужбовцям та спеціальних звань особам начальницького складу Міністерства охорони громадського порядку СРСР та нагородження військовослужбовців та осіб начальницького складу орденами та медалями: наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка 12 грудня 1966 р. на виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 жовтня 1966 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 798-800.

Наказ упорядковував та конкретизував присвоєння спеціальних звань у міліції та підрозділах, що входили до підпорядкування МОГП, ґрунтуючись на попередньому досвіді і практиці минулих років.

Некомплект багатьох органів міліції Української РСР у середині 1960-х рр. залишався високим і становив 6,5 %. За 1964–1967 рр. змінилася майже половина рядового та молодшого начальницького складу міліції. Доволі низьким був загальноосвітній та професійний рівень службовців. Так, на початку 1966 р. до Синельниківського району Дніпропетровської області прибув К., який ніде не працював та підтримував зв'язки з підозрілими особами, пиячив, часто відлучався з постійного місця проживання. Щодо такого способу життя було відомо багатьом міліціонерам, однак ніхто не зацікавився ним. Як пізніше виявилося, К. у багатьох областях республіки вчинив низку зґвалтувань та убивств жінок.[242]

За 1965–1966 рр. рівень освіти керівного ядра працівників органів охорони громадського порядку України значно зріс. На початок 1967 р. 95,6 % начальницького складу мали вищу та середню освіту. Однак вивчення та аналіз нерозкритих злочинів свідчив, що нестача професійної майстерності, насамперед оперативних працівників, була однією з основних причин несвоєчасного розкриття низки тяжких злочинів. Щоб усунути цей недолік та підвищити кваліфікацію співробітників, відповідно до рішення колегії міністерства у 1964 році в Україні було створено школи підвищення оперативної майстерності. Вони працювали в усіх УОГП, міських управліннях міліції, дорожніх та водних відділах. У них навчалися працівники карного розшуку, БРСВ, слідчі та оперативний склад ВТУ. Заняття у школах проводилися окремо з кожного напряму роботи, переважно у формі практичного розбору конкретних оперативних розробок і справ із детальним аналізом як позитивних прикладів, так і допущених недоліків. Міністерством також було створено науково-дослідний та редакційно-видавничий відділи, що видавали бюлетень із обміну досвідом оперативної роботи, а також було підготовлено та видано такі книги, як «Основи оперативно-розшукової діяльності органів міліції УРСР»,

[242] ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 34.

«Розслідування кримінальних справ», «З історії міліції Радянської України», «Рецидив та боротьба з ним в Українській РСР», «Розслідування пограбувань та розбоїв» та ін.[243]

У зв'язку з прийняттям постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 16 травня 1967 р. «Про стан та заходи щодо покращення добору, розстановки та виховання кадрів в органах міліції УРСР», де відзначалися недоліки у кадровій роботі в різних підрозділах міліції, МОГП УРСР 10 червня 1967 р. видало наказ «Про завдання органів охорони громадського порядку республіки щодо поліпшення підбору, розстановки і виховання кадрів в органах міліції УРСР». У ньому, зокрема, приписувалося: «вжити рішучих заходів щодо зміцнення кадрів керівного складу та насамперед начальників органів міліції. Рекомендувати на ці відповідальні ділянки найбільш підготовлених та перспективних працівників, умілих організаторів та вихователів; для підвищення ділової кваліфікації та службової майстерності оперативно-начальницького складу вжити необхідних заходів для покращення початкової, поточної службової та курсової підготовки кадрів. Особливу увагу звернути на подальше вдосконалення роботи шкіл оперативної майстерності; підвищити вимогливість та персональну відповідальність начальників органів та підрозділів міліції, керівників та всіх працівників кадрових апаратів за якість нового прийому на службу до міліції. Осіб, які припустилися грубих помилок і порушень партійних принципів підбору кадрів, притягувати до суворої відповідальності; на основі поліпшення підбору, розстановки та виховання кадрів домогтися зниження плинності та змінності особового складу. Постійно піклуватися про створення необхідних умов служби та побуту працівників, вживати заходів до закріплення їх на службі в міліції».[244] На нашу думку, заходи, намічені у цьому наказі, мали недостатньо конкретний характер, на

[243] Материалы Всесоюзного совещания-семинара руководителей органов МООП СССР от 27–31 марта 1967 г. М., 1967. С. 105–108.

[244] Про завдання органів охорони громадського порядку республіки щодо поліпшення підбору, розстановки і виховання кадрів в органах міліції УРСР: наказ МОГП УРСР 10 червня 1967 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах… Т. 3. С.516-517.

кшталт «вжити рішучих заходів», «вжити необхідних заходів», «особливу увагу звернути» тощо.

На виконання вищезгаданої постанови ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР щодо поліпшення підбору, розстановки та виховання кадрів органів міліції за допомогою партійних та радянських органів республіки була проведена певна робота. До органів внутрішніх справ у 1968 р. було відібрано понад 7 тис. комуністів та комсомольців. Станом на 01.01.1969 штат міністерства та його органів був укомплектований на 97,6 %, зокрема кадрами міліції – на 97,7 %. Підвищувався політичний та загальноосвітній рівень кадрів. Так, 17 % оперативно-начальницького складу органів мали вищу освіту, понад 75 % працівників були комуністами чи комсомольцями, що тоді вважалося показником найкращого відбору кадрів, в органах міліції налічувалося понад 19 тис. відмінників служби.[245]

Отже, склад міліції у 1962–1968 рр., як і в попередні роки, був недостатньо укомплектований кадрами, фактично в усіх службах відзначався їх дефіцит. Формування кадрів міліції в цей період переважно йшло тими самими шляхами, що й раніше, зокрема керівний склад комплектувався за рахунок переведення до міліції працівників партійних, радянських і комсомольських органів. Слід зазначити, що в цей час більше уваги стали приділяти підготовці міліціонерів у спеціальних середніх школах міліції, створювалися навчально-консультаційні пункти для навчання співробітників МОГП. Загалом в окреслений період ситуація з кадрами міліції дещо поліпшилася, хоча ще мали місце порушення законності певною частиною співробітників.

[245] Арк. 12.

Розділ 4
ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ

4.1. Діяльність міліції щодо протидії загальнокримінальній злочинності

Про ситуацію зі станом та розкриттям найтяжчих злочинів у 1962 р. свідчить доповідна записка міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка «Про наслідки роботи органів міліції по боротьбі з навмисними вбивствами» від 17 жовтня 1962 р. У ній, зокрема, повідомляється, що за 9 місяців 1962 року на території республіки було зареєстровано 747 навмисних убивств та 435 замахів на убивства громадян. Порівняно з відповідним періодом минулого (1961) року, кількість навмисних убивств зменшилась на 128 випадків, або на 14,6 %, а кількість замахів збільшилась на 14 випадків, або на 3,3 %. За окреслений період органами міліції було розкрито 95,2 % навмисних убивств та 99,5 % замахів на убивства проти 94,8 % та 97,4 % за такий самий період 1961 року, а також розкрито 40 навмисних убивств, вчинених у минулі роки. Із загальної кількості у 1182 навмисні убивства та замахи на убивства, зареєстровані за 9 місяців 1962 р., вчинено: при розбійних нападах – 24, з яких розкрито 22; при зґвалтуваннях – 28, розкрито 16; з хуліганських спонукань – 294, розкрито 290; на грунті ревнощів, сварки та з інших побутових мотивів – 656, розкрито 650; інших убивств (новонароджених та ін.) – 190, розкрито 176.

Наведені дані свідчать про те, що переважну кількість умисних убивств (55,5 %) було вчинено на побутовому грунті, 24,9 % – із хуліганських мотивів, 2 % – під час розбійних нападів та 1,5 % – при зґвалтуваннях. Як правило, вбивства на побутовому грунті вчинялися в квартирах під час сварок, і в багатьох випадках реально запобігти їм було неможливо.

Зважаючи на особливу небезпечність розбійних нападів та злісних

хуліганств, що часто супроводжувалися вбивствами, органи міліції республіки намагалися посилити боротьбу з цими небезпечними злочинами. В результаті цих заходів кількість розбійних нападів із метою заволодіння державним та громадським майном, порівняно з відповідним періодом 1961 року, зменшилась зі 148 до 89 випадків, або на 39,9 %, а кількість розбоїв із метою заволодіння особистою власністю громадян – із 1004 до 470, або на 53,2 %. Кількість хуліганських проявів зменшилась на 17,2 %, а їх розкриття становило 99,6 %.

Разом із оперативними заходами з боротьби зі злочинцями-рецидивістами органи міліції проводили певну профілактичну роботу серед населення щодо виявлення та перевірки сигналів про погрози убивствами, а також про злочинні наміри та умисли окремих громадян. Унаслідок проведеної профілактичної роботи органами міліції було попереджено на стадії приготування та замаху 30 навмисних убивств, із яких 26 – на побутовому ґрунті. Через актив, дільничних уповноважених, агентуру та довірених осіб було одержано 412 сигналів про намір громадян вчинити убивства. Всі ці громадяни до настання стадії приготування та замаху викликались до органів міліції. Там із ними були проведені відповідні бесіди, після чого вони відмовлялися від здійснення злочинних намірів.

Із метою попередження вбивств органи міліції проводили роботу щодо виявлення та вилучення вогнепальної і холодної зброї. Так, за перше півріччя 1962 року у злочинців та населення було вилучено 5294 стволи вогнепальної та 890 одиниць холодної зброї.

У низці випадків убивства вчинялися психічно хворими особами, які своєчасно не ізолювались або передчасно виписувалися з лікувальних установ. Про такі факти міністерство охорони громадського порядку УРСР регулярно інформувало міністерство охорони здоров'я.[246]

У 1962 році значну увагу також було приділено виконанню ст. 2 Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 р. «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної

[246] Про наслідки роботи органів міліції по боротьбі з навмисними вбивствами: доповідна записка міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка від 17 жовтня 1962 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 79.

праці і ведуть паразитичний спосіб життя». У місті Львів загалом було виявлено 315 таких осіб, із яких притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення різних злочинів 244 особи. Так, до кримінальної відповідальності було притягнуто жительку Львова Кісель, яка ніде не працювала, але в 1959 році купила за 145 тис. руб. (старими грішми, випуску до 1961 р.) 2-поверховий будинок та здавала його квартирантам. Будинок було вилучено, а Кісель за ст. 152 КК УРСР була засуджена.

За ст. 2 Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 р. було притягнуто до відповідальності дармоїдів Шульгу, Суворову, Брижанова, Мізрахі та інших, у яких були вилучені автомобілі марки «Волга», а у Мізрахі – будинок у місті Адлері. Львівському міськкому та обкому КП України було надіслано декілька доповідних записок про стан охорони соціалістичної власності в торгівлі, місцевій, державній промисловості та будівельних організаціях. Обласними інстанціями Львівської області протягом року за інформаційними матеріалами та пропозиціями органів міліції було винесено 29 постанов та рішень, спрямованих на поліпшення охорони народного майна.[247]

Відповідно до Указу Президії ВР СРСР «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку» від 06 квітня 1963 р., про що вже згадувалося вище, право проводити попереднє слідство надавалося також слідчим органів охорони громадського порядку. Але у цій відносно новій роботі у міліції були певні недоліки та помилки. Тому з метою удосконалення роботи слідчих міліції Слідчим управлінням МОГП УРСР було вивчено плани роботи слідчих відділів УОГП областей при УМ міст та слідчих відділень при дорожніх та водних відділах міліції. Одним із суттєвих недоліків планів робіт було планування таких заходів, які не входили до компетенції слідчих апаратів МОГП. Не підлягала включенню до планів роботи і поточна оперативна робота. Однак такі заходи були у планах роботи слідвідділів УОГП Полтавської, Закарпатської, Рівненської, Львівської, Сумської, Київської, Черкаської, Запорізької, Херсонської, Харківської, Івано-Франківської областей; слідчих відділень при ДВМ на Південно-Західній та Донецькій залізницях. Так, планом роботи слідвідділу УОГП Полтавської області (п. 5) було

[247] ГДА МВС України. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 63–67.

передбачено виїзд до всіх міськрайорганів міліції з організації не лише слідчої, а й дізнавальної роботи; а у п. 7 було заплановано виїзд слідчих УОГП до 7 органів міліції для проведення оперативно-слідчих заходів щодо розкриття вбивств, скоєних у минулі роки. Організація роботи з розкриття крадіжок державного та громадського майна і навіть крадіжок особистої власності громадян, тобто тих злочинів, які підслідні слідчим МОГП, планом роботи не передбачалася. У п. 8 плану було передбачено також перевірку стану слідчої роботи та заслуховування у відділі слідчих працівників протягом 3 кварталу всіх 16 органів. Крім своєї значної об'ємності та нереальності, така суцільна перевірка стану слідчої роботи з наступним заслуховуванням відвертала апарат слідвідділу від конкретної організаторської роботи на місцях і надання їм практичної допомоги та позбавляла можливості займатися розслідуванням конкретних кримінальних справ апарат слідвідділу.

Планом роботи слідвідділу УОГП Київської області передбачалася перевірка у міськрайорганах міліції області виконання заходів щодо розкриття вбивств, скоєних у минулі роки. Слідвідділ УОГП Черкаської області включив у план перегляд спільно з ВКР справ про нерозкриті вбивства, з-поміж яких планував відібрати найбільш перспективні для вжиття заходів щодо їх розкриття. Слідвідділом УОГП Івано-Франківської області було намічено вивчення спільно з першим спецвідділом у всіх міськрайорганах міліції матеріалів, за якими у 1963 р. було відмовлено у порушенні кримінальної справи. Планування цих заходів не належало до компетенції слідчих апаратів МОГП.

У низці планів роботи слідчих відділів та відділень: УОГП Житомирської, Закарпатської, Вінницької, Сумської та Чернігівської областей, при ВВМ Дніпровського басейну та ДВМ Південно-Західної залізниці – чимало заходів мали загальний, неконкретний характер. Наприклад, п. 9 плану роботи слідвідділу УОГП Житомирської області було передбачено: «Завести повний облік кримінальних справ..., поставити роботу обліку на таке становище, щоб щодня знати, в якому районі у провадженні якого слідчого які є кримінальні справи».[248] Що конкретно необхідно зробити для організації такого обліку і в які

[248] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9–10.

терміни – у плані нічого не було сказано. Надто об'ємним був план, наданий слідвідділом УОГП Вінницької області, що складався з 5-и розділів та 36-и пунктів, частина з яких також мала неконкретний характер та планування яких не було викликано жодною потребою. Планом роботи слідвідділу при УМ м. Макіївка було передбачено: «У всіх слідвідділеннях проаналізувати виконання вимог ст. 23 КПК УРСР та наступного місяця заслухати у слідвідділі начальника слідвідділення, де гірше поставлено роботу...».[249] У низці представлених планів роботи слідчих відділів неправильно планувалися порушення та строки реалізації конкретних кримінальних справ за матеріалами розробок.[250]

Начальник Слідчого управління МОГП УРСР, вже згадуваний нами А. Сербулов вимагав врахувати вказані недоліки при укладенні подальших планів роботи слідчих відділів. Як бачимо, недоліки при складанні цих планів були викликані і певною недосвідченістю їхніх авторів – керівних працівників слідчих відділів УОГП різних областей і полягали в неконкретності, громіздкості таких документів.

Подібні, але конкретніші недоліки мали місце у роботі слідчих апаратів УОГП Одеської області у середині 1963 р. Окремі слідчі слідчих відділень при міськрайорганах міліції безвідповідально ставилися до розслідування кримінальних справ, що перебували у них у провадженні, допускали тяганину, порушували норми КК та КПК УРСР. Так, слідчими слідчого відділення при Березівському РВМ не було закінчено розслідування у жодній з 18 кримінальних справ, прийнятих до провадження у липні 1963 р.

У слідчому відділенні при Болградському РВМ було троє слідчих на чолі з начальником слідчого відділення Морозом. Протягом липня 1963 р. ними було прийнято до провадження 24 кримінальні справи, а закінчено розслідуванням лише одну. Станом на 1 липня 1963 р. у слідчому відділенні при Ізмаїльському МВМ залишалося у провадженні 15 кримінальних справ. Протягом липня 1963 року було прийнято до провадження ще 30 справ. Водночас це відділення, що складалося з 6 слідчих, закінчило розслідуванням протягом місяця лише 10 кримінальних справ. Подібні недоліки з розслідуванням кримінальних справ були й у слідчих слідчого відділення при

[249] Там само. Арк. 11.

[250] Там само. Арк. 12.

Біляєвському РВМ. У їхньому провадженні залишалося на 1 липня 1963 р. 19 справ. Крім того, ними було прийнято до провадження ще 84 кримінальні справи, а закінчено протягом червня 1963 року лише 6 кримінальних справ. Станом на 01 серпня 1963 р. у цьому слідчому відділенні залишалося 43 кримінальні справи, з них із терміном понад 2 місяці – 6 кримінальних справ.[251]

Аналіз кримінальних справ, що надходили до слідчого відділу УОГП, і навіть кримінальних справ, що знаходилися у провадженні слідчих, свідчить, що окремі слідчі допускали порушення законності під час вирішення питань про порушення кримінальних справ, під час проведення обшуків, під час закінчення розслідування і припинення кримінальних справ.

Так, зі справи, що у знаходилася у провадженні слідчого слідвідділу при Приморському РВМ м. Одеси Фаріна, видно, що 29 березня 1963 р. на прохідній заводу «Сталевих і прядив'яних канатів» було затримано робітника Снітка, який виносив цвяхів на суму 1 руб. 74 коп. Матеріали перевірки засвідчують, що ці цвяхи Снітко назбирав на території заводу. Незважаючи на наявність таких даних, слідчий Фаріна 07.07.1963 порушив кримінальну справу проти Снітка за ч. 1 ст. 85 КК УРСР, а потім припинив її у зв'язку з передачею матеріалів стосовно Снітка на розгляд товариського суду.

У справі, порушеній Бєляєвським РВМ за ознаками злочину, передбаченого ст. 84 ч. 1 КК УРСР, щодо Пашкевич, розслідування не проводилося з 12 квітня до 19 липня 1963 р. Потім цю справу прийняв до свого провадження слідчий Сокаржинський, який за постановою без санкції прокурора здійснив обшук у квартирі Пашкевича. З матеріалів справи видно, що Пашкевич скоїв крадіжку 8,3 куб. м лісоматеріалів, тому через 4 місяці після порушення кримінальної справи не було потреби робити терміново обшук без санкції прокурора. У справах № 9096 за звинуваченням Лесецького та Колесніченка за ст. 140 ч. 2 КК УРСР та № 9098 за звинуваченням Коноплєва за ст. 86 КК УРСР слідчий УОГП при Ананьївському РВМ Журавльов при ознайомленні з матеріалами справи не роз'яснив обвинуваченим їхнє право мати захисника і не повідомив потерпілих про закінчення розслідування у справі. Внаслідок цього обидві справи було повернуто прокурором для

[251] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 10.

виконання вимог ст. ст. 217 і 218 КПК УРСР. Слідчий зазначеного РВМ Мірза необґрунтовано припинив кримінальну справу проти Цимбалюка, якого Ананьївський міськком виключив з членів КПРС за замах на розкрадання 98 кг соняшнику у колгоспі «Іскра». Мірза, незважаючи на те, що не мав достатнього досвіду в роботі, не вважав за потрібне порадитися з начальником РВМ і знехтував рішення партійних органів, припинивши цю справу за мотивами відсутності складу злочину.[252]

Допустив порушення законності і слідчий Бєлгород-Дністровського РВМ Горовий, який 18 липня 1963 р. без дозволу керівництва МВМ виїхав на автомобілі спекулянта Горенштейна до районів Київської області та Молдавської РСР для документування фактів злочинної діяльності Горенштейна.

Були випадки, коли окремі слідчі брали на себе функції, що підлягали вирішенню за допомогою експертизи. Так, старший слідчий при Березівському РВМ Міщенко у справі, порушеній за фактом завдання тілесних ушкоджень громадянину Пташечнюку 7 липня 1963 р., зробив висновок, що Пташечнюк, будучи в нетверезому стані, звалився на землю, при цьому лавкою, яка знаходилася біля столу, завдав собі удару по нозі, отримавши тілесні ушкодження середньої тяжкості. Такий висновок Міщенко зробив без достатнього аналізу матеріалів справи, чим порушив вимоги ст. 76 КПК УРСР.[253]

Одним із суттєвих недоліків у роботі слідчих відділів на Одещині було те, що на недостатньому рівні проводилася робота з розшуку злочинців у призупинених кримінальних справах. Протягом липня 1963 р. слідчими працівниками не було розкрито жодного злочину минулих років. Часто траплялися випадки, коли окремі слідчі незаконно припиняли кримінальні справи, за якими не були встановлені особи, які вчинили злочини. Мотивами припинення таких справ зазвичай були: закінчення термінів давності, малозначність та ін. Проте припинення кримінальних справ, за якими не були встановлені особи, які вчинили злочин, суперечило вимогам ст. ст. 4 та 103 КПК УРСР.

У низці райвідділів міліції з вини слідчих несвоєчасно

[252] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 11.

[253] Там само.

виставлялися картки на розкриття злочинів, що занижувало показники розкриття злочинів на території області. Так, за слідчим відділенням при Ізмаїльському МВМ вважалися нерозкритими за липень і червень 1963 р. 6 злочинів, Біляївському РВМ – 3, Любашівському – 3. На підставі аналізу справ, що знаходилися у провадженні слідчих, було встановлено, що окремі з них не реагували на умови, що сприяли вчиненню злочину, не направляли подання в установи, організації та підприємства. Це мало місце, наприклад, у справі № 9011, порушеній Ананьївським РВМ за фактом крадіжки 60 кг цукру у колгоспі імені Леніна. Проводячи розслідування у справі, слідчий Журавльов встановив, що охоронець Я. Гоголь систематично покидав свій пост на тривалий час, і в момент розкрадання цукру його теж не було на посту. Незважаючи на це, Журавльов не зробив подання правлінню колгоспу щодо усунення умов, які сприяли вчиненню злочину.[254]

Однією з основних причин низької якості розслідування справ була відсутність планів розслідування у кожній справі, внаслідок чого слідчі допускали неповноту і поверховість у розслідуванні справ. Перевіркою в Біляївському, Білгород-Дністровському, Комінтернівському, Іллічівському, Центральному та інших РВМ було встановлено, що за кримінальними справами, що перебували у провадженні слідчих, плани розслідування були відсутні.[255]

Викладені матеріали свідчили, що всім слідчим та начальникам відділень слідчих апаратів УОГП необхідно було істотно підвищити рівень своєї роботи та її ефективність, неухильно дотримуватися вимог кодексів та відповідних інструкцій.

Позитивний досвід у роботі слідчих апаратів УОГП було накопичено у цей час в Івано-Франківській області. У першому півріччі 1963 року органами міліції області було розкрито 32 кримінальні злочини минулих років, що становило 16 % від їхньої загальної кількості, тоді як за такий самий період часу 1962 року було розкрито лише 2 такі злочини, або 0,8 %. Розкриття за агентурними даними становило 50 %. Деяке поліпшення розкриття злочинів минулих років стало результатом того, що органи міліції дещо активніше працювали в цьому напрямі. Це стосується, зокрема, проведення агентурно-

[254] Там само. Арк. 12.

[255] Там само. Арк. 10–13.

оперативних заходів оперативним складом органів міліції. Значно покращився і контакт між працівниками слідства та оперативним складом органів міліції.

З-поміж розкритих в області злочинів можна навести такі приклади. У ніч на 10 жовтня 1962 року невідомі злочинці скоїли пограбування квартири громадянки Є. Дощак, яка проживала в м. Івано-Франківську (вулиця Зелена). Потерпіла вранці 10 жовтня у міськвідділі міліції заявила, що приблизно о першій ночі у вікно її квартири постукали двоє невідомих і назвали себе працівниками міліції. Коли Дощак відчинила двері, злочинці накинули в коридорі на її голову піджак, затягли до кімнати, поклали на ліжко та накрили ковдрою. Потім відкрили шафу, забрали гроші в сумі 1000 рублів, після чого злочинці втекли, залишивши на місці події піджак. При ретельному огляді місця події якихось слідів, залишених злочинцями, не було виявлено. У ході провадження дізнання у справі було встановлено, що потерпіла мала у своєму розпорядженні великі суми грошей, які давала громадянам у борг під відсотки.

З 1958 до 1961 р. у неї на квартирі проживала громадянка Дзюрбей, яка знала про наявність у потерпілої великої суми грошей і про місце їх зберігання. Дзюрбей сама позичала у Дощак гроші в борг і після переходу на іншу квартиру не повернула їх. Однак подальшим провадженням оперативно-слідчих заходів позитивних результатів досягнуто не було, і злочин залишився нерозкритим.

25 лютого 1963 року працівниками міліції був затриманий на місці злочину Г. Пєнкін за скоєння ним дрібної кишенькової крадіжки та доставлений до міськвідділу міліції. До розслідування справи долучили колишнього старшого оперуповноваженого дізнання старшого лейтенанта міліції Бортова, який правильно обрав тактику допиту затриманого Пєнкіна, переконав його у дачі правдивих свідчень на слідстві, внаслідок чого той чесно зізнався у скоєному злочині.

Старший оперуповноважений Бортов, знаючи характеристику Пєнкіна, у процесі проведення додаткових допитів зумів через нього встановити злочинців, які пограбували Дощак. Пєнкін, будучи обізнаним про обставини скоєння пограбування Дощак та осіб, які його вчинили, на допиті розповів, що пограбування Дощак здійснили жителі м. Івано-Франківська М. Пархомчук, В. Прохоров та В. Пелехатий

за «наводкою» О. Дзюрбей, про що добре знає С. Гусак, на квартирі якої на той час проживала Дзюрбей. Скориставшись тим, що Дзюрбей перебувала на лікуванні в лікарні, Світлану Гусак негласно доставили до міськвідділу міліції для бесіди. Завдяки вмілому проведенню допиту Гусак вона дала свідчення оперативному працівнику міліції по суті скоєного пограбування громадянки Дощак вказаними злочинцями. У процесі подальшого проведення оперативно-слідчих заходів грабіжники М. Пархомчук, В. Прохоров, В. Пелехатий та О. Дзюрбей були викриті у скоєному ними пограбуванні та засуджені до різних термінів позбавлення волі.

Таким чином, протягом першого півріччя 1963 року органами міліції Івано-Франківської області, крім злочинів минулих років, було розкрито два вбивства, 22 крадіжки державного та громадського майна, 2 крадіжки особистого майна, 4 підпали, розбійний напад із метою заволодіння особистим майном та одну автодорожню аварію.[256]

Слідче управління МОГП УРСР поширювало також позитивний досвід роботи старшого слідчого Г. Плєшкова – старшого групи при Сумському райвідділі міліції, про що розповідалося в інформаційному листі цього управління від 20 грудня 1963 р.

У ньому, зокрема, мова йшла про те, що багато слідчих за останній рік виявили зразки високої організованості та цілеспрямованості у роботі. Одним із них став старший слідчий при Сумському РВМ Г. Плєшков. За період із липня до жовтня 1963 року він закінчив 29 кримінальних справ, із яких до суду було направлено 21 справу та припинено провадження у зв'язку з передачею правопорушників на перевиховання громадськості 8 справ. Крім того, ним було передано за підслідністю прокурору та в інші органи 3 справи, призупинено провадженням 4 справи. Характерно, що більшість справ, закінчених Плєшковим, були складними. Переважна кількість справ стосувалася розкрадання колгоспної власності – 9, а також були 4 групові, 7 – про хуліганство, 5 – щодо автопригод та одна – про підпал. Усі справи розслідувалися ним у стислий термін – протягом одного-двох місяців.

Плєшков досяг такої ситуації, що на 01 жовтня 1963 року залишок справ, котрі були в його провадженні, було зведено до мінімуму, попри те, що спочатку він був значним. Гарних показників у роботі Плєшков

[256] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 75–82.

домігся, як вважало Слідче управління МОГП УРСР, насамперед у результаті правильної організації своєї роботи та сумлінного ставлення до виконання свого службового обов'язку. Він ретельно планував розслідування кожної прийнятої до провадження кримінальної справи. Плєшков зробив п'ять доповідей-інформацій на зборах колективів, у яких працювали правопорушники, вніс 10 інформацій та подань до партійно-радянських та господарських органів.

Так, 31 липня 1963 р. Плєшков вніс подання директору Сумсько-Степанівського цукрокомбінату «про виявлені недоліки в організації охорони врожаю 1963 року», в якому розкрив причини поганої охорони зерна та умови, що сприяли його розкраданню. У найкоротший термін керівництво комбінату розглянуло подання та вжило заходів щодо посилення охорони. Одне з подань Плєшкова від 2 серпня 1963 р. було на адресу правління колгоспу «Україна» (с. Токарі Сумського району): «Про низьку трудову дисципліну шоферів автотранспорту колгоспу та відсутність виховної роботи серед них». Слідвідділ УОГП розіслав його усім слідвідділенням та слідгрупам при міськрайорганах міліції – як зразок позитивного досвіду для керівництва та використання при внесенні подань у порядку ст. 23 КПК УСРР.

Особливо відзначалася й громадська активність цього слідчого, що було важливим у радянські часи. Плєшков на різних виробничих об'єктах прочитав 14 лекцій, на яких були присутніми понад 700 осіб, з питань охорони державної та колективної власності, про боротьбу з хуліганством та інші. Він також систематично виступав у пресі: районній газеті «Вперед», газеті «Радянський міліціонер» (вісім разів) – із питань охорони врожаю 1963 року, про відсутність контролю у господарських організаціях, про боротьбу з хуліганством тощо.[257]

З метою покращення роботи слідчих органів зі скаргами і заявами громадян начальник Слідчого управління МОГП Української РСР А. Сербулов 12 грудня 1963 р. спрямував спеціальну вказівку підвідомчим підрозділам. У ній, зокрема, зазначалося, що перевіркою стану роботи деяких слідчих апаратів УОГП областей щодо розгляду скарг та заяв трудящих було встановлено, що працівники слідчих відділів, відділень провели певну роботу з розгляду та вирішення скарг та заяв громадян, оперативно усуваючи порушення закону. Проте у

[257] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 84-88.

низці слідчих відділів допускалися серйозні недоліки у цій роботі: спостерігалися факти тяганини, формально-бюрократичного ставлення до скарг трудящих; мали місце випадки, коли рішення приймалося без достатньої перевірки доказів, зазначених у скаргах, що призводило до прийняття неправильних рішень по суті; порушувалися встановлені законом терміни розгляду скарг громадян та відзначалися факти недисциплінованості при виконанні контрольних доручень за скаргами та заявами.

У деяких слідчих відділах (Львівська, Донецька та інші області) не проводилася аналітична робота зі скаргами та не встановлювалося, на яких підприємствах, у яких організаціях і районах було найбільше випадків порушення законності, не розкривалися причини, що їх породжували, а тим часом аналіз вирішених скарг, зокрема і скарг, прийнятих на особистому прийомі, завжди був одним із джерел, що свідчив про стан законності.

Начальник Слідчого управління МОГП у своїй вказівці вимагав від начальників слідчих відділів УОГП областей та при УМ міст, начальників слідчих відділень при дорожніх та водних відділах міліції УРСР забезпечити правильне вирішення скарг та заяв, ретельно перевіряючи викладені в них повідомлення про порушення закону та вживаючи заходів щодо відновлення порушених прав та захисту інтересів громадян, розкривати причини допущених порушень та вживати заходів до їх усунення. Скарги та заяви, що надходили, вимагалося вирішувати у встановлені законом строки. На кожну скаргу слід було мати окреме спостережне провадження.

Керівник Слідчого управління МОГП підкреслював, що у випадку, коли громадянин звертався до працівників слідчих відділень із усною заявою з приводу скоєного злочину, ця заява повинна була заноситися працівником слідчих органів до протоколу, який підписувався заявником. Про заходи, що вживалися за скаргами, необхідно було повідомляти заявників, а при залишенні скарг без задоволення – надсилати обґрунтовані відповіді. Потрібно було також систематично аналізувати скарги з метою усунення недоліків у роботі.

При виїздах до слідчих відділень для перевірки та надання практичної допомоги необхідно було перевіряти стан роботи щодо розгляду листів та заяв слідчими, на місці вживати заходів щодо

усунення фактів тяганини та формального ставлення до їх вирішення. Вимагати від начальників слідчих відділень при міськрайорганах міліції посилення контролю за своєчасним розглядом заяв громадян підлеглими. Періодично заслуховувати у слідчих відділах УОГП та УМ міст працівників слідства, які допустили факти тяганини при розгляді скарг та заяв трудящих, вживаючи до них суворих заходів дисциплінарного впливу.[258]

У документах, що виходили від Слідчого управління МОГП, знаходимо також матеріали про недоліки та недостатню компетентність слідчих при підготовці матеріалів, які спрямовувалися для проведення судово-біологічної експертизи. Харківським науково-дослідним інститутом судової експертизи було видано огляд недоліків роботи слідчих у цьому напрямі. Зокрема, в огляді йшлося про те, що при направленні на експертизи пошкоджень одягу з речовими доказами не надходили матеріали кримінальних справ, історії хвороби, акти судово-медичних досліджень трупів, оглядів живих осіб; слідчі погано формулювали запитання, що ставилися перед експертами, особливо це стосувалося формулювання запитань про групову належність об'єктів дослідження; зазначалося і щодо недбалого вилучення з місця події, зберігання та неправильного пакування речових доказів, пов'язаних із різними пошкодженнями на тканинах та інших предметах. Окремі слідчі м. Харкова та Харківської області при направленні завдань на проведення зернових експертиз неправильно формулювали запитання. Так, начальник слідчого відділення при Красноградському відділі міліції капітан Кравченко, направляючи до ХНДІСЕ завдання на проведення зернової експертизи у справі І. Мандич, замість запитання про однаковість зразків досліджуваного насіння поставив запитання про сортність насіння соняшнику, тоді як ці питання досліджуються товарознавчою експертизою. Слідчий Ленінського РВМ м. Харкова Фоменко, призначаючи експертизу у справі за звинуваченням громадянина Д. Шляхова, обвинуваченого в розкраданні зерна проса та гречки, надіслав недостатню кількість зразків зерна для порівняння (35 г, 55 г, 57 г), тоді як для дослідження (стосовно зазначених культур) необхідно 500 г зерна. Начальник слідчого відділення при Зміївському РВМ старший лейтенант міліції

[258] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 73-75.

Тренєв, призначаючи експертизу у справі за звинуваченням громадян С. Щербини і А. Гарбуза, підозрюваних у крадіжці кукурудзи, надіслав лише по 4 качани кукурудзи, тоді як (для порівняльних досліджень) необхідно було не менше 10-15 качанів (при цьому можливість надсилання такої кількості качанів кукурудзи у Тренєва була). Слідчий слідчого відділення при Мереф'янському МВМ старший лейтенант міліції Матюшенко вилучив у підозрюваного в розкраданні Н. Кобця зразки комбікорму з 5 мішків, зсипавши їх разом, і надіслав як один зразок. А для порівняльного дослідження потрібні були проби з кожного мішка.[259]

У вищезгаданому огляді, зробленому Харківським науково-дослідним інститутом судової експертизи, наводилися й інші подібні приклади, що свідчили про недостатню кваліфікацію деяких слідчих у міліції Харківщини та Полтавщини. Цей огляд, здійснений на замовлення Слідчого управління МОГП, був покликаний подолати типові помилки в роботі слідчих відділів областей та підвищити рівень їхньої роботи.

Проте порушення процесуально-кримінальних норм при відкритті кримінальних справ траплялися і в наступні роки, що було відображено у відповідному огляді начальника Слідчого управління МОГП УРСР А. Сербулова від 21 липня 1965 р. У ньому наводилися численні факти таких порушень, що мали місце у різних підрозділах міліції в багатьох областях республіки.

У 1964 році слідчими органами і оперативним складом міліції республіки по лінії карного розшуку було порушено 33 082 кримінальні справи, за перший квартал 1965 р. – 6700, зокрема про розбійні напади – 120, грабежі – 343, крадіжки державного і особистого майна – 3070, хуліганство – 2256, дорожньо-транспортні пригоди – 911.[260]

Зважаючи на те, що злочини названих видів набули на території республіки найбільшого поширення, Слідчим управлінням МОГП була вивчена практика порушення за ними кримінальних справ. Було встановлено, що переважна кількість кримінальних справ порушувалась у встановлені законом строки при суворому дотриманні законності. Водночас аналіз слідчої практики, вивчення конкретних

[259] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 15–17.

[260] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 114.

кримінальних справ і проведені на місцях перевірки стану слідства в органах охорони громадського порядку республіки свідчили про те, що при відкритті кримінальних справ про розбої, грабежі та крадіжки державного і особистого майна, навмисні підпали, хуліганство і дорожньо-транспортні пригоди окремими слідчими й оперативними працівниками допускалися грубі порушення кримінально-процесуальних норм. Були встановлені численні факти, коли в результаті безвідповідальності окремих слідчих і оперативних працівників матеріали про вчинені злочини довгий час не розглядалися і кримінальні справи за ними своєчасно не відкривалися.[261]

Наприклад, слідчий при Новобузькому РВМ Миколаївської області Артеменко за фактом хуліганства громадянина Пекінера, пов'язаним із нанесенням вогнестрільних поранень середньої тяжкості двом громадянам, кримінальну справу порушив лише через 44 дні після подій. У Миколаївському РВМ зазначеної області у слідчого Шиденко понад два місяці знаходилися без руху матеріали про нанесення середньої тяжкості тілесних ушкоджень громадянці Томчак. 19 квітня 1964 року в парку міста Севастополя невідомі злочинці скоїли пограбування військовослужбовця Литвиненка, завдавши йому тілесні ушкодження середньої тяжкості. Оперуповноважений Ленінського РВМ Михальцов кримінальну справу порушив лише 30 квітня, а слідчому передав справу аж 6 травня. У цьому ж РВМ кримінальні справи про побиття громадянина Ламброзо, за фактом крадіжки з Будинку культури будівельників, про крадіжку промтоварів із кіоску № 388 були порушені лише через два тижні з моменту вчинення злочинів. Слідчий слідчого відділення при Шепетівському РВМ Хмельницької області Яковчук у січні 1964 року виїжджав на місце дорожньо-транспортної пригоди з нанесенням тілесних ушкоджень військовослужбовцю Власюку, але матеріали огляду і кримінальну справу порушив лише через два місяці. Більш ніж чотири місяці знаходилися у старшого оперуповноваженого ВКР Бориспільського РВМ Київської області Лобачова матеріали, передані йому начальником РВМ Віцюком, про пожежу в житловому будинку жителя села Рожівка Костенка, що виникла в ніч на 15 жовтня 1964 року. У цьому випадку також було припущення про підпал, але оперативні

[261] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 114.

працівники і слідчі не вжили заходів до порушення кримінальної справи і встановлення винних. Причина пожежі так і не була встановлена.[262]

Факти несвоєчасного порушення кримінальних справ мали місце і в слідчому відділенні при РВМ міста Рівне, у Броварському РВМ Київської області, слідчих підрозділах міста Кривий Ріг, а також у Запорізькій, Черкаській, Одеській, Житомирській і низці інших областей. Такий стан викликав критику з боку Слідчого управління МОГП УРСР.

Однією з причин несвоєчасного порушення кримінальних справ була неправильна практика, що склалася в низці органів міліції, коли окремі начальники МВМ і РВМ не вживали заходів для того, щоб забезпечити виїзди слідчих на місце події. Туди, як правило, виїжджали працівники карного розшуку, які довгий час вирішували, порушувати чи не порушувати кримінальну справу, а відповідно, і реєструвати чи не реєструвати злочин. Водночас начальники слідчих відділень і старші груп займали часто пасивну позицію, не виявляли ініціативи в тому, щоб забезпечити виїзди слідчих на місце події і своєчасно отримувати матеріали оперативних працівників для провадження попереднього слідства.

У цьому плані характерні факти були виявлені під час перевірки в місті Бердянськ Запорізької області. Тут у жовтні-листопаді 1964 року раніше двічі судимий Гаєв шляхом підбору ключів вчинив 17 квартирних крадіжок на суму від 265 до 500 рублів кожна. Потерпілі заявляли в МВМ про скоєні крадіжки, але їхні повідомлення не були запротокольовані, а злочини не було взято на облік. Ба більше, заступник начальника МВМ Разводов і працівники карного розшуку, які виїжджали разом із експертом на місця квартирних крадіжок, протоколів огляду місця події не складали, речові докази не вилучали, а кримінальні справи за фактами крадіжок не порушили. Лише через два місяці після першої крадіжки, коли Гаєв здійснив 17 крадіжок і був затриманий, оперуповноважений КР Каменських порушив кримінальну справу, додав до неї 12 незареєстрованих заяв потерпілих і передав справу в слідче відділення. У результаті такого безвідповідального ставлення слідство за фактами крадіжок довгий час

[262] Там само. Арк. 115.

не проводилось.[263]

Незважаючи на очевидність злочину на місці квартирних крадіжок, Разводов слідчих туди не направляв, а доручав розібратися оперативним працівникам. З іншого боку, начальник слідчого управління Пушкарьов, якому було відомо про вчинені крадіжки, не вжив заходів через начальника міськвідділу до того, щоб забезпечити виїзди слідчих на місце події і тим самим своєчасно розпочати попереднє слідство. Винні у допущених порушеннях отримали суворе покарання. Але таких прикладів було чимало.

У кримінальній справі з обвинувачення Тютюнника, який скоїв у Донецьку сім крадіжок зі зламом, в усіх випадках на місце події виїжджали працівники ВКР Куйбишевського РВМ Камус, Казиміров, Іщенко і Астахов, Ленінського РВМ Сидоров і Кіровського РВМ Свінцицький. Слідчі на ці місця подій не виїжджали, бо не знали про це, а кримінальні справи були направлені їм лише через 20-25 днів із моменту скоєння крадіжок.

Оперуповноважений ВКР Іллічевського РВМ міста Жданова Теркалов за фактом крадіжки скатів із бази механізації № 2 неякісно зробив огляд місця події, а слідчого для цієї мети не запросив і не повідомив його про скоєний злочин. Ба більше, на порушення закону Теркалов кримінальну справу про цю крадіжку передав слідчому лише через місяць. Злочинець у справі не був встановлений.

Подібні факти мали місце і в Калінінському РВМ міста Донецька (кримінальні справи з обвинувачення Черкасова, Ємельяненка, Фольгарова, Крутя і Гладира за фактом крадіжки з квартири громадянина Мартковича та інші). 30 жовтня 1964 року злочинець шляхом віджиму дверей гаража скоїв крадіжку мотоцикла у жителя села Білогородка Києво-Святошинського району Компанійця. На місце події виїжджав працівник карного розшуку, а кримінальну справу через півтора місяця відкрив дільничний уповноважений Шараїда; слідчий про скоєний злочин нічого не знав (йому не повідомили) і тому на місце події не виїжджав.[264]

У ніч на 26 грудня 1964 року в селі Гоголів Броварського району Київської області згорів житловий будинок громадянина Дейнеки.

[263] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 116.

[264] Там само. Арк. 117.

Обставини, за яких виникла пожежа, зокрема те, що двері будинку виявилися ззовні закрученими дротом і потерпілим довелося рятуватися через вікна, вказували на навмисний підпал. Незважаючи на це, начальник РВМ Віцюк, замість того щоб направити слідчого для огляду місця події і ведення попереднього слідства, дав вказівку оперуповноваженому ВКР Лисицькому провести додаткову перевірку і встановити істинну причину пожежі. Матеріали про очевидний підпал протягом двох місяців знаходилися у Лисицького без будь-якого руху, а потім були передані в інспекцію Держпожнагляду. Осіб, які здійснили підпал, не встановили.

Випадки неповідомлення слідчим про вчинені злочини, що стосуються їхньої підслідності, мали місце і в Жовтневому РВМ міста Запоріжжя (кримінальні справи про факти крадіжки цінностей із кіосків № 34 і 47 міськпромторгу), а також у Роздільнянському РВМ Одеської області, Приморському, Іллічівському і Центральному РВМ міста Одеси та низці інших підрозділів.

Наведені вище факти свідчили про те, що в окремих органах міліції ще не була організована правильна взаємодія слідчих і оперативного складу відповідно до вимог МОГП УРСР. Значну шкоду якості слідства завдавало знеособлення при розслідуванні кримінальних справ. Непоодинокими були випадки, коли після відкриття справи, а нерідко ще до цього, проведення невідкладних слідчих дій виконувалося одночасно кількома оперативними працівниками і слідчими в порушення вимог Кримінально-процесуального кодексу УРСР. Наприклад, із кримінальної справи з обвинувачення Холодова, який із хуліганських мотивів завдав ножового поранення громадянину Кизілову, оперуповноважений ВКР Орджонікідзевського РВМ міста Жданова Донецької області Городовенко ще до порушення кримінальної справи вилучив речові докази: одежу з плямами і портсигар, про що склав протокол. Порушення норм КПК допустив і слідчий Якунцев, який після прийняття справи до свого провадження не виніс постанови про долучення цього протоколу до кримінальної справи.[265]

У зазначеній справі окремі допити свідків проводив оперуповноважений БРСВ Антоненко, а затримання Холодова здійснив

[265] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 118.

оперуповноважений Драчук, але у справі не було ні доручення слідчого, ні постанови про долучення цих матеріалів до кримінальної справи.

Подібні порушення кримінально-процесуальних норм породжували безвідповідальність і знижували якість розслідування злочинів. Перевірками було встановлено, що окремі працівники органів охорони громадського порядку навмисно несвоєчасно порушували кримінальні справи з метою штучного «регулювання» звітності про рівень злочинності і розкриття злочинів. У низці випадків кримінальні справи порушувалися за явно малозначними злочинами, котрі реєстрували і брали на облік як розкриті. Нерідко начальники органів міліції потурали цим грубим порушенням законності, а начальники слідчих відділів і старші груп не виявляли необхідної принциповості з цього питання.

У ніч на 14 листопада 1964 року з клубу села Підгірці Бродівського району Львівської області була скоєна крадіжка магнітофона і акордеона. Незважаючи на повну очевидність злочину, старший уповноважений КР Ваховський за згодою начальника РВМ Шульпіна з метою штучного завищення відсотка розкриття кримінальну справу з цього факту порушив лише 30 грудня, а в першому спецвідділі злочин було зареєстровано як здійснений нібито в 1965 році. Таким способом за підсумками 1964 року райвідділ вийшов зі 100-відсотковим розкриттям.

У Великолепетиський РВМ Херсонської області надійшла заява голови колгоспу «Червоний жовтень» про крадіжку колеса з тракторного причепа. Того самого дня колесо знайшли і встановили, що тракторист Нечипоренко самовільно переставив його на інший причіп, щоб замінити зламане. Незважаючи на явну відсутність складу злочину, начальник РВМ Чаплигін порушив кримінальну справу за фактом крадіжки і передав її слідчому.[266] Слідчий Лойченко, не розібравшись в отриманих матеріалах, звинуватив Нечипоренка, обрав запобіжний захід, а потім припинив кримінальну справу і передав обвинуваченого на поруки. Отже, цей уявний злочин був зареєстрований і потрапив до розкритих.

Дільничний уповноважений Миргородського РВМ Полтавської області Поцепун порушив кримінальну справу проти колгоспника

[266] Там само. Арк. 119.

Сидоренка за крадіжку ним 20 кг кормових буряків вартістю 72 коп. Сидоренко раніше не був судимий, мав на утриманні двох дітей, за місцем роботи характеризувався добре, буряки повернув колгоспу. Слідчий Мірошниченко не тільки не виправив помилку дільничного, але й сам виявив правову недолугість, звинувативши Сидоренка і обравши як запобіжний захід підписку про невиїзд. Злочин був взятий на облік як розкритий.

У Центральний РВМ міста Миколаєва надійшла заява громадянина Лук'янченка про те, що громадянин Комбаєв не повернув йому 190 рублів. Із заяви було видно, що на цю суму було надано розписку і телеграфне підтвердження про оплату. Незважаючи на явну відсутність складу злочину, начальник РВМ Анісінькін запропонував своєму заступнику Яворському доручити порушити кримінальну справу, а той направив заяву слідчому з пропозицією виконати вказівку начальника РВМ. Отримавши таку вказівку, слідчий Новак порушив кримінальну справу, звинуватив Комбаєва в шахрайстві, обравши як запобіжний захід підписку про невиїзд, і направив у перший спецвідділ облікові картки як на розкритий злочин. Ця справа була припинена прокурором області як необґрунтовано порушена.[267]

Дільничний уповноважений Кам'янець-Подільського МВМ в Хмельницькій області Голочанський порушив кримінальну справу проти робітника птахокомбінату Піонтковського, який був затриманий при спробі вкрасти 2,5 кг харчових відходів вартістю 10 коп. Ця кримінальна справа була припинена слідчим за відсутністю складу злочину. Подібні факти необґрунтованого порушення кримінальних справ за малозначними діяннями мали місце в Баштанському і Новоодеському РВМ Миколаївській області, Теребовлянському РВМ Тернопільської області, Синельниківському РВМ і Нікопольському МВМ Дніпропетровської області, Дрогобицькому РВМ Львівської області, а також в органах міліції Черкаської області і міста Кривий Ріг.

Начальник Слідчого управління МОГП А. Сербулов пропонував із метою викорінення фактів несвоєчасного і необґрунтованого порушення кримінальних справ, а також тяганини і порушень норм КПК, щоб начальники міських і районних відділів міліції, начальники слідчих підрозділів встановили суворий контроль за своєчасністю

[267] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 120-121.

порушення кримінальних справ як по лінії дізнання, так і по лінії попереднього слідства. Він справедливо вважав, що відповідно до вимог законодавства начальникам слідчих відділів УОГП областей необхідно підвищити вимогливість з цього питання, гостро реагувати на факти тяганини. Пропонувалося також, щоб начальники слідвідділів і відділів карного розшуку УОГП спільно вивчали організацію виїздів на місце події в містах і районах і вживали рішучих заходів до припинення неправильної практики у цій справі.[268]

Недоліки в роботі слідчих відділів мали місце і в наступні роки. У доповідній записці адміністративного відділу ЦК КПУ від 20 вересня 1967 р. на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицького вказувалося, що в роботі слідчих апаратів органів прокуратури і охорони громадського порядку були істотні недоліки. Обласні прокуратури і управління охорони громадського порядку, як і раніше, недостатньо приділяли уваги роботі слідчих апаратів із розкриття злочинів, зокрема минулих років, мало пред'являли вимогливості до них, глибоко не вникали в суть матеріалів кримінально-розшукових справ, унаслідок чого багато тяжких злочинів залишалися нерозкритими, а злочинці – непокараними. Через низький рівень оперативно-розшукової роботи органів міліції тривалий час залишалися нерозкритими багато умисних вбивств, розбійних нападів, згвалтувань, крадіжок соціалістичної власності та особистого майна громадян.

Найгірше розкривалися злочини в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській областях. У цілому в республіці кількість нерозкритих злочинів не зменшувалася, а навпаки, з року в рік збільшувалася. Так, якщо на 1 січня 1965 р. кількість нерозкритих злочинів становила 5070, то на 1 січня 1966 р. їх уже було 6192, на 1 січня 1967 р. – 7187, а на 1 січня 1968 р. – 7511. На 1 липня 1968 року кількість нерозкритих злочинів уже становила 8149.

Серед працівників слідчих відділів окремих областей (Сумської, Кіровоградської, Херсонської, Харківської) була ще досить низькою державна дисципліна. Вказівки, які надавали цим працівникам прокурори і УОГП щодо конкретних справ, не виконувалися, проте останні на це не реагували. Так, письмові вказівки УОГП Херсонської

[268] ГДА МВС. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 122.

області у справі про крадіжку матеріальних цінностей із магазину села Покровка Білозерського району не виконувалися протягом трьох років. [269] Тричі надавалися вказівки УОГП Сумської області Лебединському райвідділу міліції у справі про крадіжку матеріальних цінностей із магазину № 1, однак вони так і залишилися невиконаними.

Розслідування кримінальних справ часто затягувалося на тривалий час. Нерідко слідчі працівники при складанні планів оперативно-розшукових заходів і при перевірках окремих версій, що виникали при розслідуванні справ, діяли відокремлено від оперативних працівників органів міліції, допускали порушення встановлених законом строків розслідування справ. Так, у слідчих Полтавської області кількість справ, закінчених у строки, що перевищували два місяці, збільшилася в першому півріччі 1968 року порівняно з таким самим періодом 1967 року з 1,5 % до 3,1 %, Херсонської – з 1,8 % до 3 %, Сумської – з 1 % до 2,1 %, Одеської – з 2,3 % до 3,1 %.

Найчастіше такі порушення мали місце при розслідуванні справ про крадіжки державного і суспільного майна. Якщо за всіма категоріями кримінальних справ у строки більш ніж два місяці було закінчено 2 % справ, то за фактами крадіжок соціалістичної власності – 6 %. Слідчими органами охорони громадського порядку республіки в першому півріччі 1968 року понад строки, встановлені Кримінально-процесуальним кодексом УРСР, було розслідувано 507 кримінальних справ, зокрема в Дніпропетровській області – 37, Донецькій – 49, Луганській – 47, Одеській – 37, Харківській – 44, Херсонській – 32.

Слідчий Дніпровського району міста Херсона Сторін понад три місяці розслідував нескладну справу з обвинувачення Борисенка у підпалі особистого майна. Серйозні зауваження викликала робота слідчих апаратів щодо відшкодування збитків, заподіяних державі розкрадачами. У Дніпропетровській області слідчі забезпечили реальне відшкодування збитків у першому кварталі 1968 року лише на 20,1 %, а в другому – на 37,6 %, а в Луганській області – відповідно на 19,7 % і 47 %.[270]

Мали місце численні факти, коли працівники слідчого апарату і

[269] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 58. Арк. 127-129.

[270] Там само. Арк. 130.

дізнання несвоєчасно реагували на заяви та повідомлення громадян і організацій про вчинені злочини, безпідставно відмовляли в порушенні кримінальних справ, що дало змогу злочинцям скоювати нові тяжкі злочини. Так, до Ольшанського райвідділу міліції Кіровоградської області у квітні 1968 року надійшла заява від колгоспників про те, що комірник і завідувач гаража колгоспу імені Горького викрали з комори колгоспу 100 кг пшениці і продали її колгоспниці Янковій, а гроші розділили між собою. При перевірці цей факт підтвердився, проте кримінальної справи проти цих злодіїв ніхто не порушив.

Про низький рівень оперативно-розшукової роботи органів міліції свідчив і такий факт: у місті Кіровоград протягом довгого часу вчинялися крадіжки особистої власності громадян із квартир шляхом підбору ключів. У травні 1968 року були затримані та притягнені до кримінальної відповідальності Ситько, який вчинив 28 крадіжок, і Павленко – 10. Тільки цими злочинцями було вчинено 22 % усіх крадіжок особистої власності, зареєстрованих в області.

При розслідуванні кримінальних справ не завжди своєчасно з'ясовувалися такі обставини, що мали важливе значення для повного розкриття злочинів і виявлення всіх причин правопорушень, унаслідок чого частина справ поверталася на додаткове розслідування. Найбільше таких справ було повернуто слідчим Дніпропетровської, Львівської, Черкаської і Миколаївської областей. У багатьох органах охорони громадського порядку якість слідства з низки справ була ще низькою. Це призводило до того, що окремі громадяни необґрунтовано притягувалися до кримінальної відповідальності і безпідставно піддавалися арештам, у той час як деякі злочинці залишалися непокараними. У першому півріччі 1968 року збільшилася, порівняно з таким самим періодом попереднього року, кількість безпідставно порушених кримінальних справ: було припинено 3786 справ, або 16,6 % від їхньої загальної кількості; в 1967 році – 15,7 %.[271] У слідчих Чернівецької області і міста Києва припинялася майже кожна четверта справа, Харківської, Луганської, Житомирської областей – кожна п'ята, Львівської, Кримської, Донецької – кожна шоста справа.

В органах попереднього слідства не до кінця були викорінені порушення законності. У 1968 році мали місце 14 випадків незаконного

[271] Там само. Арк. 131.

арешту громадян, справи щодо яких були припинені, зокрема в Донецькій області – 3, Харківській – 2, Волинській, Київській, Миколаївській, Херсонській – по одному випадку. Так, слідчий при Ленінському райвідділі міліції міста Луганська Карпенко 28 січня 1968 року, не розібравшись в обставинах, необґрунтовано порушив кримінальну справу і безпідставно заарештував громадянина Раєнка, який незаконно утримувався під вартою протягом двох місяців. За грубе порушення законності Карпенка було звільнено з роботи.

Ці та інші недоліки в роботі слідчого апарату негативно позначалися на стані боротьби зі злочинністю в республіці. У першому півріччі 1968 року, порівняно з попереднім роком, кількість особливо небезпечних злочинів зросла на 11,4 %, а в областях: Волинській – на 43 %, Сумській – на 20 %, Луганській, Тернопільській, Черкаській – на 12 %. Зазначені недоліки в роботі слідчого апарату пояснювалися все ще недостатнім рівнем організаційного керівництва районними і міськими органами охорони громадського порядку з боку міністерства та його обласних апаратів. У своїй практичній діяльності вони не приділяли належної уваги і своєчасно не реагували на численні факти низької службової дисципліни і порушень законності, не завжди пред'являли високу вимогливість до підлеглих працівників щодо сумлінного виконання ними свого службового обов'язку.

З боку радянських органів не приділялося необхідної уваги і піклування до створення належних умов для роботи слідчих органів.[272] Окремі виконкоми обласних, міських і районних рад депутатів трудящих не виконували постанову ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 11 січня 1966 р. про поліпшення розміщення слідчих у службових приміщеннях, забезпечення слідчих службовими і квартирними телефонами. У Сумській області понад 100 таких працівників не були забезпечені житлом, службовими приміщеннями і телефонами. Аналогічна ситуація склалася в Харківській, Кіровоградській, Кримській та Херсонській областях.[273]

11 травня 1964 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко надіслав начальникам управлінь охорони громадського порядку виконкомів обласних рад депутатів трудящих, начальникам

[272] Там само. Арк. 132.

[273] Там само. Арк. 133.

дорожніх та водних відділів міліції, начальникам управлінь міліції виконкомів міських рад депутатів трудящих, начальникам відділів та відділень міліції міськрайвиконкомів рад депутатів трудящих, начальникам лінійних відділів і відділень міліції МОГП Української РСР вказівку щодо посилення заходів боротьби з наркоманією.

У ній акцентувалося, що останнім часом у республіці помітно збільшилася кількість осіб, особливо серед молоді, які вживали наркотичні речовини. Працівники міліції недооцінювали небезпеки цього явища і не вживали рішучих заходів для боротьби з цим злом. Апарати ВБРСВ слабко вели боротьбу зі спекуляцією наркотичними речовинами, не виявляли канали, якими злочинці купують наркотики, дуже мало уваги приділяли проведенню профілактичних заходів щодо недопущення зловживань із боку працівників лікувальних закладів під час відпуску наркотичних речовин. Працівники карного розшуку, незважаючи на велику кількість крадіжок із аптек, лікарень та інших лікувальних закладів, погано організовували роботу щодо запобігання таким випадкам та їх своєчасного розкриття. Як вказувалося в документі, станом на початок травня 1964 р. не були розкриті вчинені у 1963–1964 роках крадіжки наркотичних речовин із аптек села Олинана Звенигородського району та міста Городище Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, з Калинівської районної аптеки Вінницької області, з лікарні імені Павлова міста Києва та ін. При встановленні осіб, які скоїли крадіжки з лікувальних закладів, не завжди з'ясовувалося, для кого і з якою метою вони викрадали наркотичні речовини, а також причини, що сприяли вчиненню таких крадіжок. Органи міліції не ставили перед обласними відділами охорони здоров'я та обласними аптечними управліннями питання щодо покращення охорони аптек, складів та інших місць, де зберігалися наркотики, про обладнання цих об'єктів надійними сейфами, запорами та попереджувальною сигналізацією. Не вносилися пропозиції щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню зловживань медпрацівниками під час відпуску наркотичних речовин. В органах міліції не вели облік наркоманів, раніше судимих за крадіжки та спекуляцію наркотичними речовинами, підробку рецептів із метою придбання наркотиків, а також осіб, які вживали наркотики та схильних до вчинення таких злочинів. З боку адміністрації місць позбавлення волі вживалося

недостатньо заходів щодо недопущення пронесення наркотичних речовин на території колоній, слабко здійснювався контроль за роботою та поведінкою вільнонайманого складу, який нерідко займався поширенням наркотиків серед ув'язнених.

Про серйозність ситуації свідчило те, що у квітні 1964 року Комітет партійно-державного контролю ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР розглянув питання «про результати перевірки стану профілактики та лікування захворювань на наркоманію в Одеській, Донецькій та Дніпропетровській областях» та прийняв спеціальну постанову, в якій наголосив на серйозних недоліках у діяльності органів охорони громадського порядку щодо боротьби з наркоманією.

Міністр охорони громадського порядку І. Головченко вимагав рішуче посилити боротьбу зі спекуляцією наркотичними речовинами, крадіжками їх із аптек, лікарень та інших лікувальних закладів, активно використовуючи у цій справі агентуру, довірених осіб та інші можливості органів міліції та допомоги громадськості. Приписувалося створити в органах міліції картотеки допоміжного оперативного обліку на осіб, підозрюваних і раніше засуджених за спекуляцію, збут та крадіжки наркотичних речовин, а також на хворих на хронічну наркоманію. [274]

Як засвідчило проведене нами дослідження, дуже рідко, але трапляються історичні документи щодо діяльності міліції, де розглядаються стан та заходи з поліпшення протидії наркоманії. Це дозволяє констатувати, що окреслена проблема актуалізувалася вже в 1960-і роки, а не пізніше, як вважається у суспільній думці, тому і були намічені деякі заходи щодо покращення роботи у цьому напрямі.

За повідомленнями обласних управлінь охорони громадського порядку, у 1964 р. почастішали випадки крадіжок та розкрадань зброї з приміщень середніх шкіл Української РСР. Лише за 11 місяців

[274] Вказівка міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка начальникам управлінь охорони громадського порядку виконкомів обласних рад депутатів трудящих, начальникам дорожних та водних відділів міліції, начальникам управлінь міліції виконкомів міських рад депутатів трудящих, начальникам відділів та відділень міліції міськрайвиконкомів рад депутатів трудящих, начальникам лінійних відділів і відділень міліції МОГП Української РСР щодо посилення заходів боротьби з наркоманією11 травня 1964 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 427-428.

вказаного року з навчальних закладів Міністерства освіти було викрадено 64 стволи малокаліберної зброї. Найбільш неблагополучним було становище зі збереженням зброї у середніх школах Донецької, Луганської, Запорізької, Кримської, Сумської та Дніпропетровської областей. У м. Дружба Середино-Будського району Сумської області шляхом пролому стіни у коморі середньої школи № 1 було вкрадено шість малокаліберних гвинтівок. Розслідуванням було встановлено, що крадіжку зброї вчинили учні цієї школи Сербін Валерій, 15 років, Остапенко Микола, 16 років і Пархоменко Сергій, 15 років. Підлітків затримали, гвинтівки у них вилучили. Учні середньої школи у селищі Будівельник Старобільського району Луганської області вкрали з приміщення школи дві гвинтівки, троє учнів 8 класу школи № 134 м. Донецька – чотири гвинтівки, двоє учнів школи № 2 міста Ананьїв Одеської області вкрали з комори школи дев'ять стволів зброї.[275]

Це було пов'язане з тим, що керівники навчальних закладів після скасування занять із військової (допризовної) підготовки у школах різко послабили увагу питанням забезпечення умов для надійного зберігання зброї. У багатьох школах малокаліберні гвинтівки та пістолети з обладнаних кабінетів військової підготовки були перенесені до канцелярій, спортивних залів, навчальних класів і постійно перебували в полі зору дітей. Учні старших класів через цікавість, бажання постріляти, а нерідко і з іншими цілями викрадали зброю, використовуючи її для безцільної стрілянини, що призводило до нещасних випадків.

У зв'язку з цим Міністерство охорони громадського порядку УРСР за підписом заступника міністра І. Д. Бондаренка 6 січня 1965 р. надіслало міністру освіти УРСР А. Г. Бондар[276] лист із грифом «таємно» «Про факти розкрадання зброї з середніх шкіл республіки». У ньому, зокрема, пропонувалося: «За погодженням з місцевими органами

[275] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 273.

[276] **Бондар** Алла Григорівна (1921–1981). Радянський вчений-хімік, державний діяч. Учасниця Другої світової війни. Закінчила Київський політехнічний інститут у 1947 р. і там працювала доцентом. У 1958–1962 рр. – заступник міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. 1962–1967 рр. – міністр освіти УРСР. Засновниця кафедри кібернетики хіміко-технологічних процесів хіміко-технологічного факультету НТУУ «КПІ». Депутат Верховної Ради УРСР 6-го скликання.

міліції всю зброю, яка перебуває у школах, зосередити у спеціально виділених кімнатах (коморах), відповідно обладнати їх та по можливості забезпечити охороною. Максимально обмежити коло осіб, які мають право доступу до зброї. Малокаліберні гвинтівки та пістолети видавати лише для проведення тренувальних стрільб та змагань під відповідальність викладачів, які добре знають порядок користування зброєю. На період літніх шкільних канікул зброю передавати на зберігання до райвійськкоматів чи інших підприємств, що мають надійні сховища та охорону. Вимагати від керівників навчальних закладів посилення контролю з їхнього боку за станом зберігання, обліку та використання малокаліберної зброї у школах».[277]

Досить цікавий, багато в чому типовий матеріал для аналізу криміногенної ситуації в містах республіки, дають дані стосовно Львова за 1965 р. Тоді на території міста не було допущено жодного умисного вбивства, а два замахи на вбивство було розкрито у день їх скоєння. Знизилися показники щодо таких злочинів, як крадіжки з державних об'єктів – на 30%, зокрема з магазинів, складів та баз – на 37 %. Зменшилася злочинність і серед неповнолітніх – на 8,4 %. За перше півріччя 1965 р. у місті Львів був зареєстрований 531 кримінальний злочин, розкрито – 512, зокрема особливо небезпечних злочинів було зареєстровано 328, розкрито – 311. Розкриття кримінальних злочинів становило: загальне – 96,4 %, зокрема особливо небезпечних – 94,8 %.[278]

Управління міліції міста Львова розкрило у Ленінському РВМ серйозні недоліки в агентурно-оперативній роботі. На 01 січня 1965 року у цьому РВМ агентурний апарат становив 82 особи, після ретельного вивчення особистих і робочих справ агентів, і навіть після здійснення з кожним із них зустрічей, 21 особу з агентурної мережі було виключено як «баласт, по непрацездатності», за віком тощо, бо метою агентурної розробки в цей час стала молодь. Спрямованої туди групою працівників апарату (разом із оперативними співробітниками цього РВМ) було здійснено вербування 11 агентів. І ця робота продовжувалась.[279]

Водночас мали місце й суттєві недоліки. Було допущено

[277] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 273–274.
[278] ГДА МВС України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 133.
[279] Там само. Арк. 134.

зростання загальної злочинності на 91 випадок, або на 20,7 %, зокрема особливо небезпечних злочинів – на 16 випадків, або на 5,1 %. Таке зростання злочинності відбулося переважно за рахунок таких злочинів, як: тяжкі тілесні ушкодження – на 8 випадків, чи в 1,7 раза; згвалтування – на 5 випадків, або на 55,5 %; крадіжок особистої власності – на 88 випадків, чи на 86,5 %, зокрема з квартир – на 12 випадків, чи на 46 %; шахрайства – на 21 випадок, чи в 1,9 раза; хуліганств – на 28 випадків, чи на 42,4 %.[280]

Зростання кишенькових крадіжок і хуліганських проявів пояснювалося лише посиленням роботи органів міліції з боротьби із зазначеними злочинами, а зростання квартирних крадіжок – слабкістю агентурного апарату карного розшуку, внаслідок чого неможливо було вчасно запобігти скоєним крадіжкам.

За перше півріччя 1965 р. за вчинені злочини було притягнено до кримінальної відповідальності 320 осіб, зокрема: раніше засуджених – 105, або 32,8 % від загальної кількості притягнених; молоді віком до 25 років – 174, або 54,3 %, у тому числі неповнолітніх – 64, чи 20 %. Злочини вчинили: раніше засуджені – 158 злочинів, або 30,8 % від загальної кількості розкритих; лише неповнолітні – 68, чи 12,3 %, а якщо враховувати їхню участь у злочинах разом із дорослими, то відсоток становив 19,1 %; особи, які перебували у стані сп'яніння, – 139, або 27,1 %. На вулицях та в інших громадських місцях вчинено 153 злочини, або 29,8 % від загальної кількості розкритих.[281]

Із метою недопущення подібних недоліків та покращення якості агентурно-оперативної роботи щодо запобігання та розкриття кримінальних злочинів міліцією Львова здійснювалися такі заходи:

– переглядався агентурний апарат із метою заміни його більш працездатним;

– переглядалися оперативні обліки для більш повного взяття на облік кримінально-злочинних елементів, і особливо раніше судимих осіб, та якнайшвидшого вивчення їхнього способу життя, повсякденного спостереження за їхньою поведінкою за допомогою дільничних уповноважених та агентури;

– для покращення боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх

[280] Там само. Арк. 135.

[281] Там само. Арк. 136.

було створено групу при ВКР УМ міста Львова, яка склала план заходів із залученням до цієї роботи широкого загалу;

– на раніше судимих осіб було створено при ВКР УМ міста Львова картотеку допоміжного обліку, що давало можливість більш конкретної їх розробки та спостереження за їхньою поведінкою;

– було активізовано боротьбу з притоноутриманням, проституцією та наркоманією, розроблено заходи з цього питання;

– для більш ретельного відпрацювання затриманих за вчинені злочини осіб із камери попереднього ув'язнення УМ міста Львова було спеціально виділено оперпрацівника. Його завдання полягало у виявленні зв'язків затриманих на волі з подальшою їхньою розробкою, а також в установленні за допомогою затриманих осіб, які залишилися на волі, але вчиняють злочини, та розкритті злочинів;

– спільно з керівництвом відділу служби управління міліції було переглянуто роботу зовнішньої служби, особливо у вечірній та нічний час;

– із метою недопущення викрадень мотоциклів та автотранспорту спільно з ДАІ УМ міста Львова було розроблено низку практичних заходів із цього питання;

– було активізовано роботу щодо розкриття злочинів минулих років, а також розшуку злочинців та дезертирів Радянської армії.[282]

Слід зазначити, що ці заходи, намічені керівництвом міліції міста Львова, були достатньо продуманими, конкретними та такими, що охоплювали різні напрями протидії злочинності.

У зв'язку з тим, що рівень крадіжок із державних та громадських об'єктів залишався достатньо високим, 9 квітня 1966 р. МОГП УРСР спрямувало місцевим органам міліції вказівку «Про заходи щодо попередження та розкриття крадіжок». У ній, зокрема, зауважувалося, що згідно з проведеними перевірками органи міліції республіки в 1965 році стали дещо активніше проводити заходи щодо запобігання та розкриття крадіжок із державних та громадських об'єктів, внаслідок чого їхня кількість порівняно з 1964 роком скоротилася на 13,8 %, а крадіжки з баз, складів, скринь і магазинів зменшилися на 15,2 %. Значне зниження крадіжок державної та громадської власності відзначалося у Волинській області – на 64,4 %, Закарпатській – на 62,2 %,

[282] ГДА МВС України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 137–140.

Херсонській – на 55,2 %, Дніпропетровській – на 47,1 %, Кіровоградській – на 35 %, Одеській – на 34,3 %, Донецькій – на 10,8 %, на Південній залізниці – на 63,6 %, на Одесько-Кишинівській – більш ніж удвічі. Зниження кількості крадіжок державної та громадської власності у цих та деяких інших областях та залізницях стало можливим унаслідок того, що працівники органів міліції разом із іншими службами правильно проводили запобіжно-профілактичні заходи, швидко реагували на сигнали про підготовлювані та вчинені крадіжки та організовували їх розкриття «за гарячими слідами», що давало можливість своєчасно затримувати злочинців та запобігати вчиненню ними нових крадіжок.

МОГП вказувало на необхідність активно використовувати у роботі щодо запобігання та розкриття крадіжок державної та громадської власності можливості агентури. З цією метою звернути її увагу на виявлення осіб, особливо з-поміж раніше судимих за вчинення крадіжок, схильних до цих злочинів, місць, де збиралися злодійські елементи збувачів краденого. Приписувалося активно розробляти таких осіб із метою викриття їх у вчинених злочинах, ширше використовувати в боротьбі з крадіжками засоби криміналістики, зокрема «хімічні пастки». [283] Крім того, вимагалося забезпечити процесуальне оформлення начальниками органів міліції та карного розшуку встановлення «хімічних пасток» на кожному об'єкті, фіксацію у протоколах огляду місця події факти пошкодження «хімічних пасток» злочинцями, допиту потерпілих або свідків із-поміж працівників об'єкта, де була встановлена «пастка», інформації про обставини встановлення та пошкодження, а також долучення до справ акта застосування хімічної речовини та зразка використаної речовини, призначення судово-хімічної експертизи. Наказувалося припинити практику необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ за

[283] Споряджені (оброблені) спеціальними хімічними речовинами (далі – СХВ) (фарбуючими, люмінесцентними або запаховими) пристрої, закамуфльовані під різні предмети, або потай встановлені всередині об'єкта охорони, або поряд із ним для перенесення СХВ на тіло та одяг особи, яка вчинила несанкціоноване проникнення. Хімпастка є пасивним засобом охорони. При спробі несанкціоновано проникнути на об'єкт охорони або взяти споряджений предмет відбувається спрацьовування пристрою на тіло, одяг порушника рясно забарвлюється СХВ. Одночасно можливі варіанти з подачею звукового та/або димового сигналу.

заявами громадян та організацій про вчинені злочини. Недбайливих працівників міліції, які не вжили вчасно заходів щодо розшуку злочинців «за гарячими слідами», вимагалося суворо карати.[284]

В архівних документах різних років знаходимо низку наказів міністра охорони громадського порядку або його заступників про заохочення тих працівників міліції, які відзначилися при затриманні злочинців. Так, 8 січня 1965 р. було видано наказ міністра І. Головченка про заохочення міліціонера лінійного пункту міліції станції Червоне Придніпровської залізниці сержанта міліції К. Т. Парфенюка. У наказі відзначалося, що внаслідок сміливих та рішучих дій міліціонер лінійного пункту Червоне Парфенюк за допомогою громадськості затримав і обеззброїв чотирьох небезпечних злочинців. За рішучі дії та виявлену винахідливість при затриманні небезпечних злочинців його було нагороджено іменним наручним годинником.[285]

Важливим напрямом діяльності правоохоронних органів республіки, зокрема міліції, була боротьба з розкраданнями та крадіжками нового врожаю. Про основні напрями діяльності міліції у цій сфері влітку 1963 р. свідчить інформаційний лист Слідчого управління МОГП УРСР «Про приклади успішної взаємодії органів дізнання і попереднього слідства з виявлення і викриття розкрадачів сільськогосподарської продукції» від 20 серпня 1963 р., адресований начальникам слідчих відділів УОГП областей і при управліннях міліції міст, начальникам слідвідділів при дорожніх і водних відділах міліції.

У цьому листі, серед іншого, підкреслювалося, що успішному розслідуванню та розкриттю злочинів, пов'язаних із розкраданням нового врожаю, сприяє контакт у діяльності органів дізнання та попереднього слідства.

Як приклад правильно організованої роботи з початку збиральної кампанії в листі наводився досвід працівників слідчих відділень при Барському РВМ (старший слідчий лейтенант міліції Суботін), Калинівському РВМ (начальник слідвідділення капітан міліції Павленко) та Жмеринському РВМ (начальник слідвідділення капітан

[284] Вказівка МОГП УРСР про заходи щодо попередження та розкриття крадіжок 9 квітня 1966 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 406.

[285] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 3.

міліції Колесов). Так, старший слідчий слідчого відділення при Барському РВМ Суботін порушену 20 липня 1963 р. справу за ст. 84 КПК УРСР за звинуваченням громадянина Чорного на основі реалізації оперативних даних закінчив розслідуванням у 4-денний термін. У ході розслідування було встановлено, що Чорний, працюючи помічником комбайнера у колгоспі «Україна» села Конишев, здійснював систематичні розкрадання гороху. Він завіз його собі додому в кількості 274 кг. Цей горох під час обшуку було виявлено та вилучено. 21 липня 1963 року злочинні дії Чорного було обговорено на загальних зборах колгоспників, які одноголосно вирішили просити органи слідства передати його до суду як злісного розкрадача народного добра. З інформацією на зборах виступив старший слідчий Суботін. Після зборів Чорний був взятий під варту, і 23 липня 1963 року закінчена справа була направлена прокурору. Народний суд засудив Чорного до 3 років позбавлення волі.

Начальник слідчого відділення при Жмеринському РВМ Колесов спільно з працівниками ВБРСВ у липні 1963 року викрив групу розкрадачів зерна в Браїлівському відділенні радгоспу. Розслідуванням було встановлено, що комбайнер радгоспу громадянин Ісаков, як старший агрегату, діючи спільно із соломокопнильником Риндиком, трактористом Марчуком, причіпником Валіцьким, їздовим тракторного парку Драцевським, сторожем полів Забаштанським та сторожем комбайна Чорним, 18 липня 1963 р. скоїв розкрадання пшениці з бункера комбайна вагою 233 кг, з яких мішок вагою 63 кг сховав у копицю, а 170 кг пшениці намагався доставити до села Браїлів з метою продажу, але був затриманий разом зі спільниками на місці злочину. Завдяки обшуку у вищевказаних осіб було виявлено та вилучено 1046 кг зерна. Усі розкрадачі були ув'язнені, а основні слідчі дії, незважаючи на значний обсяг роботи, були закінчені протягом 10 днів.

З початку збирання врожаю і до 1 серпня 1963 р. органами міліції та слідчими працівниками УОГП Вінницької області було порушено 84 кримінальні справи на розкрадачів зернопродуктів, за якими було притягнуто до кримінальної відповідальності 36 обвинувачених. У злочинців було вилучено та повернуто державі 9560 кг зерна.

Відзначалася і значна профілактична робота щодо запобігання

розкраданню врожаю 1963 року, що проводилася працівниками слідвідділення при Зміївському РВМ. У ході розслідування обов'язково з'ясовувалися причини та умови, які сприяли злочинам, про що повідомляли керівників колгоспів, радгоспів і секретарів партійних організацій. Їм надсилалися відповідні подання. Так, у колгоспі імені Мічуріна цього району було найбільше випадків розкрадання зерна. У зв'язку з цим із ініціативи слідчого Меньшакова було проведено бесіду з активом цього колгоспу, правлінню зауважено на слабкій виховній роботі серед колгоспників, недостатньому контролі за збереженням нового врожаю, бездіяльності товариського суду.[286]

Якою була ситуація у цій сфері влітку і восени 1965 р., свідчать дві доповідні записки про стан боротьби з розкраданням врожаю 1965 року в республіці від 11 серпня та 20 жовтня 1965 р., направлені Першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, яку підписали в.о. прокурора УРСР К. Згурська, міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко, Голова Верховного Суду УРСР В. Зайчук (у першому випадку) та, відповідно, Ф. Глух, І. Головченко, В. Зайчук (у другому випадку). Те, що такий матеріал надсилався першому керівникові республіки і за підписами очільників правоохоронних та судових органів держави, свідчить про те значення, що надавалося цьому питанню. Адже воно було пов'язане з однією з найважливіших соціальних проблем – забезпечення населення продовольством.

Це підкреслювалося і в доповідних записках. Там, зокрема, вказувалося: «Надаючи важливого значення питанням охорони і збереження сільськогосподарської продукції нового врожаю, органи прокуратури, охорони громадського порядку і суди республіки проводять свою роботу у тісному контакті з радянськими та іншими державними організаціями і широкими верствами громадськості в напрямі посилення боротьби з розкраданням, втратами та псуванням зерна, кормів, овочів тощо».[287]

Керівники правоохоронних органів повідомляли, що основна увага в роботі їхніх підлеглих спрямовується на профілактичні заходи із запобігання розкраданням та усунення причин і умов, що сприяють їх скоєнню. З метою покращення діяльності адміністративних органів в

[286] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13–16.
[287] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 66.

областях і районах республіки були проведені міжвідомчі наради працівників прокуратури, міліції та судів з питань організації боротьби з розкраданнями врожаю та залучення до роботи широкої громадськості.

У Донецькій, Сумській, Кіровоградській, Полтавській та деяких інших областях республіки були створені районні штаби з охорони врожаю, які координували і спрямовували діяльність місцевих органів і громадськості щодо боротьби зі втратами, розкраданням врожаю. Для перевірки стану роботи і надання практичної допомоги в організації боротьби з розкраданням нового врожаю в райони і села виїжджали бригади працівників облпрокуратур, УОГП і облсудів.

Працівники Прокуратури республіки, Міністерства охорони громадського порядку і Верховного Суду УРСР протягом червня-липня 1965 р. виїжджали до Полтавської, Кримської, Херсонської, Кіровоградської, Одеської, Хмельницької, Харківської, Луганської та інших областей. У документі відзначалося, що порівняно з 1964 роком випадки крадіжок і кількість розкраденої сільськогосподарської продукції значно зменшились.

Якщо станом на 1 серпня 1964 р. в республіці було виявлено 987 випадків крадіжок і у розкрадачів було вилучено 176,5 т сільськогосподарської продукції, в тому числі 88,5 т зерна, 35 т кормів, 13 т овочів, то в 1965 році з початку жнив було виявлено 446 випадків, а у крадіїв було вилучено 109,5 т сільськогосподарської продукції, в тому числі 47,3 т зерна, 60,8 т кормів і 1,5 т овочів.[288]

Перевірками, що проводилися в цей час, було встановлено, що в низці колгоспів, радгоспів, підсобних господарств трапляються випадки крадіжок, розбазарювання і знищення зерна, кормів та інших продуктів. Найбільшу кількість крадіжок було допущено в Донецькій області – 99 випадків, Миколаївській – 89, Хмельницькій – 53, Кримській – 30, Одеській, Херсонській – по 23 випадки, Харківській – 18.

За виявленими влітку 1965 р. фактами розкрадань врожаю було порушено 173 кримінальні справи стосовно 242 осіб. Серед притягнутих до кримінальної відповідальності – 125 рядових колгоспників та робітників радгоспів: 92 шофери та їздові; 45 механізаторів, 4 сторожі, комірники та завідуючі токами та 37 осіб, які

[288] Там само. Арк. 67.

не мали стосунку до сільськогосподарського виробництва.

Водночас щодо 216 осіб, які вперше скоїли дрібні крадіжки врожаю і усвідомили свою вину, матеріали були передані на розгляд громадськості. Зокрема, у Донецькій області таких було 60, Хмельницькій – 49, Черкаській –18, Полтавській – 28, Кримській – 13, Запорізькій – 11.[289]

Вивчення справ та аналіз контингенту притягнутих до кримінальної відповідальності осіб свідчили, що в переважній більшості крадіжки скоювали у невеликих розмірах окремі колгоспники і робітники радгоспів, які під час жнив мали безпосередній доступ до врожаю.

Однак подекуди допускалися групові організовані розкрадання врожаю у значних розмірах. Так, комбайнери радгоспу «Більшовик» Червоногвардійського району Кримської області М. Левенець (секретар парторганізації відділення), Д. Гарбуз (член КПРС) та шофер цього радгоспу В. Черкасов 25 липня 1965 року за домовленістю між собою вкрали з бункерів комбайнів пшеницю вагою 1800 кг, яку завезли на млин радгоспу і здали її без документів завідувачу млина Н. Родіонову (член КПРС). Вкрадене зерно було повернено в радгосп, а злочинців притягнули до кримінальної відповідальності.

У Черкаській області комбайнер колгоспу імені Калініна Корсунь-Шевченківського району А. Скриптенко (член КПРС) за домовленістю з техніком-лісоводом І. Мамаєм та лісником Корсунь-Шевченківського лісництва А. Хиренком у ніч на 21 липня 1965 р. з бункера комбайна, на якому працював Скриптенко, вкрали 806 кг гороху, який завезли в будинок лісника Хиренка. Вжитими заходами вкрадене зерно було вилучено і повернено в комору колгоспу, а злочинців заарештовано та віддано до суду.

У цій області шофер Катеринопільського відділення «Сільгосптехніки» В. Шуляк, працюючи на вивезенні зерна в колгоспі імені Леніна Звенигородського району, 24 липня 1965 р. вкрав 2790 кг пшениці, але був затриманий працівниками органів міліції. Вкрадене зерно повернули колгоспу, а Шуляка було заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності.

26 липня 1965 року шофер Томашпільської автобази Вінницької

[289] Там само. Арк. 68.

області П. Ситник, користуючись відсутністю належного контролю за роботою транспорту з вивезення зерна від комбайнів на тік колгоспу села Томашпіль, поцупив 900 кг пшениці. Вкрадене зерно було вилучено та повернено колгоспу, а Ситника притягнуто до кримінальної відповідальності.[290]

Керівники правоохоронних органів наголошували, що серйозну тривогу у них викликає та обставина, що розкраданням нового врожаю подекуди навіть займаються окремі особи, яким доручено охорону цього врожаю. Так, в Одеській області вагар колгоспу «Приморський» Татарбунарського району В. Хуторенко, домовившись із їздовими колгоспу В. Єременком і А. Мунтяном, 28 липня 1965 р. вкрав із току колгоспу 476 кг пшениці, яку вони завезли на млин. Розкрадачів було притягнуто до кримінальної відповідальності, а вкрадене зерно повернули господарству.

Вагар Котюжанського хлібоприймального пункту Барського району Вінницької області С. Гупалюк за домовленістю з шофером Обухівського зернорадгоспу В. Мізерним та вантажником В. Гузовоцем 27 липня 1965 р. вкрав із хлібоприймального пункту 750 кг пшениці. За скоєний злочин Гупалюка було заарештовано.

Бригадир колгоспу «Дружба народів» Краснопільського району Сумської області І. Піддубний разом із обліковцем тракторної бригади А. Волковим 23 липня 1965 р. вкрали з колгоспного току 125 кг пшениці. Розкрадачі були затримані працівниками міліції на місці злочину. За це їх засудили.

За період жнив у розкрадачів нового врожаю було вилучено 3 мотоцикли та 4 велосипеди, на яких злочинці перевозили викрадену продукцію.[291]

Головні правоохоронці республіки намагалися виокремити причини розкрадань та крадіжок нового врожаю. Вони вважали, що однією з головних причин, яка сприяла розкраданню нового урожаю, було те, що в низці господарств республіки ще не приділялося належної уваги правильному добору осіб на матеріально-відповідальні посади, обліку сільськогосподарської продукції та оформленню документів на її транспортування. У низці колгоспів та радгоспів зерно

[290] Там само. Арк. 69.

[291] Там само. Арк. 70.

на полі залишалося на ніч без охорони, при відправці на токи та хлібоприймальні пункти не зважувалося або направлялося без оформлення документів, що створювало сприятливі умови для розкрадання.[292]

Отже, причини розкрадань та крадіжок нового врожаю керівники правоохоронних органів вбачали лише в організаційних проблемах, навіть не згадуючи (фактично ігноруючи) соціальні. До останніх можна віднести і низький рівень життя, і недостатнє матеріальне забезпечення, і прагнення його покращити, хай навіть злочинним шляхом, і низький рівень загальної культури, зокрема правової, і ставлення до колгоспно-радгоспної власності, котре можна висловити поширеним тоді виразом «все навколо колгоспне – все навколо моє», який, до речі, любив повторювати зять одного з тодішніх очільників держави – Голови Президії Верховної Ради СРСР М. Підгорного Г. Наумов – багаторічний ректор Харківського сільськогосподарського інституту, з яким досить тривалий час довелося працювати одному з авторів цих рядків. Сюди можна також додати генетичну пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр. та голод 1946–1947 рр., які пережили представники цих поколінь і які ще працювали у 1965 р. Звичайно, замовчування таких причин із боку керівників правоохоронних органів не було випадковим. Можливо, вони навіть і зробили це ненавмисно, хоча теж були свідками тих подій, про які згадувалося вище. У ті часи вони й не могли написати інакше з огляду на ідеологію та менталітет, сформований радянським вихованням та способом життя.

У доповідній записці наводились і інші, досить численні приклади розкрадань нового врожаю. Так, 30 липня 1965 р. шофер Тетіївського автопарку Білоцерківського району Київської області А. Корнієнко та вантажник колгоспу «Здобутки Жовтня» (прізвище чомусь не вказане), користуючись тим, що оформлення документів на відвантаження зерна від комбайна на тік проводиться в кінці дня, викрали 254 кг пшениці, які заховали в лісосмузі, а потім перевезли до матері водія Корнієнка. Викрадена пшениця була вилучена та повернута колгоспу, а розкрадачі притягнені до відповідальності.

Робітники радгоспу «Білокрівський» Амвросіївського району Донецької області Єрмаков і Сімокін, домовившись із комбайнером

[292] Там само.

цього радгоспу Ткаченком, займалися розкраданням зерна. Ткаченко, користуючись безконтрольністю з боку дирекції та відсутністю охорони, після закінчення роботи залишав в бункері комбайна зерно, про що сповіщав Єрмакова і Сімокіна. Останні разом зі своїми дружинами викрадали зерно і ділилися з Ткаченком. Проведеним обшуком на квартирах цих розкрадачів було вилучено 557 кг ячменю, що був викрадений ними. Ткаченко, Сімокін, Єрмаков та інші були притягнені до кримінальної відповідальності.[293]

23 липня 1965 р. на квартирі продавця магазину колгоспу «Дружба народів» Новоазовського району цієї області Макарової (член КПРС) було вилучено 300 кг пшениці нового врожаю. Розслідуванням встановлено, що водії цього колгоспу Є. Загорулько і В. Макаров під час перевезення зерна від комбайна на тік колгоспу вкрали 600 кг і продали його Макаровій за 49 руб., а одержані гроші поділили. Розкрадачів було притягнуто до кримінальної відповідальності.

На полі колгоспу імені Тельмана Старобешівського району згаданої області (голова колгоспу Гальків) в ніч на 16 липня 1965 р. без охорони було залишено 2 комбайни, в бункерах яких знаходився ячмінь. Скориставшись цим, працівник відділу комунального господарства Старобешівського району Охмуш вкрав із бункерів комбайнів 464 кг ячменю. Охмуш був притягнений до кримінальної відповідальності і народним судом за цей злочин засуджений до 4 років позбавлення волі.

Подібні випадки траплялися в деяких колгоспах Одеської, Миколаївської, Черкаської, Херсонської та інших областей. Більшість цих справ була розглянута на виїзних сесіях судів за місцем учинення розкрадань. Про стан боротьби з розкраданням продуктів нового урожаю, причини і умови, що сприяють цим злочинам, прокурори областей, начальники обласних управлінь охорони громадського порядку і голови облсудів інформували в доповідних записках. За усіма зазначеними випадками з боку працівників адміністративних органів вживалися заходи щодо усунення виявлених недоліків.

Станом на 1 серпня 1965 року судами республіки було розглянуто 25 кримінальних справ щодо 29 розкрадачів нового врожаю. Заходи з попередження та викриття фактів розкрадання та розбазарювання

[293] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 71. 66-73.

нового врожаю продовжувалися і надалі, про що інформувалося в другій доповідній записці очільників правоохоронних органів республіки П. Шелесту від 20 жовтня 1965 р., що вже згадувалася вище.

У доповідній, окрім іншого, повідомлялося, що протягом вересня 1965 р. адміністративні органи республіки продовжували роботу щодо боротьби з розкраданнями продукції нового врожаю. В областях республіки було здійснено низку організаційних заходів, спрямованих на повне збереження від розкрадань і втрат як зернових, так і пізніх культур – картоплі, кукурудзи, цукрових буряків. Зокрема, проведені міжвідомчі наради працівників адміністративних органів, виїзди працівників прокуратури, міліції та облсудів у райони для організації цієї роботи і надання практичної допомоги на місцях. Активніше стали діяти спеціальні оперативні групи працівників міліції, члени груп сприяння партійно-державному контролю, народні дружинники, сільгосппартактив із викриття розкрадань і крадіжок нового врожаю на полях, токах, хлібоприймальних пунктах, залізничних станціях. Отже, перед адміністративними органами ставилося завдання щодо *повного* збереження від розкрадань і втрат нового урожаю, що було бажаною, але нереальною метою.

У цей період широко практикувалися виступи працівників прокуратури і міліції на товариських судах і загальних зборах колгоспників щодо розгляду матеріалів стосовно дрібних крадіїв сільськогосподарської продукції, що вважалося, за радянською традицією, дієвим способом профілактичної роботи. Адміністративними органами при проведенні перевірок у радгоспах і колгоспах, на хлібоприймальних пунктах, при транспортуванні продукції було виявлено низку порушень в охороні нового врожаю і вжито заходів до негайного усунення причин і умов, що сприяли цьому. До участі в судах щодо розгляду кримінальних справ за фактами розкрадань, крадіжок, розбазарювання врожаю також залучалася громадськість.

Станом на 10 жовтня 1965 року в республіці з початку жнив було виявлено 2200 випадків розкрадань і крадіжок зерна, картоплі, кукурудзи, цукрових буряків та інших продуктів нового урожаю, зокрема: у Львівській області – 250 випадків, Донецькій – 247, Луганській – 195, Хмельницькій – 132, Миколаївській – 122, Полтавській – 91,

Тернопільській – 89, Одеській – 86, Вінницькій – 80. За цей самий період 1964 року в республіці було зареєстровано 3555 випадків розкрадань та крадіжок урожаю, а 1963 р. – 4337 фактів. Як бачимо, у багатьох областях кількість випадків розкрадань була досить значною, але найбільше – в Донецькій та Львівській. А загалом у республіці чітко прослідковувалася тенденція до зростання випадків розкрадань.

У розкрадачів було вилучено та повернено в колгоспи, радгоспи та в інші господарства 606 т продукції нового урожаю, зокрема 397,8 т зерна, що було менше, ніж у минулому році.

Слідчими органами республіки за виявленими у 1965 році фактами розкрадань врожаю було порушено 930 кримінальних справ щодо 1864 осіб. Крім того, матеріали на 1958 осіб, які вчинили розкрадання та крадіжки врожаю у незначних розмірах, передали на розгляд громадськості.

Поміж притягнених до кримінальної відповідальності налічувалося 585 рядових колгоспників, робітників радгоспів та підсобних господарств, 300 водіїв автомобілів та їздових, 247 механізаторів, 80 сторожів, комірників, вагарів і завідуючих токами, 16 бригадирів, 16 членів правлінь сільгоспартілей і адміністрацій радгоспів, а також 120 осіб, які не мали стосунку до сільськогосподарського виробництва.[294] Наведені цифри свідчать, що серед притягнених до кримінальної відповідальності найбільше було рядових працівників, водіїв та механізаторів. А ось керівників середньої ланки колгоспів і радгоспів – набагато менше, хоча, можливо, вони менше «проколювалися» або ж їх не притягали до відповідальності.

Отже, матеріали справ та вивчення контингенту осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, свідчили, що в переважній більшості крадіжки та розкрадання врожаю вчинялися окремими колгоспниками і робітниками радгоспів у невеликих розмірах. Проте в низці колгоспів, радгоспів, хлібоприймальних пунктів та інших господарств були виявлені також групові розкрадання у значних розмірах.

Так, шофер колгоспу «Маяк» Рожищенського району на Волині Панасюк, який перевозив зерно від комбайна на тік, разом із помічником комбайнера Білоцерковським і бригадиром Трачом

[294] Там само. Арк. 75-76.

викрав близько двох тонн пшениці. Злочинців було притягнуто до кримінальної відповідальності, а пшеницю повернули колгоспу.

У деяких випадках громадяни самі повідомляли про випадки розкрадань. Так, до Ленінського райвідділу міліції Кримської області надійшов сигнал про те, що комірник колгоспу «Заповіт Ілліча» Шекула і бригадир Єременко навантажили на колгоспному току вантажівку пшеницею і здали зерно на млин, не оформивши про це жодних документів. При перевірці цього повідомлення було встановлено, що Шекула та Єременко дійсно завезли на млин майже три тонни пшениці, щоб переробити її, а борошно продати для себе. Проти розкрадачів було порушено кримінальну справу, а пшеницю вилучено.

У ніч на 9 вересня колгоспники Білий, Лучик і шофер Чернівецької автоколони Хованець, який працював на вивезенні картоплі в колгоспі «Родина» Кельменецького району Чернівецької області, заїхали автомашиною на поле згаданого колгоспу і вкрали 1920 кг картоплі. Білий, Лучик і Хованець були заарештовані і притягнені до кримінальної відповідальності.

У Барському районі на Вінниччині було викрито як розкрадачів помічника завідувача складу Котюжинецького хлібоприймального пункту Литвинюка та шофера Лучинецького відділення «Сільгосптехніки» Заярнюка. У ніч на 15 вересня 1965 р. вони викрали й вивезли зі складу пункту півтори тонни зерна гречки. Вкрадене зерно працівники міліції виявили і повернули за належністю.

Тростянецьким райвідділом міліції цієї області було викрито групу у складі 4 осіб, яка викрала з кагату колгоспу імені Котовського 1700 кілограмів цукрових буряків. Розкрадену продукцію повернули колективному господарству.

А в колгоспі імені Щорса Новоархангельського району Кіровоградської області відомчою ревізією на складі було виявлено 10 т пшениці – як лишки. Голова колгоспу Ткаченко, довідавшись про це, розпорядився зерно не оприбутковувати. А потім домовився з головою Новоархангельського сільського споживчого товариства Пузирем реалізувати його, а виручені гроші привласнити. Щоб приховати розкрадання, всі документи на відправку пшениці з колгоспу в споживче товариство були знищені, а замість них оформлені фіктивні

документи на закупівлю пшениці у населення Кримської області. Одержані внаслідок цієї махінації 3800 руб. злочинцями були привласнені. Однак Ткаченко, Пузир та їхні співучасники притягнені до відповідальності.

У Львівській області директор Бердихівської восьмирічної школи Капустинський та комірник колгоспу імені Шевченка Спричинський продали з колгоспної контори жителям села Бердихів 470 кг пшениці, видавши її за зерно, яке повністю належить школі.

В окремих господарствах республіки були встановлені факти злочинної безгосподарності, що призвели до втрат і псування врожаю. Так, у колгоспі імені XXI партз'їзду в Яготинському районі на Київщині з вини голови правління Маклакова, агронома Чорнобай і секретаря партійної організації Калашника не було вжито заходів для просушування і розміщення зерна, через що стали непридатними 48,5 т пшениці. Маклакова та його заступника Качанова притягнуто до кримінальної відповідальності.

У колгоспі «Прогрес» Гусятинського району Тернопільської області на кожному гектарі було допущено втрат картоплі по 36 центнерів [295] . За матеріалами прокуратури бюро Гусятинського райкому КП України за допущену безгосподарність виключило з КПРС голову колгоспу Катрусика, а на загальних зборах колгоспників його було усунуто з посади голови правління сільгоспартілі.

Станом на 10 жовтня 1965 року судами республіки було розглянуто 436 кримінальних справ за фактами розкрадання врожаю, в тому числі 353 справи, або 81 %, розглянуто на виїзних засіданнях судів за місцем вчинення злочинів. При вивченні справ установлено, що суди правильно обирають міру покарання – відповідно до тяжкості вчиненого злочину та особи обвинуваченого.

За період збирання врожаю у розкрадачів було вилучено 4 автомобілі, 30 мотоциклів і моторолерів, 33 велосипеди, що використовувалися ними як засоби вчинення злочинів.

Керівники правоохоронних та судових органів республіки запевняли свого «шефа» Петра Шелеста, що їхні підлеглі вживають подальших заходів для посилення боротьби з розкраданням врожаю.[296]

[295] Там само. Арк. 78.

[296] Там само. Арк. 79.

Відносно новим злочином, розслідуванням якого доводилося займатися органам міліції, було ухиляння від військової служби за хабарі. Це стало досить поширеним правопорушенням в Одесі й Одеській області на початку 1960-х років. Чому цей злочин розповсюдився у цей час? На це було кілька причин. По-перше, у 1962 р. значно погіршилася міжнародна обстановка, настала так звана Карибська криза, яка могла призвести до війни між США та СРСР і згодом перерости в ядерну. У такій ситуації не всі молоді люди прагнули служити в армії. По-друге, демографічна ситуація в СРСР у цілому та в Україні зокрема значно погіршилася, оскільки призовного віку досягали люди, які народилися в роки Другої світової війни (переважно 1942–1944 рр.). Народжуваність у ці роки була незначною, оскільки значна маса чоловіків перебувала на фронті, високою була смертність і в тилу, в тому числі серед немовлят, здебільшого евакуйованих, а в багатьох регіонах ще й тривали бойові дії. Тому контингент призовників значно зменшився порівняно з попередніми роками. Ухилитися від служби стало важче, а це стимулювало хабарництво у військкоматах. По-третє, престиж служби в армії в ці роки певною мірою впав, частина молоді не хотіла проводити три роки на службі в непростих умовах військової дисципліни, а бажала продовжити повсякденне життя без обмежень, у своє задоволення. Як тоді казали: «Служба в армії – гарна школа, але краще пройти її заочно».

Маємо у своєму розпорядженні кілька документів, у яких ідеться про зловживання з призовом на військову службу в Одесі й області та отримання за це хабарів працівниками військкоматів.

Перший документ датований 19 жовтня 1965 р. Там повідомляється, що 20 квітня 1965 р. у військову прокуратуру Одеського військового округу з Управління охорони громадського порядку Одеської області надійшли матеріали кримінальної справи стосовно працівників Приморського райвійськкомату міста Одеси капітана А. Бєлєвича і службовця П. Єлізарова, які в 1961 р. за хабар у 200 руб. незаконно звільнили громадянина Софмана від призову до армії.

У процесі розслідування цієї справи було встановлено, що у Приморському та Центральному райвійськкоматах м. Одеси протягом 1961–1965 рр. діяли організовані групи осіб, які, використовуючи своє службове становище, особисто і через посередників систематично

отримували хабарі за звільнення громадян призовного віку від чергових призовів на дійсну військову службу. Загалом за вказаний період у цих райвійськкоматах міста Одеси були звільнені від служби за різні суми, цінні речі, частування близько 100 осіб, які давали хабарі понад 130 разів. Загальна сума підкупів, за попередніми даними, становила майже 15 тис. руб. До отримання та передачі хабарів були причетні тією чи іншою мірою понад 150 осіб. Грошові суми, отримані у вигляді підкупів, розподілялися між учасниками злочинних груп, а в окремих випадках працівники Приморського та Центрального райвійськкоматів міста Одеси вступали між собою у злочинну змову.

У результаті були заарештовані: в Приморському райвійськкоматі – помічник начальника 2-го відділення капітан А. Бєлєвич, старший помічник начальника 2-го відділення П. Єлізаров,[297] начальник 4-го відділення підполковник І. Рожков; у Центральному райвійськкоматі – помічник начальника 2-го відділення капітан М. Харитонов, старший помічник начальника 4-го відділення службовець Н. Тараник, начальник 2-го відділення майор Г. Мілов; посередники – лікар-рентгенолог районної поліклініки О. Вайнштейн, завідувач тарної бази Приморського райхарчоторгу К. Гриценко, завідувач магазину Н. Дорман, член лікарської комісії Одеського облвійськкомату лікар В. Шнайдман.

У матеріалах кримінальної справи містилися також дані, що вимагали подальшого розслідування, зокрема про посередництво у передачі хабарів адвоката юрконсультації Центрального району м. Одеси Я. Маніовича. Так, допитаний у справі громадянин В. Софман показав, що він у 1962 та 1963 рр. передавав Маніовичу два хабарі по 500 рублів кожен, за що останній обіцяв йому влаштувати через працівників Центрального військкомату відстрочки від призову. У 1962–1963 рр. Софман в армію призваний не був.

У 1965 р. Софман був засуджений за злочин, що не мав стосунку до діяльності працівників військкоматів. На момент розгляду справи в суді він направив до нарсуду Приморського району заяву, в якій, не заперечуючи фактичної сторони отримання ним відстрочок від призову в 1962–1963 рр., від своїх колишніх показань про передачу Маніовичу двох хабарів відмовився.

[297] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 46-47, 46-49, 36-45.

Крім викладеного, в процесі подальшого слідства з'явилися вагомі підстави вважати, що звільнення від служби за хабарі громадян призовного віку, крім військкоматів Приморського та Центрального районів, проводилися також в Іллічівському, Жовтневому райвійськкоматах міста Одеси та Одеському обласному військкоматі.

6 квітня 1967 р. Головний військовий прокурор СРСР направив у ЦК КП України записку «Про хабарництво у військкоматах м. Одеси та ухилення громадян від військової служби». У ній, зокрема, відзначалося, що Головною військовою прокуратурою було закінчено слідство у справах хабарництва та незаконного звільнення громадян від призову на військову службу в Одеському облвійськкоматі, а також у Приморському, Центральному, Жовтневому, Іллічівському районних військкоматах м. Одеси.

Було встановлено, що з 1958 р. діяли групи хабарників:

– у Приморському райвійськкоматі – на чолі з начальником 2-го відділення майором Фурманом та начальником 4-го відділення підполковником Рожковим. До злочинної діяльності були залучені підлеглі їм працівники та інші особи. Злочинці отримали 54 хабарі на суму понад 8 тис. руб. Від військової служби було незаконно звільнено 37 осіб;

– у Центральному райвійськкоматі – на чолі з начальником 2-го відділення майором Міловим та начальником 4-го відділення майором Троньком. Активними учасниками злочинів були помічники начальника 2-го відділення Таранік та Харитонов. Злочинці отримали 82 хабарі на суму понад 14 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено 68 осіб;

– У Жовтневому райвійськкоматі – за участю військкома полковника Дренясова; хабарі брали також його заступник підполковник Орлов, помічники начальника 2-го відділення майор Шароглазов, Ушканов, капітан Кузнєцов та ін. Загалом злочинці отримали 42 хабарі на суму близько 8 тис. руб. Від військової служби незаконно було звільнено 68 осіб.

Аналогічна ситуація була також в Іллічівському райвійськкоматі міста Одеси, де хабарі брали: начальник 2-го відділення майор Куропатник, його помічники Князєв та Титаренко. Ця група отримала 19 хабарів, від військової служби було незаконно звільнено 17 осіб. В

Одеському обласному військкоматі вимагали підкуп начальник 2-го відділення полковник Решетников та члени обласної призовної комісії лікарі Шнайдман та Миколаєв. Злочинцями цієї групи було отримано 28 хабарів на суму близько 5 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено 21 особу.

Зловживання були встановлені у Ленінському та Київському райвійськкоматах міста Одеси. В цілому за військкоматами Одеси було доведено 226 хабарів на суму 40 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено понад 250 осіб. Хабарники отримували також цінні речі та частування.

За скоєні злочини до кримінальної відповідальності було притягнуто 36 осіб, зокрема офіцерів – 13, цивільних осіб – 23. З них було засуджено 24 особи.

З метою отримання хабарів та ухилення від призову на військову службу злочинці використовували різні способи. У багатьох випадках громадяни звільнялися за хабарі від призову на військову службу під виглядом хвороби. Задля цього фабрикувалися та купувалися в лікувальних закладах фіктивні медичні документи про хворобу.

Наприклад, у 1962 р. виконавець робіт будівельно-монтажного управління Одеської облспоживспілки Рєзнік, змовившись із помічником начальника 2-го відділення Центрального райвійськкомату Тараником, отримав у поліклініці № 4 міста Одеси фіктивний медичний висновок, в якому було зазначено, що він «страждає на деформуючий остеоартроз», і представив його призовній комісії разом із рентгенівським знімком правого колінного суглоба, на якому були дані про захворювання ноги. На підставі цих документів Рєзнік був звільнений від військової служби, за що він дав Тараніку та лікарю Уроскіній хабар – 140 руб.[298]

Було встановлено, що Рєзнік ніякими захворюваннями не страждав, а рентгенівський знімок ноги належав невідомій літній жінці.

Протягом п’яти років головний інженер Одеського заводу гумових виробів Шмарцман давав хабарі працівникам Приморського райвійськкомату Бєлєвичу і Єлізарову за звільнення його сина під виглядом хвороби від військової служби, хоча той був здоровий і придатний до служби. Загалом Шварцман передав за це хабарникам

[298] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 37.

1200 руб.

Часто громадяни незаконно звільнялися за хабарі від призову до армії за фіктивними документами про тяжке сімейно-майнове становище. Наприклад, у 1963 р. помічник начальника 2-го відділення Жовтневого райвійськкомату Кузнєцов на прохання техніка Одеського комунального санітарно-транспортного тресту Бравера склав фіктивний акт обстеження, в якому неправдиво вказав, що на утриманні Бравера нібито перебувають старі дідусь та бабуся, а інших працездатних у сім'ї немає, хоча у дійсності у них були працездатні син і дочка. На підставі цього акта Браверу незаконно було надано відстрочку від призову на військову службу, за що він дав Кузнєцову хабар у сумі 100 руб. У 1964 р. без перевірки сімейно-майнового стану Бравер був зарахований у запас.

Призовники також звільнялися за хабарі від військової служби під виглядом другої вагітності дружин. Так, громадянин Єгоров жодних прав на пільгу не мав і підлягав призову на військову службу. Та не бажаючи служити в армії, він вступив у змову з працівниками Жовтневого райвійськкомату, придбав довідку про другу вагітність дружини, хоча не був одружений. На підставі цієї фіктивної довідки Єгоров був звільнений від призову, за що військовий комісар Дренясов отримав від нього килим вартістю 250 руб., а обліковиця військкомату Сомова – гроші у сумі 100 руб. Часто громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. Так, протягом 5 років Русенко, який працював поваром на суднах Чорноморського пароплавства, звільнявся за хабарі працівниками Іллічівського райвійськкомату Куроп'ятніковим та Титаренком від призову на військову службу. У 1965 р. він надав довідку про те, що є студентом вищого навчального закладу, і на підставі цієї фіктивної довідки знову за підкуп був звільнений від призову на військову службу.

Деяких громадян за хабарі не брали на військовий облік, іншим під час призову дозволяли відбувати у тривалі відрядження або в далеке плавання. У такий спосіб вони звільнялися від призову на військову службу.

Сінчук протягом 1961–1963 рр. давав хабарі працівникам облвійськкомату полковнику Решетнікову, лікарю Швайдману,

працівникам Жовтневого райвійськкомату Дренясову та Ушканову за надання йому відтермінувань від призову до армії, при цьому йому під час призову дозволялося йти у тривале закордонне плавання. У 1964 р. після досягнення граничного призовного віку хабарники зарахували його до запасу. За все це він передав їм 775 руб.[299] Були встановлені також непоодинокі факти необґрунтованого звільнення від призову на прохання рідних та знайомих і з інших незаконних мотивів.

Хабарництву у військкоматах та ухилянню громадян від служби сприяли деякі обставини. Скоєння цих злочинів стало можливим, насамперед, через безконтрольність із боку військкомів районів та обласного військкомату, безтурботність та серйозні недоліки у виховній роботі. У військкоматах склалася нездорова обстановка сімейності, панібратства та безпринципності. На грубі порушення дисципліни не звертали належної уваги. Злочинці за гроші, отримані як хабарі, влаштовували у приміщеннях військкоматів пиятики. Про такі випадки та деякі незаконні дії було відомо працівникам військкоматів, але про це нікому не доповідалося. І заходів щодо припинення злочинів вчасно не вживалося.

У військкоматах грубо порушувався порядок обліку призовників. Алфавітні книги, особисті справи призовників, книги протоколів призовних комісій велися недбало. У звітах щодо призовів допускалися викривлення.

Згідно зі звітом Київського райвійськкомату у 1963 р. призов пройшла 601 особа, за книгами призовних комісій – 572 особи; у 1964 р. за звітом призов пройшли 612 осіб, а за книгами – 560 осіб. Були встановлені численні випадки грубого порушення порядку призову громадян на військову службу, медичного огляду призовників та надання їм відтермінувань, направлення призовників на збірні пункти для відправлення до військ. У багатьох випадках громадян призивали на військову службу без розгляду питання на засіданнях призовних комісій.

У 1963 р. Київським райвійськкоматом було призвано на військову службу без розгляду на призовній комісії 42 особи. У 1964 р. Жовтневим райвійськкоматом було призвано на військову службу без рішення призовної комісії 85 осіб.

[299] Там само. Арк. 39.

Нерідко питання призову розглядалися призовними комісіями не в повному складі чи за участю осіб, які не були членами призовних комісій. Протоколи призовних комісій підписували особи, які не брали участі в засіданнях, і не наприкінці робочого дня, а через кілька днів. У протоколах залишалися вільні місця, куди потім дописувалися призовники, яким незаконно надавалися відстрочки від призову на військову службу.

У 1964 р. в Жовтневому райвійськкоматі в протоколи призовних комісій було дописано 25 осіб.[300]

Деякі члени призовних комісій формально ставилися до виконання своїх обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися. Допускалася безвідповідальність і у медичному огляді призовників. Лікарі без відома та рішення військового комісара та призовних комісій самі направляли їх до лікарняних установ для освідчення та пропонували їм принести документи. Цим створювалися умови для фабрикації документів, які давали право на звільнення від призову на військову службу.

Призовник Драшкович, який не бажав служити в армії, заявив лікареві Гіллер, що хворий на гайморит. Гіллер запропонувала Драшковичу принести акт медичного огляду. За хабар Драшкович отримав такий акт у поліклініці № 3 Жовтневого району. У ньому було хибно зазначено, що Драшкович хворий на гнійний гайморит. Незважаючи на те, що жодних ознак захворювання у Драшковича не було, Гіллер записала, що він хворіє на гайморит, та запропонувала призовній комісії надати йому відстрочку. Через два місяці Драшкович був направлений на обласний збірний пункт для подальшого направлення до військ. Проте внаслідок втручання головного лікаря Жовтневого району Копанєва та лікаря поліклініки № 3 Гончара, які отримали хабаря, його повернули зі збірного пункту додому «для продовження лікування». Таке рішення було прийняте лікарем обласної призовної комісії Каплуном, який навіть не оглянув Драшковича і вказав у висновку про його хворобу зі слів працівника облвійськкомату підполковника Акулініна, а останньому розповів

[300] Там само. Арк. 40.

про «хворобу» Драшковича лікар Копанєв. Фабрикацією медичних документів для звільнення громадян за хабарі від призову на військову службу займалися такі лікарі, як Шнайдман, Ніколаєв, Уроскіна, медпрацівники лікарні водздраввідділу Медведєв, Павлоцький та інші.

У багатьох випадках відстрочки від призову на військову службу надавалися не призовними комісіями, як це передбачено законом, а одноосібним рішенням військкомів та інших посадових осіб військкоматів. Допускалося направлення призовників на збірний пункт облвійськкоматів без списків і в значно більшій кількості, ніж мало бути відправлено до військ.

У такий спосіб створювався резерв, який правопорушниками використовувався для незаконного звільнення від служби в армії. Багато призовників поверталися зі збірного пункту додому, при цьому про повернення їх у документах не зазначалося, і деякі з них надалі до армії, всупереч правилам, також не прямували.

Так, Захарченко за списком значився відправленим до військ, а насправді був повернутий зі збірного пункту та незаконно звільнений від військової служби Рожковим та Єлізаровим, за що передав їм хабар у сумі 400 руб.

Робота з розгляду скарг у військкоматах була у занедбаному стані. Скаргам, заявам та іншим сигналам, у яких вказувалося про незаконне звільнення громадян від військової служби, не приділялося належної уваги.

В Одеському обласному військкоматі було виявлено понад 200 скарг та листів про незаконне надання відстрочок від призову – їх не реєстрували та без перевірки підшивали до канцелярських справ.

Наявні матеріали свідчать також про те, що в діяльності деяких місцевих виконавчих комітетів рад депутатів трудящих, адміністративних органів, партійних та громадських організацій, посадових осіб допускалися серйозні недоліки щодо виконання Закону про загальний військовий обов'язок та постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого покращення підготовки молоді допризовного та призовного віку до служби у Збройних Силах».

Керівники низки підприємств, радгоспів, колгоспів, організацій, навчальних закладів та лікувальних установ не надавали активного сприяння підготовці молоді до військової служби, обліку громадян призовного віку, не повідомляли у військкомати про осіб, які не стоять на військовому обліку, не виявляли уваги до проведення лікувально-оздоровчих заходів, не вживали заходів до явки на призовні комісії та збірні пункти всіх призовників та не надавали допомоги в організованому проведенні призову. В результаті цього щороку значна кількість громадян не прибувала на призовні комісії. Так, на призов у військкомати Одеського військового округу не з'явилося у 1962 р. 194 особи, 1963 р. – 73, 1964 р. – 44, 1965 р. – 125, 1966 р. – 71, а загалом за 5 років – 507 осіб. Наявність великої кількості випадків ухилення від призову на військову службу свідчить і про слабкість проведення військово-патріотичної роботи серед молоді. Найбільша кількість ухилень громадян від військової служби була зафіксована у Чорноморському морському пароплавстві. Такі факти мали місце також на торгових підприємствах Одеси, на заводах імені Січневого повстання, хімічному, холодильного машинобудування, радіально-свердлильних верстатів, суднoремонтному, контрольно-вимірювальних приладів, фабриках «Металоремонт», «Одесфото», «Полімер», «Побутова техніка», ювелірній фабриці та інших підприємствах, в установах та організаціях.

Деякі працівники виконкомів місцевих рад, домоуправлінь, лікувальних установ та інших організацій безвідповідально ставилися до видачі документів, які надавали громадянам підстави для звільнення з військової служби.

Так, призовник Борщ був незаконно звільнений від призову на військову службу на підставі акта, в якому було хибно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Ці дані були зазначені в акті секретарем Давидівської сільської ради Пирятинського району Полтавської області Пищик, акт засвідчений та підписаний головою сільради Коржем.

У 1965 р. Жовтневим райвійськкоматом незаконно було звільнено від військової служби призовника Оголюка на підставі акта, в якому також було неправильно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Акт

був підписаний та завірений печаткою секретарем Великодолинської селищної ради Біляївського району Одеської області Годорожоном.

У 1962 р. Жовтневий райвійськкомат на підставі довідки про другу вагітність дружини незаконно звільнив від військової служби призовника Остроухова, який працював на нафтоналивному флоті Чорноморського морського пароплавства. Встановлено, що довідка була фіктивною, її було складено та засвідчено лікарями лікарні № 6 м. Запоріжжя Остроуховою (родичка призовника Остроухова) та Афанасьєвою. Дружина Остроухова проживала в Туапсе, зазначеними лікарями не оглядалася і другої вагітності не мала.

Окремі посадові особи своїми неправильними та незаконними діями сприяли ухиленню громадян від військової служби.

Так, директор професійно-технічного училища № 14 міста Одеси, депутат районної ради І. Тонконогий, використовуючи свої зв'язки з військкомами Центрального району полковником Фоменком, а потім із полковником Васильченком, добився незаконного звільнення від військової служби призовників Софмана та Лопатіна.

Проректор Одеського сільськогосподарського інституту Павлов просив працівників військкоматів Шароглазова та Харитонова звільнити від військової служби свого племінника і запросив їх із цією метою до себе на вечерю.

Заступник директора середньої школи № 118 міста Одеси Махалкін увійшов у злочинну змову з деякими призовниками та взяв участь в отриманні хабарів за незаконне звільнення їх від військової служби, за що був засуджений до позбавлення волі.

Про викладене були поінформовані Одеський обком КП України та Військова рада округу, а також внесені подання багатьом місцевим радянським органам, партійним і комсомольським організаціям, керівникам підприємств, навчальних закладів та установ про притягнення до відповідальності винних у незаконних діях та вжиття заходів щодо запобігання порушенням Закону про загальний військовий обов'язок.

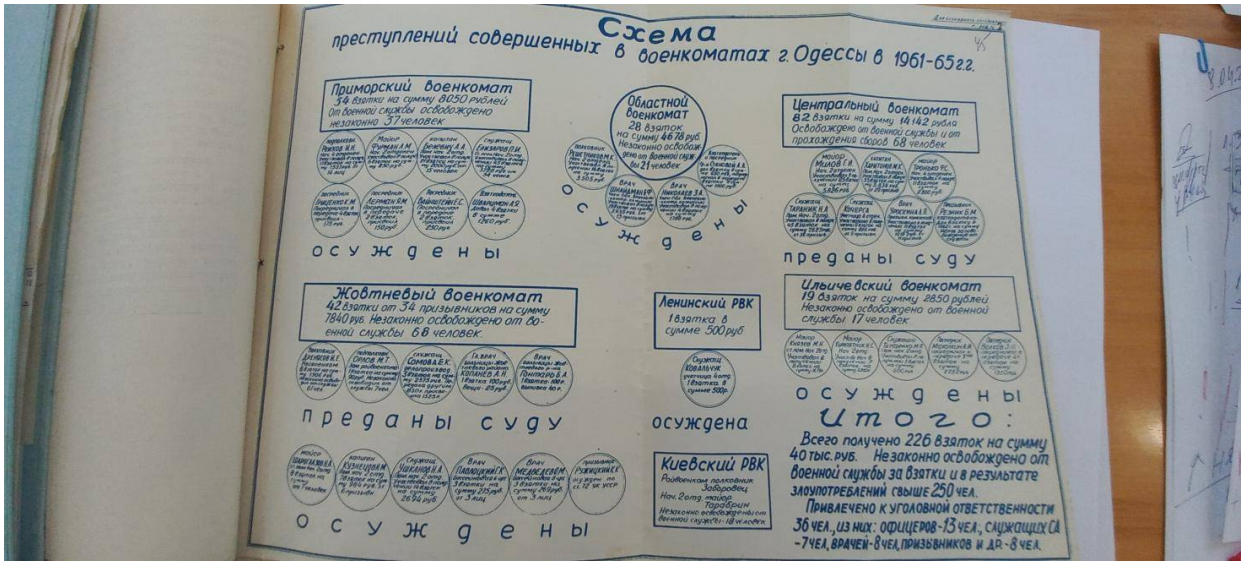

Схема злочинів, учинених у військкоматах м. Одеси в 1961–1965 рр.[301]

Цікавими, оригінальними та повністю недослідженими є матеріали про злочинність військовослужбовців частин Радянської армії, які дислокувалися в цей час на території республіки. Тоді вони перебували у складі Київського, Прикарпатського, Одеського військових округів та Чорноморського флоту.

21 січня 1967 р. першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту була подана доповідна записка від секретаря ЦК КПУ В. Дрозденка «Про факти незадовільного зберігання зброї та грубих порушень громадського порядку військовослужбовцями деяких військових частин, розташованих в Українській РСР». Слід одразу ж зазначити, що назва записки була сформульована вельми делікатно, бо в ній мова йшла про злочинність серед військовослужбовців, причому про вчинення деякими з них тяжких злочинів. Очевидно, секретар ЦК з політичних міркувань не хотів гостро і об'єктивно формулювати це питання, а також сваритися зі впливовими воєначальниками – командувачами округів, поміж яких були командувач військами Київського військового округу (1965–1967 рр.), тоді генерал армії, а згодом (з 12 квітня 1967 р.) маршал Радянського Союзу І. Якубовський, командувач військами Одеського військового округу (1959–1967 рр.),

[301] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 45.

тоді генерал-полковник, а згодом головний маршал бронетанкових військ А. Бабаджанян, командувач Прикарпатським військовим округом (1964–1967 рр.), тоді генерал-полковник, а згодом генерал армії П. Лащенко, командувач Чорноморським флотом (1962–1968 рр.) адмірал С. Чурсін.

В. Дрозденко доповідав своєму керівникові П. Шелесту, що в деяких військових частинах і підрозділах, що розташовані на території республіки, не провадиться належна виховна робота серед воїнів, дисципліна знаходиться на низькому рівні. Про це свідчать непоодинокі факти негідної поведінки окремих військовослужбовців і навіть їхніх злочинних дій поза розташуванням військових частин.[302]

Так, військовослужбовцями було вчинено в 1965 р. 350, а в 1966 р. – 441 кримінальний злочин. Зокрема такі тяжкі злочини: вбивства, розбійні напади, пограбування, зґвалтування. Особлива небезпека полягала в тому, що частина цих злочинів була вчинена із застосуванням зброї, використанням боєприпасів, які знаходилися на озброєнні військових частин і підрозділів.

Так, 23 квітня 1966 року солдат Терехов (військова частина № 78678 Київського військового округу), перебуваючи у складі караулу, убив чергового по штабу старшого лейтенанта Піменова, забрав із сейфу сім пістолетів та понад 700 патронів. На трасі Київ – Харків він убив водія, заволодів його автомобілем і лише після цього був затриманий працівниками міліції та військовослужбовцями.

9 жовтня 1966 року солдат військової частини № 41653 Одеського військового округу Поспелов, захопивши з собою автомат та патрони до нього, самовільно покинув розташування підрозділу. Перебуваючи в нетверезому стані на вулиці міста Одеси, він відкрив стрілянину, вбив одного з перехожих, а іншого поранив.

У військовій частині № 07260 Київського військового округу проходив службу рядовий Соловйов, який до призову до армії притягався до кримінальної відповідальності за крадіжку і відбував покарання в місцях позбавлення волі. Під час служби він познайомився з раніше судимими особами, зокрема громадянкою Павлюк, відвідував її квартиру, купував у неї самогон. Все це залишилося поза увагою

[302] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6314. Арк. 3.

командування та політпрацівників.[303] Ба більше, він призначався в караул із охорони важливого об'єкта. У квітні 1966 року Соловйов дезертирував із військової частини, забрав автомат і 1380 патронів. Під час його переслідування та затримання він убив двох працівників міліції та тяжко поранив двох військовослужбовців.

Як було встановлено розслідуванням у справі про вбивства двох шоферів таксі у місті Львові, одне з них було вчинене з автомата, що знаходився у військовій частині № 48731 Прикарпатського військового округу. Скориставшись відсутністю належної охорони зброї, військовослужбовець Орлов заволодів нею, виніс із розташування частини і вчинив цей тяжкий злочин.

Загалом у 1966 році органи міліції республіки здійснювали розшук 133 дезертирів, що майже втричі більше, ніж у 1965. Із них 27 військовослужбовців, що дезертирували зі зброєю.

В окремих військових частинах не були забезпечені належні заходи з охорони та зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів, що призводило до непоодиноких фактів їх крадіжок і втрат. У місті Керч Кримської області група підлітків протягом березня-червня 1966 року безперешкодно проникала та неодноразово викрадала патрони з приміщення складу озброєння і технічного майна тилу Керченсько-Феодосійської військово-морської бази Чорноморського флоту. Неповнолітні викрали 14 ящиків патронів (8400 штук). За даними слідства, безперешкодне проникнення сторонніх осіб у склад стало можливим унаслідок незадовільної організації охорони складу, недодержання вимог Статуту гарнізонної та караульної служби, а також безвідповідальності та відсутності контролю з боку начальника складу.[304]

У жовтні 1966 року мала місце крадіжка гранат реактивної дії, освітлювальних ракет та пістолета зі складу військової частини № 25901, що дислокувалася в Кіровоградській області. Було встановлено, що крадіжку вчинили три солдати військової частини № 65152, яка охороняла особливо важливі об'єкти. Викрадені боєприпаси вони підривали в районі розташування військової частини.

В окремих військових частинах зброя зберігалася в непристосованих

[303] Там само. Арк. 4.

[304] ЦДАГОУ.Ф.1. Оп. 24.Спр.6314. Арк.5.

приміщеннях, що створювало умови для безперешкодного доступу до неї. Так було у військовій частині № 48589, розташованій у місті Севастополі. Там склад озброєння довгий час розташовувався в непридатному приміщенні, а його охорона здійснювалась незадовільно, і лише після того, як у червні 1966 року зі складу були викрадені три пістолети, два з яких так і не були знайдені, його було переведено в інше приміщення та налагоджено відповідну охорону.

Загалом на розшуку в органах міліції республіки у 1966 році знаходилося майже 500 стволів зброї, яка була викрадена з військових частин або загублена військовослужбовцями за післявоєнні роки (за 20 років). Аналіз даних про вчинення злочинів військовослужбовцями та матеріали їх розслідування свідчили про те, що в низці військових частин і підрозділів не було організовано вивчення особового складу, насамперед тих контингентів, які недавно прибули на службу, слабко проводилася індивідуальна робота серед солдатів і сержантів, схильних до порушень військової дисципліни. Однією з основних причин порушень військовослужбовцями громадського порядку та вчинення злочинів було пияцтво, з яким у низці військових частин не велося рішучої боротьби.[305]

24 жовтня 1966 р. група військовослужбовців військової частини № 63436 Одеського військового округу, перебуваючи в клубі села Кринички Миколаївської області, з хуліганських мотивів вчинила бійку, під час якої були нанесені тілесні ушкодження трьом жителям села та одному солдату. Військовий патруль, який перебував там, не вжив заходів до наведення порядку, ба більше, окремі солдати патруля самі взяли участь у бійці. Офіцери Сухінін та Святоха, які знаходилися в клубі, також не зуміли припинити хуліганських дій, оскільки були в нетверезому стані.

8 січня 1966 року військовослужбовці військової частини № 33721 Київського військового округу (близько 20 осіб), частина з яких була у нетверезому стані, вчинили бійку в клубі села Коти Чернігівського району Чернігівської області. Під час бійки шести особам були нанесені поранення.

У вересні 1966 року солдати Лохнего і Ларін з військової

[305] Там само. Арк. 6.

частини № 01432 Прикарпатського військового округу, що були напідпитку, переодяглися в цивільний одяг, розібрали солом'яний дах будинку жительки села Вишнів Любомльського району Волинської області Новак, проникли через горище в кімнату, де по черзі зґвалтували її.

30 листопада 1966 року п'яний старший матрос військової частини № 90355 Чорноморського флоту Неверний під час відпустки тяжко поранив ножем у живіт громадянина Мохначова. Того дня він ще завдав ножового поранення громадянину Звольському.[306]

Поміж усіх злочинів, учинених військовослужбовцями поза розташуванням військових частин, понад половину становили автоаварії. Майже всі вони трапились унаслідок управління автомашинами водіями у нетверезому стані, перевищення швидкості руху, порушення правил об'їзду та обгону транспорту. В. Дрозденко нагадував, що ЦК КПУ у вересні 1963 року та квітні 1965 року вже обговорював питання про факти незадовільного зберігання зброї і грубих порушень громадського порядку з боку військовослужбовців деяких військових частин, розташованих в республіці, та приймав відповідні постанови. Виконуючи ці постанови, командування і політуправління Київського, Прикарпатського, Одеського військового округів та Чорноморського флоту проводили певну роботу щодо усунення вказаних недоліків, однак вищенаведені факти свідчили про те, що вони не домоглися повного виконання цих вимог. А тому секретар ЦК КПУ вважав за доцільне ще раз звернути їхню увагу на необхідність вжити додаткових заходів для забезпечення суворого дотримання встановленого порядку зберігання зброї та зразкової поведінки військовослужбовців.[307]

Цей матеріал доповнювала довідка МОГП УРСР про зареєстровані кримінальні злочини та порушення громадського порядку з боку військовослужбовців за 1966 рік, підписана заступником

[306] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6314. Арк. 7.

[307] Там само. Арк. 8.

міністра І. Бондаренком.[308]

У 1966 році військовослужбовцями було скоєно на 26 % більше кримінальних злочинів, ніж у 1965, а саме: вбивств – 8, розбійних нападів, пограбувань – 27, зґвалтувань – 13, крадіжок особистого і державна майна – 50, групових хуліганств – 75, автоаварій з людськими жертвами – 219, інших злочинів – 49.

Так, військовослужбовцями Прикарпатського військового округу в 1966 році було вчинено 201 злочин, зокрема: в Закарпатській області – 54, Львівській – 42, Житомирській – 22, Хмельницькій – 21, Рівненській – 17, Вінницькій – 12, Івано-Франківській – 11, Тернопільській – 9, Чернівецькій – 7 і Волинській – 6.

Військовослужбовці Київського військового округу протягом 1966 року скоїли 124 кримінальні злочини, зокрема: в Чернігівській області – 20, Дніпропетровській – 14, Полтавській і Черкаській – по 13, Харківській – 11, Сумській, Кіровоградській, Луганській – по 10, Київській – 9, Донецькій – 2 і в місті Києві – 12.

Військовослужбовцями Одеського військового округу і Чорноморського флоту у 1966 році було вчинено 116 кримінальних злочинів, зокрема: в Кримській області – 57, Одеській – 28, Миколаївській – 16, Запорізькій – 11, Херсонській – 4.[309]

Наведемо деякі приклади. 17 вересня 1966 року військовослужбовець Туманов дезертирував із військової частини № 20071 Одеського військового округу і, перебуваючи на нелегальному становищі в місті Ялта Кримській області, вчинив три квартирні крадіжки. На місці третьої крадіжки він був затриманий працівниками міліції.

23 вересня 1966 року в лісовому масиві Дарницького району міста Києва була знайдена вбитою громадянка Л. Лазарева, 1920 року народження, працівниця медпункту Київської птахофабрики.

[308] **Бондаренко** Іван Данилович (1921–2012). В органах внутрішніх справ з 1942 р., учасник Другої світової війни. У 1955 р. закінчив Вищу школу МВС СРСР. Протягом 1941–1956 рр. працював на керівних посадах в органах внутрішніх справ та державної безпеки Івано-Франківської області. З 1956 р. – в Центральному апараті МВС – МОГП УРСР, начальник Управління міліції МОГП, заступник міністра охорони громадського порядку УРСР. 1975–1982 рр. – начальник Управління внутрішніх справ виконкому Київської обласної ради. Генерал-лейтенант міліції (1973).

[309] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6314. Арк. 10.

Розслідуванням встановлено, що це вбивство на ґрунті пограбування вчинив солдат Меліхов із військової частини № 31941 Київського військового округу.

2 серпня 1966 року шофер військової частини № 36843 Орлов, 1938 року народження, член КПРС, повар ансамблю Антонов, 1941 року народження, і водії військової частини № 13402 Семіков, 1943 року народження, і Настосяк, 1945 року народження (Прикарпатський військовий округ), перебуваючи в нетверезому стані, в місті Львові пограбували та по черзі зґвалтували громадянку Засадну, 1936 року народження, робітницю механічних майстерень Львівської залізниці.

У військових частинах Одеського військового округу в 1966 році мали місце 3 випадки крадіжок зброї – загалом було викрадено 7 одиниць, [310] Київського округу – 2 випадки (було викрадено вісім одиниць), Прикарпатського округу – 1 випадок (викрадено пістолет). У Київському військовому окрузі було зареєстровано 2 випадки застосування зброї військовослужбовцями стосовно громадян, у результаті було вбито 5 осіб, в Одеському – 1 випадок, було вбито 1 особу.[311]

Згадані документи доповнює довідка про зареєстровані кримінальні злочини і порушення громадського порядку з боку військовослужбовців за період із 15 вересня до 25 листопада 1966 року за добовими повідомленнями обласних управлінь охорони громадського порядку від 28 листопада 1966 р. за підписом заступника міністра внутрішніх справ УРСР І. Бондаренка. У ній указується, що військовослужбовцями на території УРСР за вищевказаний період було скоєно шість кримінальних злочинів, зокрема вбивств – 1, зґвалтувань – 2, хуліганств – 3, автоварій із людськими жертвами – 1. За той самий період було здійснено два дезертирства зі зброєю і одне без зброї. Військовослужбовці Київського військового округу за вказаний період скоїли три кримінальні злочини, з них два хуліганства, одну автоаварію з людськими жертвами, одне дезертирство.

В Одеському окрузі військовими було вчинено два кримінальні злочини, з яких одне вбивство, одне хуліганство і одне дезертирство зі зброєю.

[310] Там само. Арк. 11.

[311] Там само. Арк. 12.

Військовослужбовці Прикарпатського військового округу скоїли один кримінальний злочин і одне дезертирство зі зброєю.

6 листопада 1966 року під час проводів військовослужбовців військової частини № 1238 Київського військового округу, які брали участь у вивезенні сільськогосподарської продукції, у клубі колгоспу імені Ульянова Новгородківського району Кіровоградської області виникла бійка між військовослужбовцями і місцевою молоддю. Під час бійки п'яти жителям села були нанесені тілесні ушкодження. Призвідники бійки військовослужбовці Ананьєв, Лебедєв і Шалінгаур були затримані.

25 жовтня 1966 року, прямуючи автодорогою Кіровоград – Знам'янка, за два кілометри від міста Кіровограда автомобіль ГАЗ-А військової частини № 11812 Київського військового округу, що дислокувався в селищі Канатове Кіровоградського району, яким кермував нетверезий рядовий Акулов, при об'їзді зіткнувся з автомашиною ГАЗ-69-С, що належала Запорізькій автоколоні № 2097, яка стояла на узбіччі. Внаслідок цієї аварії військовослужбовці Коваль, Дениченко, Прокопеня були смертельно травмовані.[312]

У місті Миколаєві вантажівка ЗІЛ-154 військової частини № 75531 Одеського військового округу під кермуванням рядового Ржевцева, який знаходився в нетверезому стані, при об'їзді пішохода і різкому повороті керма перекинувся. Із 24 військовослужбовців, які їхали в машині, 19 отримали різні поранення і були госпіталізовані, в тому числі старший автомашини офіцер Жинодінов, який також був у нетверезому стані.

У селі Веселівка Сакського району Кримської області матрос військової частини № 62740 Манасакян побив громадянку Гаврину, порвав на ній одежу, а потім зґвалтував.

15 вересня 1966 року військовослужбовець військової частини № 53054 Одеського військового округу Костанда на ґрунті сварки під час розпивання спиртних напоїв завдав смертельного удару каменем по голові громадянину Дутку.

У цьому окрузі мала місце й така подія. 16 жовтня 1966 року в парку імені Петровського міста Миколаєва військовослужбовці строкової служби Максименко (військова частина № 63729), Сич,

[312] Там само. Арк. 13.

Дуткевич (військова частина № 75209), будучи у нетверезому стані, вчинили бійку з військовослужбовцем військової частини № 48413 Довжанським. На місце бійки прибігло ще близько 20 військовослужбовців, але наряд міліції, який прибув, і патрульні військової комендатури бійку припинили.[313]

Військовими частинами, які дислокувалися на території УРСР, станом на 25 листопада 1966 року було поставлено на облік 545 стволів зброї, вкрадених або втрачених у різний час. Із цієї кількості знайдено, вилучено і добровільно здано 59 стволів, у розшуку знаходилося ще 486. Протягом 1966 року поставили на облік 11 стволів зброї, що були вкрадені або втрачені. З них знайшли 4 стволи. Найбільше крадіжок зброї того року було здійснено в Київському (5) і Прикарпатському (4) військових округах.[314]

Узагальнюючі дані щодо стану протидії злочинності в Українській РСР та досягнень і недоліків у цій роботі за 1960 р. – початок 1967 р. містилися у виступі міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка на Всесоюзній нараді-семінарі керівників органів МОГП СРСР, що відбулася 27–31 березня 1967 року.

Міністр відзначив, що в Українській республіці за останні шість років загальна кількість злочинів знизилася на 21,7 %. Проте рівень злочинності, на його думку, залишався ще високим. Тодішній секретар ЦК КПУ Ф. Овчаренко у своєму щоденнику записав, що у 1966 р. в республіці було вчинено 120 тис. злочинів, а особливо небезпечних – понад 38 тис. Злочини, скоєні у нетверезому стані, досягли 54 %.[315] За даними міністра І. Головченка, у 1966 р. розкриття злочинів у республіці становило 98,9 %, зокрема найтяжчих – 97,8 %. За останні 5 років, повідомляв міністр, рівень розкриття всіх злочинів підвищився на 1,5 %, а найбільш тяжких – на 2,5 %. Помітно покращилося розкриття умисних убивств, згвалтувань, крадіжок державного та громадського майна. Розкриття всіх учинених у 1966 році злочинів домоглися 260 міських, районних та лінійних органів міліції, або 41 %. Деяке покращення роботи з розкриття злочинів сприяло значному зниженню залишку нерозкритих злочинів. Майже втричі знизився залишок

[313] Там само. Арк. 14.

[314] Там само. Арк. 15.

[315] Овчаренко Ф.Д. Спогади. Київ : Оріяна, 2000. С. 228.

нерозкритих, так званих старих, злочинів.[316]

У 1964–1967 рр. МОГП УРСР при оцінці результатів роботи органів насамперед враховувало, наскільки знизився залишок нерозкритих злочинів, та вміння розкривати тяжкі злочини, а не відсоток розкриття. Але органи міліції республіки, підкреслював міністр, ще не справлялися із завданням повного розкриття всіх злочинів. Однак це завдання, як уже вище неодноразово підкреслювалося, було, напевно, нездійсненним.

Водночас, на думку І. Головченка, була подолана недооцінка агентурної роботи, що мала місце в органах міліції після видання 1959 року наказу МВС СРСР № 0055. Агентурний апарат органів в Україні після виходу цього наказу було скорочено майже наполовину, різко знизилося розкриття за даними агентів. Поміж окремої частини оперативних працівників виникло зневажливе ставлення до агентури. МОГП провело роботу щодо зміцнення ослабленої негласної мережі, особливу увагу було приділено якості нових вербувань та підвищенню ролі та відповідальності керівного складу у роботі з агентурою. У роботі з придбання та розставлення агентів МОГП керувалося необхідністю проникнути в законспіровані ланки злочинних формувань, у місця концентрації кримінальних елементів, збуту викраденого, щоб своєчасно отримати сигнали про злочинні наміри окремих осіб.

Водночас у 1962 році був відновлений інститут довірених осіб, із якими працювали як дільничні уповноважені, так і оперативні працівники карного розшуку і БРСВ.

Довірених осіб широко використовували в оперативній роботі для виконання разових конкретних завдань, проведення заходів щодо підвищення ролі негласних сил у боротьбі зі злочинністю. У такий спосіб вдалося досягти деяких позитивних результатів. Так, у 1966 році за допомогою негласних можливостей було розкрито 22 % вбивств, 26 % зґвалтувань, 48 % розбійних нападів, 41 % пограбувань. Унаслідок активного використання агентури в комісійних магазинах, магазинах скупки, на речових ринках та інших місцях збуту викраденого вдалося

[316] Виступ міністра охорони громадського порядку УРСР І.Х. Головченка на Всесоюзній нараді - семінарі керівників органів МОГП СРСР 27-31 березня 1967 р.// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали… Т. 6. С. 815.

розкрити 45 % усіх крадіжок.[317] Поряд із посиленням агентурної роботи на волі було встановлено порядок негласної перевірки в КПУ осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів. У практиці того часу багатьох осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, остаточно викривали внаслідок негласної роботи в КПУ.

Недоліки в роботі були пов'язані насамперед із фактами затримання без достатніх підстав осіб, які згодом були звільнені з КПУ за непідтвердженням підозр. Це відбувалося тому, що багато оперативних працівників міліції ще не володіли мистецтвом глибокої та кваліфікованої перевірки підозрюваних на волі. Деякі працівники під зміцненням агентурного апарату нерідко розуміли лише його кількісне збільшення.

Міністр розповів також про здійснені в УРСР заходи щодо підвищення ролі оперативних обліків у боротьбі зі злочинністю. Зважаючи на те, що багато злочинів скоювали раніше засуджені, було запроваджено такий вид обліку, як спостережна справа для вивчення поведінки осіб із-поміж раніше судимих, які виношували злочинні задуми. На проведеній науково-практичній конференції з викорінення рецидивної злочинності за участю вчених-юристів були вироблені й інші заходи боротьби з рецидивом, що дало можливість дещо призупинити зростання рецидивної злочинності.

Вивчаючи причини поганого розкриття злочинів, МОГП звернуло увагу на незадовільну організацію оглядів місця події та невміле проведення початкових оперативно-розшукових та слідчих дій. Відбувалося це тому, що на місце події нерідко виїжджали працівники, які були недостатньо підготовлені. Тому міністр видав спеціальний наказ, що встановлював порядок проведення оглядів місця події та первинних дій щодо розкриття злочинів «за гарячими слідами». Було значно збільшено апарати криміналістичних досліджень; встановлено порядок обов'язкового виїзду експертів на місце події разом із працівниками карного розшуку та слідчими. Розкриття злочинів за допомогою науково-технічних засобів зросло з 18 % у 1961 р. до 27 % у 1966 р. [318]

Було проведено певну роботу зі зміцнення кадрів дільничних

[317] Там само. С.816.

[318] Там само. С.817-818.

уповноважених та організовано спеціальне навчання при райвідділах міліції щодо підвищення їхньої кваліфікації в оперативному аспекті. Як одне з головних перед ними поставили завдання виявляти на дільниці, що обслуговується, осіб, схильних до вчинення злочинів, та обов'язково брати участь у розкритті злочинів. Це дало змогу підвищити роль дільничних уповноважених у боротьбі зі злочинністю. І вони розкривали 31 % злочинів – це вчетверо більше, ніж було за 6 років до того.

З моменту організації слідчих апаратів їхня роль у розкритті злочинів стала неухильно підвищуватися, відзначав міністр. На початок 1967 р. питома вага справ, що їх порушували слідчі, у республіці складала 60 %.

Міністерство визначило найбільш доцільні форми взаємодії слідчих та оперативних працівників, порядок проведення ними спільних заходів із метою успішного викриття злочинців. Слідчим було надано право знайомитися з оперативними матеріалами, що стосувалися розслідуваної ними кримінальної справи. У минулому вже траплялися випадки, коли слідчі використовували оперативні дані як докази у справі, що нерідко призводило до тяжких наслідків. Тому МОГП спеціальними вказівками визначило, що слідчий знайомиться з цими матеріалами лише для особистого орієнтування. Докази ж збиралися та документувалися у встановленому законом порядку.

Для відшкодування завданих збитків у 1966 р. у злочинців було вилучено та описано майна на суму 7 млн руб. За попередні п'ять років вилучили 214 кг золота. У 1964 р. в органах міліції припинялася кожна четверта кримінальна справа. З початку 1967 р. в органах міліції республіки припинялося вже 12,4 % порушених кримінальних справ. Та все ж слідством і дізнанням досі припинялися справи, які, на думку міністра, не повинні були порушуватися.[319]

Діяльність міліції у цей період характеризувалася також наявністю значної кількості недоліків щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників. Так, у місті Шахтарськ Донецької області налічувалося багато осіб, які систематично допускали порушення громадського порядку та інші правопорушення, за що їх затримували дружинники, патрулі та постові. Незважаючи на

[319] Там само. С. 818.

це, міськвідділ міліції за 8 місяців дії Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. не здійснив жодного офіційного приводу з метою попередження. Таке становище було і в лінійних органах міліції на станціях Червоноармійськ, Слов'янськ, Донецьк, Ясинувата Донецької залізниці. Погано ця робота проводилася у Добропільському, Костянтинівському та Олександрівському районах Донецької області, а також у Сумському, Ямпільському, Лебединському, Краснопільському, Глухівському, Великописарівському районах Сумської області та ін.

У Полтавському РВМ до січня 1967 року не було здійснено жодного приводу та офіційного попередження, хоча до райвідділу надходили заяви про антигромадську поведінку окремих осіб. Ці заяви перевіряли, порушників викликали до райвідділу міліції, де їх попереджали про неприпустимість порушень громадського порядку. Однак листки приводів не складали, зроблені попередження не реєстрували і відповідно до інструкції не оформляли.

Мали місце непоодинокі факти, коли привід та офіційне попередження здійснювалося без достатньої на те підстави. Матеріали про правопорушення, що надходили до органів міліції, не перевірялися. Внаслідок цього приводу та офіційного попередження зазнавали особи, які вперше або випадково допустили незначні правопорушення, а також ті, які вчинили злісні правопорушення, що тягнуть за собою кримінальне покарання. У Жовтневому РВМ міста Полтави було зроблено попередження В. Слюсарю за те, що він 11 лютого 1967 року, перебуваючи в чебуречній, курив, хоча жодних матеріалів, що свідчили про систематичні правопорушення з боку Слюсаря, райвідділ не мав. Лінійним відділом міліції на станції Херсон Одесько-Кишинівської залізниці зробили попередження оглядачеві вагонів А. Карпову та робітнику автобази Г. Філіну за порушення трудової дисципліни.

У деяких лінійних органах міліції стосовно осіб, які постійно займалися бродяжництвом і не мали постійного місця проживання, нерідко обмежувалися лише оформленням приводів та офіційних попереджень, необґрунтовано звільняли їх і, отже, давали можливість продовжувати вести бродячий спосіб життя. Багато таких фактів зафіксовано у лінійних органах міліції на станціях Одеса-Головна

Одесько-Кишинівської залізниці та Микитівка Донецької залізниці.

Серйозним недоліком у роботі низки органів міліції було те, що абсолютно не застосовувалися приводи та офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі. Як правило, таких осіб до органів міліції не викликали, бесіди з ними не проводили, листки приводів не оформлювали та офіційні застереження їм не робили.

Порушуючи встановлений порядок, окремі органи міліції не здійснювали перевірку осіб, на яких надійшли повідомлення про антигромадську поведінку, за картотеками листків приводів, притягнених за дрібне хуліганство та за іншими оперативними обліками. Унаслідок цього нерідко на одну й ту саму особу при повторному порушенні громадського порядку складалися нові листки приводів.

З метою забезпечення виховного впливу офіційного попередження інструкція передбачала, що його здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції. Однак цієї вимоги не скрізь дотримувалися. Наприклад, із 47 приводів, зареєстрованих у Білопільському РВМ Сумської області, у 43 випадках офіційні попередження здійснювали дільничні уповноважені. Аналогічний стан був у органах міліції Донецької області та Одесько-Кишинівської залізниці. В органах міліції Полтавської області у листках приводів, складених на неповнолітніх, були відсутні відмітки про виклик неповнолітнього та здійснення офіційного попередження у присутності батьків або осіб, які їх замінюють.

У зв'язку з цим заступник міністра охорони громадського порядку УРСР комісар міліції 3-го рангу І. Бондаренко 6 серпня 1967 р. спрямував начальникам управлінь охорони громадського порядку виконкомів обласних і Київської міської рад депутатів трудящих УРСР, начальникам управлінь міліції на Південно-Західній залізниці, дорожніх, водних і лінійних відділів і відділень міліції, начальникам управлінь і відділів міліції, виконкомів міських і районних рад депутатів трудящих УРСР вказівку про недоліки у роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників. МОГП Української РСР пропонувало: «Начальникам УОГП, УМ на Південно-Західній залізниці, дорожніх і водних відділів міліції

ретельно перевірити роботу щодо застосування інструкції про порядок приводу, реєстрації та офіційного попередження в усіх органах міліції та вжити необхідних заходів для усунення наявних там недоліків».[320]

Отже, подібні недоліки існували в багатьох підрозділах міліції, але вони були достатньо однотипними і стосувалися таких питань:

1. Деякі органи міліції не здійснили жодного офіційного приводу з метою попередження, хоча підстави для цього були;

2. Навпаки, мали місце непоодинокі факти, коли привід та офіційне попередження здійснювалися без достатньої на те підстави;

3. Не застосовувалися приводи та офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі;

4. Не виконувалася відповідна інструкція в частині, що попередження здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції.

Як вихід із цієї ситуації і панацею від недоліків МОГП пропонувало чітко дотримуватися при винесенні попереджень правопорушникам відповідної інструкції, а місцевим органам міліції перевіряти її виконання.

31 липня 1967 року керівники Прокуратури республіки (Ф. Глух), Міністерства охорони громадського порядку (в.о. міністра П. Савчук)[321] та Верховного Суду УРСР (в.о. голови О. Павшукова) направили в ЦК КПУ доповідну записку про розроблені заходи щодо запобігання вчиненню тяжких злочинів, зокрема навмисних убивств. Було проведено певну роботу з активізації діяльності вказаних органів та поліпшення координації зусиль між ними у цьому напрямі, а також роз'яснювальну роботу серед населення.[322]

---

[320] Про недоліки у роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників: вказівка заступника міністра охорони громадського порядку УРСР комісара міліції 3 рангу І. Бондаренка 6 серпня 1967 р. //Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах… Т. 3. С.294-295.

[321] **Савчук** Прокіп Демидович (1918-?). 1946–1952 рр. – на комсомольській роботі, перший секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ. З 1952 р. – в органах держбезпеки. У 1954–1959 рр. очолював Управління Комітету державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР по Закарпатській області. З 1966 р. – заступник міністра охорони громадського порядку УРСР. Генерал внутрішньої служби 3-го рангу.

[322] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6306. Арк. 61.

Заходи передбачали посилення вимогливості до працівників місцевих адміністративних органів щодо своєчасного реагування на заяви громадян та сигнали про погрози вбивством, побої, виявлення та ліквідації осередків самогоноваріння. Особлива увага приділялася роботі з виявлення осіб, які незаконно зберігали зброю. Зважаючи на безліч випадків виготовлення молоддю саморобної вогнепальної та холодної зброї, було запропоновано органам міліції разом із місцевими органами влади розробити заходи, що унеможливлювали б виготовлення такої зброї на підприємствах, у майстернях навчальних закладів.[323]

Слід зазначити, що якихось нових, оригінальних заходів із попередження тяжких злочинів очільники прокуратури, міністерства та Верховного Суду не пропонували. Здебільшого все зводилося до перевірок, посилення контролю над роботою підпорядкованих органів. Звертає на себе увагу той факт, що це питання було прив'язане до боротьби проти самогоноваріння, що не можна не визнати неправильним, оскільки кореляція між пияцтвом та тяжкими злочинами була в СРСР дуже високою. Вражає також згадування у доповідній записці про «*безліч* випадків виготовлення молоддю саморобної вогнепальної та холодної зброї», що вже само собою суттєво впливало на криміногенну ситуацію в республіці.

У розкритті злочинів попередніх років значну роль відіграв рух, що виник із ініціативи виправно-трудових установ Луганської області: «На свободу з чистою совістю». Рух цей сформувався під впливом виступів перед ув'язненими, зокрема тричі Героя Радянського Союзу генерала (на той час ще не маршала) Покришкіна, а також колишніх ув'язнених, один із яких – Ростальський – отримав звання Героя Соціалістичної Праці, був обраний депутатом Верховної Ради, та лауреата Ленінської премії Александрова. Починаючи з 1963 року з'явилися з повинною майже 12 тис. ув'язнених, за їхніми заявами було розкрито багато злочинів.

У порядку контролю розкриття злочинів колегія міністерства в 1965 році розглядала 16 разів (у 1966 р. – 18) ці питання, причому обговорювався стан справ не тільки стосовно тих чи інших областей або міст (тобто в територіальному аспекті), а й щодо розкриття окремих

[323] Там само. Арк. 63.

найбільш тяжких злочинів.[324]

У зв'язку зі збільшенням випадків хуліганства та пияцтва на залізничному транспорті 10 травня 1967 р. МОГП розробило пропозиції щодо посилення протидії цим явищам. Серед цих пропозицій, зокрема, були такі:

– переглянути розстановку службових нарядів міліції з таким розрахунком, щоб до потягів приміського та місцевого сполучення, особливо у вечірній час, щодобово прямувала максимальна кількість сержантського та начальницького складу міліції;

– через відповідні місцеві органи вирішити питання про збільшення кількості дружинників, які виділяють штаби добровільних народних дружин для підтримки громадського порядку у приміських поїздах;

– посилити контроль за виконанням торговими працівниками вимог наказу міністра торгівлі Української РСР № 144 від 31 березня 1964 р. та розпорядження № 14-14-869 від 30 вересня 1965 р. про заборону повсюдної торгівлі міцними винами на розлив та зняття з продажу спиртних напоїв (вино-горілчаних виробів) з магазинів, розташованих на вокзалах, станціях та привокзальних площах. За виявленими порушеннями підготувати відповідну інформацію до керівних органів;

– спільно зі штабами добровільних народних дружин підготувати та провести 26–27 травня 1967 р. на залізницях республіки заходи щодо вилучення п'яниць, хуліганів та інших антигромадських елементів з вокзалів, станцій та поїздів.[325]

У 1966–1967 рр. мали місце випадки зухвалих нападів злочинців на чергові наряди міліції. У МОГП УРСР були систематизовані дані щодо цих випадків і виявилося, що в низці місць не була забезпечена надійна охорона приміщень, де розташовувалися органи та підрозділи міліції. Траплялися випадки, особливо у вечірній та нічний час, коли чергові по органах та підрозділах відлучалися на тривалий час, залишали зброю

[324] Материалы Всесоюзного совещания-семинара руководителей органов МООП СССР 27–31 марта 1967 г. М., 1967. С. 100–104.

[325] Про посилення заходів боротьби з хуліганством та пияцтвом на залізничному транспорті: пропозиції МОГП 10 травня 1967 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 334-335.

та документацію без охорони або доручали це пересічним міліціонерам. Окремі чергові та їхні помічники халатно виконували покладені на них обов'язки, виявляли безтурботність, благодушність, перебували на чергуванні без зброї, у нічний час спали. Нерідко, порушуючи накази міністерства, в чергових кімнатах тривалий час і навіть уночі утримувалися кримінальні злочинці, особи, підозрювані у вчиненні злочинів.

До проведення ремонту, прибирання приміщень органів міліції найчастіше залучалися особи, які відбували адміністративний арешт. Проте жодного нагляду за ними не велося, і вони отримували безперешкодний доступ до чергових та робочих кімнат оперативних працівників. Так, у січні 1967 року, скориставшись безтурботністю чергового наряду Павлоградського МВМ Дніпропетровської області, такий арештований, залучений до ремонту приміщення, шляхом відтискання дверей металевої шафи, де зберігалася зброя, викрав пістолет «Макарова» та патрони до нього.

Чергові частини багатьох органів міліції розташовувалися у непридатних для роботи приміщеннях, навіть у коридорах. Особи, які зверталися у вечірній та нічний час до чергової частини, допускалися безпосередньо до приміщення, де зберігалася зброя. Вікна перших поверхів будівель органів та підрозділів міліції не були заґратовані, були відсутні надійні запори на дверях, а також електричні дзвінки на вхідних дверях для виклику чергових у нічний час. Попереджувальна сигналізація у КПУ низки органів міліції була несправною. Добові наряди під час приймання чергування не перевіряли роботу сигналізації. Господарські двори у багатьох органах міліції були захаращені, огорожі несправні, внаслідок чого у двори мали вільний доступ сторонні особи. Начальники управлінь та господарські апарати не виявляли необхідної турботи щодо впорядкування приміщень чергових частин та створення нормальних умов для роботи чергових нарядів. Щорічні огляди чергових частин проводилися формально.

У зв'язку з цими обставинами міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко 17 липня 1967 р. підписав наказ «Про заходи з попередження можливих випадків нападу злочинних елементів на черговий наряд органів міліції». У наказі вимагалося встановити суворий контроль за тим, щоб начальники органів міліції

та їхні заступники щодня ретельно інструктували чергових, організували контроль за станом охорони органів – підрозділів міліції у нічний час. В органах міліції, насамперед у сільській місцевості, де у вечірній та нічний час, крім чергового та його помічника, інших працівників не було, приписувалося поставити на перших поверхах адміністративних будівель металеві грати, встановити на вхідних дверях надійні запори, електричне освітлення та електродзвінки для виклику чергового. Прорізати у вхідних дверях віконця, через які б у нічний час черговий міг розмовляти з громадянами, які звертаються. У приміщення чергового наряду в нічний час допускати громадян, що звертаються, лише у виняткових випадках і після того, як черговий з'ясує особу відвідувача. За необхідності пропустити відвідувача в нічний час у чергове приміщення, але весь наряд повинен не спати і бути пильним. Одночасно кількох відвідувачів у нічний час до органу міліції не допускати. Категорично заборонити утримання у вечірній та нічний час у чергових кімнатах кримінальних злочинців та осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочинів. Упорядкувати кімнати та шафи, де зберігається зброя, встановити на них надійні запори. Не допускати прийом та видачу зброї особовому складу у присутності сторонніх осіб.[326]

Отже, наказ мав достатньо конкретний характер і передбачав організаційні, дисциплінарні та господарські заходи для убезпечення чергових частин від нападів кримінальних злочинців.

13 жовтня 1967 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про практику застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 року "Про посилення відповідальності за хуліганство"». У цьому документі зазначалося, що останнім часом дещо скоротилася кількість хуліганських проявів, а також деяких небезпечних злочинів проти особистої безпеки громадян. Але у низці випадків подання органів міліції, прокуратури та судів про скоєні членами колективів хуліганські вчинки та інші правопорушення розглядалися несвоєчасно, відповіді на подання найчастіше не надавалися.

[326] Про заходи з попередження можливих випадків нападу злочинних елементів на черговий наряд органів міліції: наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка 17 липня 1967 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 293-294.

В указі приписувалося, що органам охорони громадського порядку, прокуратурі та судам необхідно і надалі приділяти неослабну повсякденну увагу питанням боротьби з хуліганством та іншими порушеннями громадського порядку. Виконкомам місцевих рад депутатів трудящих спільно з органами охорони громадського порядку розглянути питання про доцільність організації спецприймачів з утримання та працевикористання осіб, заарештованих за дрібне хуліганство, з урахуванням наявного позитивного досвіду роботи таких спецприймачів у низці міст країни, а також розробити заходи, що забезпечують використання на фізичних роботах усіх осіб, заарештованих за дрібне хуліганство.[327]

Варто зауважити, що в цілому цей указ містив мало конкретики, як завжди у радянські часи, вимагав «посилити та покращити» роботу у відповідному напрямі. З конкретного пропонувалося розглянути питання про доцільність організації спецприймачів з утримання та працевикористання осіб, заарештованих за дрібне хуліганство, але це теж уже використовувалося у деяких містах країни.

Досить значний обсяг роботи правоохоронних органів республіки в цей період стосувався боротьби з дрібними крадіжками на підприємствах та в організаціях. Так, 8 квітня 1967 р. у ЦК КПУ надійшла доповідна записка прокурора УРСР Ф. Глуха про результати перевірки стану боротьби з дрібними розкраданнями на підприємствах і в організаціях Дніпропетровської, Донецької, Харківської та деяких інших областей. Матеріали перевірок свідчили про те, що в низці підприємств і організацій систем м'ясної і молочної, харчової, легкої, вугільної, хімічної промисловості республіки внаслідок допущення грубих порушень законів про охорону соціалістичної власності і незадовільної боротьби з розкрадачами дрібні крадіжки мають розповсюджений характер. Як було встановлено перевірками, міністерства вказаних галузей промисловості УРСР не мали повних даних про кількість дрібних розкрадань на підпорядкованих підприємствах, бо за звітами, встановленими Центральним

[327] Про практику застосування указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 року «Про посилення відповідальності за хуліганство» : указ Президії Верховної Ради СРСР 13 жовтня 1967 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 850-851.

статистичним управлінням, такі відомості не були передбачені. Проте, лише за даними міжвідомчої охорони, на підприємствах республіки в 1966 році було затримано за дрібні розкрадання 51 тис. осіб, які заподіяли збитків на суму понад 350 тис. руб.; при цьому в 1965 році було затримано 31 тис. осіб, а збитки дорівнювали 200 тис. руб., тобто кількість таких крадіжок та збитків від них зростали. Найбільш розповсюдженими були дрібні крадіжки на підприємствах Донецької області, де було затримано 9540 осіб, Харківської – 5457 осіб, Миколаївської – 3265 осіб і міста Києва – 2899 осіб. На 60 підприємствах Укрголовм'ясо міністерства м'ясної і молочної промисловості УРСР було затримано за дрібні розкрадання майже 1700 осіб, а на 55 підприємствах міністерства вугільної промисловості – близько 630 осіб.[328]

Про те, наскільки поширені були дрібні крадіжки на окремих підприємствах і яких значних збитків завдавали вони державі, свідчили такі факти. На підприємстві Вінницького цукротресту міністерства харчової промисловості УРСР (керуючий Пашковський) у 1966 році за розкрадання було затримано 1253 особи, в яких було вилучено 24,6 т цукру. Працівники Дніпропетровського холодокомбінату Бабенко, Духницький та інші систематично займалися дрібними крадіжками. Протягом робочого дня вони по декілька разів безперешкодно проходили через контрольно-пропускний пункт зі вкраденим вершковим маслом, внаслідок чого цим злочинцям вдалося вкрасти десь 5 т масла загальною вартістю 17,5 тис. руб. У такий самий спосіб працівники Дніпропетровського лакофарбового заводу Аржанов і Олейников займалися крадіжками фарб. В Аржанова було знайдено приблизно 1,5 т, а у Олейникова – 225 кг. За це їх було притягнуто до кримінальної відповідальності.

Як засвідчила перевірка, скоєнню дрібних крадіжок на деяких підприємствах сприяли порушення законів про охорону соціалістичної власності. Суть цих порушень полягала у тому, що не скрізь ще було забезпечено необхідний облік матеріальних цінностей та необхідні умови для належного їх зберігання і охорони. Наприклад, на Чернігівському камвольно-суконному комбінаті міністерства легкої промисловості УРСР (директор Бакеєв) передача матеріальних

[328] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 5.

цінностей із однієї виробничої ділянки на іншу проводилась нерідко без їх зважування та перерахунку, велика кількість пряжі,[329] що дорого коштувала, зберігалася в цехах безладною купою у відкритих ящиках і ніким не охоронялася. Тож до цінностей мали доступ будівельники, ремонтні робітники, інші сторонні особи. Тому не випадково, що дрібні розкрадання на цьому підприємстві були дуже поширені. Якщо в 1965 році за такі діяння на комбінаті було затримано 82 особи, у яких у цілому вилучено 130 кг пряжі, то в 1966 році – вже 373 особи, які викрали 332 кг пряжі і 124 м тканини.

Слідчі органи в 1966 році за розкрадання притягнули до кримінальної відповідальності 29 працівників цього комбінату, зокрема було викрито декілька організованих зграй крадіїв пряжі (Гусак, Петровський, Гальперін та ін.), які продавали її жителям міста. При розслідуванні кримінальної справи щодо цих розкрадань було встановлено, що керівники Чернігівської фабрики індпошиву і ремонту одягу відкрили навіть спеціальний цех для в'язання кофточок, костюмів та інших виробів із пряжі замовників. Станом на 11 січня 1967 року в цьому цеху виконувалося 229 замовлень, із яких 225 виробів, за висновком спеціаліста, виконували з пряжі, що була виготовлена на Чернігівському комбінаті і в торговельну мережу Чернігова не надходила. Причому при вибірковій перевірці 35 замовників пояснили, що пряжа ними була куплена у невідомих осіб на базарах міст Чернігова, Ніжина та ін.

На окремих підприємствах продукція та цінності зберігалися просто неба, а територія не мала належної огорожі і не була освітлена в нічний час, тому проникнути до таких підприємств було дуже легко. Наприклад, на Харківській кондитерській фабриці «Жовтень» (директор Черепахін) велика кількість цукру, згущене молоко, фрукти та інші продукти зберігалися просто неба і навіть поза територією фабрики,[330] що створювало безперешкодний доступ до них сторонніх осіб і сприяло вчиненню крадіжок, кількість яких у 1966 році порівняно з 1965 збільшилася майже удвічі.

Більша частина території заводу імені Дзержинського Дніпропетровської області не мала огорожі, що дозволяло нечесним

[329] Там само. Арк. 6.

[330] Там само. Арк. 7.

особам розкрадати цінності. Тільки за 1966 рік за дрібні крадіжки тут було затримано понад 440 осіб. На Дніпропетровському м'ясокомбінаті погано використовувалися технічні засоби охорони, значна частина території, а також огорожа в нічний час не мали електричного освітлення, що сприяло поширенню дрібних крадіжок, яких за останні три роки тут було скоєно понад 600.

На деяких підприємствах не була налагоджена правильна робота контрольно-пропускних пунктів. У шахтоуправлінні «Новомоспинська» тресту «Пролетарськвугілля» Донецької області грубо порушувалися правила пропускного режиму. Перепустки на вивіз вугілля з території шахти, котрі виписувала матеріально відповідальна особа, не були тут документами суворої звітності і ніде не реєструвалися. Одержані від споживачів зазначені перепустки охоронці в бухгалтерію в багатьох випадках не повертали, і належної звітності про це ніхто від них не вимагав. Така безконтрольність призвела до того, що згодом на шахті шляхом обміру була встановлена нестача вугілля на суму майже 50 тис. руб. Тому було порушено кримінальну справу.

На окремих підприємствах незадовільно здійснювався контроль за виробничими процесами, за раціональним використанням сировини і матеріалів та за витратою сировини на одиницю виробу. Внаслідок цього створювалися сприятливі умови для скоєння крадіжок із резерву неврахованих лишків.[331]

Наприклад, на Краснянському цукровому заводі Львівської області у завідувача складу Платонова протягом декількох років створювалися значні лишки цукру. У 1963 році було виявлено зайвих 11 мішків цукру, 1964 р. – 22, 1965 р. – 24, а в 1966 р. вже понад 30 мішків вагою понад 1,6 т. Однак адміністрація цього підприємства (директор Яровенко) не цікавилася причинами створення цих лишків, а обмежувалась лише їх оприбуткуванням згідно з актами, тому не випадково, що тільки протягом 1966 року на цьому підприємстві було затримано понад 30 осіб, які скоїли дрібні крадіжки цукру.

На Кремгесівському хлібозаводі Кіровоградської області у завідуючого складом Кравченка і майстра Майстренка станом на 18 жовтня 1966 року були встановлені лишки борошна в кількості 1,6 т.

[331] Там само. Арк. 8.

Однак, як з'ясувалося пізніше, ревізія у цих осіб була проведена поверхово і не викрила усіх створених лишків, а це ще 35 мішків вагою 2350 кг, котрі вказані особи намагалися приховати. Незважаючи на те, що у Кравченка і Майстренка створилися лишки борошна загальною вагою майже 4 т, Кіровоградське облуправління харчової промисловості (начальник Бойко) не з'ясувало причин їх виникнення та не вирішило питання про відповідальність винних осіб.

Керівники окремих підприємств та організацій не вели рішучої боротьби з дрібними розкраданнями, не створювали обстановки непримиренності до осіб, які скоювали дрібні крадіжки, нерідко виявляли невиправданий лібералізм до них та не використовували силу громадськості в боротьбі з цим злом.[332]

На Жданівському м'ясокомбінаті Донецької області (директор Ушкалов) за перше півріччя 1966 року за дрібні крадіжки було затримано 38 осіб, але до 31 з них жодних заходів реагування з боку адміністрації не було вжито. На Лисичанському м'ясокомбінаті Луганської області (директор Васалантьєв) дрібні крадіжки скоїли 47 працівників, однак на жодного з них матеріали до товариського суду не були передані.

Сторожова охорона Чортківського лікеро-горілчаного заводу Тернопільської області неодноразово затримувала осіб, які виносили спиртні напої, про що повідомляла керівництво заводу. Проте адміністрація не лише не вела належної боротьби з такими явищами, а навіть потурала незаконним діям начальників цехів, які задля заохочення безкоштовно видавали робітникам лікеро-горілчані вироби.

Про недоліки використання сили громадськості в боротьбі з дрібними крадіжками на виробництві та ліберальне ставлення до цих дій свідчать такі факти: зі 630 осіб, які скоїли дрібні крадіжки на 55 підприємствах Міністерства вугільної промисловості, стосовно 500 працівників адміністрація обмежилася такою формою реагування, як усне попередження. На Криворізькому м'ясокомбінаті Дніпропетровської області працівника ковбасного цеху Олейникова систематично затримували за викрадання по декілька кілограмів продукції, однак заходів реагування до нього не вживали. І лише 21

[332] Там само. Арк. 9.

жовтня 1966 року, коли він уп'яте вчинив крадіжку, його було затримано і притягнуто до кримінальної відповідальності.

У низці підприємств і організацій замість реагування стосовно осіб, затриманих за дрібні розкрадання, обмежувалися тим, що задовольняли їхні заяви про звільнення з роботи за власним бажанням. [333] На Макіївському винному заводі Донецької області (директор Бурдо) 12 осіб було звільнено за власним бажанням, замість того щоб вжити до них певних заходів.

Стосовно скоєних повторних крадіжок були встановлені непоодинокі факти незадовільної роботи товариських судів у боротьбі з дрібними крадіжками. Так, товариський суд Харківської кондитерської фабрики «Жовтень» розглянув 22 справи про дрібні крадіжки, і лише на одного розкрадача було накладено штраф, а іншим оголошено попередження. Вантажник Київської тютюнової фабрики Ардатій 21 квітня, 18 і 30 травня 1966 року скоював дрібні крадіжки тютюнових виробів, про що лише складалися відповідні акти, але ніякого реагування з боку адміністрації, товариського суду не було. Тільки після четвертої крадіжки матеріали про це було розглянуто на товариському суді. Однак суд оголосив йому лише попередження, незважаючи на визнання Ардатія в тому, що крадіжки скоювалися ним із метою наживи. Користуючись таким ліберальним ставленням, Ардатій 28 листопада 1966 року знову вчинив крадіжку, за що його було притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено.

На виявлені порушення законності органи прокуратури реагували відповідно. Майже 2000 осіб, які скоїли дрібні крадіжки, були притягнуті до кримінальної відповідальності і засуджені до різних мір покарання.[334]

Крім того, в 1966 році було внесено понад 1000 доповідних записок партійним органам та подань до радянських та господарських організацій із пропозиціями вжити заходів до усунення порушень законів про охорону державної власності.[335]

15 квітня 1967 року відділи важкої, легкої, харчової, хімічної промисловості та нафтопереробки ЦК КП України спільно з

[333] Там само. Арк. 10.

[334] Там само. Арк. 11.

[335] Там само. Арк. 12.

міністерствами розглянули вищезгадану доповідну записку прокурора Української РСР Ф. Глуха про факти дрібних крадіжок на підприємствах і в організаціях Дніпропетровської, Донецької, Харківської та деяких інших областей республіки.

За дорученням цих відділів ЦК КП України міністерства обговорили окреслені питання на засіданнях колегій і видали накази, якими затвердили заходи, спрямовані на забезпечення збереження державної власності на підприємствах і в організаціях республіки. Наказами було зобов'язано начальників головних управлінь і об'єднань протягом першого півріччя 1967 року провести на всіх підприємствах інвентаризації матеріальних цінностей, перевірити наявність договорів із матеріально відповідальними особами, стан складських приміщень, попереджувальної сигналізації, огорожі територій, посилити контроль за обліком і звітністю товарно-матеріальних цінностей, пропускний режим.

У зв'язку з тим, що питання посилення боротьби з розкраданнями народного добра розглядалися Радою Міністрів Української РСР в 1963 і 1966 роках і міністерствами та облвиконкомами вживалися заходи з посилення боротьби за збереження соціалістичної власності, про виконання яких вони повинні були доповісти Раді Міністрів СРСР до 1 серпня 1967 р., керівники вищезгаданих відділів ЦК КПУ вважали недоцільним на той час розглядати зазначене питання в ЦК КП України.[336]

30 квітня 1968 р. колегія Міністерства охорони громадського порядку УРСР розглянула питання «про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за І квартал 1968 р.». У її рішенні відзначалися окремі досягнення органів міліції у протидії злочинності. Проте основний акцент було зроблено на недоліках у цій роботі. Йшла мова, що окремі УОГП областей та УМ міст різко послабили боротьбу з кримінальною злочинністю. Серйозні недоліки допускалися в роботі щодо запобігання злочинам та їх розкриття. Недостатньо використовувалася у цій справі агентура, оперативні обліки, можливості криміналістики, дільничних уповноважених, інших служб міліції та громадськості. Слабко велася боротьба зі злочинністю органами міліції Донецької області (начальник УОГП М. Поперека).

[336] ЦДАГОУ. Ф. 1 Оп. 24. Спр. 6305. Арк.1.

Кількість найбільш тяжких злочинів зросла більш як на 28 %, загальне розкриття склало 95,8 %, а тяжких злочинів – 91,1 %. За І квартал 1968 року залишилися нерозкритими 87 найбільш тяжких злочинів, зокрема 6 вбивств, 10 розбоїв та пограбувань, 65 крадіжок. За допомогою агентури запобігли лише 12 % злочинів, розкрили близько 20 %. Ще гірше становище було у місті Донецьку (начальник УМ В. Галкін), де порівняно з І кварталом 1967 року запобігли майже удвічі меншій кількості злочинів. Залишився нерозкритим 31 найбільш тяжкий злочин, або майже 36 % від їхньої загальної кількості в цій області, а розкриття становило 88,3 %. Тяжкі злочини зросли на 41,5 %.[337]

Як наголошувала колегія МОГП, органи міліції Полтавської області (начальник УОГП О. Шкуренко) погано вели роботу з розкриття злочинів. Бо розкриття знизилося порівняно з І кварталом 1967 р. за найбільш тяжкими злочинами на 14,1 % і склало 83,1 %. Це був найнижчий показник у республіці. Також погіршилося запобігання тяжким злочинам, через що їхня кількість зросла на 11,1 %. Протягом І кварталу1968 р. не було розкрито жодного злочину минулих років.

У рішенні колегії також підкреслювалося, що незадовільно було організовано боротьбу зі злочинністю у місті Одесі (начальник УМ А. Мітрашевський). Показники запобігання злочинам знизилися, розкриття тяжких злочинів за І квартал 1968 р. становило лише 86,6 %, чи на 9,3 % менше, ніж у 1967 р. Залишилися нерозкритими 33 злочини, чи 70 % від їхньої загальної кількості в області. Значно гірше, ніж у І кварталі 1967 року, працювали органи міліції Луганської області (начальник УОГП О. Карагодніков): попередження погіршилося, кількість тяжких злочинів зросла на 9,1 %, а їх розкриття знизилося на 2%. Поміж 45 найбільш тяжких злочинів, що залишилися за перший квартал 1968 року, – 3 вбивства, 5 розбоїв і грабежів, 5 згвалтувань, 32 крадіжки.[338]

Критикувалися також органи міліції УОГП Миколаївської області

[337] Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за І квартал 1968 р.: рішення Колегії міністерства охорони громадського порядку УРСР 30 квітня 1968 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 336.

[338] Там само.

(начальник В. Дзюба), що не забезпечили належного розкриття злочинів. Загальне розкриття знизилося на 1,3 %, а за найбільш тяжкими видами – на 1,9 %. На думку колегії, некваліфіковано велася боротьба зі злочинністю у місті Львові (начальник УМ В. Михайлов), де було розкрито найбільш тяжких злочинів лише 88,5 %, або на 6,8 % менше, ніж у 1967 році. За І квартал 1968 р. у місті не було розкрито 19 злочинів, у тому числі 1 вбивство, 5 пограбувань, 8 крадіжок із квартир тощо.

Погіршили розкриття кримінальних злочинів та недостатньо займалися оперативно-профілактичною роботою органи міліції Черкаської (начальник УОГП Г. Третьяков) та Чернівецької (начальник УОГП А. Чупров) областей. У зазначених областях розкриття найбільш тяжких злочинів знизилося відповідно на 9,4 % і 0,9 % та склало 88,1 % та 92,1 %. Водночас тут відзначається зростання кількості таких злочинів на 26,7 % та 17,4 % відповідно. За допомогою агентури за звітний період запобігли лише п'ятьом злочинам.

Колегія оцінила також як низький рівень організації роботи щодо боротьби зі злочинністю в таких областях: Івано-Франківській (начальник УОГП М. Шавша), [339] Тернопільській (начальник УОГП П. Дейнекін), [340] Сумській (начальник УОГП І. Ковальов) [341] та Закарпатській (начальник УОГП М. Лялько).

Крім того, колегія зазначила, що останнім часом була ослаблена увага до боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Зростання цієї злочинності відбулося в таких областях: Волинській – майже вчетверо, Сумській – на 68,2 %, Черкаській – на 66,7 %, Кримській – на 45,2 %, Луганській – на 42,6 %, Рівненській – на 35,5 %, Тернопільській – на 33,3 %, Дніпропетровській – на 31,8 %. [342] Становище, що склалося,

[339] **Шавша** Микола Михайлович. У 1962–1973 рр. – начальник УОГП-УВС Івано-Франківського облвиконкому. З 1973 р. – начальник УВС Кіровоградської області. Генерал-майор міліції.

[340] **Дейнекін** Павло Іванович. У 1959–1974 рр. – начальник УВС/УОГП Тернопільської області.

[341] **Ковальов** Іван Матвійович. У 1958–1974 рр. – начальник УВС/УОГП Сумської області.

[342] Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за І квартал 1968 р.: рішення Колегії міністерства охорони громадського порядку УРСР 30 квітня 1968 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 337.

колегія пояснювала тим, що деякі органи міліції не зуміли закріпити досягнуті в 1967 р. результати, їхні керівники виявили самозаспокоєність і некритичну оцінку стану справ. У зв'язку з переходом на роботу з двома вихідними днями правоохоронці виявилися непідготовленими до активної боротьби зі злочинністю в таких умовах. Начальники зазначених управлінь суттєво не розібралися в складній оперативній обстановці, не вивчили причин зростання найбільш тяжких злочинів і не вжили рішучих заходів до посилення боротьби зі злочинністю.

Також колегія акцентувала увагу на тому, що останнім часом була послаблена боротьба з хуліганством, насамперед у Донецькій, Полтавській, Одеській, Харківській та деяких інших областях. Участь агентури у розкритті злочинів, особливо в Рівненській, Полтавській, Донецькій, Львівській та Київській областях, оцінювалася як недостатня. Не вживалося заходів щодо придбання агентури, здатної надати реальну допомогу міліції у протидії злочинності. Працівники міліції вкрай слабко спиралися на допомогу громадськості у запобіганні та розкритті злочинів.

На колегії зауважувалося, що в цей період дещо зменшилася кількість виступів керівного складу органів перед працівниками. Деякі начальники УОГП послабили увагу до роботи карного розшуку, на недоліки своєчасно та гостро не реагували, поверхово керували роботою органів міліції щодо боротьби з кримінальною злочинністю. Матеріали справ про нерозкриті найбільш серйозні злочини вони не знали, тому не могли спрямувати роботу, пред'явити конкретну вимогливість до працівників стосовно проведення заходів, що забезпечують розкриття злочинів. Виїзди керівників управлінь із метою надання практичної допомоги у розкритті складних злочинів нерідко були короткочасними і не давали їм можливості глибоко вникнути в роботу підлеглих. Відсутність належної вимогливості до начальників органів міліції призвела до того, що деякі з них обмежували свої дії загальними вказівками, не надавали допомоги оперативним працівникам у вирішенні питань, що виникали у ході роботи із запобігання злочинам та їх розкриття. Увага цих керівників до роботи з агентурою та участь у ній були явно недостатніми.

Колегія постановила:

«1. Звернути серйозну увагу начальників УОГП Полтавської – Шкуренка О. Я., Луганської – Карагоднікова О. Г., Миколаївської – Дзюби Н. В., Донецької області – Попереки М.С., начальників УМ міст Одеси – Мітрашевського А. І., Донецька – Галкіна В. В., Львова – Михайлова В. Г. на наявність низки недоліків в організації роботи з боротьби з кримінальною злочинністю та попередити їх, що якщо вони найближчим часом не забезпечать докорінного покращення запобіжно-профілактичної діяльності та розкриття злочинів, до них будуть вжиті суворі заходи впливу. Про вжиті заходи щодо усунення недоліків у боротьбі з кримінальною злочинністю та досягнутих результатів керівникам зазначених УОГП доповісти колегії у липні 1968 року. 2. Вимагати від начальників УОГП Черкаської області Третьякова Г. С., Івано-Франківської області – Шавші Н. М., Тернопільської – Дейнекіна П. І., Сумської – Ковальова І. М. та Закарпатської – Лялька М. П. вжиття необхідних заходів, що забезпечують наступальну боротьбу зі злочинністю, і в першу чергу покращення роботи щодо попередження злочинів та повного розкриття вчинених злочинів».[343]

У документах, які виходили в той час від МОГП УРСР, зазначалося, що станом на середину 1968 року деякі керівники УОГП та міськрайорганів міліції УРСР послабили увагу до використання можливостей криміналістики у розкритті крадіжок із магазинів, кіосків та особливо з квартир. При отриманні повідомлень про вчинення цього виду злочинів експерти відділів криміналістичних досліджень і лабораторій криміналістичних досліджень до участі в оглядах місць пригод часто не залучалися. Оперативні та слідчі працівники найчастіше проводили огляди формально, поверхово, без використання науково-технічних засобів і методів, сліди та інші речові докази погано та неоперативно використовували у розкритті злочинів «за гарячими слідами».

У довідці заступника міністра охорони громадського порядку УРСР генерала внутрішньої служби 3-го рангу П. Д. Савчука від 12

[343] Про стан боротьби з кримінальною злочинністю в республіці за І квартал 1968 р.: рішення Колегії міністерства охорони громадського порядку УРСР 30 квітня 1968 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 338.

червня 1968 р. наголошувалося, що невміле, а часом недбале ставлення до цього питання призводило у багатьох випадках до псування та втрати речових доказів, а контроль із боку керівного складу органів міліції за їх використанням із метою розкриття злочинів належним чином не здійснювався. Були встановлені численні випадки, коли підозрювані у скоєнні крадіжок особи навіть не перевірялися за слідами пальців рук, виявленими на місці події, що зберігалися в дактилоскопічних картотеках апаратів криміналістичних досліджень. Блокування торгових об'єктів хімічними пастками часто проводилося без урахування оперативної доцільності та неправильно оформлялося. Використання пасток торговими працівниками не контролювалося, пастки, що стали непридатними, не замінювалися. Крім того, апарати карного розшуку самоусунулися від цієї роботи, належної уваги їй не приділяли, не виявляли творчої ініціативи щодо цього питання. Внаслідок такого ставлення стан роботи з розкриття злочинів за допомогою хімічних пасток не був задовільним, – вважав заступник міністра.

Були також випадки, коли дослідження речових доказів ВКД/ЛКД органів міліції проводилися неякісно та невчасно. Експерти цих підрозділів не завжди залучалися до розкриття раніше скоєних крадіжок. Питання використання можливостей криміналістики у розкритті злочинів рідко були предметом аналізу та обговорення.

Міністерство охорони громадського порядку УРСР пропонувало керівникам місцевих органів ОГП розглянути це питання та вжити заходів щодо максимального використання можливостей апаратів криміналістичних досліджень при розкритті крадіжок із магазинів, кіосків та квартир. Також доручалося начальникам ВКД УОГП областей на чергових заняттях у школах оперативної майстерності за допомогою конкретних справ та прикладів провести методичний розбір недоліків, котрі допускають оперативні та слідчі працівники при оглядах місця вчинення крадіжок із квартир. [344]

[344] Про стан роботи органів міліції МОГП УРСР по використанню можливостей криміналістики в розкритті крадіжок і заходи щодо її поліпшення: довідка заступника міністра охорони громадського порядку УРСР генерала внутрішньої служби 3 рангу П. Савчука // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 407-408.

На виконання зауважень, висловлених у цій довідці, начальник НТВ УВС Кримської області А. Бахорін у своїй доповідній записці начальнику НТВ УМ МВС УРСР З. Мурзіну повідомив про результати роботи свого підрозділу у цьому напрямі за неповний рік (1968 р.). Зокрема, він інформував, що за 9 місяців 1968 року експертами НТВ та НТЛ УВС Кримської області було здійснено 1007 оглядів місця події, унаслідок яких у 594 випадках вилучалися сліди та інші речові докази, що сприяли розкриттю злочинів та встановленню злочинців. За цими речовими доказами проводилося 573 дослідження, що оформлені висновками та довідками. У решті випадків речові докази були залишені у райвідділах для остаточних відпрацювань версій. У відсутність експертів-криміналістів на місці події слідчі та працівники карного розшуку самі вилучали речові докази та своєчасно в упакованому вигляді доставляли до НТВ для подальшого дослідження. У більшості районних та міських відділах міліції були обладнані спеціальні камери зберігання для речових доказів.[345]

Загальні підсумки роботи МВС УРСР за 1968 рік містилися в доповідній записці міністра внутрішніх справ УРСР І. Головченка міністру внутрішніх справ СРСР М. Щолокову від 11 лютого 1969 р. (нагадаємо, що міністерства на цей час вже змінили свої назви). Доповідь починалася, як і завжди в радянські часи, з традиційної ритуальної фрази, у цьому випадку про те, що Міністерство внутрішніх справ Української РСР свою практичну діяльність у 1968 році спрямовувало на оволодіння ключовими завданнями, які випливають із вимог постанов КПРС та Ради Міністрів СРСР від 23 липня 1966 р., і на реалізацію боротьби зі злочинністю та директив ЦК КПРС 01/68 та 02/60 про основні завдання органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю на 1968 рік.

З цією метою, доповідав міністр, було здійснено низку заходів щодо підвищення рівня організаторської роботи та оперативно-службової діяльності апаратів, органів та підрозділів внутрішніх справ республіки. Багато уваги приділялося подальшому зміцненню зв'язків органів внутрішніх справ із громадськістю, усуненню причин та умов, що сприяли правопорушенням, зміцненню законності в діяльності працівників міліції та підвищенню їхньої культури. На особливому

[345] ГДА МВС України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 77.

контролі колегії та апарату управління міліції знаходилася робота щодо розкриття злочинів. Управлінням внутрішніх справ областей, у яких складалася найбільш напружена оперативна обстановка та які відставали у розкритті злочинів, надавалася практична допомога.

Далі І. Головченко доволі детально охарактеризував роботу колегії, підкресливши, що вона працювала «регулярно». На її розгляд виносилися найбільш актуальні питання організації боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку, стану справ щодо попередження та розкриття злочинів як загалом у республіці, так і в окремих областях, містах і районах, стану роботи з розкриття окремих найбільш тяжких та складних злочинів, насамперед убивств, а також злочинів, скоєних у попередні роки.

Варто зазначити, що на колегії «у порядку поширення передового досвіду» було заслухано кілька найкращих дільничних уповноважених міст і сільської місцевості та начальників підрозділів сторожової охорони колгоспів. Колегією вживалися також заходи щодо покращення роботи слідчих апаратів, виправно-трудових установ, пожежної охорони та інших служб. Протягом 1968 року вживалися заходи щодо поліпшення взаємодії органів внутрішніх справ у вирішенні поставлених завдань із судами, а також іншими міністерствами та відомствами республіки.

Спільно з прокуратурою та Верховним Судом республіки було здійснено перевірки виконання адміністративними органами постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 23 липня 1966 р. «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю», розглянуто питання про пияцтво, про підвищення рівня профілактичної роботи, про заходи щодо підвищення розкриття злочинів та ін.

На спільному засіданні колегій разом із Міністерством охорони здоров'я УРСР було проаналізовано та розглянуто питання щодо стану боротьби з пияцтвом та роботи лікувально-трудових профілакторіїв. За результатами цього обговорення було подано спільну інформацію в ЦК КП України, Раду Міністрів та Президію Верховної Ради УРСР. Було здійснено низку спільних заходів також із міністерствами торгівлі, освіти, комунального господарства, автомобільного транспорту та шосейних доріг, сільського господарства, республіканським комітетом ДТСААФ та іншими відомствами.

У результаті проведених заходів у республіці «були дещо зміцнені громадський порядок та законність». Протягом 1968 року працівники міліції запобігли більш як 12 тис. злочинів, що на 2,1 % більше, ніж у 1967 р. По лінії карного розшуку запобігли 3792 злочинам, у тому числі 3526 найбільш тяжким. Зменшилася кількість замахів на вбивство, зґвалтувань, підпалів та крадіжок. Протягом року було зареєстровано 25 442 випадки кримінально караного хуліганства, що на 7,2 % менше проти 1967 року. Знизився рівень злочинності по лінії карного розшуку в 7 областях: Львівській, Чернігівській, Вінницькій, Хмельницькій, Харківській, Кіровоградській та Закарпатській, у м. Києві, а також на 6 залізницях та водних басейнах. У 10 областях республіки та у Києві знизилася злочинність неповнолітніх.

Незважаючи на зростання злочинності та особливо кількості найбільш тяжких злочинів на 4161, або 12,2 %, органи внутрішніх справ республіки переважно забезпечили своєчасне розкриття вчинених злочинів лише на рівні 1967 року. Загальне розкриття злочинів по лінії карного розшуку склало 28,4 %, найбільш значущих – 97,2 %, зокрема вбивств та замахів на вбивство – 97,2 %, зґвалтувань та замахів на зґвалтування – 98,6 %, розбійних нападів – 96 %, грабежів – 98,4 %. 8 управлінь внутрішніх справ розкрили всі вбивства, 17 – усі зґвалтування, 17 – всі грабежі, 8 – всі розбої. Протягом року було розкрито 535 злочинів, скоєних у попередні роки, у тому числі 41 вбивство та 383 крадіжки. Слідчими апаратами та органами дізнання «переважно» було забезпечено своєчасне та якісне розслідування кримінальних справ. Із загальної кількості порушених у республіці кримінальних справ органами внутрішніх справ було порушено 83,4 %.

Оперативна ситуація в республіці, за оцінкою міністра, «продовжувала залишатися складною». Злочинність по лінії карного розшуку зросла за 1968 рік на 4,9 %, у тому числі кількість найтяжчих злочинів – на 12, 2 %. Зростання злочинності фіксувалося в 18 областях та на 2 залізницях. Протягом того року кількість дорожньо-транспортних пригод зросла на 17,2 %, пожеж – на 2,8 %. [346]

Отже, протягом 1962–1968 рр. злочинність у республіці продовжувала залишатися на досить високому рівні та зростала, як і в передових країнах Європи та США, більш високими темпами, ніж

[346] ГДА МВС України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 9-14.

населення. Збільшувалась кількість тяжких злочинів, зокрема вбивств, зґвалтувань. Досить високим був рівень розкрадань на підприємствах та в колгоспах і радгоспах. Чимало злочинів із застосуванням зброї вчиняли військовослужбовці частин, які базувалися в республіці. Не зникала з порядку денного діяльності міліції боротьба з хуліганством, масштаби якого теж зростали. У цей час мали місце випадки зухвалих нападів злочинців на чергові наряди міліції. У міністерстві охорони громадського порядку УРСР були систематизовані дані щодо цих випадків, і виявилося, що в низці місць не була забезпечена надійна охорона приміщень, де розташовувалися органи та підрозділи міліції.

Проте і протидія злочинності з боку органів міліції посилювалася та удосконалювалася, здебільшого за рахунок посилення контролю за роботою підрозділів міліції.

4.2. Основні напрями протидії економічній злочинності

Деякі питання протидії економічній злочинності у цей період були настільки значущими, що вони розглядалися вищим керівництвом республіки. Так, ЦК КПУ у своїй постанові від 13 березня 1962 р. розглянув питання «про факти розкрадань у великих розмірах соціалістичної власності та хабарництва, викриті у Львівській та деяких інших областях республіки». У таємній доповідній записці міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка першому секретареві ЦК КПУ М. В. Підгорному від 13 лютого 1963 р. доповідалося про хід виконання цієї постанови.

Вказувалося, що за майже рік, що минув після вказаної постанови, було переглянуто кваліфікацію оперативних працівників БРСВ міста Львова. Тих, які допустили різного роду проступки, з міліції було звільнено. Одночасно збільшили кількість оперативних працівників відділу БРСВ Управління міліції м. Львова. Особливу увагу було приділено ретельній перевірці сигналів про замасковано діючих розкрадачів на підприємствах місцевої та республіканської кооперації, заготівельних, будівельних та деяких інших організаціях. Було виявлено та взято на облік індивідуальних забудовників та приватних власників

автомобілів, які підозрювались у придбанні домобудівель та автомашин на нетрудові кошти.

Значну увагу було приділено посиленню агентурного апарату, зокрема на об'єктах, де зосереджувалися матеріальні цінності в значних розмірах та було можливе їх розкрадання. Загалом за 1962 рік завербували 273 агенти, зокрема у Львові – 100. Їх вербували на хутровій, панчішній, пухперовій, трикотажній, швейній та меблевій фабриках, на електроламповому, телевізійному, «поштових скриньках» 246, 125 та деяких інших заводах.

Завдяки проведеним заходам у 1962 році великі групи розкрадачів були викриті на панчішній, хутровій, пухперовій, бавовняно-прядильній фабриках, електроламповому, телевізійному, автобусному заводах, взуттєвому комбінаті облмістпрому, Пустомитівському райпобуткомбінаті, в облміжколгоспбуді, деяких торговельних та інших підприємствах міста і області.

Практичні показники роботи по лінії БРСВ в 1962 році, порівняно з 1961-м, дещо поліпшились. У 1962 році органи міліції міста та області порушили 1975 кримінальних справ, за якими до відповідальності було притягнуто 2312 осіб, в тому числі у місті – 416 справ на 539 осіб. За розкрадання державної власності до кримінальної відповідальності було притягнуто 971 особу, зокрема у Львові – 230, за хабарництво – 27, в тому числі у місті – 11.

У притягнутих до відповідальності вилучено грошей, облігацій державної 3-відсоткової позики та ощадних книжок загалом на 19,3 тис. руб., виробів із золота (годинники, персні, браслети) – 0,5 кг, а також описано майна на загальну суму 17 тис. руб., у тому числі 3 автомашини. Було викрито велику групу розкрадачів, що діяла на панчішній і бавовняно-прядильній фабриках раднаргоспу та у деяких магазинах міськпромторгу. Учасники цієї групи завищували норми витрат сировини на одиницю виробів і з її лишків виготовляли продукцію (панчохи, шкарпетки, косинки та ін.), яка не обліковувалась. У злочинців було вилучено грошей та описано майна на загальну суму понад 100 тис. руб., у тому числі близько 50 тис. руб. готівкою, монет царського карбування – 147 штук, золотий портсигар – 1, годинників – 6 штук, а також описано 5 автомашин. Були викриті великі групи розкрадачів: на хутровій фабриці – 6 осіб, електроламповому заводі – 21

особу, Пустомитівському райпобуткомбінаті – 14 осіб та на низці інших підприємств. Значна увага приділялася роботі з викриття спекулянтів. За спекуляцію було порушено 214 кримінальних справ на 251 особу, зокрема у місті – 120 справ на 147 осіб. Викрито 43 групи (131 спекулянт), зокрема у місті – 29 груп (82 спекулянти).

У травні 1962 року було викрито групу спекулянтів контрабандними товарами. У злочинців вилучили гроші та описали майна на 15 тис. рублів. Було установлено, що провідник поштового вагону Львівської залізниці Орловська вступила в злочинний зв'язок з громадянкою Польської Народної Республіки Шадзевич і одержувала від неї через свого чоловіка Бєлова, який працював начальником поштового вагону міжнародного поїзда «Львів – Варшава – Бухарест», нейлонові блузи. Їх вона продавала через свої зв'язки в містах Львові, Новосибірську, Житомирі, Кокчетаві. Зі Львова в Польщу Орловська відправляла через Бєлова вироби із золота та капрону. За цією справою було заарештовано 7 осіб, у тому числі працівників відділу перевезень станції Новосибірськ – Джигайла та Антропова.

У 1963 році жмеринськими правоохоронцями (Вінницька область) були знешкоджені кілька ретельно замаскованих груп розкрадачів державного і громадського майна, поміж яких і група, що спекулювала різними будівельними матеріалами, що в ті роки були великим дефіцитом. Ватажок злочинної групи Шенкман шляхом різних махінацій «нажив» великих цінностей, збудував двоповерховий цегляний будинок вартістю 25 000 руб. При обшуку в нього вилучили золоті монети царської чеканки вагою понад один кілограм. У ході розслідування були викриті зв'язки Шенкмана і його спільників із працівниками міжрайонної торгової бази, за сприяння яких здійснювались протиправні оборудки.[347]

У фондах ГДА МВС містяться й інші документи, що свідчать про доволі успішну роботу слідчих органів міліції в цей час, зокрема з розкриття злочинів, пов'язаних із розкраданням сільськогосподарської продукції. В інформаційному листі начальника Слідчого управління МОГП УРСР А.М. Сербулова усім начальникам УОГП областей наводилися відповідні приклади. У ньому, зокрема, вказувалося, що

[347] Тяжлов В. С., Остафійчук В. Г. Історія правоохоронних органів Вінниччини. Вінниця : Розвиток, 2019. С. 186.

прикладом правильно організованої роботи з початку кампанії зі збору урожаю може бути діяльність працівників слідчих відділень при Барському РВМ (старший слідчий лейтенант міліції Суботін), Калинівському РВМ (начальник слідвідділення капітан міліції Павленко) та Жмеринському РВМ (начальник слідвідділення капітан міліції Колесов) Вінницької області. Так, старший слідчий слідчого відділення при Барському РВМ Суботін справу, порушену 20 липня 1963 р. за ст. 84 ч. II КК УРСР за звинуваченням громадянина Чорного, на основі реалізації оперативних даних закінчив розслідуванням у 4-денний термін. Сербулов також відзначав, що заслуговує на увагу досвід роботи слідчого відділення при Зміївському РВМ (начальник капітан міліції Слісар), в якому справи про розкрадання зерна нового врожаю порушувалися своєчасно та закінчувалися протягом 5-6 днів.[348]

Це не перший цитований нами лист начальника Слідчого управління МОГП УРСР А. Сербулова, в якому увага концентрується не лише на недоліках у роботі слідчих органів, але й на поширенні позитивного досвіду, що в той час було відносною новизною. І свідчить про прагнення цього начальника не лише «накрутити» своїх підлеглих за допомогою констатації недоліків, але й поширити позитивний досвід, що полягав переважно у швидкості розслідування справ за допомогою залучення громадського активу.

Аналіз основних показників роботи органів міліції УРСР щодо боротьби з розкраданням соціалістичної власності, хабарництвом і спекуляцією за 1967–1968 рр. свідчив про те, що стан збереження державного майна в республіці продовжував залишатися на незадовільному рівні, а хабарництво і спекуляція ще мали доволі високі показники. Протягом 1967 року було зареєстровано 18 820 корисливих злочинів, у яких взяли участь 28 122 особи. З цієї кількості 8933 злочини, або 47,5 %, становили розкрадання соціалістичної власності, у яких взяли участь 14 112 осіб, що складало понад половину виявлених злочинців. Із приводу розкрадань соціалістичної власності в 1967 році органами охорони громадського порядку було порушено 5198 кримінальних справ, за якими було притягнуто до кримінальної відповідальності 7370 осіб. У тому числі 4000 кримінальних справ, або 76,3 %, зафіксовані за випадками замаскованих розкрадань. У цих

[348] ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13–16.

справах було притягнуто до кримінальної відповідальності 6129 осіб, тобто 83,2 % розкрадачів. Збитки, завдані державі діями притягнених до кримінальної відповідальності злочинців, у 1967 році становили майже 5 млн руб. При цьому зросла матеріальна шкідливість діяльності кожного з виявлених розкрадачів. Якщо, наприклад, у 1965 році кожна притягнена до кримінальної відповідальності особа в середньому завдала державі збитків на суму 262 руб., то в 1966 році ця сума становила 380 руб., а в 1967 році – 382 руб. Про кількість кримінальних справ, порушених у 1967 р. щодо випадків розкрадань соціалістичної власності в окремих галузях народного господарства, свідчать такі дані:

Таблиця 3

Кількість кримінальних справ, порушених у 1967 р. щодо випадків розкрадань соціалістичної власності в окремих галузях народного господарства[349]

Галузь економіки	*Зареєстровано злочинів*	*Виявлено їхніх учасників*	*Порушено кримінальних справ*	*Притягнуто до кримінальної відповідальності осіб*
Сільське господарство	1727	2855	912	1453
в т. ч. колгоспи	1267	2111	680	1081
Споживча кооперація	754	1278	515	747
Державна торгівля (без системи робітничого постачання)	532	947	339	547

Протягом 1966–1968 років у республіці дещо збільшилася кількість виявлених дрібних розкрадань соціалістичної власності та осіб, які брали в них участь. У 1966 році, наприклад, органами міліції тільки під час вибіркових перевірок, проведених на прохідних досить обмеженої групи підприємств, установ і організацій, було затримано

[349] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 14.

43 250 осіб, у яких вилучили різної продукції та інших матеріальних цінностей, викрадених за місцем роботи, на суму 423 тис. руб. У 1967 році кількість подібних випадків зросла майже на 14 тис., а вартість викрадених матеріальних цінностей – на 215 тис. руб. Порівняно з 1966 роком кількість виявлених дрібних розкрадань зросла в легкій промисловості на 1170 випадків, у харчовій промисловості – на 5721 випадок, у м'ясомолочній промисловості – на 2737 випадків, в інших галузях – на 4039 випадків.

Повільно велася боротьба з хабарництвом і спекуляцією. У 1967 році органами міліції республіки було викрито 394 хабарники, або на 103 особи більше, ніж у попередньому році. За окреслений період зареєстровано 5801 випадок кваліфікованої спекуляції промисловими і продовольчими товарами. Крім цього, 13 260 осіб затримано за дрібну спекуляцію, у яких було вилучено предметів спекуляції на суму 171 830 руб.

Небезпека злочинів, котрі мали місце у сфері господарської діяльності, полягала в тому, що вони, як правило, були пов'язані зі створенням злочинних груп, часом великих і розгалужених. Такий спосіб вчинення розкрадань та хабарництва сприяв ретельному маскуванню злочинів. Так, на початку 1967 року Управлінням міліції виконкому Запорізької міської ради депутатів трудящих було викрито розгалужену групу розкрадачів соціалістичної власності, до якої входило 17 працівників Запорізького масложиркомбінату і торговельних організацій міста. Учасники цієї групи – завідувач складу комбінату Гончаров, комірники цього складу Худякова, Сотнікова та ін. за рахунок неповного оприбуткування виготовленого на підприємстві мила створювали його лишки, які викрадали і збували у магазинах міста Запоріжжя. Загалом у такий спосіб ними розкрадено і реалізовано 34 780 кусків господарчого мила на суму 6600 руб. Того року було викрито і групу розкрадачів у кількості 17 осіб на універсальній міжрайонній базі Івано-Франківської облспоживспілки, міськхарчокомбінаті та кондитерській фабриці. Правопорушники – начальник вафельного цеху міськхарчокомбінату Замлинський, завідувач складу сировини кондитерської фабрики Барсуков та ін. – при виготовленні кондитерських виробів систематично недовкладали в них яйця. Створені в такий спосіб лишки яєць вони збували заготівникам, а

ті оформляли їх як закуплені у населення. У цілому ними було заподіяно збитків державі на суму 30 тис. руб.[350]

Управління охорони громадського порядку Одеської області в 1967 році знешкодило злочинну групу, до якої входило 66 осіб – працівників державної торгівлі, споживчої кооперації та окремих промислових підприємств. Лише один із епізодів діяльності цієї групи полягав у тому, що за участю бригадира дільниці поліхлорвінілових виробів Миколаївського заводу металовиробів № 1 Лернера за рахунок заниження якості виробів і створення при цьому прихованого від обліку резерву цінної сировини було виготовлено і реалізовано 20 тис. скатертин. Підприємству завдано збитків на суму 57 тис. руб. Загальний розмір збитків, завданих державі, складав 111 тис. руб.[351]

Наприкінці 1967 року в м. Львові було викрито організовану групу валютчиків, до складу якої входило 11 осіб, а саме: пенсіонер Попичко, викладач Львівського професійно-технічного училища № 11 Заєць, директор Пустомитівського райхарчокомбінату Людкевич, завгосп Львівської бальнеологічної лікарні Мусієвський та ін. Злочинці систематично скуповували золоті монети царського карбування, американські та канадські долари й перепродавали їх. У них було вилучено 1 кг 516 гр золота, грошей готівкою і облігацій державної 3-відсоткової позики на суму 48 тис. руб., 693 американські та канадські долари й описано майна на суму 70 тис. руб.

Організовані групи хабарників були викриті в Київському політехнічному та технологічному інститутах, Одеському технологічному інституті ім. Ломоносова, Харківському інженерно-економічному інституті і на підприємствах телефонної мережі м. Києва.[352]

Протягом 1968 року органи міліції запобігли 5670 випадкам розкрадання соціалістичної власності, спекуляції, з них за даними агентури – 50,2 %. Для відшкодування збитків, завданих державі, у розкрадачів було вилучено понад 1,8 млн руб. грошей та цінностей, зокрема понад 33 кг золота та інших дорогоцінних металів. [353]

---

[350] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 13-14.

[351] Там само. Арк. 15.

[352] Там само. Арк. 16-17.

[353] Там само. Арк. 13.

Правоохоронним органам у ці роки довелося боротися з «телефонною мафією». Це випливає з доповідної записки секретаря ЦК КПУ В. І. Дрозденка першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту, датованої 12 червня 1968 р. У ній повідомлялося, що за фактами зловживань у Київській міській телефонній мережі прокуратурою міста Києва за хабарництво та інші злочини були притягнені до кримінальної відповідальності 33 особи, в тому числі 18 зв'язківців і 15 працівників інших відомств. Серед них інженери управління Київської телефонної мережі Равін, Шапіро, Ситенкова, начальник Жовтневого телефонного вузла Базарний, начальник лінійного цеху центрального вузла Тарнавський, його заступник Херсонський, старший виконроб тресту Київелектромонтаж Шепеленко, виконроб цього тресту Поліщук, старший виконроб будівельно-монтажного управління побутового обслуговування Фельдман, начальник відділу комплектації Київського управління проектно-вантажних робіт Біндер.

Слідством було встановлено, що, користуючись безконтрольністю, службові особи телефонної мережі незаконно використовували державні матеріали для телефонізації кооперативних і приватних будинків, вступали в злочинну змову з керівниками окремих підприємств та установ. Так, за хабарі були телефонізовані Київський третій трест їдалень, республіканський будинок моделей взуття, трест «Київсільбуд», Київська книжкова фабрика, взуттєвий комбінат «Спорт» – загалом 100 організацій міста. За попередніми даними, керівники цих підприємств вручили зв'язківцям як хабар майже 20 тис. руб. Було виявлено також 82 випадки одержання 3600 руб. хабаря за позачергове встановлення квартирних телефонів. Так, директор науково-експериментальної бази Інституту фізіології рослин АН УРСР Утеуш, його заступник Скепнер, старший бухгалтер Семеновський і завідувач господарством Євсюков дали начальнику лінійного цеху Печерського телефонного вузла Дуткевичу хабар у сумі 1112 руб., за що на базі та у власних квартирах зазначених осіб були встановлені телефони. За документами ці телефони були оформлені як службові, і абонплата за їх користування сплачувалася за рахунок бази.[354]

Київський міськком КП України у листопаді 1967 року за безконтрольність, що призвела до зловживань та хабарництва з боку

[354] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 35.

підлеглих при виконанні робіт із телефонізації, оголосив догану із занесенням до облікової картки колишньому начальнику управління Київської міської телефонної мережі Архангельському. Питання про партійну відповідальність працівників, які були виявлені у зловживаннях, мали розглянути після завершення слідства. На той час слідство було закінчено лише стосовно шести колишніх працівників Центрального і п'яти осіб Печерського телефонних вузлів. У справах щодо працівників Дарницького, Жовтневого телефонних вузлів слідство тривало, матеріали про факти зловживань працівників Київської міської телефонної мережі у грудні 1967 року було розглянуто на нараді у першого заступника голови Ради Міністрів УРСР М. Соболя, [355] а також на колегії Міністерства зв'язку УРСР. Була розроблена і здійснена низка заходів щодо усунення виявлених недоліків, удосконалення системи обліку матеріальних цінностей і поліпшення контрольно-ревізійної роботи телефонних станцій. У січні-лютому 1968 року міністерство зв'язку за участю КРУ Міністерства фінансів здійснило детальну ревізію Київської телефонної мережі, а її наслідки були обговорені на колегії. Винні у зловживаннях, крім тих, на кого були відкриті кримінальні справи, були притягнуті до адміністративної відповідальності. Було зміцнено низку керівних інженерно-технічних посад (тобто замінено кадровий склад) в управлінні та телефонних вузлах Києва. Крім того, в березні 1968 року перевірено експлуатаційну діяльність міських телефонних мереж у всіх обласних центрах республіки та 36 телефонних станцій у райцентрах, підготовлено проєкт постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи щодо поліпшення телефонного зв'язку в республіці».[356]

Як зазначав прокурор УРСР Ф. Глух у своїй доповідній записці в ЦК КПУ від 14 жовтня 1967 р., слідством було встановлено, що з відома і при потуранні начальника міської телефонної станції В. Архангельського систематично в приватному порядку укладалися незаконні договори на

[355] **Соболь** Микола Олександрович (1910–1991). Народився на Полтавщині. У 1936 р. закінчив Харківський механіко-машинобудівний інститут за фахом «інженер-механік». Член ВКП(б) з 1939 року, 1954–1958 рр. – директор Харківського заводу імені Малишева, 1961–1963 рр. – 1-й секретар Харківського обласного комітету КПУ, 1963–1966 рр. – 2-й секретар ЦК КПУ. 1966–1972 рр. – 1-й заступник голови Ради Міністрів УРСР. З 1972 р. – на пенсії.

[356] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 36.

телефонізацію кооперативних та приватних житлових будинків, котрі до плану телефонізації міста не включались. При виконанні цих робіт незаконно використовувався фондовий кабель та інші матеріали. Так, у грудні 1965 року було проведено телефонізацію кооперативного будинку на вулиці Каунаській, 4, який до плану телефонізації міста не був включений. Допитаний із цього приводу виконроб будівельно-монтажного управління № 1 І. Поліщук визнав, що він разом із механіком Печерського телефонного вузла Соловйовим уклав трудову угоду з головою житлово-будівельного кооперативу «Печерськ-1» Вайнштейном про каблювання цього будинку. При виконанні роботи кабель був частково викрадений на будівництві, частково закуплений на стороні. Після закінчення роботи Вайнштейн заплатив їм 400 руб., а Печерський телефонний вузол одразу ж установив у квартирах телефони. Загалом у такий спосіб було незаконно телефонізовано понад 20 кооперативних багатоповерхових будинків.[357]

На телефонізацію приватного будинку громадянина Хохлова, який проживав на околиці міста на вулиці Звіринецькій, 40, було використано 300 м дефіцитного кабелю, який був списаний за фіктивними документами нібито на телефонізацію цехів Київського деревообробного комбінату, а працівники Печерського телефонного вузла одержали від Хохлова 120 руб.

Начальник кабельного цеху Центрального телефонного вузла Тарнавський, його заступник Херсонський, старші електромеханіки Висоцький і Шпігель, а також певна кількість працівників районних телефонних вузлів протягом кількох років систематично одержували хабарі від керівників підприємств, установ і окремих громадян за позачергове встановлення службових та квартирних телефонів. Так, у 1966 році за вказівками Херсонського були встановлені телефони в будівельному управлінні № 8 тресту Київміськбуд-2, будівельному управлінні № 6 тресту Київпідзембуд, у третьому тресті їдалень та ресторанів, кафе «Галушки». Висоцький, Шпігель за хабарі встановили телефони в Київському обласному управлінні «Сільгосптехніка», будівельних управліннях № 17 та № 521 та інших установах. Керівники згаданих установ для оплати за встановлення телефонів складали фіктивні документи на підставних осіб нібито за виконання певних

[357] Там само. Арк. 38.

робіт і таким способом незаконно вилучали з кас гроші і передавали їх Херсонському та іншим хабарникам. Про названі махінації при оформленні документів та вилучення грошей на допиті розповіли головний інженер будівельного управління № 8 Давидовський, начальник дільниці будівельного управління № 17 Гарсис, старший виконроб будівельного управління № 528 Покровський та ін.[358]

Старший технік абонентного відділу Центрального телефонного вузла Г. Волинець, як установило слідство, давала дозволи на включення незаконно встановлених телефонів до міської телефонної мережі, за що Херсонський, Висоцький, Шпігель ділили з нею одержані хабарі. Так, із цього приводу Херсонський показав: «В 1965 році я познайомився з головним інженером будівельного управління № 8 Давидовським, і він попросив дістати йому шведський телефонний апарат «Еріксон». Я йому дав цей апарат, за що Давидовський оформив на тимчасову роботу в управлінні мого товариша Шехтера, який, не виконуючи ніякої роботи, одержав 70 руб. і віддав їх мені. Через 2-3 місяці на прохання Давидовського я встановив апарат «Еріксон» на квартирі його начальника. Знову Шехтер одержав з каси управління 50 руб. і передав їх мені. У 1966 році на прохання Фельдман Поліни я дав указівку встановити телефон в приміщенні третього тресту їдалень і ресторанів і через свого знайомого Сокальсона одержав від завгоспа тресту 100 руб.».

Як було встановлено слідством, Тарнавський, Херсонський, Висоцький і Шпігель встановили позачергово телефони на квартирах багатьох громадян, за що одержали по 50-100 руб. за кожний встановлений телефон. За розпорядженням керівників телефонної мережі без оплати вартості відпускались імпортні телефонні апарати різним установам за одержання позапланових фондових матеріалів, надавались інші послуги. Наприклад, у 1965 році на станції Київ-Товарна простояли понад норму під розвантаженням вагони з вантажами для міського управління зв'язку.[359] Начальник відділу постачання управління М. Мазанов, як він показав на допиті, передав працівникам станції безкоштовно два імпортні телефонні апарати, за що працівники залізниці не оформили документи на стягнення штрафу. Крім того, працівники телефонних вузлів систематично

[358] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 39.

[359] Там само. Арк. 40.

проводили на приватних квартирах обмін старих телефонних апаратів на кольорові імпортні. За встановлення кожного апарата потрібно було внести до каси телефонної мережі 5 рублів. Але ці гроші до каси не вносили – їх привласнювали працівники телефонних вузлів. За обмін старих апаратів на кольорові на квартирах двох військовослужбовців Тарнавський та Висоцький одержали від майора Миколаєнка дві нові армійські польові палатки, котрі були у них вилучені. Слідство також встановило, що в системі міської телефонної мережі існувала атмосфера безконтрольності, облік був запущений. І це використовували розкрадачі у своїх корисливих цілях. При обшуках у Висоцького, Шпігеля й інших було вилучено 64 імпортні апарати, понад 4000 метрів кабелю та інші дефіцитні матеріали, які злочинці сховали від обліку.[360]

Наведені вище матеріали доповнює також довідка прокурора слідчого відділу прокуратури м. Києва Полякова «Про розкрадання і хабарництво в системі Київської телефонної мережі». У ній зазначається, що у 1966 році головний інженер СУ-8 тресту «Київміськбуд-2» Б. Давидовський шляхом оформлення фіктивних нарядів на підставних осіб Шехтера і Візеляєва вилучив із каси будівельного управління 220 руб. і у вигляді хабаря передав заступнику начальника кабельного цеху Центрального телефонного вузла Херсонському за встановлення трьох телефонів на виконробських ділянках, а також за підключення у квартирах Давидовського і начальника Держархбудконтролю при Київському міськвиконкомі Б. Седелєєва телефонних апаратів без реєстрації в абонентському відділі. На допиті Давидовський визнав, що він особисто, а також із його відома виконроби Янчур і Пересецький передали Херсонському за три прийоми хабарі на суму 220 руб. Ця обставина підтверджується показами заарештованого Херсонського, вилученими фіктивними нарядами, а також знайденими і вилученими в квартирах Давидовського і Седелєєва телефонними апаратами системи «Еріксон». Давидовський добровільно відшкодував завдану шкоду, вніс у дохід держави 220 руб. Старший виконроб СУ-6 тресту «Київпідзембуд-1» Н. Покровський з відома головного інженера цього управління

[360] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 41.

Епельбаума [361] в 1965 році шляхом оформлення фіктивного наряду вилучив із каси 50 рублів і вручив їх Херсонському за телефонізацію виконробської ділянки. Про передачу вказаного хабаря Покровський заявив слідчому прокуратури ще до порушення кримінальної справи. Ця обставина також підтверджується показаннями Херсонського, робітниці Шевчук і вилученим фіктивним нарядом. У липні 1966 року за вказівкою начальника будівельної дільниці СУ-17 тресту «Київміськбуд-4» Тарсиса виконроб Котляр виписав фіктивний наряд, за яким було видано 107 руб. працівникам Центрального телефонного вузла Висоцькому і Шпігелю за сприяння встановлення телефону на виконробській ділянці, що підтверджується показаннями Тарсиса, Котляра, Висоцького, Волинець, а також фіктивним нарядом. У процесі слідства обвинувачений Висоцький підтвердив, що він зі Шпігелем за сприяння у встановленні двох телефонів у Київському обласному управлінні «Сільгосптехніки» отримав хабаря в сумі 180 руб. Перевіркою цих показів було встановлено, що в березні 1967 року Висоцький зі Шпігелем фактично сприяли встановленню двох телефонів не в конторі «Сільгосптехніки», а в тресті «Київсільгоспбуд», за що за фіктивними документами Шпігелю було виплачено 180 руб. Це підтверджується вилученими фіктивними документами, а також показаннями Висоцького, Волинця. У 1966 році інженер-будівельник третього тресту їдалень Н. Федоренко шляхом виписки заробітної плати на підставну особу Сокальсона викрав 150 руб. і передав їх Херсонському за сприяння у встановленні телефону в приміщенні тресту,[362] що підтверджується показами Херсонського, завгоспа тресту Фельдмана, Сокальсона і вилученими фіктивним документами.

У 1966 році за розпорядженням керуючого контори матеріально-технічного постачання «Укрголоввино» І. Шимкова і його заступника М. Матушенка в.о. начальника відділу капітального будівництва винзаводу Н. Черних склав фіктивні документи про прийом на тимчасову роботу пічником старшого електромеханіка Центрального електровузла Висоцького. Фактично Висоцький у цій установі не працював, а за фіктивним нарядом отримав 100 руб. за сприяння у встановленні двох телефонних апаратів у вказаній конторі. Допитаний

[361] Там само. Арк. 44.

[362] Там само. Арк. 45.

Черних повністю підтвердив вказану обставину. Ці матеріали справи підтверджувалися також показаннями Матушенка, Висоцького, фіктивними документами.[363]

Прокурор УРСР Ф. Глух у своїй новій доповідній до ЦК КПУ від 30 листопада 1967 р. інформував, що в січні 1965 року за вимогою голови кооперативу «Печерськ-1» Вайнштейна міськвиконком повернув 405 рублів, внесених для телефонізації кооперативного будинку на вулиці Каунаській, 4. Вайнштейн передав ці гроші виконробу СМУ-1 тресту «Київелектромонтаж» Поліщуку та електромеханіку Печерського телефонного вузла Соловйову, за що останні телефонізували будинок. Слідство також встановило, що в січні 1967 року голова житлового будівельного кооперативу «Проектувальник» Є. Фрадлів за домовленістю із Соловйовим вступив у злочинний зв'язок зі старшим електромеханіком третього технічного району Жовтневого телефонного вузла Лобасом із метою незаконної телефонізації приватним порядком групи кооперативних будинків.[364]

У квітні 1967 року Фрадлів уклав договір із заступником директора Українського відділення Всесоюзного науково-дослідного проектного інституту «Сільелектро» Е. Островерховим про надання кооперативу приміщення для монтажу телефонної станції. За це дав інституту письмову гарантію про закріплення квартир за працівниками інституту в кооперативних будинках.

У червні 1967 року Фрадлін за фіктивними документами придбав у Жовтневому телефонному вузлі через головного інженера Гайзюкіна та начальника цеху Кухарюка автоматичну телефонну станцію на 100 номерів, за що дав їм хабаря в сумі 200 руб. Ця автоматична телефонна станція була змонтована Соловйовим у приміщенні інституту відповідно до укладеної угоди про телефонізацію будинків. Фрадлін та Соловйов із фіктивними документами придбали через заступника начальника Київського управління проектно-монтажних робіт Кругліковського та начальника відділу постачання цього управління Бітнера 1800 м телефонного кабелю, за що дали їм хабаря в сумі 300 руб. За телефонізацію кооперативних будинків Фрадлін виписав наряд на ім'я Лобаса, Соловйова та інших на суму 1500 руб., із яких їм видав

[363] Там само. Арк. 46.

[364] Там само. Арк. 49.

авансом 450 руб. Під час обшуку в приміщенні згаданого інституту за адресою вулиця Дорогожицька, 11/8 була виявлена змонтована автоматична телефонна станція на 100 номерів, а у квартирі Фрадліна в підвальному приміщенні будинку знайшли 1800 м телефонного кабелю, який був вилучений слідчими органами. Фрадлін із цього приводу показав, що в січні 1967 року він домовився із Соловйовим про телефонізацію кооперативних будинків приватним способом,[365] згодом був виписаний наряд на Лобаса, Соловйова та інших на суму 1500 руб. Фактично Лобас та Соловйов не працювали, гроші їм платили за допомогу в телефонізації будинків. За хабарі через Соловйова він придбав у Жовтневому телефонному вузлі автоматичну телефонну станцію, а також необхідний для телефонізації кабель у Київському управлінні проектно-монтажних робіт.

Допитаний у цій справі Соловйов показав: «У березні 1967 року я кілька разів звертався до начальника Жовтневого телефонного вузла Кухарука з проханням відпустити кооперативу автоматичну телефонну станцію, але він відмовився це зробити. Я зрозумів, що без грошей станції не отримаю, і запропонував Кухаруку винагороду та, крім цього, одержання зарплати за установку станції. Після цього Кухарук дещо послабив свою позицію і пообіцяв дати станцію. Згодом я зайшов до Кухарука і передав йому лист кооперативу з проханням продати станцію на 100 номерів. Кухарук відповів, що за цим листом відпустити станції не може і зажадав клопотання від інституту. Я сфабрикував таке клопотання від імені інституту, розписався в ньому за заступника директора інституту та головного бухгалтера і передав Кухаруку. Через декілька днів він попросив мене зайти в бухгалтерію вузла і забрати рахунок на телефонну станцію. Я забрав рахунок і передав голові кооперативу Фрадліну для оплати. За цю послугу Фрадлін через мене передав Кухаруку 200 рублів хабаря».[366]

Соловйов також підтвердив, що за хабарі, передані ним Кругліковському та Біднеру, для кооперативу був відпущений необхідний телефонний кабель.

Слідством також було встановлено, що в листопаді 1967 року начальник лінійного відділу Жовтневого телефонного вузла

[365] Там само. Арк. 50.

[366] Там само. Арк. 51.

Бахталовський, старший електротехнік Лобас та електромеханік Раткевич вкрадені та приховані від обліку 53 телефонні апарати, 255 нових шнурів для телефонів чехословацького виробництва, 7 бухт загальною довжиною 3500 м телефонного проводу, кабель та інші матеріальні цінності вивезли на автомашині на базу Шевченківського плодоовощторгу і з дозволу головного енергетика холодильника І. Харькова сховали в холодильній камері. Там вони були знайдені й вилучені. За цією справою притягнуто до кримінальної відповідальності та заарештовано сім осіб, серед яких начальник лінійного цеху Жовтневого телефонного вузла А. Бахталовський, старший інженер лабораторії Центрального телефонного вузла І. Шапіро, інженер Печерського телефонного вузла А. Гончаренко та ін. А в цілому було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності 13 осіб.[367]

23 грудня 1967 року міністр зв'язку Української РСР видав наказ «Про факти неправильного використання службового становища і зловживання, допущені окремими працівниками підприємств Київської ГТС».

У ньому зазначалося, що колегія Міністерства зв'язку УРСР на своєму засіданні 14 грудня 1967 року розглянула питання про факти неправильного використання службового становища та зловживання, допущені окремими працівниками Київської ГТС, і відзначила, що органами міської прокуратури була виявлена низка випадків зловживання службовим становищем у корисливих цілях із боку окремих представників Київської МТС: отримання хабарів від абонентів, незаконне використання державних матеріалів для встановлення приватним порядком телефонів у кооперативних і приватно-власницьких будівлях, списання за нарядами наперед завищеної кількості лінійних та інших матеріалів, встановлення телефонів у приватний спосіб, поза нарядами абонентських відділів, порушення черговості встановлення телефонів і навмисне пошкодження установок, затримка вже оплачених клієнтурою робіт, вилучення грошей із таксофонів шляхом навмисного пошкодження цих телефонів, інші зловживання і порушення. Вищевказані незаконні і злочинні дії низки працівників телефонних вузлів Київської МТС мали місце через

[367] Там само.

потурання і безпринципність із боку керівництва управління.[368]

Були розроблені конкретні заходи щодо усунення вказаних недоліків і зловживань, які затвердила колегія зазначеного міністерства.[369]

Наступна кримінальна справа заслуговує, на нашу думку, на особливу увагу. У 1967 р. слідчим відділенням МОГП УРСР була викрита справа про розкрадання в особливо великих розмірах державних грошових коштів із ощадкаси № 3256/09 та відділення зв'язку села Костогризове Цюрупинського району Херсонської області. Слідством було встановлено, що начальник відділення зв'язку Клавдія Сухорука (з освітою сім класів), знаходячись у злочинній змові з підлеглими їй листоношами, а також завідувачем Цюрупинської центральної ощадкаси № 3256 Сосєдовим, начальником Цюрупинського районного вузла зв'язку Баженовим, інспекторами-контролерами і своїм чоловіком-підбурювачем Сухоруким, протягом 1959–1967 років (тобто 8 років поспіль!) систематично крала гроші з відділення зв'язку і внески громадян, які надходили в агентство ощадкаси. Отримуючи від громадян першопочаткові внески на вклади, Сухорука повністю або частково їх крала, але при цьому на всю прийняту суму грошей видавала вкладнику ощадну книжку. Для того щоб приховати розкрадання грошей і звітувати перед центральною ощадною касою за незаконно використаний бланк ощадної книжки, Сухорука особисто або за допомогою листоноші відкривала фіктивні особові рахунки на видуманих осіб або на своїх односельчан, які не були вкладниками, і оприбутковувала на ці рахунки дрібні суми грошей. Крім того, Сухорука самостійно і за участю листонош довгий час крала наступні чергові внески громадян на вклади.[370]

У кожному такому випадку вона чи листоноші прийняті і вкрадені гроші записували в ощадні книжки, які раніше на законних підставах були видані вкладникам, а за обліком агентства ощадкаси це не показували. Обіймаючи дві матеріально відповідальні посади, пов'язані зі здійсненням великих грошових обігів, Сухорука крала гроші не тільки з агентства ощадкаси, але і з відділення зв'язку. Недостачі грошей, що утворилися в результаті цього за відділенням

[368] Там само. Арк. 53.

[369] ЦДАГОУ. Ф. 1.Оп. 24. Спр.6305. Арк. 57-61, 70.

[370] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 57. Арк. 26.

зв'язку, вона в кінці кожного місяця погашала за рахунок агентства ощадкаси. Такими методами Сухорука разом із іншими особами за період із 1959 р. до січня 1967 р. вкрала 225 408 руб. 91 коп., або 36,3 % від загальної суми внесків, що надійшли. Крім того, з відділення зв'язку і районного агентства «Союздрук» було вкрадено 7512 рублів 43 коп. Загалом із агентства ощадкаси, відділення зв'язку і районного агентства «Союздрук» було вкрадено державних коштів на суму 232 921 руб. 43 коп. За цей самий період Сухорука через незалежні від неї обставини змушена була відшкодувати вкладникам і районному вузлу зв'язку шкоду на загальну суму 90 815 руб. 72 коп. Таким чином, залишок вкрадених грошей склав 142 105 руб. 71 коп. За сприяння у скоєнні розкрадань і систематичне приховування злочинних дій Сухорука давала хабарі готівкою і продуктами харчування начальнику районного вузла зв'язку Баженову, старшому економісту вузла зв'язку Поривaєвій, завідувачу Цюрупинської центральної ощадної каси Сосєдову та іншим посадовим особам на загальну суму 14 963 руб. – із коштів, вкрадених із агентства ощадкаси і відділення зв'язку.

З метою створення видимості виконання і перевиконання планів на передплату видань періодичної преси і отримання винагороди в розмірі 4 % Сухорука протягом 1959–1966 років витратила на фіктивну передплату 14 тис. руб.,[371] на будівництво власного будинку, купівлю спиртних напоїв – 25 тис руб. і на інші цілі – решту вкрадених коштів.

За скоєння злочинів до кримінальної відповідальності були притягнені Сухорука, її чоловік Сухорука, завідувач центральної ощадкаси Сосєдов, начальник Цюрупинського районного вузла зв'язку Баженов та ін. – загалом 13 осіб. Стосовно 39 осіб у порушенні кримінальної справи було відмовлено відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР про амністію.

Причини, що сприяли Сухорукій тривалий час скоювати розкрадання грошей, полягали в тому, що завідувач центральної ощадкаси Сосєдов, начальник районного вузла зв'язку Баженов та інші особи, в тому числі низка працівників Херсонського обласного управління держтрудоощадкас і держкредиту під час 62 перевірок і ревізій, проведених протягом 1959–1967 років, злочинно недбало ставились до виконання своїх обов'язків, а деякі з них зловживали своїм

[371] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 57. Арк. 27.

службовим становищем в інтересах Сухорукої, навмисно не реагували на численні факти, що свідчили про її злочинну діяльність, за що отримували хабарі продуктами, промтоварами і грішми. Для усунення причин, що сприяли вказаним розкраданням, МОГП було направлено відповідне подання міністру зв'язку УРСР і керуючому українською республіканською конторою Держбанку.[372] Інформація про цю подію була достатньо резонансною і доповідалась секретарю ЦК КПУ В. Дрозденку, той, у свою чергу, – першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту. Багато керівників Херсонського обласного управління держтрудоощадкас і держкредиту, Міністерства зв'язку, Держбанку, Управління держтрудоощадкас було покарано і звільнено з посад.[373]

Вищенаведені факти свідчать, що економічна злочинність у середині 1960-х років в республіці мала досить широкі масштаби, була пов'язана з розкраданням державної та кооперативної власності, спекуляцією, хабарництвом, незаконними валютними операціями. Проте багато порушників закону були викриті та притягнені до кримінальної відповідальності завдяки діяльності органів міліції.

Отже, протягом вказаного періоду, у 1962–1968 рр., злочинність у республіці продовжувала залишатися на небезпечному і доволі високому рівні, але і протидія їй із боку органів міліції посилювалася та вдосконалювалася. Була подолана недооцінка агентурної роботи, що виникла в органах після видання наказу МВС 1959 р. З 1962 року був відновлений інститут довірених осіб, із якими працювали як дільничні уповноважені, так і оперативні працівники карного розшуку та БРСВ. Міністерство охорони громадського порядку провело деякі заходи щодо підвищення ролі оперативних обліків у протидії злочинності. Було запроваджено такий вид обліку, як спостережна справа, для вивчення поведінки осіб із-поміж раніше судимих, що планували злочинні задуми. Провели певну роботу зі зміцнення кадрів дільничних уповноважених та організували для підвищення їхньої кваліфікації в оперативному аспекті спеціальне навчання при райвідділах міліції. Проте боротьба з хабарництвом і спекуляцією розгорталася недостатньо активно і цілеспрямовано. На низькому рівні було й використання можливостей криміналістики у розкритті злочинів.

[372] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 57. Арк. 28.

[373] Там само. Арк. 20.

Розділ 5
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

5.1. Робота з попередження дитячої бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх

Сьогодні наша держава переживає найважчі часи у своїй історії. Широкомасштабна агресія росії проти України, загострення соціально-економічної ситуації, великі людські втрати істотно дестабілізують розвиток українського суспільства. Війна призводить до зростання дитячої та підліткової бездоглядності та безпритульності, збільшення кількості правопорушень, вчинених представниками цієї вікової групи. Злочинність неповнолітніх і в історичному минулому, і в сучасний період була і є однією з найгостріших соціально-правових проблем нашого суспільства, оскільки пов'язана із забезпеченням його загальної безпеки та громадського порядку, і не тільки в нинішній момент, але й у перспективі, оскільки саме неповнолітні в майбутньому будуть активними учасниками життєдіяльності суспільства. Їхні менталітет, спосіб життя, навички, набуті в період бездоглядності та вчинення правопорушень, впливають на все подальше життя, а також на людей, які їх оточують або зустрічаються з ними у побуті чи на роботі. Певний досвід протидії злочинності неповнолітніх було накопичено правоохоронними органами республіки в попередні роки, зокрема в період послаблення загальної репресивності радянського режиму в СРСР в 1960-х рр.[374] Цей досвід має чимало позитивних аспектів, що можуть бути використані і в сучасній роботі поліції.

Основні показники стану та динаміки розвитку злочинності неповнолітніх у період 1959–1962 рр. сконцентровано в таблиці:

[374] Греченко В. А. Делінквентність неповнолітніх у 1960 -х рр. та діяльність міліції щодо протидії їй. *Вісник ХНУВС*. 2024. №4. С. 20-27.

Таблиця 4

Кількість дітей та підлітків, які були доставлені до органів міліції за бешкет, хуліганство та інші правопорушення, за 1959–1962 рр. [375]

	1959 р.	**1960 р.**	**1961 р.**	**6 місяців 1961 р.**	**6 місяців 1962 р.**
Загалом доставлено до органів міліції	41 535	42 777	45 828	21 793	21 021
У тому числі:					
– учнів шкіл Міністерства освіти	29 836	33 137	37 761	18 284	16 632
– тих, що втікли з дитячих будинків	1176	1436	2205	1555	684
– тих, що втікли з виховних колоній та дитячих приймальників	339	576	905	434	455

Як видно з цієї таблиці, кількість дітей та підлітків, які були доставлені до органів міліції за бешкет, хуліганство та інші правопорушення, протягом 1959–1962 років постійно збільшувалася. Поміж них переважали учні шкіл Міністерства освіти, які складали від 72 % у 1959 р. до 83 % у 1961 р. від загальної кількості затриманих. Збільшувалися й показники щодо тих, що втікли з дитячих будинків та виховних колоній і дитячих приймальників. Це означає, що виховна та організаційна робота міліції містила значні недоліки, що зумовлювалися також, як уже зазначалося вище, й об'єктивними соціальними умовами життя в СРСР.

Але все ж таки неправильним буде констатувати, що у цій сфері органами міліції нічого не робилося. Для організації та проведення роботи щодо боротьби з дитячою бездоглядністю, бешкетами та вуличним хуліганством дітей і підлітків у республіці було створено 226 дитячих кімнат при органах міліції зі штатом 427 осіб інспекторського

[375] Про стан та заходи щодо поліпшення роботи з попередження бездоглядності та злочинності серед дітей та підлітків та перевиховання неповнолітніх правопорушників: доповідна записка міністра охорони громадського порядку УРСР І.Х. Головченка 29 жовтня 1962 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 476.

складу. Дитячі кімнати було організовано у 171 місті республіки з 336. 144 кімнати, або 65 % від загальної кількості, працювали у 96 містах 10 великих промислових областей республіки, зокрема: Донецькій – 34, Харківській – 27, Київській та Кримській – по 14, Дніпропетровській та Одеській – по 13, Луганській – 12, Львівській – 11, Миколаївській – 7 та Запорізькій – 6. У інших 15 областях було 82 дитячі кімнати – по одній у найбільших містах, включно з обласними осередками. З-поміж загальної кількості дитячих кімнат 4 було створено при органах транспортної міліції на базі лінійних підрозділів міст Києва, Одеси, Харкова та Полтави. При кожній дитячій кімнаті міліції діяла рада громадськості. Загалом до складу таких рад входило 13 тисяч активістів.

Основний зміст діяльності дитячих кімнат та створеного при них активу полягав у проведенні профілактичних заходів щодо попередження дитячої бездоглядності та роботі безпосередньо із затриманими за різні порушення дітьми та підлітками.[376]

Викликає певні сумніви велика кількість активістів у 13 тисяч осіб, які входили до рад громадськості. Хоча цю заявлену цифру не можна повністю відкинути і спростувати. Проте якби ці активісти працювали дійсно активно, то і порушень із боку дітей та підлітків було б значно менше.

У 1964 р. відбулися певні зміни в організації роботи щодо перевиховання неповнолітніх, які вчинили злочин чи інше правопорушення. 02 листопада 1964 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про перетворення виховних колоній для неповнолітніх у спеціальні школи і спеціальні професійно-технічні училища». У документі, зокрема, вказувалося, що він прийнятий на виконання постанови Ради міністрів СРСР № 635 від 31 липня 1964 р. «Про перетворення виховних колоній для неповнолітніх у спеціальні школи і спеціальні професійно-технічні училища». Було вирішено перетворити виховні колонії для неповнолітніх Міністерства охорони громадського порядку УРСР у спеціальні школи Міністерства освіти УРСР та спеціальні професійно-технічні училища Головного управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР. Було встановлено, що до спеціальних шкіл направляються вихованці віком від 11 до 14 років, а до спеціальних професійно-технічних училищ –

[376] Там само. С. 477.

віком від 14 до 18 років.[377]

Одночасно (2 листопада 1964 р.) було затверджено Положення про спеціальні школи Української РСР та Положення про спеціальні професійно-технічні училища УРСР. У Положенні про спеціальні школи вказувалося, що вони є навчально-виховними установами для утримання, навчання та виховання неповнолітніх віком від 11 до 14 років, направлених до цих шкіл за рішенням комісії у справах неповнолітніх за вчинення суспільно небезпечних дій або злісні та систематичні порушення правил суспільної поведінки. Завданням спеціальних шкіл проголошувалися виправлення дітей та підлітків, продовження їхньої загальноосвітньої політехнічної та трудової підготовки та виховання у дусі «принципів морального кодексу будівельника комунізму».

Визначалися особливості педагогічного режиму спеціальної школи, які полягали у тому, що:

а) виключалася можливість вільного виходу вихованців за межі території школи;

б) здійснювався цілодобовий нагляд за вихованцями;

в) усі вихованці повинні були долучатися до щоденної посильної продуктивної праці;

г) мала забезпечуватися широка можливість (штати, навчально-матеріальна база) охоплення вихованців системою позакласних заходів;

д) у всій системі виховання повинен був поєднуватися принцип добровільності (переконання) зі принципом обов'язковості (примусу);

е) повинна була забезпечуватися підвищена відповідальність колективу вихованців за вчинки окремого вихованця та кожного вихованця за свої вчинки перед колективом.

Спеціальні школи відкривалися окремо для хлопчиків та дівчаток.

Загальна кількість учнів, як правило, не повинна була перевищувати 300 осіб. Кількість учнів у класі (виховній групі) не перевищувала 20 осіб.

За утримання дітей у спеціальних школах із батьків стягувалася

[377] Про перетворення виховних колоній для неповнолітніх у спеціальні школи і спеціальні професійно-технічні училища : постанова Ради Міністрів УРСР від 02 листопада 1964 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи і матеріали… Т. 6. С. 710-711.

плата в установленому розмірі. Як зазначалося в положенні, не підлягали прийому до спеціальних шкіл розумово відсталі діти, глухонімі, сліпі, психічно хворі, а також діти, які мали захворювання, передбачені інструкцією Міністерства охорони здоров'я УРСР та Міністерства освіти УРСР. Випуск вихованців спеціальних шкіл мав відбуватися у міру їхнього виправлення на підставі постанов районної (міської) комісії у справах неповнолітніх за місцем розташування спеціальної школи за поданням керівництва спеціальної школи, клопотанням батьків або осіб, які їх замінюють, або з ініціативи цієї комісії.

Вихованці, які досягли 15 років і не виправилися, згідно з ухвалою районної (міської) комісії у справах неповнолітніх, могли направлятися до спеціальних професійно-технічних училищ.[378]

У Положенні про спеціальні професійно-технічні училища вказувалося, що до таких закладів направляються неповнолітні особи за ухвалою суду за вчинення суспільно небезпечних дій або злісні та систематичні порушення правил суспільної поведінки. Училища мали своїм завданням виправити неповнолітніх, навчити їх професії, здійснити загальноосвітню підготовку і виховання. Особливості педагогічного режиму спеціальних професійно-технічних училищ були такими самими, як і у спеціальних школах.[379]

11 травня 1964 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І. Головченко підписав Інструкцію про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх. У ній, зокрема, визначалося, що відповідальність за організацію боротьби з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх покладається на начальників міських, районних та лінійних органів міліції. Те, що відповідальність за цю роботу покладалася безпосередньо на начальників місцевих органів міліції, свідчить, що цьому питанню надавалося суттєвого значення. Роботу щодо запобігання бездоглядності дітей та підлітків і правопорушенням із їхнього боку зазначені керівники повинні були

[378] Положення про спеціальні школи Української РСР 02 листопада 1964 р. // Там само. С. 711-713.

[379] Положення про спеціальні професійно-технічні училища УРСР від 02 листопада 1964 р. // Там само. С. 713-716.

проводити у тісній взаємодії з комісіями у справах неповнолітніх при виконкомах рад депутатів трудящих, а також громадськими організаціями, органами народної освіти, школами, навчальними закладами, підприємствами, добровільними народними дружинами та іншими самодіяльними організаціями трудящих, як це було прийнято у ті часи. Це означало, відповідно до доктрин тодішньої політики та ідеології, що громадські організації та сама громадськість повинні брати на себе все більше обов'язків у сфері попередження злочинності молоді.

Інструкція встановлювала, що дитячі кімнати міліції знаходяться у безпосередньому підпорядкуванні *апаратів карного розшуку (виділено нами – курсив авт.)* та призначаються для організації роботи з попередження дитячої бездоглядності та правопорушень із боку неповнолітніх. Тут найцікавішим є питання, що було виділене нами у тексті: чому дитячі кімнати міліції мали знаходитися у безпосередньому підпорядкуванні *апаратів карного розшуку.* На нашу думку, це було невипадкове організаційне рішення, пов'язане, найімовірніше, зі зростанням злочинності неповнолітніх і необхідністю протидіяти цій злочинності.

Далі в наказі вказувалося, що інспектор (ст. інспектор) дитячої кімнати міліції зобов'язаний організовувати та проводити профілактичні заходи щодо попередження дитячої бездоглядності, правопорушень із боку неповнолітніх та порушень ними правил поведінки на вулицях і в громадських місцях для того, щоб не допускати на території, що обслуговується, нещасних випадків із дітьми, жертв від автодорожніх пригод, пожеж від витівок із вогнем, злочинів та антигромадських провин із боку самих дітей та підлітків. Конкретно і детально розписувалися також обов'язки дільничного уповноваженого та начальника лінійного поста транспортної міліції у цій сфері діяльності.[380]

Поява такої інструкції була пов'язана з необхідністю впорядкування цього напряму роботи, чіткішого визначення завдань

[380] Інструкція про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх від 11 травня 1964 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 478-482.

органів міліції щодо покращення ситуації з попередження дитячої бездоглядності та правопорушень із боку неповнолітніх.

19 серпня 1968 р. була прийнята Інструкція МОГП СРСР про організацію роботи дитячої кімнати міліції, що конкретизувала і уточнювала основні аспекти та напрями діяльності дитячої кімнати міліції, викладені у попередньому документі. У ній підкреслювалося, що попередження бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх є одним із головних завдань органів міліції. Роботу органу міліції щодо попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх у місті (районі) на ділянці залізниці повинен був організовувати начальник органу міліції. Він був зобов'язаний:

а) систематично аналізувати стан бездоглядності та злочинності неповнолітніх на території, що обслуговується, і на цій основі розробляти та забезпечувати проведення заходів щодо запобігання цим проявам;

б) безпосередньо керувати роботою дитячих кімнат міліції, удосконалювати форми та методи їхньої діяльності, а також надавати інспекторському складу повсякденну допомогу в організації роботи цих кімнат;

в) координувати діяльність усіх служб міліції, здійснювати контроль за роботою підлеглих щодо запобігання бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх;

г) інформувати місцеві партійні, радянські, комсомольські, профспілкові органи про стан бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх у місті (районі), про окремі правопорушення, скоєні підлітками; вносити пропозиції, спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють бездоглядності та правопорушенням;

д) забезпечувати взаємодію у повсякденній роботі з комсомольськими, профспілковими та іншими громадськими організаціями, установами системи народної та професійно-технічної освіти, добровільними народними дружинами, а також із трудовими колоніями для неповнолітніх та дитячими приймачами-розподільниками;

ж) при встановленні фактів невиконання батьками чи особами, які їх замінюють, обов'язків із виховання дітей (систематичне залишення без нагляду, негативний вплив на них своєю негідною поведінкою

тощо) впливати на них через громадськість, а за необхідності вживати інших заходів, передбачених законом.

Керівництво діяльністю міських, районних та лінійних органів міліції щодо попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, надання їм практичної допомоги в організації цієї роботи повинні були здійснювати відділи (відділення) карного розшуку міністерств охорони громадського порядку союзних та автономних республік, управлінь охорони громадського порядку міліції. Для здійснення роботи щодо запобігання бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх на підставі рішень виконкомів рад депутатів трудящих при міських, районних, лінійних органах міліції мали створюватися дитячі кімнати міліції, що були складовою апаратів карного розшуку. В органах міліції, які не мали дитячих кімнат, їхні функції повинні були виконувати, як це вказувалося в уже згаданій вище Інструкції про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх від 11 травня 1964 р., апарати карного розшуку.

Втручання працівників міліції у справи школи, пов'язані з навчальним процесом (виклик учнів у зв'язку з порушенням ними дисципліни, поганою успішністю, невиконанням домашніх завдань тощо), категорично заборонялося.

У роботі дитячої кімнати міліції щодо попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх зобов'язані були брати активну участь усі співробітники міліції. З цією метою вони повинні були здійснювати необхідні заходи щодо виявлення фактів бездоглядності та правопорушень, припиняти порушення громадського порядку неповнолітніми та залежно від характеру провини вживати відповідних заходів (робити зауваження на місці, відводити до батьків або осіб, які їх замінюють, доставляти до дитячої кімнати міліції тощо).

При дитячій кімнаті міліції організовувалася рада громадськості, склад якої затверджувався начальником органу міліції. До неї могли входити представники громадських організацій, навчальних закладів, підприємств, установ, пенсіонери. У раді громадськості могли бути створені секції з виявлення непрацюючих та тих неповнолітніх, хто ніде не навчався, та їх працевлаштування, роботи з неблагополучними

сім'ями, організації спостереження за поведінкою неповнолітніх на вулицях та в інших громадських місцях, взаємодії з громадськими та самодіяльними організаціями трудящих тощо.

До дитячої кімнати міліції мали доставлятися діти та підлітки за пустощі, бійку, образу перехожих, порушення правил користування транспортом, азартні ігри, дрібну спекуляцію, бродяжництво, дрібні крадіжки, жебракування, настирливе приставання до іноземних громадян, покладання предметів на рейки залізничних та трамвайних колій, витівки з вогнем, перебування без батьків або осіб, які їх замінюють, на вулицях у вечірній час пізніше часу, визначеного рішеннями виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих про правила поведінки дітей та підлітків у громадських місцях, а також діти, що заблукали і підкинуті.

Підлітки, які досягли 14 років, затримані за скоєння злочинів, доставлялися до чергової частини органу міліції. Невідкладні слідчі дії у цих випадках проводив працівник карного розшуку.

У дитячій кімнаті діти могли перебувати, як правило, не більш як 3 години з моменту їх доставляння, а ті, що заблукали та підкинуті, – не більш як 8 годин.

Із дитячої кімнати бездоглядні діти та підлітки повинні були передаватися батькам, особам, які їх замінюють, або установам, на вихованні та утриманні яких вони перебувають. У тих випадках, коли встановлення особи неповнолітнього пов'язане з тривалою перевіркою чи передача його у встановлений термін неможлива через віддаленість місця проживання, або батьки (особи, які їх замінюють) у письмовій формі відмовилися прийняти своїх дітей, останні поміщалися до дитячих приймачів-розподільників. Відмова батьків або осіб, які їх замінюють, прийняти неповнолітнього повинна була оформлятися актом, що складався та доповідався інспектором дитячої кімнати комісії у справах неповнолітніх при виконкомі місцевої Ради депутатів трудящих для вирішення питання про подальше місце перебування неповнолітнього .[381]

Слід зазначити, що дитячі кімнати міліції відіграли значну роль у

[381] Інструкція МОГП СРСР про організацію роботи дитячої кімнати міліції 19 серпня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: керівники, документи та матеріали… Т. 6. С. 941-946.

вирішенні питання дитячої безпритульності та бездоглядності. Вони були першою сходинкою у системі протидії цій проблемі, а далі йшов дитячий приймальник-розподільник. Окрім того, дитячі кімнати виконували організаційно-інформаційну функцію у діяльності міліції щодо боротьби з підлітковою злочинністю. Саме в них збирався та систематизувався первинний матеріал про затриманих безпритульних та бездоглядних неповнолітніх, що надалі створювало ефективну можливість оперативно проводити розшукові дії щодо родичів неповнолітнього чи передачі його до приймальника-розподільника.[382]

26 серпня 1967 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ «Про затвердження «Положення про комісії у справах неповнолітніх УРСР». Безпосередньо міліції тут стосувалося два такі пункти: «Районні, міські комісії в справах неповнолітніх разом з органами народної освіти, професійно-технічної освіти, соціального забезпечення, міліції і з широкою участю громадськості виявляють і беруть на облік дітей і підлітків, які залишились без батьків, неповнолітніх, які мають батьків чи осіб, що їх замінюють, які не забезпечують належних умов для виховання дітей; підлітків, які залишили школу і не працюють, а також інших неповнолітніх, які потребують державної і громадської допомоги, і вживають заходів до їх влаштування. Районні, міські комісії в справах неповнолітніх разом з дитячими кімнатами міліції та з участю громадськості здійснюють нагляд за поведінкою неповнолітніх, до яких застосовані заходи виховного або адміністративного впливу, засуджених до покарання, не зв'язаного з позбавленням волі, умовно засуджених і достроково звільнених від відбуття покарання, за поведінкою неповнолітніх, які повернулись зі спеціальних виховних і лікувально-виховних установ або відбули покарання в трудових колоніях для неповнолітніх, а також ведуть облік цих неповнолітніх».[383] Нічого нового в цих статтях положення для діяльності міліції по суті не було, міліція і так займалася цими проблемами. Мова йшла лише про співпрацю з комісіями в справах неповнолітніх та про посилення уваги

[382] Греченко В. А., Ярмиш О.Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Промарт, 2024. С. 304.

[383] Про затвердження Положення про комісії у справах неповнолітніх УРСР: указ Президії Верховної Ради УРСР від 26 серпня 1967 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 483-489.

до цього напряму роботи.

Такий самий аспект діяльності правоохоронних органів було конкретизовано в «Положенні про трудові колонії для неповнолітніх і порядку введення його в дію», затвердженому Указом Президії Верховної ради СРСР від 3 червня 1968 р.

У цьому положенні, зокрема, вказувалося, що трудові колонії для неповнолітніх є установами, призначеними для відбування покарання особами до вісімнадцяти років, засудженими до позбавлення волі. Підставою відбування неповнолітніми кримінального покарання у цих колоніях та застосування до них заходів виправно-трудового впливу міг бути лише вирок суду, що набрав законної сили.

На трудові колонії для неповнолітніх покладалися такі завдання:

– забезпечення відбування засудженими неповнолітніми покарання у виді позбавлення волі за вироком суду;

– виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів та поваги до правил соціалістичного гуртожитку;

– запобігання вчиненню засудженими нових злочинів.

Основними засобами виправлення та перевиховання засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх повинні були стати:

– режим відбування покарання;

– суспільно корисна праця;

– загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, політико-виховна робота.

Згідно з положенням трудові колонії для неповнолітніх поділялися на такі види:

– трудові колонії для неповнолітніх загального режиму;

– трудові колонії для неповнолітніх посиленого режиму.

У трудових колоніях для неповнолітніх загального режиму мали знаходитися:

а) неповнолітні чоловічої статі, які вперше були засуджені до позбавлення волі;

б) усі засуджені до позбавлення волі неповнолітні жіночої статі.

Засуджені неповнолітні жіночої статі мали утримуватися у колоніях, окремих від колоній для неповнолітніх чоловічої статі.

У трудових колоніях для неповнолітніх посиленого режиму

повинні були знаходитися неповнолітні чоловічої статі, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, а також засуджені до позбавлення волі за такі злочини: бандитизм; умисне вчинення дій, що спричинили аварію поїзда; розкрадання державного, громадського майна або особистого майна громадян шляхом пограбування, вчинене за обтяжуючих обставин; розбій із метою заволодіння державним, громадським майном чи особистим майном громадян; умисне знищення або пошкодження державного, громадського майна або особистого майна громадян, що спричинило тяжкі наслідки; умисне вбивство, за винятком вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у стані сильного душевного хвилювання; умисне тяжке тілесне ушкодження, за винятком заподіяного при перевищенні меж необхідної оборони чи у стані сильного душевного хвилювання; зґвалтування за обтяжуючих обставин; посягання на життя працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю з охорони громадського порядку; злісне або особливо злісне хуліганство; розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин шляхом розбійного нападу.

Міністерство охорони громадського порядку СРСР отримувало право створювати окремі трудові колонії посиленого режиму для утримання неповнолітніх, засуджених за скоєння в період відбування покарання умисних злочинів, а також неповнолітніх, які систематично або злісно порушували режим відбування покарання.

Засуджені, які досягли під час відбування покарання вісімнадцяти років, повинні були переводитися для подальшого відбування покарання з трудової колонії для неповнолітніх у виправно-трудову колонію. Переведення засудженого мало проводитися ухвалою суду за поданням начальника колонії, погодженим із комісією у справах неповнолітніх.

Житлова площа у трудовій колонії для неповнолітніх мала бути не менше двох із половиною квадратних метрів на одного засудженого. Кожному засудженому мало надаватися індивідуальне спальне місце та постільні речі.

Режим утримання засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх повинен був забезпечувати:

– обов'язкову ізоляцію засуджених та постійний нагляд за ними

для того, щоб унеможливити скоєння ними нових злочинів або інших антигромадських вчинків;

– точне та неухильне виконання засудженими своїх обов'язків, суворе дотримання правил поведінки та внутрішнього розпорядку;

– відмінність в умовах утримання неповнолітніх засуджених залежно від статі, особистості та поведінки засудженого, а також характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого ним злочину;

– створення умов проведення роботи з виправлення і перевиховання неповнолітніх засуджених.

Засудженим, які перебували у трудових колоніях для неповнолітніх, не дозволялося зберігання при собі грошей та цінних речей, документів, що посвідчують особу, а також предметів, заборонених до використання у колоніях.

З метою виявлення та вилучення цих предметів і речей адміністрація колонії мала право проводити у засуджених, а також у приміщеннях колонії обшуки та оглядати посилки і передачі.

За зразкової поведінки та сумлінного ставлення до праці та навчання засуджені могли в установленому законом порядку подаватися до дострокового, умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання на більш м'яке покарання, або щодо них могло бути порушене клопотання про помилування.

За порушення вимог режиму до засуджених могло застосовуватися переведення в дисциплінарний ізолятор без виведення на роботу в трудових колоніях для неповнолітніх загального режиму на строк до п'яти діб, а в трудових колоніях для неповнолітніх посиленого режиму – до десяти діб.

Засудженим, які утримувалися в дисциплінарних ізоляторах, не дозволялися побачення, отримання посилок та передач, користування грошима. Харчування їх проводилося за зниженою нормою; куріння не дозволялося.[384]

26 липня 1968 р. МОГП СРСР прийняв Інструкцію з організації і здійснення режиму та охорони засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх, які знаходилися у його віданні.

[384] Положення про трудові колонії для неповнолітніх і порядок введення його в дію: указ Президії Верховної Ради СРСР 3 червня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: керівники, документи та матеріали. Т. 6. С. 874-884.

Ця інструкція визначала організацію, порядок здійснення режиму та охорони засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх відповідно до законодавства Союзу СРР, союзних республік та Положення про трудові колонії для неповнолітніх МОГП СРСР.

У ній зазначалося, що режим у трудових колоніях для неповнолітніх є одним із основних засобів виправлення та перевиховання засуджених. Він покликаний, в умовах ізоляції засуджених неповнолітніх, виховувати їх «у дусі сумлінного ставлення до праці та навчання, свідомого виконання законів та правил соціалістичного гуртожитку, дисциплінованості».[385]

В інструкції підкреслювалося, що при здійсненні режиму «неприпустиме заподіяння засудженим фізичних страждань або приниження їхньої людської гідності». Водночас режим передбачав:

– обов'язкову ізоляцію засуджених та постійний нагляд за ними, для того щоб виключити можливість скоєння ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків;

– точне та неухильне виконання засудженими своїх обов'язків, суворе дотримання правил поведінки та розпорядку дня;

– створення умов для проведення роботи з виправлення та перевиховання засуджених шляхом загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, залучення до суспільно корисної праці, проведення з ними політико-виховної, культурно-масової та фізкультурно-спортивної роботи;

– відмінність в умовах утримання засуджених залежно від статі, особи та поведінки засудженого, а також характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого ним злочину.

Трудові колонії для неповнолітніх мали створюватися з розрахунку розміщення: у колоніях загального режиму – від 250 до 760 осіб; у колоніях посиленого режиму – від 260 до 560 осіб.

Інструкція передбачала навіть вказівку на те, де саме повинно було розрубуватися м'ясо для використання на кухні колонії, причому це

[385] Інструкція з організації і здійснення режиму та охорони засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх Міністерства охорони громадського порядку СРСР від 26 липня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: керівники, документи та матеріали… Т. 6. С. 913.

було чомусь поєднано з розрубуванням дров. У тексті зазначалося: «Розрубування м'яса, що видається на кухню колонії, провадиться на складі, обробка дров – за межами житлової зони».[386] Якоюсь мірою зрозуміло, чому увага акцентувалася саме на розрубуванні м'яса, а не, скажімо, чищенні картоплі, так як м'ясо було цінним та дефіцитним продуктом. Зважаючи на цей факт, можна припустити, що м'ясо теж розрубувалося за межами зони колонії і не все потрапляло в загальний котел колоністів.

Інструкція чітко регламентувала висоту паркана в колонії, яка мала бути 3-3,5 м. Паркани посилювалися зверху козирком із колючого дроту в 6-8 ниток із нахилом у бік зони і врівень із верхнім обрізом паркана. Із внутрішньої та зовнішньої сторін паркана обладнувалися заборонені зони. Їхня ширина мала бути залежно від місця розташування колонії не більше 6 метрів для внутрішньої зони, 10 метрів – для зовнішньої. Зовнішня і внутрішня заборонені зони по периметру основного огородження повинні були максимально оснащуватися допоміжними противтечними загородженнями у вигляді дротяних парканів, мереж на низьких кілках (спотикачів), рогаток, малопомітних перешкод. Визначалося, що температура повітря в житлових приміщеннях у холодну пору року мала бути не нижче +18° за Цельсієм.

Конкретно було сформульовано положення щодо дисциплінарного ізолятора колоній, який мав обладнуватися з урахуванням таких вимог: у приміщенні обладнувалося 3-5 камер (залежно від чисельності засуджених у колонії) із розрахунку утримання від однієї до п'яти осіб у камері; площа камер мала бути не менш ніж 2 м^2 на людину у загальних камерах та не менш як 4 м^2 в одиночній камері.

Особлива увага акцентувалася на діях у разі виникнення в колонії надзвичайних подій (масових заворушень і непокор із боку засуджених, вбивств, групових втеч, підпалів та інших дій, що дезорганізують

[386] Інструкція з організації і здійснення режиму та охорони засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх Міністерства охорони громадського порядку СРСР від 26 липня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: керівники, документи та матеріали... Т. 6. С. 915.

роботу). У такому випадку начальник колонії негайно повинен був доповісти керівництву МОГП – УОГП за підпорядкованістю, повідомити відповідного прокурора і діяти за обстановкою згідно з наявним планом щодо ліквідації надзвичайної події. За вказівкою міністра охорони громадського порядку союзної або автономної республіки, начальника управління охорони громадського порядку крайоблвиконкому для ліквідації масових заворушень проти покарання в колонії могли бути введені військові підрозділи, а також команди пожежної охорони, і проти засуджених могла застосовуватися вода за допомогою спеціальних машин.

Засуджені, які вперто відмовлялися від їжі, повинні були негайно ізолюватися від решти вихованців колонії в окремі приміщення, і за ними встановлювався належний нагляд та медичне спостереження. Примусове харчування таких засуджених мало застосовуватися під наглядом медичного працівника у порядку, визначеному спеціальним вказівкою.

Хоча загальним правилом визначалося, що застосування зброї до неповнолітніх не допускалося, як винятковий захід до засуджених, у випадках, коли їхні дії безпосередньо загрожували життю працівників колонії або інших осіб та іншими заходами припинити ці дії було неможливо, могла застосовуватися зброя.

Зброю міг застосовувати лише начальницький склад колонії при виконанні ним своїх службових обов'язків чи особовий склад внутрішніх військ та військ конвойної охорони у разі введення їх у зону колонії для ліквідації масових заворушень.

У всіх випадках повинна була забезпечуватися охорона місця події до прибуття дізнавача або працівника слідчого органу.

Якщо поранення або настання смерті при застосуванні зброї сталося за межами дислокації колонії і було неможливо забезпечити охорону місця події, старший із присутніх повинен був повідомити про такий випадок начальнику територіального органу міліції, який був зобов'язаний надати необхідну допомогу в забезпеченні охорони місця події.

Заборонялося застосовувати зброю:

– проти засуджених неповнолітніх жіночої статі;

– у місцях скупчення громадян, коли було можливе поранення осіб, які не належали до тих, проти кого зброя застосовувалася;

– у напрямку вогненебезпечних та вибухонебезпечних складів (сховищ).[387]

Статистичні дані за 1962–1968 рр. свідчать про те, що кількість неповнолітніх, які були доставлені до органів міліції за делінквентну поведінку, постійно збільшувалася. Серед них абсолютну більшість становили учні шкіл. Зросла і кількість втеч дітей та підлітків із дитячих будинків, виховних колоній та дитячих приймальників. Це означало, що у діяльності міліції у цьому напрямі були значні недоліки, об'єктивною першопричиною яких стали соціальні умови життя в СРСР. Для боротьби з дитячою делінквентністю створювалися дитячі кімнати, основою діяльності яких було проведення профілактичних заходів щодо попередження дитячої бездоглядності та робота безпосередньо з затримуваними за різні порушення дітьми та підлітками. Відповідальність за організацію боротьби з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх покладалася безпосередньо на начальників міських, районних та лінійних органів міліції. Це означало, що окресленому питанню надавалося суттєве значення. Дитячі кімнати міліції знаходилися у безпосередньому підпорядкуванні апаратів карного розшуку. На нашу думку, це було пов'язане зі зростанням злочинності неповнолітніх і необхідністю активніше протидіяти цій злочинності. Посиленню цієї роботи мала також сприяти активізація діяльності комісій у справах неповнолітніх, на що наголошувалося у відповідному Указі Президії Верховної ради УРСР від 26 серпня 1967 р.

[387] Інструкція з організації і здійснення режиму та охорони засуджених у трудових колоніях для неповнолітніх міністерства охорони громадського порядку СРСР 26 липня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: керівники, документи та матеріали… Т. 6. С. 913-940.

5.2. Співпраця міліції з добровільними народними дружинами та іншими неурядовими організаціями з охорони громадського порядку

У 1962 р. в країні налічувалося вже 130 тис. дружин, що об'єднали понад 4 млн патрульних із народу. Поряд із основними обов'язками з охорони громадського порядку дружинники незабаром стали виконувати і менш приємні та почесні в суспільстві функції: виступати як поняті та свідки, вручати людям судові повістки тощо. Це призвело до численних конфліктів дружинників із їхніми односельцями, друзями та сусідами. Тоді ж, поряд із пов'язками, у дружинників з'являється особливий нагрудний значок та посвідчення особи. Головною функцією посвідчення була легалізація повноважень дружинника, що полягала у фразі: «Має право, за необхідності, вимагати від громадян, які порушують громадський порядок, пред'явлення документів, складати акти про порушення громадського порядку та доставляти порушників до штабу дружини або відділення міліції».

Стан співпраці міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку було проаналізовано у наказі міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка з оголошенням рішення колегії МОГП УРСР «Про взаємодію органів міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку» від 3 квітня 1963 р. У рішенні колегії зазначалося, що, поряд із певними успіхами у цій роботі, низка органів міліції Закарпатської, Волинської, Івано-Франківської, Хмельницької, Чернігівської, Херсонської, Луганської, Київської та інших областей ще слабко здійснювала зв'язок із добровільними народними дружинами, не надавала їм належної допомоги у навчанні дружинників та організації їхньої роботи. Внаслідок цього окремі народні дружини не брали активної участі в охороні громадського порядку. Багато начальників органів міліції не мобілізували оперативно-начальницький склад на допомогу дружинам в організації їхньої роботи, навчанні та інструктуванні дружинників, а поклали цю роботу переважно на

дільничних уповноважених. Працівники міліції ще слабко брали участь у вихованні дружинників, не використовували для цієї мети наявні приклади сміливості, мужності та винахідливості, котрі виявляли працівники міліції та дружинники у боротьбі з правопорушниками.

Колегія міністерства вважала, що передовий досвід органів міліції, оперативних, дільничних уповноважених та інших працівників міліції щодо взаємодії з добровільними народними дружинами поширюється недостатньо. Начальники, оперативний склад і працівники дізнання органів міліції рідко виступали перед дружинниками з доповідями та лекціями з роз'яснення законів, загальнообов'язкових рішень місцевих рад депутатів трудящих, слабко роз'яснювали їм порядок дій при припиненні правопорушень, а тому окремі дружинники найчастіше не реагували на вчинені в їхній присутності порушення громадського порядку. Деякі органи міліції не інформували дружини про вжиті заходи щодо доставлених ними до міліції правопорушників. Мали місце окремі випадки, коли правопорушники завдавали образ дружинникам при припиненні останніми порушень громадського порядку, чинили опір при затриманні та вчиняли інші протизаконні дії, проте органи міліції не завжди реагували на такі факти і не брали дружинників під захист. У більшості міст республіки при штабах народних дружин було створено оперативні комсомольські загони з-поміж найактивніших молодих дружинників, проте оперативний склад, дільничні уповноважені, інспектори дитячих кімнат та інші працівники міліції не надавали їм необхідної допомоги у роботі.

Колегія вказала начальникам управлінь охорони громадського порядку областей на необхідність вжити заходів для усунення відзначених недоліків. Для надання допомоги народним дружинам в організації їхньої роботи та навчання дружинників було наказано закріпити за ними додатково осіб оперативно-начальницького складу міліції, крім дільничних уповноважених.[388] Більшість інших рішень

[388] Про взаємодію органів міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку: наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка з оголошенням рішення колегії МОГП УРСР від 3 квітня 1963 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 332-334.

колегії не мала такого конкретного спрямування і передбачала заходи «ширше застосовувати» вже відомі заходи, «систематично узагальнювати та інформувати» тощо.

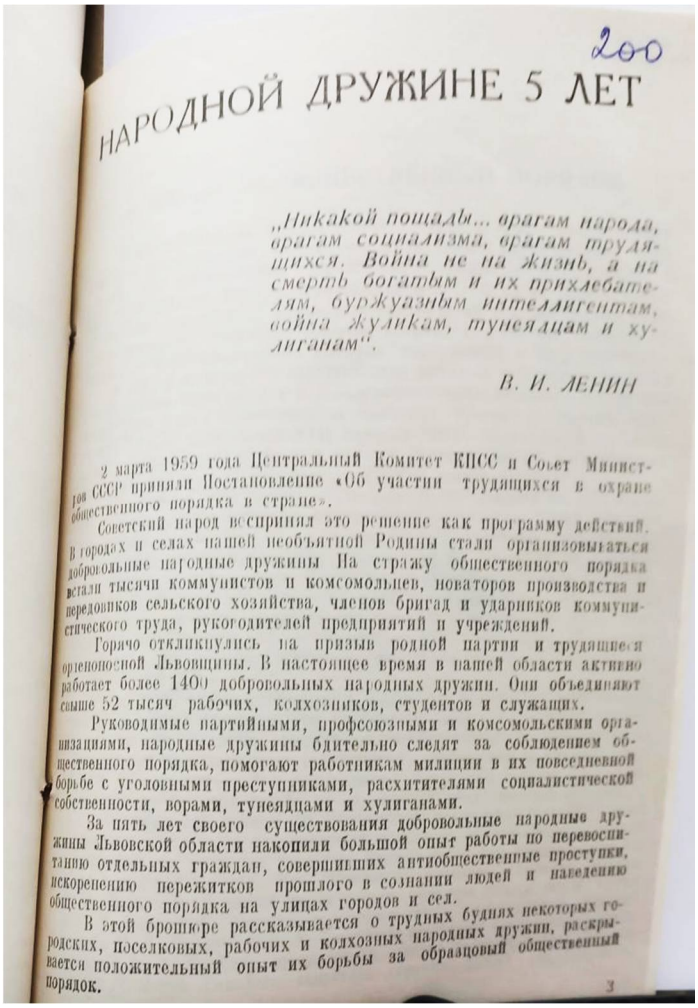

200

НАРОДНОЙ ДРУЖИНЕ 5 ЛЕТ

„Никакой пощады... врагам народа, врагам социализма, врагам трудящихся. Война не на жизнь, а на смерть богатым и их прихлебателям, буржуазным интеллигентам, война жуликам, тунеядцам и хулиганам".

В. И. ЛЕНИН

2 марта 1959 года Центральный Комитет КПСС и Совет Министров СССР приняли Постановление «Об участии трудящихся в охране общественного порядка в стране».

Советский народ всепринял это решение как программу действий. В городах и селах нашей необъятной Родины стали организовываться добровольные народные дружины. На стражу общественного порядка встали тысячи коммунистов и комсомольцев, новаторов производства и передовиков сельского хозяйства, членов бригад и ударников коммунистического труда, рукогодителей предприятий и учреждений.

Горячо откликнулись на призыв родной партии и трудящиеся орденоносной Львовщины. В настоящее время в нашей области активно работает более 1400 добровольных народных дружин. Они объединяют свыше 52 тысяч рабочих, колхозников, студентов и служащих.

Руководимые партийными, профсоюзными и комсомольскими организациями, народные дружины бдительно следят за соблюдением общественного порядка, помогают работникам милиции в их повседневной борьбе с уголовными преступниками, расхитителями социалистической собственности, ворами, тунеядцами и хулиганами.

За пять лет своего существования добровольные народные дружины Львовской области накопили большой опыт работы по перевоспитанию отдельных граждан, совершивших антиобщественные проступки, искоренению пережитков прошлого в сознании людей и наведению общественного порядка на улицах городов и сел.

В этой брошюре рассказывается о трудных буднях некоторых городских, поселковых, рабочих и колхозных народных дружин, раскрывается положительный опыт их борьбы за образцовый общественный порядок.

3

Ще один ілюстративний матеріал – із брошури Львівського УОГП 1964 р. про діяльність добровільних народних дружин.[389] Такі брошури (ми вже їх вище згадували) Львівський обком КПУ надсилав до ЦК КПУ, щоб похизуватися своєю роботою в області не тільки текстуально, а й наочно – друкованою продукцією. Щорічно обкоми надсилали до ЦК інформацію «Про хід виконання постанови ЦК КПРС від 16 серпня 1961 р «Про заходи з посилення боротьби зі злочинністю в окремих районах та містах»« (і відповідної постанови ЦК КПУ). Що ж ми бачимо: брошури видані російською мовою (і це у Львові та області – в 1964 р.!), чомусь видані під грифом «Для служебного пользования». На

[389] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6020. Арк. 00.

кого ж вони були розраховані? На міліціонерів? На початку першої брошури – дуже жорсткі, погрозливі слова Леніна: «Никакой пощады...». Який вираз обличчя у людей на фотографіях (схоже, знімки робилися з дублями). Кого й на які справи може надихати така продукція? «Чудове» гасло : «Да здравствует 46 годовщина советской милиции!» Поряд – ракета, що злітає, а внизу – серп і молот, книжка і меч гострим кінцем доверху – це відомий символ не захисту, а нападу!

15 січня 1965 р. міністр видав наказ про заохочення дружинників м. Бердянська М. Осадчого, В. Сергєєва, І. Зеленського. У наказі відзначалося, що 19 грудня 1964 р. у будинку відпочинку «Примор'я» у м. Бердянську невідомим злочинцем було скоєно крадіжку носильних речей. Про прикмети викраденого були орієнтовані працівники міліції та дружинники. Цього самого дня ввечері до штабу народної дружини надійшла заява про підозрілу невідому людину, яку помітили біля гуртожитку робітників. Для її перевірки виїхали дружинники М. Осадчий, В. Сергєєв, І. Зеленський. На їхню вимогу пред'явити документи невідомий вихопив пістолет і направив його на Осадчого, але Зеленський перехопив руку злочинця і разом із Осадчим та Сергєєвим звалив його на землю і обеззброїв. Після цього злочинець намагався мисливським ножем, який був у нього, завдати удару, але ніж також було у нього відібрано.

Затриманим виявився небезпечний злочинець, раніше двічі

судимий, який вчинив вбивства та крадіжки в інших областях. За виявлені при затриманні небезпечного злочинця мужність та відвагу всі три вищевказані дружинники були нагороджені іменними наручними годинниками.[390]

Органи міліції вели також боротьбу з браконьєрством. Так, міліціонери Київщини за 1964 р. затримали за систематичне браконьєрство понад 30 осіб, із них на 7 осіб матеріали було передано до рибної інспекції, 12 осіб було попереджено та матеріали направлено до товариських судів, на 4 було складено адмінпротоколи, 2 особи притягнуто до кримінальної відповідальності.[391]

На це була спрямована і Вказівка МОГП УРСР «Про заходи щодо посилення роботи органів міліції по боротьбі з браконьєрством» від 28 лютого 1968 р. У ній зазначалося, що МОГП УРСР має у своєму розпорядженні дані про те, що в низці областей республіки – Київській, Черкаській, Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській, Полтавській, Чернігівській та ін. – допускалася велика кількість випадків браконьєрства та порушень правил рибальства. Тим часом деякі органи міліції послабили боротьбу з браконьєрством та іншими злочинами на водоймах, мало сприяли органам рибоохорони у боротьбі з порушеннями правил риболовлі.

Працівники міліції в низці випадків не вживали належних заходів до членів риболовецьких колгоспів, які займалися браконьєрством та розкраданням виловленої риби. У 1965 р. лише у 10 рибколгоспах на Каховському водосховищі органами рибоохорони було виявлено 45 членів рибних артілей, які викрали понад 16 центнерів риби цінних видів. Особливо багато таких випадків було у рибколгоспах «Шлях рибалки» та «Шлях до комунізму» Запорізької області.

МОГП УРСР пропонував: «Активізувати роботу органів міліції щодо боротьби з браконьєрством на річках, водосховищах та інших водоймах, а також з розкраданням риби членами риболовецьких колгоспів. Вимагати від начальників органів міліції повсюдно

[390] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 61.

[391] Повідомлення начальника управління міліції виконкому Київської міської ради депутатів трудящих Г. Луценка про роботу по боротьбі з браконьєрами від 31 жовтня1964 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 405.

встановити діловий контакт з органами рибоохорони (де вони є) та надавати їм всіляке сприяння у боротьбі з порушеннями правил рибальства».[392]

Слід зауважити, що в середині 1960-х років боротьба з антигромадськими елементами в Україні проводилася відповідно до Указу Президії Верховної ради УРСР від 12 червня 1961 р. «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя». Згідно з цим документом такі особи підлягали виселенню у спеціально відведені місця на термін від 2 до 5 років. За 6 років після набуття чинності цього указу до місць поселень було направлено 7415 осіб. Указом від 24 січня 1967 р. виселення осіб, які не займалися суспільно корисною працею, було скасовано, та залучення їх до праці провадилося за рішеннями райвиконкомів за місцем проживання таких осіб. У зв'язку зі скасуванням виселення було ліквідовано 70 місць поселень, а 848 виселених, які перебували в них, були працевлаштовані, частково в сільському господарстві, а більшість – на підприємствах за місцем проживання.

У 1966 р. за період дії указу було виявлено 18 542 особи, які тривалий час не працювали, у тому числі 699 громадськими організаціями. Після проведення індивідуальних бесід та попереджень 13 302 особи, або майже 72 %, працевлаштувалися. Того самого року було виявлено 17 882 непрацюючих осіб, у тому числі згодом працевлаштувалося 13 772, або 76 %. Найбільше непрацюючих було виявлено в таких областях: Донецькій – 3078, Одеській – 1151, Харківській – 1130, Дніпропетровській – 1112, Львівській – 1011 Вінницькій – 926, а також у м. Києві – 781.

Матеріали на осіб, які і після попередження органами міліції ухилялися від суспільно корисної праці, передавалися до райвиконкомів. За їхніми рішеннями було працевлаштовано 2107 осіб, зокрема: у Донецькій області – 426, Одеській – 208, м. Києві – 208, Дніпропетровській області – 158, Харківській – 133. На недостатньому рівні проводилася робота з працевлаштування у західних областях

[392] Про заходи щодо посилення роботи органів міліції по боротьбі з браконьєрством : вказівка МОГП УРСР від 28 лютого 1968 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С. 407.

республіки, а також у Кіровоградській, Сумській, Житомирській областях. Із-поміж осіб, спрямованих на підприємства, заводи та фабрики за рішеннями райвиконкомів, за ухилення від праці до виправних робіт було засуджено 134 особи, а 30 особам цей захід було замінено позбавленням волі.

У Донецькій, Запорізькій, Київській, Волинській, Кіровоградській та низці інших областей було послаблено роботу щодо виявлення осіб, які ведуть паразитичний спосіб життя. Незначною була і роль у цій справі громадських організацій. Частка їхньої участі у виявленні антигромадських елементів не перевищувала 4 %. У Харківській, Запорізькій, Кримській, Луганській, Кіровоградській областях, м. Києві громадськими організаціями було виявлено від 1 до 8 дармоїдів. Органи міліції слабко контролювали виконання розпоряджень про працевлаштування непрацюючих, своєчасно не передавали на них матеріали до виконкомів. Усе це призводило до того, що багато осіб тривалий час не працювали, пиячили, порушували громадський порядок, вчиняли кримінальні злочини. У Кримській області ними було скоєно 20,6 % злочинів, Чернівецькій – 19,3 %, Одеській – 18,1 %, Дніпропетровській – 14,1 %, Житомирській – 12,6 %, м. Києві – 21,1 %, а загалом в УРСР – 13,9 %, проти 12,1 % у 1966 році.

МОГП вживалися деякі заходи щодо активізації роботи органів міліції у боротьбі з антигромадськими елементами. Ці питання планувалося обговорити на нарадах заступників начальників управлінь та начальників відділів служби у квітні 1967 р. Планувалося також надати практичну допомогу органам міліції деяких областей, обговорити це питання на колегії міністерства та видати відповідний наказ.[393]

Знову зазначаємо недостатню конкретність рішень міністерства, що не могло зробити їх належною мірою ефективним. Основними заходами, як бачимо, мали стати обговорення цього питання на нарадах та засіданнях колегії міністерства, що означало фактичне відкладення вирішення цієї важливої проблеми суспільного життя та питання протидії злочинності в цілому.

31 жовтня 1966 р. Міністерство охорони громадського порядку надіслало інформацію в ЦК КПУ з приводу листа Кримського обкому

[393] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 17-21.

КПУ та Кримського облвиконкому, де йшлося про ліквідацію у радгоспі «Роздольнинський» місця поселення для осіб, виселених згідно зі вже згадуваним вище Указом Президії Верховної ради УРСР від 12 червня 1961 р. У цьому листі, датованому 08 жовтня 1966 р., повідомлялося, що виселені жінки у цьому поселенні самовільно кидали доручену роботу, вели недостойний спосіб життя. За вісім місяців 1966 р. ними було здійснено прогулів у кількості 2000 людино-днів, більшість із них заробляли в середньому за місяць від 10 до 20 рублів. Згідно зі вищезазначеним указом від 1961 р. виселені могли користуватися всіма правами громадян СССР, що дозволяло їм продовжувати колишній спосіб життя, безперешкодно вступати з контакти зі злочинним елементом, пиячити, займатися розпустою і навіть скоювати злочини. Так, із-поміж 158 жінок, які знаходились на поселенні, було звільнено через хвороби, у зв'язку з тим, що вони вийшли заміж, та з інших причин лише 39 осіб, а було притягнено до кримінальної відповідальності за хуліганство, крадіжки та інші злочини 88 осіб. Протягом 1965–1966 років із-поміж поселенок 31 особа піддавалася лікуванню з приводу венеричних хвороб – вони були джерелом зараження венеричними хворобами багатьох людей у місті Євпаторії, Роздольницькому і Червоногвардійському районах. Кримський обком компартії, облвиконком, вивчивши стан трудового перевиховання виселенок, зазначив, що подальше залишення поселення в радгоспі «Роздольнинський», де велося будівництво Північно-Кримського каналу, розвивалося рисосіяння, є недоцільним. Інших місць для організації жіночого поселення на території області, як вважалося, не було. З огляду на умови Криму як всесоюзної оздоровниці, куди постійно приїжджала велика кількість трудящих на лікування, відпочинок, туристів та іноземців, обком компартії і облвиконком клопотали у листі перед ЦК КПУ і Радою Міністрів УРСР про ліквідацію жіночого поселення для дармоїдок в радгоспі «Роздольнинський» Роздольницького району.[394] Цього листа, до речі, підписав секретар Кримського обкому КПУ І. Лутак, у майбутньому –

[394] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 146-147.

другий секретар ЦК КП України.[395]

МОГП цілком підтримало цю пропозицію, водночас вважаючи, що переводити осіб, які там знаходяться, в інше місце поселення є недоцільним.

Застосування згаданого указу протягом п'яти років, як підкреслювалося у цій інформації, відіграло значну позитивну роль в залученні до праці дармоїдів, але встановлене указом виселення таких осіб у спеціально відведені місця себе не виправдало. Станом на жовтень 1966 р. в Україні було створено 70 місць поселення, більшість із них існувала на базі невеликих підприємств і відділень радгоспів. Колективи та громадські організації цих установ не могли ефективно вплинути на поведінку висланих дармоїдів, а тому ті не тільки не перевиховувалися, а, навпаки, своєю непристойною поведінкою негативно впливали на місцевих жителів. Крім того, невелика віддаленість місць поселення в межах однієї області від населених пунктів, де вони постійно проживали, давала виселеним можливість систематично бувати вдома. Це зводило нанівець встановлені для виселених обмеження. У більшості місць поселення, створених на базі радгоспів, цукрозаводів, торфопідприємств тощо, через відсутність достатнього фронту робіт виселені використовувалися на роботі посезонно, решту часу вони майже не працювали.[396]

Такі умови сприяли тому, що багато виселених і в місцях поселення продовжували вести паразитичний спосіб життя, а деякі з них ставали на шлях скоєння кримінальних злочинів. За час дії указу 1961 р. в місцях поселення за вчинені злочини було притягнуто до кримінальної відповідальності 3528 виселених осіб, або 47,2 % від загальної кількості. Значна частка виселених навмисно залишала місця

[395] ***Лутак*** Іван Кіндратович (1919–2009). Народився в Київській області в бідній селянській родині. До 1941 р. навчався в Київському сільськогосподарському інституті. Учасник німецько-радянської війни. У 1961–1967 рр. – 1-й секретар Кримського обласного комітету Комуністичної партії України. З 1967 р. – секретар, у 1969–1976 рр. – 2-й секретар ЦК Компартії України. У 1976–1988 рр. – 1-й секретар Черкаського обласного комітету КП України. Герой Соціалістичної Праці (1986). Указом Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 24 травня 1999 року за значний внесок у соціально-економічний розвиток Криму Лутаку було присвоєно звання «Почесний кримчанин». Він також Почесний громадянин Черкащини (2008).

[396] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 142.

поселення. Як відомо, самовільне залишення цих місць каралося за ст. 184 Кримінального кодексу УРСР позбавленням волі на строк до двох років. Суди, як свідчила практика, призначали за ці злочини 1-1,5 роки позбавлення волі. З урахуванням умовно-дострокового звільнення ці особи фактично поверталися додому вже через 6-8 місяців. Багато виселених вважали за краще відбути короткий строк позбавлення волі, ніж 4-5 років перебувати в місцях поселення. За час дії указу самовільно залишили місця поселення 3987 осіб, або 54,2 % від загальної кількості виселених. Міністерство охорони громадського порядку УРСР разом із прокуратурою республіки ще 05 листопада 1965 р. внесло пропозиції до Верховної Ради Український РСР про відміну виселення дармоїдів у спеціальне відведені місця поселення і залучення їх до праці за рішеннями виконкомів районних і міських рад депутатів трудящих в примусовому порядку за місцем постійного проживання, як це здійснювалося в Російській Федерації, але прийняття цих пропозицій затримувалося. МОГП УРСР вважало за необхідне прискорити вирішення питання про внесення змін до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 р.[397]

Отже, положення указу від 12 червня 1961 р. про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя та підлягають виселенню у спеціально відведені місця, у цьому випадку не спрацювали. Досвід довів, що практика виселення дармоїдів до певних місць не дала бажаних результатів. У деяких випадках (стосовно жінок легкої поведінки) навіть навпаки – підсумки були негативними. Практика засвідчила, що до указу 1961 р. треба внести зміни. МОГП підтримало ініціативу кримської влади із зазначеного питання, і це було достатньо обґрунтоване рішення, що спиралося на конкретні факти.

Цікавим є питання про реагування керівників підприємств та громадських організацій на повідомлення органів міліції про правопорушення. Ця проблема тісно пов'язана з ефективністю діяльності міліції в цілому та «зворотнім зв'язком» між нею та громадськими організаціями й населенням загалом. Саме окресленому питанню була присвячена доповідна записка міністра охорони

[397] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 143.

громадського порядку УРСР І. Головченка в ЦК КПУ від 16 лютого 1967 р.

У ній зауважувалося, що переважна більшість товариських судів і колективів трудящих своєчасно і гостро реагували на повідомлення, що надходили з органів міліції. Вони піддавали суворій і принциповій критиці порушників громадського порядку. На загальних зборах, засіданнях товариських судів до останніх застосовували заходи громадського впливу, передбачені Указом Президії Верховної ради СРСР від 26 липня 1966 р.

Так, хуліганський вчинок формувальника Криворізького рудоремонтного заводу Петленка був обговорений на зборах робітників, які ухвалили оголосити йому сувору догану, позбавити звання ударника праці, перенести чергову відпустку з літа 1967 р. на зиму, про що повідомити у стінній газеті цеху.

За вживання спиртних напоїв і негідну поведінку в громадському місці зварювальника Харківського турбогенераторного заводу Чувайлова на цехових зборах позбавили премії на рік, пільгової путівки до будинку відпочинку, перенесли йому відпустку з літа на зимовий період.

Такий розгляд хуліганських вчинків на зборах колективів трудящих і засіданнях товариських судів, безумовно, мав позитивні наслідки і сприяв попередженню правопорушень не тільки з боку самого порушника, а також із боку робітників, які були присутні при обговоренні. Водночас деякі керівники підприємств, установ, голови товариських судів не повідомляли органи міліції у встановлений законом десятиденний строк про заходи, вжиті до осіб, матеріали стосовно яких були передані на розгляд громадськості.

У 1966 році, відповідно до статті 4 вищезгаданого указу, начальники органів міліції передали на розгляд громадськості 5344 матеріали стосовно осіб, які вчинили дрібне хуліганство. Вивчення стану реагування керівників підприємств і громадських організацій на матеріали, що надходили з органів міліції в Дніпропетровській, Харківській, Кіровоградській, Кримській, [398] Івано-Франківській та інших областях, засвідчило, що у справі залучення колективів трудящих до перевиховання осіб, які вчинили дрібне хуліганство, була

[398] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6311. Арк. 19-20.

низка істотних недоліків, що негативно впливали, а іноді зводили нанівець важливу роботу щодо запобігання правопорушенням.

Так, у Дніпропетровській області органи міліції надіслали на розгляд громадськості 446 матеріалів про дрібне хуліганство, проте лише на 60 % із них було отримано відповіді, у Дніпропетровську відповіді надійшли тільки щодо 96 матеріалів зі 183, Кривому Розі – 13 зі 42, Нікополі – 15 з 55, Дніпродзержинську – 19 зі 33, Павлограді – 5 з 13; в Донецькій області в місті Єнакієво відповіді надійшли щодо 4 матеріалів із 48 надісланих, у Краматорську – 13 із 59. Особливо незадовільно розглядалися матеріали органів міліції в місті Сніжному Донецької області, де керівникам шахти № 32 було надіслано 21 матеріал, а відповідей надійшло тільки 8, на шахту «Вентиляційна» надійшло 18 матеріалів, а відповідей було одержано лише 4.

Ознайомлення з матеріалами, надісланими на розгляд громадськості у містах Харкові, Івано-Франківську, Сімферополі, на які не надійшли відповіді, засвідчило, що значна частина цих матеріалів взагалі залишалася нерозглянутою, а порушники порядку уникали будь-якої відповідальності. Так, у місті Сімферополі з-поміж 20 матеріалів про дрібне хуліганство, на які не надійшли відповіді, 9 зовсім не розглядалися.

26 листопада 1966 р. в селі Укромному Кримської області громадянин І. Мурко, перебуваючи в нетверезому стані, нецензурно лаявся, а потім кілька разів ударив громадянина Горбасенка склянкою по голові. Матеріали стосовно Мурка були направлені до товариського суду винкомбінату «Масандра», де працював порушник, але станом на 01 лютого 1967 р. матеріали залишалися нерозглянутими.[399]

Таке саме становище склалося в місті Харкові, де з 251 матеріалу про дрібне хуліганство, направленого на розгляд громадськості, 84, або 33,6 %, залишилися нерозглянутими. В Івано-Франківській області зі 104 матеріалів залишилися нерозглянутими 24. Така ситуація призводила до того, що порушники громадського порядку, залишаючись непокараними, вчиняли більш серйозні правопорушення. Так, 7 листопада 1966 р. за порушення громадського порядку органи міліції міста Ялти направили на розгляд колективу санаторію імені Баранова матеріали стосовно робітників Безпрозванних і Чурсіна. Однак

[399] Там само. Арк. 21.

адміністрація санаторію (головний лікар Є. Лаврова) і парторганізація (секретар партійного бюро В. Балута) жодних заходів громадського впливу до порушників не вжили, а 18 листопада Безпрозванний і Чурсін знову скоїли хуліганство: напилися і в нетверезому стані побили вікна в санаторії «Піонер», за що їх було притягнуто до відповідальності.

Такі факти – непоодинокі. Аналіз документів засвідчив, що навіть тоді, коли матеріали про дрібне хуліганство розглядалися громадськістю, у більшості випадків до порушників застосовувалися занадто м'які заходи покарання. З-поміж 330 матеріалів, вивчених у Дніпропетровській та Івано-Франківській областях, товариські суди і колективи трудящих вжили до порушників таких заходів: у 176 випадках обмежились обговоренням і попередженням або винесенням громадського осуду, у 72 – оголосили догану, у 2 – оштрафували, і лише стосовно 21 особи було вжито заходів, передбачених вищезгаданим Указом Президії Верховної Ради СРСР, тобто було перенесено відпустку з літа на зиму, перенесено чергу на одержання квартири та ін. Значна частина порушників після надходження за місцем роботи матеріалів із органів міліції звільнялася з роботи за власним бажанням.[400]

У деяких випадках керівники підприємств, громадських організацій замість широкого обговорення поведінки хулігана в колективі обмежувалися накладанням стягнення в адміністративному або профспілковому порядку. Так, робітник Дніпропетровського заводу електроприладів Мартинов 30 серпня 1966 р. вчинив удома бійку, вдаривши дружину стільцем по голові. Коли прибули працівники швидкої допомоги, він чинив їм фізичний опір, не давав змоги доставити жінку до лікарні. Зважаючи на те, що Мартинов був членом КПРС, було прийнято рішення надіслати матеріали на розгляд громадськості за місцем роботи. 4 вересня 1966 р. до райвідділу міліції надійшов лист, у якому секретар партійної організації повідомив, що обмежилися розмовою з Мартиновим у парткомі.

Інженеру Сімферопольського міськхарчоторгу № 2 Бродському за вчинення хуліганських дій було оголошено догану на засіданні профкому, а колектив про його неправильну поведінку

[400] Там само. Арк. 22.

проінформований не був. Таке реагування на матеріали, що надходили з органів міліції, негативно впливало на стан профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням і хуліганським проявам. [401]

Підвищення ролі добровільних народних дружин із початку 1960-х років та акцентування на їхній діяльності щодо протидії правопорушенням відбивало загальну тенденцію кримінально-правової політики держави в цей час. В умовах лібералізації політичного режиму і демократизації суспільних відносин відбувався процес послаблення колишнього авторитарного репресивного контролю (до 1965 р.), і замість нього вводився громадський контроль, який виявився, проте, менш ефективним, що призвело до послаблення загального соціального контролю. Однак після XXII з'їзду комуністичної партії (вересень 1961 р.), де було схвалено «програму будівництва комунізму», партійно-радянські чиновники негайно розпочали кампанію щодо нічим необґрунтованого форсованого зростання кількості й чисельності народних дружин. Гонитва за масовістю вихолостила первісний сенс ДНД. На підприємствах почали записувати в дружинники всіх поспіль – і молодих, і літніх, і сильних, і фізично слабких, і чоловіків, і жінок. Поява в громадських місцях людей із червоними пов'язками ДНД спочатку справила позитивний ефект: алкоголіки, хулігани, бешкетники та інша подібна публіка спочатку притихли. Але не надовго. Виявилося, що дружинники, які, на відміну від бригадмільців, чергували в чужому районі – як правило, неподалік від місця своєї роботи, не дуже добре знали особливості території, що патрулюється. Втекти від їхньої уваги було нічого не варто. Ефективність чергувань різко впала. Але все ж добровільні народні дружини зробили істотний внесок у протидію злочинності та підтримання громадського порядку в населених пунктах республіки. Однією зі специфічних рис діяльності добровільних народних дружин було те, що хоча вони і співпрацювали з міліцією, але формувалися й функціонували під керівництвом районних, міських, селищних і сільських штабів, до складу яких входили представники компартії, відповідної ради та інших державних органів і громадських організацій, командири або начальники штабів деяких дружин, окремі дружинники. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне зауважити,

[401] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6311. Арк. 23.

що формування та функціонування добровільних народних дружин здійснювалося під контролем системи партійно-адміністративних органів. У зв'язку з цим маємо підстави стверджувати, що діяльність добровільних народних дружин мала заполітизований характер.

5.3. Забезпечення безпеки дорожнього руху та залізничного сполучення, протипожежної безпеки, виконання інших завдань у сфері громадської безпеки

Важливим напрямом роботи міліції в розглядувані роки залишалася боротьба з порушеннями правил дорожнього руху та попередження дорожньо-транспортних пригод. В умовах посилення адміністративно-командних методів керівництва та управління країною кількість завдань, що покладалися на Державтоінспекцію, неухильно зростала, а система забезпечення безпеки дорожнього руху, що склалася до середини 1960-х рр., вже не справлялася з їх виконанням. Безпека дорожнього руху у цей історичний період стала соціальною проблемою державної важливості, що вимагала комплексного, системного підходу. У першій половині 1960-х набули чинності єдині для усієї країни Правила руху вулицями і дорогами. 1 липня 1963 р. було введено в дію новий ГОСТ 10807-64 «Знаки та покажчики дорожні», а також стандарт на відмітний знак для транспортних засобів, що беруть участь у міжнародному русі. У середині 1960-х років відбувається скасування ВРВР із передачею їхніх функцій Державтоінспекції.

У цей період було розпочато застосування індикаторних трубок виявлення водіїв у стані алкогольного сп'яніння, почали споруджувати перші стаціонарні пости реалізації нагляду на заміських дорогах. Освоювалося виробництво екзаменаційних апаратів для оцінювання теоретичних знань кандидатів у водії.

Але кількість порушень правил дорожнього руху в цей період була доволі високою. Про ситуацію в зазначеній сфері на початку 1965 р. свідчать такі дані:

1. Загалом було виявлено 355 774 порушення правил руху та

випадків незаконного використання транспорту, допущених водіями, зокрема: а) перевищення швидкості руху – 36 683; б) порушення правил обгону та маневрування – 37 332; в) рух не правою стороною вулиці, дороги – 13 312; г) порушення правил проїзду перехресть – 42 681; д) порушення правил проїзду залізничних переїздів – 3228; е) порушення правил користування світлом фар – 14 869; ж) порушення правил зупинки та стоянки транспорту – 14 249; з) порушення правил перевезення людей на вантажних автомобілях – 15 277; і) керування транспортом у нетверезому стані – 7490; к) керування транспортом без прав на це – 7502; л) використання транспорту в особистих корисливих цілях – 3839; м) інші порушення – 159 312;

2. Загалом виявлено 684 439 порушників правил руху, зокрема: а) працівниками ДАІ – ВРВР та дорожніх відділень (ділянок) ДАІ – 611 255; б) дільничними уповноваженими та іншими працівниками міліції – 21 835; в) дружинниками, громадськими автоінспекторами та іншими представниками громадськості – 51 349.

Отже, найбільше було «інших порушень» – 159 312, але що ж це за порушення в такій великій кількості, у звіті начальника ДАІ МОГП УРСР полковника міліції Микитюка, звідки було взято наведені цифри, чомусь не розшифровується. На другому місці – порушення правил проїзду перехресть, що завжди було дуже небезпечним порушенням, а на третьому – порушення правил обгону та маневрування.

За виявленими порушеннями були вжиті такі заходи:

1. За керування у нетверезому стані були позбавлені права управління: до 6 місяців – 101 особа, від 6 місяців до 1 року – 619 осіб, від 1 до 2 років – 4 722 особи, понад 2 роки – 316 осіб. Як видно, найчастіше позбавляли прав на строк від 1 до 2 років;

2. За порушення правил руху: попереджено шляхом компостування талонів – 100 890 осіб, направлено на іспити з правил дорожнього руху – 13 245 осіб, спрямовано матеріалів на розгляд колективів та товариських судів – 6548 осіб, оштрафовано – 11 942 особи на суму 61 805 руб. Отже, найпоширенішим заходом впливу, зважаючи на ступінь порушення, було компостування талонів.

За даними статистики, втікли з місця дорожньо-транспортної пригоди 110 осіб, із них було розшукано 73 особи.

Для попередження порушень правил дорожнього руху

проводилася доволі значна роз'яснювальна робота. Так, лише за 1-й квартал 1965 р. було проведено 1491 нараду з керівниками автогосподарств щодо безпеки руху, видано 267 летючок, брошур, плакатів із безпеки руху загальним накладом 1 103 580 примірників, проведено бесід на радіо – 7781, на телебаченні (новий вид пропаганди в СРСР) – 66.[402]

Із метою удосконалення розслідування дорожньо-транспортних пригод МОГП СРСР у 1965 р. була розроблена спеціальна Пам'ятка судовим і слідчим працівникам із оформлення матеріалів, направлених для провадження судових дорожньо-транспортних експертиз. У ній, зокрема, вказувалося, що при провадженні експертиз у кримінальних та цивільних справах про дорожньо-транспортні пригоди експерт має право знайомитися з усіма матеріалами, що належать до предмета експертизи, зокрема такими, як:

– протокол огляду місця дорожньої події;

– протокол про дорожню пригоду;

– схема дорожньої пригоди;

– протокол огляду транспорту, який брав участь у дорожній пригоді;

– протокол слідчого експерименту, якщо він проводився;

– протоколи допитів очевидців, водіїв транспорту та постраждалих.

В особливо складних випадках експерту повинні були надаватися й інші матеріали справи, необхідні для проведення експертизи та надання обґрунтованого висновку.

Крім офіційних даних та питань, що підлягали вирішенню, в описовій частині постанови (ухвали) про призначення експертизи повинні були зазначатися технічні відомості, що характеризували рух транспорту, пішоходів, та інші вихідні дані для розрахунків, оскільки сам експерт не міг вдаватися в оцінку доказів і самостійно вирішувати, які дані ним можуть прийматися за вихідні у дослідженні.

У схемі повинні були точно відображатися: сліди руху або гальмування транспорту, розміри слідів розташування транспортних засобів на дорозі, місця наїзду чи зіткнення машин, величина кутів злиття доріг та вулиць, ширина проїжджої частини дороги, профіль

[402] ГДА МВС України. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 12–16.

шляху та розташування дорожніх сигнальних знаків, покажчиків, світильників та світлофорів. У схемі повинен був вказуватися як транспорт, що брав участь у дорожній пригоді, так і той, що у цей час перебував поблизу місця події чи їхав повз нього.

Сліди транспортних засобів, транспортні засоби та інші речові докази, а також постраждалі мали бути орієнтовані відносно нерухомих об'єктів, розташованих на місці дорожньої події (стовп, дерево, люк тощо). Для найбільш повного відновлення взаємного розташування транспорту та пішоходів і характеру їхнього руху, а також встановлення можливості водія запобігти дорожній пригоді сліди руху транспортних засобів повинні були встановлюватися на якомога більшій відстані від місця події. [403]

Наявність такої «методички» значно полегшувала проведення розслідування дорожньо-транспортних пригод, насамперед недосвідченими або малокваліфікованими працівниками міліції, тому її розробка та поширення в підрозділах органів охорони громадського порядку, безсумнівно, мала істотне практичне значення.

Ось такі брошури видавала та поширювала ДАІ у Львівській області у 1964 р., агітуючи за безпеку руху.
І знов-таки дивно, що вгорі справа поставлено гриф «Для службового користування» (?!)

[403] Пам'ятка судовим і слідчим працівникам з оформлення матеріалів, направлених для провадження судових дорожньо-транспортних експертиз // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи і матеріали... Т. 6. С. 720-722.

З метою покращення роботи щодо протидії порушенням правил дорожнього руху керівництво МОГП прийняло рішення про ширше залучення громадськості до виявлення порушень дорожнього руху та попередження цих порушень. 31 березня 1966 р. було прийнято Положення про роботу громадських інспекторів. У ньому, зокрема, відзначалося, що громадськими автоінспекторами можуть бути найбільш підготовлені працівники автогосподарств (керівники, інженерно-технічний склад), водії – передовики виробництва та дисципліни, працівники контрольно-ревізорських апаратів, дорожніх органів, працівники об'єднань «Сільгосптехніка», викладачі та інструкторський склад автошкіл та курсів, активісти відділів охорони здоров'я, освіти, культури, товариств Червоного Хреста, ДТСААФ, «Знання» та інших організацій.

Згідно з цим положенням громадський автоінспектор був зобов'язаний: а) здійснювати нагляд за суворим дотриманням водіями транспорту та пішоходами правил руху на вулицях та дорогах, а також за дотриманням пасажирами правил користування транспортом; б) брати участь у здійсненні контролю за технічним станом транспорту, що виходить на лінію, та запобігати виїзду технічно несправних автомобілів; в) стежити за правильністю використання водіями автомототранспорту; г) широко пропагувати правила безпеки руху серед населення, водіїв та дітей шляхом читання лекцій, бесід, поширення наочної агітації тощо; громадські автоінспектори з-поміж викладачів та інструкторів автошкіл та курсів, крім того, зобов'язані були проводити заходи, що сприяють підвищенню якості підготовки водійського складу, придбанню ними навичок керування транспортом та суворому дотриманню правил руху.

Крім того, громадські автоінспектори наділялися такими правами: а) зупиняти автомобілі та перевіряти, чи є у водіїв дорожні документи, чи правильно вони оформлені, чи відповідає маршрут руху вказаному в документах, встановлювати правильність використання транспорту та попереджати водіїв про відповідальність за допущення порушень; б) затримувати водіїв разом із автомашиною та доставляти їх до найближчих органів міліції або до Державтоінспекції, якщо

встановлено, що водій за кермом перебуває у нетверезому стані; в) попереджати пішоходів та пасажирів транспорту, які порушують правила руху, особливо якщо це такі порушення: перехід вулиць та доріг у невстановлених місцях, проїзд на підніжках та виступах транспорту, проїзд стоячи у кузові та сидячи на бортах кузова вантажного автомобіля та ін.; г) затримувати водія, який вчинив дорожню пригоду, та відбирати у нього документи до прибуття на місце події працівників міліції, охороняти місце події та записувати показання свідків; д) відвідувати за путівками ДАІ організації, установи та школи для проведення бесід, лекцій та інших заходів щодо безпеки руху.[404]

У 1967 р. Рада міністрів СРСР прийняла постанову «Про підвищення безпеки руху у містах, інших населених пунктах і на автомобільних дорогах», [405] де однією з основних вимог до роботи виконавчої влади було створення необхідних умов для найбільш швидкого руху транспорту за його максимальної безпеки. До основних напрямів діяльності виконавчої влади щодо забезпечення безпеки дорожнього руху можна віднести: технічне вдосконалення автомобілів та створення умов для їх якісного технічного обслуговування, дорожнє будівництво та покращення оснащеності доріг засобами організації руху, покращення підготовки водійських кадрів, пропаганду безпеки дорожнього руху.

Органи міліції прямо й опосередковано займалися забезпеченням безпеки руху і на залізничному транспорті. Деякі аспекти цієї діяльності висвітлено в доповідній записці з грифом «таємно» начальника управління Львівської залізниці Богдановича завідувачу транспортним відділом ЦК КПУ К. Губському від 10 липня 1965 р. У ній повідомлялися дані щодо посилення роботи з підтримки громадського порядку і підвищення пильності в забезпеченні безпеки руху потягів на цій залізниці.

---

[404] Положення про роботу громадських інспекторів 31 березня 1966 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 774-778.

[405] Про підвищення безпеки руху у містах, інших населених пунктах і на автомобільних дорогах : постанова Ради Міністрів СРСР. *СП СССР.* 1967. № 29. Ст. 207.

Таблиця 5

Прояви злочинності та порушень громадського порядку на Львівській залізниці у 1964–1965 рр.[406]

№ з/п	*Найменування*	*1964 р.*	*6 міс. 1964 р.*	*6 міс. 1965 р.*
1	Кількість зафіксованих випадків хуліганства на станціях і в потягах, в тому числі з притягненням до кримінальної відповідальності	423 47	203	223
2	Кількість випадків бродяжництва та жебракування, в тому числі з притягненням до кримінальної відповідальності	986 19	343 9	303 14
3	Кількість нещасних випадків на дорозі (невиробничих), в тому числі смертельних	139 77	59 30	51 30
4.	Із загальної кількості постраждало: а) при ходінні по коліях; б) на перегонах; в) при посадці й висадці на ходу з пасажирських потягів і випадінні з вагонів; г) при поїздці на дахах і підніжках пасажирських потягів; д) тих, хто перебував у нетверезому стані	 42 56 21 1 45	 16 24 8 1 6	 16 16 12 20
5.	Кількість розкрадань вантажів на станціях: а) в тому числі великих; б) скоєних залізничниками	38 13 4	21 (5 міс.) 2	12 (5 міс.)
6	Вага вкрадених вантажів	600 кг	220 кг (5 міс.)	18 кг (5 міс.)
7	Вартість вкрадених вантажів, руб.	5 тис.	749 (5 міс.)	152 (5 міс.)
8	Кількість покладених сторонніх предметів на залізничну колію	12		4
9	Кількість вкрадених гальмівних черевиків	10		1
10	Кількість випадків зриву стоп-кранів		40	21

[406] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6084. Арк. 2.2-12.

Наведемо характерні приклади хуліганства.

Так, 25 квітня 1965 р. чотири монтажники міської організації БМП № 11 Ємельянов, Садовий, Жуник і Скрипников, які проходили біля стрілочного поста на станції Дубно, напали на невідомого глухонімого. Стрілочник і укладач стали на його захист – у відповідь хулігани завдали стрілочнику Савчуку чотири удари і втекли. Дорогою на станцію зазначені хулігани напали на паровозну бригаду цукрового заводу, розбили скло будки паровозу, побили укладача Вітковського. Наряд міліції, що прибув, зустрів їхній опір, але зловмисники були затримані і притягнені до кримінальної відповідальності.

Інший випадок: 8 червня 1965 р. при відправці приміського потяга «Львів – Судова Вишня» на пероні вокзалу «Львів» кілька пасажирів намагалися отримати в буфеті пиво без черги. Під час штовханини громадянина Цигана збили з ніг, він упав на рейки, потрапив під паровоз, який проходив, та отримав важку травму.

Основними причинами нещасних випадків зі сторонніми транспорту особами були недотримання заходів особистої безпеки з боку пасажирів і населення, яке проживало біля залізничного полотна, особливо в період поганої погоди, оскільки біля залізничного полотна в більшості випадків були відсутні шосейні дороги, до того ж місцевість у багатьох випадках була заболоченою. Недостатньою мірою також проводилася роз'яснювальна робота міськими, районними, селищними радами, керівниками заводів і підприємств, радгоспів, колгоспів та інших організацій із населенням про заходи особистої безпеки при находженні на шляхах і користуванні залізничним транспортом.[407] Зусилля лише працівників транспорту не завжди давали позитивні результати.

Активізація руху потягів і автогужтранспорту на залізничних переїздах збільшувало затори, ліквідація яких стала б можливою лише завдяки спорудженню шляхопроводів, але затверджений МШС та Радою Міністрів УРСР на 1961–1965 рр. план будівництва шляхопроводів не виконувався. Із запланованих 37 шляхопроводів було побудовано всього два, один із них за рахунок коштів МШС. На 1965 рік коштів не було виділено зовсім. Із загальної кількості шляхопроводів 35 планувалося звести коштом Ради Міністрів УРСР.

[407] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6084. Арк. 3.

Причиною значної кількості нещасних випадків було також перебування осіб на шляхах перегонів станцій і при проїзді в пасажирських потягах у нетверезому стані. За 6 місяців 1965 р. на дорозі було допущено 16 випадків наїзду потягів на автогужтранспорт і колгоспну худобу. Наслідками наїздів стали людські жертви, пошкодження та знищення п'яти автомашин, двох тракторів, серйозні складнощі в поїзній роботі дороги.

Аналіз свідчить, що основним причинами наїздів залишалися порушення правил проїзду через залізничні переїзди. Залізничниками Львівської магістралі була проведена певна робота з обладнання переїздів засобами автоматики, їхнього капітального ремонту, встановлення охорони на переїздах із поганою видимістю. В автогосподарствах проводилася робота щодо роз'яснення правил користування обладнанням залізничного транспорту. Незважаючи на ці заходи й неодноразові звернення в місцеві органи влади, випадки наїзду продовжували мати місце, створюючи загрозу безпеці руху потягів, життю людей і збереженню соціалістичної власності.

22 січня 1965 р. о 15 год. на 125 км перегону Єзупіль – Галич працівник Галицького міжколгоспбуду Миронішин, перебуваючи в нетверезому стані, заїхав бульдозером на залізничне полотно в невстановленому місці і заснув. Пасажирський потяг № 565, який ішов в цей час по цій дільниці залізниці, був зупинений черговою на переїзді Стефанишиною, яка зуміла огородити небезпечні для руху потягу місця і попередити його аварію.[408]

6 лютого 1965 р. о 21 год. 05 хв. лише завдяки пильності машиніста локомотива Голікова була попереджена аварія швидкого поїзда «Варшава – Бухарест» через наїзд на сані, навантажені дровами, залишеними на 148 км перегона Хриплин – Делятин працівником Івано-Франківської ДУ-600 Вистаком. 02 травня 1965 р. о 12:50 пасажирський потяг № 133 «Луцьк – Москва» наїхав на автомобіль Цуманського лісхозу під управлінням Запорожченка. При наїзді дві особи було поранено, автомобіль був розбитий. 16 червня 1965 р. о 16 год. 36 хв. потяг № 9 «Москва – Будапешт» на перегоні Ужгород – Сюрте на неохоронюваному переїзді 280 км наїхав на автомобіль Турківського радгоспу Львівської області під управлінням шофера Шейка, Загинула

[408] Там само. Арк. 4.

одна людина, автомобіль було розбито.

У 1964 р. на Львівській залізниці було освітлено 9 станцій, 32 зупинкові пункти, 56 переїздів, оснащено 2 автоматичні шлагбауми, побудовано 11 пасажирських платформ. Здійснено капітальний ремонт 124 переїздів і 8 автошлагбаумів, закрито 161 переїзд, в тому числі 6 охоронюваних. На 12-и переїздах рух переведено під штучні спорудження, на 480 – проведено вирубку кущів та дерев.

Роз'яснювальну роботу було проведено на 1000 підприємств, у 695 школах, 565 колгоспах; загалом прочитано 4675 лекцій 91 тис. особам. Було створено фільми про небезпеку проходження людей по залізничних шляхах. Ці фільми демонструвала Львівська телестудія, при цьому виступали відповідальні працівники залізниці. При управлінні залізниці і на базі відділень були створені постійно діючі комісії з боротьби з нещасними випадками з людьми. Комісії здійснювали постійний контроль за виконанням дорожніх і оздоблювальних заходіві з попередження невиробничого травматизму. Охорона об'єктів, вантажів і матеріальних цінностей здійснювалася переважно за рахунок працівників залізничного транспорту відповідно до їхніх обов'язків. В усіх господарських одиницях спеціально виданими наказами були виділені дільниці, на яких кожен із працівників під час роботи повинен був забезпечувати зберігання об'єкта і вантажі, які там знаходяться, а також матеріальні цінності. Накази були доведені до виконавців, виписки з них вивішені на робочих місцях. Охорона складських приміщень, вантажних дворів та інших об'єктів із обмеженим часом роботи здійснювалася сторожами.[409]

Станом на 1 червня 1965 р. на Львівській залізниці нараховувалося 344 сторожі, які були розподілені між 10 службами, за рахунок яких забезпечувалася охорона 87 об'єктів переважно в нічний час. Для посилення охорони вантажів і об'єктів від розкрадань і пожеж на крупних станціях, як-от Львів, Клепарів, Тернопіль, Здолбунів, Рівне, Сарни, Ковель, Стрий, Івано-Франківськ, Чернівці, Чоп і Мукачево, відповідно до постанови Ради міністрів СРСР від 25 травня 1949 р. № 2710 було створено підрозділи воєнізованої охорони, які керували загонами і відділом охорони дороги. На зазначені підрозділи воєнізованої охорони було покладено супровід вантажів на шляху

[409] Там само. Арк. 5.

перевезень. За переліком, затвердженим розпорядженням Ради міністрів СРСР від 31 грудня 1952 р. № 39 87-р, організовано здійснення пропускного режиму, боротьбу з самовільним проїздом на вантажних потягах та іншими порушеннями порядків, установлених на залізничному транспорті. Протягом 1964 р. працівниками охорони за порушення пропускного режиму було затримано 68 472 порушники, а за 5 місяців 1965 р. – 26 381 особу. На найбільш злісних порушників пропускного режиму накладався штраф.

Працівниками залізниці, лінійними органами міліції була проведена низка організаційних заходів щодо зміцнення взаємодії з добровільними народними дружинами в справі підтримання громадського порядку на залізниці. В 1965 р. на Львівській залізниці діяло 474 добровільні народні дружини, які об'єднували 10 177 осіб. Крім того, було створено і працювало 40 поїзних добровільних дружин у складі 400 осіб. Найактивніше працювали дружини та їхні штаби на станціях Мукачево, Чернівці, депо Львів-Захід і бригади з потягу Львівського та Івано-Франківського резерву провідників. Заслуговувала на увагу робота колективів станцій, які взяли на себе обов'язки з підтримання громадського порядку і збереження вантажів власними силами. Таких станцій на дорозі було 64, було організовано і працювало 17 рад, у складі яких 225 осіб на громадських засадах забезпечували збереженість вантажів. Про їхню позитивну роботу свідчив такий приклад: у травні 1965 р. прибув вантаж на станцію Глибока Буковинська для «Сільгосптехніки».[410] Незважаючи на неодноразові попередження, вантаж пролежав понад 20 діб. Тоді на громадську раду був викликаний директор «Сільгосптехніки» Коземін, якого було серйозно попереджено, і вантаж був негайно вивезений.

На залізниці були створені та працювали 28 бригад «Юний дзержинець» у складі 403 осіб, які вели боротьбу з правопорушниками серед неповнолітніх. З метою підвищення безпеки руху потягів командним складом управління і відділень дороги були організовані виїзди на лінію з метою проведення виховної роботи з людьми, організації перевірок на місцях, проведення бесід та індивідуального інструктажу, передусім із представниками таких професій, як чергові по станції, машиністи, диспетчери. Лише в червні 1965 р. було

[410] Там само. Арк. 6.

здійснено 464 масові перевірки лінійних підрозділів. Кожна станція залізниці була перевірена не менше двох разів. Особливу увагу звертали на залучення до перевірок громадських інспекторів, яких на залізниці нараховувалося 7500 осіб, поширення і вдосконалення форм громадського контролю. З цією метою з громадськими інспекторами було проведено 45 шкіл передового досвіду і семінарів, видано 18 плакатів, на яких було узагальнено досвід роботи окремих громадських інспекторів і колективів. Зокрема, були видані плакати про роботу диспетчера Івано-Франківського відділення Аронца, про застосування методу громадського контролю на станціях Львів, Красне, про роботу колективу станції Кольчине, про роботу громадськості в Мукачівському кондукторському резерві.

Завдяки активній участі громадськості багато колективів, на думку начальника залізниці, покращили безпеку руху. Достатньо відзначити, що в 1964 р. без браку і порушень працювали 347 станцій, або 88 %, а в 1965 р. – 362 станції, або 92%. Працювали без браку депо Королеве, пункти техогляду Дрогобич, Чортків, Коломия, Чернівці, Лавочне, дистанції шляху Сарненська, Тернопільська. Покращили роботу депо Тернопіль, Стрий, Мукачево, Здолбунів, де брак було скорочено на 50-70 %, станції Чернівці, Тернопіль, Самбір, Корольова, Ковель та ін. Колектив громадських інспекторів сортувальної станції Клепарів (начальник Братчин, голова ради громадських інспекторів Вирбицький) брав участь в оглядах стрілочного господарства, організовував виїзди в села за місцем проживання працівників.[411]

Завдяки активній участі громадськості станція Клепарів у 1964 р. не мала випадків браку, в 1965 році працювала стабільно. Колектив ділянки станції Чортків (начальник Вартанов, голова ради громадських інспекторів Червонюк) завдяки активній участі громадськості понад 6 років працював без браку. Був достатньо добре організований громадський контроль на багатьох проміжних станціях залізниці. Наприклад, на станції Кольчине Ужгородського відділення (начальник Барнич), що працювала без браку більш ніж 10 років. Тут систематично проводилися перевірки, громадські інспектори Тюрін, Скиба, Порохновець не раз попереджали порушення. Депо Стрий, котре раніше вважалося одним із неблагополучних щодо безпеки руху,

[411] Там само. Арк. 7.

завдяки активізації громадських інспекторів досягло різкого зниження браку, а локомотивні бригади попередили понад 30 порушень.

Значного поширення не тільки на Львівській залізниці, але й за її межами знайшло застосування ініціативи вищезгаданого диспетчера Івано-Франківського відділення Аронца, який впровадив метод взаємного контролю на диспетчерській ділянці. Сутність цього методу полягала у взаємній перевірці дій працівників станції, локомотивних бригад і кондукторських бригад. У 1965 р. понад 70 % диспетчерів дороги активно застосовували згаданий метод. За виявлену ініціативу диспетчер Івано-Франківського відділення дороги Аронц постановою керівництва залізниці і профспілки був нагороджений почесною грамотою з видачею грошової премії.

Велику допомогу в забезпеченні безпеки руху здійснювали ради, що були організовані у багатьох крупних підрозділах залізниці. Заслуговувала на увагу робота жіночих рад при депо Львів-Захід (голова ради Бородіна), депо Мукачево (голова ради Кірик), депо Стрий (голова ради Судиловська), депо Чоп (голова ради Логінова) та ін., що організовували систематичні перевірки відпочинку локомотивних бригад перед поїздкою. Досвід депо Львів-Захід був оцінений підприємствами міста Львова і застосований колективами аеропорту, автобусним парком і колективами шахтарів тресту «Червоноградвугілля». На залізниці отримав поширення рух машиністів-інструкторів, які працювали на громадських засадах, – він нараховував 169 осіб. Ними було здійснено 2183 перевірки, оглянуто 5678 локомотивів, прийнято з ремонту, а також із профілактичних і технічних оглядів 1633 локомотиви.[412]

Однією з форм постійного контролю за дотриманням правил проїзду через переїзди була організація інституту громадських автоінспекторів, яких на залізниці нараховувалося 540 осіб. За домовленістю з ДАІ на 60 переїздах, що перебували під охороною, були організовані постійно діючі пости громадських автоінспекторів. Завдяки встановленню на підходах до цих переїздів спеціальних табличок «Тут чергує громадський автоінспектор» громадськими автоінспекторами було виявлено 175 порушень правил проїзду через переїзд, попереджено 4 наїзди, кількість наїздів було знижено на 11 %.

[412] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6084. Арк. 8.

Заслуговує на увагу робота рад відділень із безпеки руху, організованих при районних радах профспілок, зокрема, рада громадських інспекторів при Тернопільському відділенні була ініціатором організації на базі відділення інституту громадських автоінспекторів. Рада відділення координувала роботу громадських інспекторів, узагальнювала досвід кращих із них, організовувала виготовлення стендів, заслуховувала керівників господарських одиниць і рад громадських інспекторів. Завдяки організації роботи громадськості Тернопільське відділення протягом 12 років не мало аварій, із року в рік скорочувався брак у роботі. У 1965 році, порівняно з 1964, браки були скорочені в два рази, а відділ руху їх не мав. Громадські інспектори залізниці лише в 1965 р. попередили понад 700 порушень, заохотили 1150 осіб.

Незважаючи на заходи, що проводилися залізницею, стан безпеки руху залишався все ще незадовільним. На залізниці мала місце аварія потягу на Львівському відділенні через незадовільне утримання шляху, відбулося сходження локомотиву на Ужгородському відділенні через неякісний ремонт Конотопським заводом, аварія на станції Здолбунів за участю потяга з Південно-Західної залізниці, який знаходився на станції через розлом середнього пояса візка вагону. Кількість випадків браку в роботі, хоча і була дещо знижена зі 154 до 136, або на 11 %, але ще мали місце прийоми потягів на вже зайнятий шлях, збільшилася кількість проїздів на сигнали, що забороняють рух, сходження рухомого складу з рейок. При цьому зросла кількість браку в роботі служб руху і шляхів. Більшість випадків накладання сторонніх предметів на шляхи в 1965 році була пов'язана з бешкетуванням дітей, батьків яких було притягнуто до адміністративної відповідальності. Одне з накладань було зроблено шляховим обходчиком Івано-Франківської дистанції шляху Поповичем, як пізніше з'ясувалося, навмисно. Попович через деякий час позбавив себе життя. У 1964 р. було вкрадено 10 гальмівних черевиків. У результаті вжитих заходів із наведення суворого обліку в прийомі-передачі і зберіганні черевиків, використанні спарених черевиків, при встановленні на віддалених глухих кутах гальмівних черевиків із запорами за 6 місяців 1965 року було вкрадено лише один черевик.[413]

[413] Там само. Арк. 10.

У першому півріччі 1965 р. органами дорожньої міліції спільно з представниками залізниці, торгових інспекцій, громадськості були проведені перевірки виконання торговими організаціями вимог урядових постанов про заборону продажу алкогольних напоїв на вокзалах, у потягах, щодо посилення боротьби з пияцтвом. Перевірки засвідчили, що ці постанови здебільшого виконувалися, але ще мали місце і недоліки. Були виявлені випадки продажу міцних вин в купе-буфеті потяга «Львів – Ужгород», матеріал на буфетницю був переданий директору тресту Дорестоpанів для вжиття заходів. Такі порушення мали місце і в буфетах станцій Клепарів, Бжуховиці, Сокаль, Яворів. Відповідним керівникам були направлені подання для вжиття заходів. У деяких випадках, як, наприклад, на станції Яворів, де буфетниця торгувала тридцятиградусною настійкою з націнкою 40 %, проти зловмисниці було порушено кримінальну справу. Незважаючи на неодноразову постановку питання перед Дубенським райкомом партії та райвиконкомом про припинення торгівлі спиртними напоями біля вокзалу станції Дубно позитивних результатів в той час не було досягнуто.

Крім того, в першому півріччі 1965 р. за зриви стоп-кранів у потягах без потреби до адміністративної відповідальності було притягнено 20 осіб, до кримінальної – одну особу.[414]

Слід зауважити, що в цьому документі були наведені вельми типові приклади при висвітленні завдань, що стояли перед транспортною міліцією УРСР. Їх вивчення дозволяє констатувати, що транспортна міліція разом із активістами та службовими особами залізниці провела значну за обсягом роботу з підвищення безпеки руху на залізничному транспорті, хоча подолати всі недоліки не вдалося, і випадки різноманітних порушень мали місце.

Одним із важливих напрямів діяльності МОГП було здійснення протипожежної безпеки, а також боротьба з пожежами. Загальні збитки від пожеж 1964 р. порівняно з 1963 р. в УРСР було знижено на 7,0 %, проте абсолютна кількість їх була ще велика. А у Закарпатській, Київській, Кримській, Луганській, Львівській та Одеській областях порівняно з 1963 роком збитки від пожеж у 1964 зросли. У низці областей мали місце великі пожежі, збитки від яких у республіці в

[414] Там само. Арк. 11.

цілому в 1964 р. склали 33,6 % від їхньої загальної суми. Найбільша кількість великих пожеж сталася у м. Києві, Одеській, Кіровоградській, Львівській, Вінницькій, Донецькій та Сумській областях. Із матеріалів дослідження великих пожеж Управлінням пожежної охорони МОГП було встановлено, що у роботі пожежної охорони деяких областей республіки, як і раніше, залишалися дуже серйозні недоліки у здійсненні нагляду за протипожежним станом об'єктів народного господарства, які нерідко призводили не лише до виникнення пожеж, а й до їхнього швидкого розвитку.

Це підтверджується багатьма прикладами пожеж, що їх буде наведено нижче. У листопаді 1964 р. в м. Каховка Херсонської області сталася пожежа в олійному цеху райхарчкомбінату. Нагляд за протипожежним станом зазначеного об'єкта з боку міської пожежної частини здійснювався неякісно, пожежно-технічні обстеження проводилися поверхово (за об'єктом було закріплено начальника частини Волобуєва). Під час монтажу та експлуатації установки для подачі рідкого палива в підсмажувальні печі маслобійного цеху були допущені грубі порушення, що призвело до виникнення пожежі. Захист дверного та технологічних отворів у пожежних стінах, що відокремлювали шеретувальне відділення від маслобійного цеху та складу насіння, не був передбачений. До будівлі маслоцеху були прибудовані пожежонебезпечні приміщення. Наявна на території об'єкта пожежна водойма утримувалася забрудненою і не повністю заповненою водою. До прибуття першого підрозділу пожежної охорони – чергової варти Каховської пожежної частини у складі одного оперативного відділення вогнем було охоплено понад 350 кв. м площі перекриття маслобійного цеху і шеретувального відділення, а також обладнання, що знаходилося в них. Створилася безпосередня загроза складу насіння та іншим прибудованим до маслоцеху приміщенням. Начальником пожежної частини Волобуєвим було правильно подано перші стволи. Завдяки їхній роботі вдалося стримати розповсюдження вогню на прибудовані до цеху приміщення. Однак нарощування сил та засобів, необхідних для ліквідації пожежі, проходило повільно – протягом години. У результаті вогнем було знищено дерев'яні конструкції та обладнання маслоцеху та шеретувального відділення.

У червні 1964 р. в м. Нововолинськ Житомирської області

внаслідок пожежі на колгоспному ринку згоріли складські приміщення меблевого магазину, будівельних і господарських товарів та матеріальні цінності, що зберігалися в них. Пожежа почалася із загоряння у сміттєвому ящику, встановленому біля дерев'яної стіни складу господарських товарів, поширилася на приміщення складу і в короткий час набула великих розмірів. Коли на пожежу прибули підрозділи пожежної охорони міста, склади меблевого магазину, будівельних та господарських товарів були повністю охоплені вогнем, частково горіли дахи парфумерного магазину, шапкової та меблевої майстерень. Швидкому поширенню пожежі сприяли майже суцільна забудова колгоспного ринку дерев'яними будівлями без дотримання відповідних протипожежних розривів, велика кількість готової продукції, що зберігалася в них (меблів, фарб, виробів із бавовняних, трикотажних, шовкових тканин), горючих матеріалів. Сам факт виникнення та розвитку пожежі став наслідком незадовільної профілактичної роботи, що проводилася інспектором Нововолинської пожежної частини Г. Ситниковим. На території колгоспного ринку грубо порушувалися правила пожежної безпеки. Допускалося безладне будівництво тимчасових пожежонебезпечних будівель різного призначення. Протипожежний режим не дотримувався; приписи пожежних органів своєчасно не виконувалися. Незважаючи на це, жорстких вимог до адміністрації не пред'являлося, за невиконання чи грубе порушення правил пожежної безпеки до відповідальності ніхто не притягувався.

У Нововолинському гарнізоні нечітко відпрацьовувалися питання взаємодії пожежної охорони зі службою міськводоканалу. У день пожежі проводилося промивання міської водопровідної мережі, у зв'язку з чим на ділянці колгоспного ринку тиск води був відсутній. Проте начсклад пожежної частини про це не знав. У результаті воду на гасіння пожежі від встановлених на пожежні гідранти автомобілів було подано невчасно – через 20 хвилин після прибуття на пожежу підрозділів пожежної охорони.

Серйозні недоліки мали місце у профілактичному обслуговуванні складу взуттєвого об'єднання у м. Одесі. Закріплений за об'єктом інспектор районної пожежної частини Речез нагляд за протипожежним станом складу здійснював незадовільно. На об'єкті

грубо порушувалися правила пожежної безпеки, тривалий час не виконувалися заходи, запропоновані приписами держпожнагляду. На день виникнення пожежі склад був надмірно перевантажений готовою продукцією. Уздовж зовнішньої стіни складу було складовано велику кількість бочок клею на горючій основі та понад 18 тонн листової гуми. У капітальній стіні, що розділяла склад, був проріз дверей, який разом із дерев'яною перегородкою не був захищений від займання. Конструкції покриття, що могли спалахувати, вогнезахисному просоченню не піддавалися. У недобудованій секції складу сторожем був зведений дерев'яний сарай для особистих потреб. Все це призвело до швидкого розвитку пожежі, що виникла в маслоцеху. Склад охоронявся сторожовою охороною. Службу сторожі несли погано, нерідко залишали своє робоче місце та займалися особистими справами, їх ніхто не контролював. З цієї причини пожежа, що виникла в складі, була виявлена надто пізно і до прибуття підрозділів пожежної охорони набула значного поширення.

Незадовільно здійснювався нагляд і за протипожежним станом будівлі професійно-технічного училища у м. Києві, внаслідок чого у листопаді 1964 р. тут сталася пожежа із серйозними наслідками. Причиною її виникнення, а також інтенсивності розвитку стало загоряння у великій кількості целулоїдної плівки в рулонах, що зберігалася в підвалі і використовувалася для виробничих цілей. Як було встановлено, пожежно-технічні обстеження вказаного об'єкта інспектором районної пожежної частини проводилися неякісно. У ході обстеження ним не було звернено увагу на такі грубі порушення правил пожежної безпеки, як розміщення у підвальному приміщенні адміністративної будівлі акумуляторної майстерні, зберігання лакофарб та інших пожежонебезпечних речовин тощо. За серйозні недоліки у роботі на начальника районної частини Колесніченка, заступника начальника частини Некрашу та інспектора Стулія, закріпленого за об'єктом, наказом начальника УПО Київської області було накладено дисциплінарні стягнення.

У листопаді 1964 р. в м. Рудки Львівської області виникла пожежа на складі будматеріалів Рудківського відділення «Сільгосптехніка». Внаслідок пожежі згоріли та були пошкоджені дахові конструкції та товароматеріальні цінності, що зберігалися у двох згорілих секціях

складу. Як і в попередніх прикладах, профілактична робота (у цьому випадку з боку колишнього працівника інспекції Сичова, закріпленого за об'єктом), проводилася неякісно. Протипожежний стан складу на день пригоди був незадовільним. Приписи пожежної служби своєчасно адміністрацією не виконувалися. У приміщенні складу допускалося спільне зберігання різних за властивостями і рівнем пожежної небезпеки речовин і матеріалів: нітрофарб, лаків, масел, кислот, балонів із киснем, текстильних виробів, гуми та ін. Електроосвітлювальна мережа в одній із секцій складу була змонтована і експлуатувалася з порушенням електротехнічних правил, дерев'яне перекриття цієї секції від загоряння захищено не було. Наявна на території об'єкта пожежна водойма через несправність була без води.

У Солонянському районі Дніпропетровської області на овочевому пункті пожежею, що сталася у серпні 1964 р., було знищено низку будівель та значну кількість ящикотари і тарних дощечок. Дослідженням цієї пожежі було встановлено, що на вказаному об'єкті протягом останніх трьох років жодної профілактичної роботи не проводилося. Овочевий пункт знаходився у вкрай незадовільному протипожежному стані. На об'єкті були допущені грубі порушення протипожежних норм та правил у частині розміщення будівель на майданчику, складування ящиків та тарних дощечок. Необхідних протипожежних розривів не було дотримано. Водою для цілей пожежогасіння овочевий пункт не було забезпечено. Добровільної пожежної дружини на об'єкті не було, робітники та службовці до запобігання та гасіння пожеж підготовлені не були. Наявні на овочевому пункті два ручні пожежні насоси виявилися несправними. У результаті пожежа в бондарному цеху пункту швидко поширилася на інші будівлі і набула великих розмірів.

Наказом начальника УОГП Дніпропетровської області начальник ІДПН Солонянського району Мухін за погану роботу був звільнений із посади, а інспектору Масліку, раніше закріпленому за об'єктом, було оголошено сувору догану.

Про наявність аналогічних та інших недоліків у профілактичному обслуговуванні об'єктів свідчили також пожежі, що мали місце на заводі «Стройдеталь» у м. Українці Донецької області, у торговельній будівлі сільпо в Мукачівському районі Закарпатської області, у будівлі

школи у Середино-Будському районі Сумської області та ін.

У низці областей республіки ще недостатньо були вирішені питання організації гасіння пожеж у містах, особливо у частині якісної розробки необхідної оперативної документації та організації гарнізонної служби. Все ще мали місце випадки, коли пожежі набували розвитку через відсутність кваліфікованого керівництва підрозділами, незнання начскладом об'єкта, повільне нарощування сил, неорганізовану роботу бойових розрахунків.

У м. Шепетівка Хмельницької області мали місце серйозні недоліки у підготовці особового складу та відпрацюванні питань організації пожежогасіння. Схем розміщення сил і засобів на деяких особливо важливих об'єктах міста, наприклад на будівлі районного об'єднання «Сільгосптехніка», розроблено не було. Розклад виїздів пожежних частин за наявності у гарнізоні у бойовому розрахунку чотирьох пожежних автомобілів був складений як для трьох, що не дозволяло повністю використовувати наявні потужності та затримувало швидке нарощування сил і засобів на місці пожежі. На низькому рівні у гарнізоні було відпрацьовано і питання взаємодії зі службами міста та відомчими пожежними підрозділами. Підготовка Шепетівського гарнізону до гасіння пожеж проводилася погано. Начальник гарнізону Г. Завгородній питаннями тактичної підготовки не займався. За 1964 рік він не провів жодного пожежно-тактичного заняття з викликом усіх сил та засобів, що дислокуються у місті. Через непідготовленість гарнізону гасіння пожежі в майстернях райоб'єднання «Сільгосптехніки» проходило неорганізовано. Начальник варти пожежної частини Малярчук припустився помилок. На гасіння відкритої пожежі він подав малопотужні стволи і не на вирішальних напрямках, наявні вододжерела не використав. Старший РТП – начальник пожежної частини також не зміг чітко організувати гасіння пожежі. На водосховищі ємністю 600 кв. м була встановлена лише одне автоцистерна, проте інші працювали на привізній воді. Пожежа була запущена і завдала значних збитків.

Суттєві недоліки у відпрацюванні питань організації гасіння пожеж мали місце у м. Краматорську Донецької області. Схеми розташування сил і засобів у будівлях видовищних, лікувальних і дитячих установ міста були складені неякісно, поверхові плани у схемах

були відсутні, на території з особовим складом чергових варти були відпрацьовані. Пожежно-тактичні заняття щодо будівлі кінотеатру, в якому сталася пожежа, а також стосовно багатьох інших будівель із масовим скупченням людей із особовим складом пожежної частини не проводилися. Підготовка Краматорського гарнізону до гасіння пожеж здійснювалася також погано. Начальник пожежної частини, він же начальник гарнізону, Набоков питаннями підготовки гарнізону до гасіння пожеж не займався. Все це не могло не позначитися на гасінні пожежі в міському кінотеатрі. Перші пожежні підрозділи, що прибули на пожежу, виявили низьку тактичну підготовку, діяли невпевнено. Старший РТП – начальник гарнізону пожежної охорони Набоков також не зміг правильно організувати керівництво гасінням пожежі, не виявляв активності та ініціативи. Відсутність кваліфікованого керівництва на пожежі та невпевнена робота підрозділів призвели до занедбаності та розвитку пожежі. Начальник частини Набоков, який не забезпечив цю ділянку роботи, з посади був звільнений.

Зазначені недоліки були характерні для областей, де керівники протипожежних служб мало займалися питаннями підготовки гарнізонів до гасіння пожеж. Деякі з них ще менше уваги приділяли роботі з організації пожежогасіння у сільській місцевості. Тому не випадково в районах сільської місцевості траплялося багато великих пожеж. В Одеській, Кіровоградській, Сумській, Дніпропетровській, Кримській, Львівській та інших областях районні плани гасіння пожеж не скрізь були доведені до виконавців, практичні заняття з відпрацювання планів працівниками інспекцій держпожнагляду проводилися рідко.

Пожежі часто набували розвитку через низьку боєздатність пожежно-сторожової охорони колгоспів, невжиття заходів для їх гасіння у початковий період, несвоєчасний виклик допомоги із сусідніх населених пунктів та найближчих міст області.

У травні 1964 р. у Березівському районі Одеської області у колгоспі «Зоря» пожежею було знищено будинок корівника, у вогні загинуло багато худоби. Сили та засоби на гасіння цієї пожежі були викликані несвоєчасно та прибули лише через 1,5 години після її виявлення. Автоцистерна сусіднього колгоспу через технічну несправність на пожежу взагалі не прибула. Гасіння пожежі в червні 1964 р. в радгоспі

«Червоний партизан» у зазначеному районі Одеської області взагалі не було організовано. Сили та засоби, передбачені районним планом, не викликалися. У результаті згоріла будівля вівчарника, загинула велика кількість овець.

На незадовільному рівні було організовано гасіння пожежі у будівлі школи в Середино-Будському районі Сумської області. Необхідні для її ліквідації сили та засоби своєчасно не були зосереджені на місці події. Протягом перших 1,5 годин гасіння пожежі проводилося силами однієї добровільної пожежної дружини цукрозаводу, що прибула на пожежу у складі шофера та охоронця. Додаткова допомога була викликана через 48 хвилин після прибуття ДПД цукрозаводу. З великим запізненням було повідомлено про пожежу в райвідділ міліції. У результаті пожежу в школі було запущено, і до прибуття додаткової допомоги вона набула значного розвитку.

У Бобринецькому районі Кіровоградської області на гасіння пожежі, що виникла у будівлі корівника, було викликано лише одне відділення районної пожежної частини, що знаходилося на відстані 40 км від колгоспу. ПЗГ найближчого колгоспу, яка мала у своєму розпорядженні автоцистерну ПМЗ-27, на пожежу не викликали. Місцева ПСО колгоспу виявилася небоєздатною і у гасінні пожежі фактично участі не брала. Наявний на озброєнні ПСО ручний насос не мав всмоктуючого рукава.

Інформуючи про наявні недоліки у роботі, УПО МОГП УРСР пропонувало цей інформаційний лист вивчити на чергових зборах із усім начскладом.[415]

Отже, випадки пожеж, факти про які наведено вище, свідчать, що в організації та реалізації заходів протипожежної безпеки в республіці в цей час мали місце істотні недоліки, причому це були ще не всі факти. У результаті цих подій було знищено багато майна, завдано значної шкоди державі та колгоспам. Дозволимо висловити припущення, що деякі з цих пожеж могли бути організовані умисно, з метою приховати розкрадання. Проте це лише припущення, що не має прямого документального підтвердження. Виникнення та спроби ліквідації пожеж виявляли недостатню підготовку багатьох пожежних команд та недостатню кваліфікацію їхніх керівників, свідчили про недотримання

[415] ГДА МВС України. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 427. Арк. 79-90.

в багатьох установах та організаціях правил протипожежної безпеки, тому керівним органам МОГП було над чим працювати в подальшому.

Постановою Ради міністрів СРСР № 344 від 3 травня 1966 р. всі підрозділи професійної пожежної охорони були сконцентровані в єдиному оперативному керівництві МОГП, що дало можливість підвищити боєздатність пожежних частин, більш раціонально і економічно використовувати пожежні підрозділи та техніку. З метою вчасного виявлення недоліків у протипожежному захисті підприємств, а особливо в технологічних процесах, з другої половини 60-х рр. XX ст. в УРСР стали широко впроваджуватися на підприємствах пожежно-технічні комісії, в які залучалися інженери, технологи та техніки підприємств. Фактично зародилася нова форма профілактичної роботи, заснована на активній участі інженерно-технічного персоналу у розробці заходів, направлених на зменшення пожежної небезпеки технологічних процесів. Станом на середину 1960-х рр. майже 60 % пожеж на об'єктах народного господарства були наслідком халатності та недбалості при поводженні з вогнем. Суттєвим напрямом роботи в попередженні такого роду пожеж залишалася широка роз'яснювальна робота та встановлення жорсткого режиму контролю за дотриманням протипожежних правил. В Україні цей важливий напрям у роботі пожежної охорони знайшов конкретне втілення в проведенні пожежно-технічного мінімуму серед населення міст та сіл, рішення про проведення якого було прийнято Радою Міністрів УРСР. Пожежно-технічний мінімум передбачав ознайомлення населення республіки з причинами пожеж, заходами щодо їх попередження в побуті та на виробництві і діями на випадок виникнення пожежі. Мільйони людей в ході проведення пожежно-технічного мінімуму отримали навички з пожежної безпеки. Таке масове охоплення населення профілактичною роботою було здійснене вперше в Радянському Союзі. Досвід УРСР був пізніше поширений і в інших республіках.[416]

14 січня 1967 р. МОГП затвердив Інструкцію про порядок організації воєнізованої пожежної охорони Міністерства охорони громадського порядку СРСР у містах, на промислових підприємствах

[416] Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 639.

та інших об'єктах народного господарства. У цьому документі визначалося, що воєнізована пожежна охорона Міністерства охорони громадського порядку СРСР (ВПО МОГП) організовується у містах, які є найважливішими адміністративними центрами СРСР, а також на промислових та інших об'єктах, що мають особливо важливе значення або підвищену пожежо- та вибухонебезпечність, детально регламентувався порядок створення такої охорони.[417]

Слід зазначити, що міліція відігравала істотну роль у гасінні пожеж, забезпеченні протипожежної безпеки. Її основними завданнями, разом із пожежниками, були: порятунок людей, які перебували у небезпеці, допомога в локалізації та ліквідації пожеж, а також забезпечення безпеки особового складу. Співробітники міліції услід або ж разом із пожежниками прибували на місце пожежі, оцінювали ступінь небезпеки та намагалися вжити заходів для зменшення її рівня. Вони відповідали за безпеку як громадян, так і особового складу пожежників, які брали участь у гасінні**.** Якщо рівень небезпеки для оточуючого населення був достатньо високим, на місце події прибував один із керівників міліції, який міг очолити організацію гасіння пожежі, приймати відповідні рішення та координувати дії всіх учасників. Міліція також займалася організацією протипожежної пропаганди, профілактичної роботи, навчанням населення заходів пожежної безпеки та контролем за дотриманням вимог пожежної безпеки. Певною мірою вона також здійснювала контроль за дотриманням вимог пожежної безпеки на різних об'єктах. У цих напрямах роботи міліція тісно взаємодіяла з іншими службами, як-от швидка допомога, комунальні служби, з метою забезпечення більш ефективного реагування на надзвичайні ситуації. Слідчі апарати при відділах та управліннях міліції здійснювали розслідування кримінальних справ, пов'язаних із пожежами.

Починаючи з кінця 1965 року і особливо в 1966–1967 рр. на території Української РСР отримала значне поширення епізоотія ящура, в результаті чого народне господарство республіки мало значні

[417] Про порядок організації воєнізованої пожежної охорони міністерства охорони громадського порядку СРСР у містах, на промислових підприємствах та інших об'єктах народного господарства: інструкція МОГП 14 січня 1967 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 6. С. 801-802.

збитки. При управлінні міліції МОГП УРСР був створений відділ відомчої міліції із забезпечення карантинно-охоронних і ветеринарно-санітарних заходів із боротьби з епізоотіями, до складу якого входило 15 осіб. Основна робота відділу була спрямована на своєчасну організацію карантинних заходів із купірування осередків ящура, чуми свиней, птахів та інших інфекційних захворювань, а також на організацію профілактичних заходів із недопущення поширення заразних хвороб на тваринницькі ферми. Особовий склад відділу в 1967 році здійснив 163 виїзди в різні області республіки загальною тривалістю 1639 днів, в 1968 р. – 113 виїздів загальною тривалістю 898 днів. Аналогічні підрозділи відомчої міліції були створені в 19 областях республіки чисельністю 6-8 осіб в кожній області.[418]

Загалом у республіці в 1968 р. нараховувалося особового складу відомчої міліції з боротьби з епізоотіями 172 особи, в тому числі офіцерського складу – 96, рядового – 76. Під час службових відряджень працівники відомчої міліції вирішували питання організації і забезпечення карантинних та охоронно-профілактичних заходів, проводили періодичні перевірки виконання постанов уряду і вказівок УМ МОГП із цих питань. У 1968 році завдяки жорсткому режиму карантинно-охоронних заходів вдалося у самому початку ліквідувати і не допустити подальшого поширення ящура в Дніпропетровській, Одеській, Хмельницькій, Херсонській, Донецький областях. За безпосередньої участі особового складу підрозділів відомчої міліції в 1968 р. в республіці було ліквідовано 52 осередки ящура.[419]

До цієї роботи залучалися також дільничні уповноважені органів міліції, працівники Державтоінспекції і широке коло громадськості. У зв'язку з загрозою занесення ящура з території зарубіжних країн працівники відомчої міліції Одеської, Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Волинської областей особливу увагу приділяли проведенню охоронно-профілактичних заходів у господарствах, що розміщені вздовж державного кордону, і несли службу на карантинно-пропускних ветеринарно-міліцейських постах. У 1968 році особовий склад відомчої міліції брав участь у ліквідації захворювань худоби сибірською виразкою в

[418] ГДА МВС. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 361. Арк. 183-184.

[419] Там само. Арк. 185-186.

Дніпропетровській, Львівській, Волинській, Київській, Кіровоградській областях. Проведена міліцією робота надала можливість ліквідувати осередки сибірської виразки і не допустити поширення цього особливо небезпечного захворювання. Працівники відомчої міліції в 1968 р. забезпечили карантинно-охоронні заходи з ліквідації осередків чуми свиней і птахів у Чернігівській, Житомирській, Харківській, Закарпатській, Хмельницькій, Одеській, Донецькій, Волинській і Кіровоградській областях.[420]

Цікавими та такими, що викликають певні запитання, є такі рядки з документа, підписаного заступником міністра охорони громадського порядку УРСР І. Бондаренком: «У результаті підвищення вимогливості з боку працівників відомчої міліції до керівників господарств в першому кварталі 1969 року була здана на м'ясокомбінати вся раніше перетримувана туберкульозна худоба в Липовецькому, Шаргородському і Теплицькому районах Вінницької області і низці інших господарств республіки».[421] Чому в результаті «підвищення вимогливості» туберкульозна худоба була здана на м'ясокомбінати? Чому, коли «вимогливість» була нижчою, худобу не здавали, а тепер вирішили здавати? У чому тоді було підвищення «вимогливості»? Що значить «перетримувана туберкульозна худоба»? Цей захід частково можна пояснити тим, що в СРСР завжди і тоді в тому числі був значний дефіцит м'яса і просто знищувати худобу не хотіли – краще ж було переробити її на ковбасу чи щось подібне. Але якщо зважати на зміст цієї фрази в документі, то таке рішення межує зі злочином.

Судячи з цього ж таки документа, відомча міліція, крім того: боролася зі сказом тварин, особливо при утриманні собак; займалася питаннями їх реєстрації та вакцинації, а також відлову і знищення бродячих собак і бездомних кішок; наглядала за санітарним станом скотомогильників.[422] Доволі специфічні функції, навіть для відомчої міліції, але автор документа ставить це в заслугу її співробітникам. Чи була вже така нагальна необхідність у знищенні бродячих собак і бездомних кішок? І чи не брали на себе ці підрозділи відомчої міліції

[420] Там само. Арк. 187.
[421] ГДА МВС. Ф. 3. Оп.1. Спр. 361. Арк. 188.
[422] Там само.

обов'язки державної ветеринарної служби?

Одним із важливих у цей час напрямів діяльності МОГП УРСР, разом з іншими державними органами, було завершення вивільнення території республіки від вибухонебезпечних предметів і попередження фактів підриву населення на них. Хоча після закінчення Другої світової війни минуло вже понад 20 років, ця проблема залишалася гостроактуальною - продовжували гинути люди й досить значними були випадки каліцтва. Слід підкреслити, що ця проблема є надважливою і в сучасних умовах агресії росії проти України, коли в результаті масових бомбардувань мирних міст і сіл республіки, мінувань її території відмічається загибель значної кількості людей та їх каліцтво. З початку повномасштабної війни третина території України стала всіяною касетними бомбами, мінами-пастками та осколками від снарядів. За оцінками ООН, Україна – найбільш замінована країна у світі, навіть на тлі таких держав, як Сирія чи Афганістан, де бойові дії тривали понад 10 років. Вибухонебезпечні предмети забруднили нашу територію розміром з Хорватію, Бельгію, Швейцарію, Нідерланди та Люксембург разом узяті. Від початку повномасштабного вторгнення, згідно з даними Центру протимінної діяльності на початок березня 2025 р., наземні міни вбили понад три сотні цивільних, ще понад 800 людей поранило. Найбільше таких випадків зафіксували в полях. Наразі час, необхідний для очищення всієї України від мін, можна оцінити лише приблизно. Якщо взяти за основу формулу, яку зазвичай наводять експерти, "один рік війни – це десять років розмінувань", то наразі у нас попереду вже сто років роботи.[423]

Але повернемося у середину 1960-х років. На території республіки в 1966 році всього було зареєстровано 182 випадки підриву, внаслідок яких постраждало 360 людей, зокрема 294 дитини. Серед потерпілих 107 осіб загинуло і 253 отримали каліцтво. Порівняно з 1965 роком кількість підривів збільшилася на 25 випадків, або на 15,3%, потерпілих – на 94 особи, або на 35%. Особливо збільшилися нещасні

[423] Вакарєва Карина. Росіяни залишають в українській землі небезпечні пастки: експерти розповіли, що робити. Ексклюзив ТСН. 07.03.2025. URL: https://tsn.ua/exclusive/rosiyani-zalishayut-v-ukrayinskiy-zemli-nebezpechni-pastki-eksperti-rozpovili-scho-robiti-2782902.html.

випадки в Дніпропетровській області – з 3 до 12, Одеській - з 4 до 14, Харківський – з 13 до 20, Черкаський – з 3 до 11, Донецький – з 7 до 11. Найбільша кількість випадків підриву відмічалася в Кримській, Харківській, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській та Черкаській областях. Тільки на території цих областей мали місце 97 підривів, або 53 % до числа всіх зареєстрованих, постраждали 194 особи, що становить 53,7% від загальної кількості вбитих і поранених.[424]

У чому полягав досвід і уроки цього періоду? МОГП УРСР проаналізувало причини підриву населення на вибухонебезпечних предметах у цей період. На думку міністерства, вони були такими:

Таблиця 6

Причини підривів населення у 1966 році [425]

№ з/п	*Причини*	*Кількість випадків*	*Відсотки*
1	Навмисні дії стосовно вибухонебезпечних предметів	82	45,8%
2	Необережне поводження з цими предметами	33	18,4%.
3.	Кидання мін і снарядів у вогонь	23	12,8%
4.	Кидання їх на тверді предмети	19	10,6%.
5	Випадковий підрив людей і наїзд техніки на міни та снаряди	14	7,8%
6	Інші причини	110	4,6%

Як випливає із таблиці, явно переважали навмисні дії і необережність громадян, які, замість того щоб викликати саперів, вчиняли необережні та нерозсудливо активні дії щодо боєприпасів: кидади їх у вогонь, ударяли об тверді предмети тощо. Випадкові підриви становили лише 7,8%, що є дуже показовим. Отже, у більшості випадків, вина за трагічні події лягала на самих громадян, які вели себе необдумано і необережно.

МОГП УРСР також проаналізував випадки підривів за місяцями.

[424]ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6309. Арк. 35.

[425] Там само. Арк. 36.

Таблиця 7

Кількість підривів та постраждалих за місяцями у 1965-1966 рр.[426]

№ з/п	*Місяць*	*1966 рік*		*1965 рік*	
		Кількість підривів	*Постраждало осіб*	*Кількість підривів*	*Постраждало осіб*
1.	травень	34	60	32	55
2.	червень	21	40	20	33
3.	липень	9	16	16	23
4.	серпень	16	25	6	8
5.	вересень	11	19	8	16
6.	жовтень	20	47	17	42
7.	листопад	8	18	2	2
8.	грудень	-	-	6	8
9.	всього за 8 місяців	119	225	107	187

Виявилося, що найбільш небезпечними у цьому плані є травень і червень, коли земля позбувається снігового покрову та весняного бездоріжжя, і люди, а особливо діти, активізують свою діяльність на природі. Таке визначення найнебезпечнішого "сезону" повинно було сприяти посиленню обережності людей саме у цей період. Наявність численних випадків підрив людей на вибухонебезпечних предметах свідчила про те, що на місцях, як і раніше, не приділялося належної уваги питанням повсякденної конкретної пропаганди заходів безпеки особливо серед школярів і сільського населення. Військові частини військових округів і цивільної оборони ще повільно проводили роботу з виявлення розмінування і знищення вибухонебезпечних предметів, проте території багатьох областей були ще значно засмічені боєприпасами, які залишилися з часів Другої світової війни. За неповними даними, лише в 1966 році в республіці було виявлено більш як 870 000 різноманітних вибухонебезпечних предметів.

[426] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6309. Арк. 36.

Таблиця 8

Зареєстровані випадки підривів населення на вибухонебезпених предметах у 1966 р. по областях і м. Севастополь [427]

№ з/п	Найменування областей і міст	К-ть підривів	Постраждало		З них			
			Всього	В.т.ч.дітей	Вбито		Поранено	
					Всього	В.т.ч. дітей	Вього	В.т.ч. дітей
1	Вінницька	5	5	3	1	-	4	3
2	Волинська	6	6	5	2	2	4	3
3	Дніпропетровська	12	22	22	5	5	17	17
4	Донецька	11	23	19	11	7	12	12
5	Житомирська	6	8	7	3	3	5	4
6	Закарпатська	1	1	1	1	1	-	-
7	Запорізька	2	4	3	2	1	2	2
8	Івано-Франківська	6	12	12	1	1	11	12
9	Київська	4	22	16	4	4	18	12
10	Кіровоградська	6	9	8	5	5	4	3
11	Кримська	20	35	29	5	5	30	24
12	Луганська	9	22	16	5	4	17	12
13	Львівська	6	10	8	4	4	6	4
14	Миколаївська	2	3	1	1	-	2	1
15	Одеська	14	30	26	15	13	15	13
16	Полтавська	4	8	6	5	4	3	2
17	Ровенська	4	8	1	3	-	5	1
18	Сумська	2	6	6	3	3	3	3
19	Тернопільська	7	15	9	2	2	13	7
20.	Харківська	20	35	29	5	4	30	25
21.	Херсонська	5	6	5	5	4	1	1
22.	Хмельницька	5	14	14	9	9	5	5
23	Черкаська	11	35	32	6	5	29	27
24	Чернігівська	3	4	3	1	1	3	2
25	Чернівецька	2	3	2	-	-	3	2
26	м. Севастополь	9	14	11	3	3	11	8
Всього по УРСР		182	360	294	107	90	253	204

[427] ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.24. Спр.6309. Арк.38.

Наявність значної кількості трагічних випадків підриву населення на вибухонебезпечних предметах показувала, що ця проблема має загальнодержавне значення. Тому 29 квітня 1966 р. ЦК компартії України прийняв постанову "Про серйозні недоліки в роботі із завершення очистки території республіки від вибухонебезпечних предметів і попередження фактів підриву населення на них", де вказувало на недоліки та недопрацювання державних органів та громадських організацій у цій сфері. Про хід виконання цієї постанови МОГП УРСР підготувало інформацію, в якій зазначалося, що Міністерство охорони громадського порядку та органи міліції республіки здійснили низку заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам від підриву людей на предметах вибухонебезпечної техніки. Вимоги ЦК КПУ України були доведені до всіх органів і підрозділів міліції. Управління охорони громадського порядку в областях проаналізували факти підривів населення, вивчили причини цих нещасних випадків, уточнили райони та міста, найбільш засмічені боєприпасами і внесли необхідні пропозиції на розгляд виконкомів місцевих рад депутатів трудящих. В більшості районів, по дільницях дільничних уповноважених були зібрані та надані до міськрайвиконкомів та військових комісаріатів дані про відомі та можливі місця знаходження вибухонебезпечних предметів. Працівники міліції частіше стали виступати перед населенням і серед учнів з бесідами щодо роз'яснення заходів безпеки при виявленні вибухонебезпечних предметів. Тільки в Донецькій, Одеській, Полтавській, Сумській та Івано-Франківській областях співробітниками міліції з цього питання було проведено близько 12 тис. бесід. За участю працівників міліції проводились збори батьків, у школах, роздавались плакати та листівки. В Луганській, Донецькій, Миколаївській, Полтавській, Івано-Франківській, Харківській, Тернопільській та інших областях працівники міліції виступали в обласній і районній пресі з питань запобігання нещасним випадкам від підривів.[428]

[428] ЦДАГОУ. Ф.1.Оп.24.Спр.6309.Арк.34-35.

5.4. Протидія пияцтву та самогоноварінню

У сучасному світі алкоголізм залишається гострою соціальною та медичною проблемою як для розвинених країн, так і для країн середнього та низького рівня розвитку. Якщо розглядати світову статистику, то в усьому світі 3 млн смертей щороку є наслідком надмірного вживання алкоголю – це становить 5,3 % від загальної кількості смертей. Вживання алкоголю є причинним фактором для понад 200 захворювань та каліцтв.[429] Україна перебуває поміж тих держав, населення яких уживає дуже значну кількість алкоголю. За рік на одну особу в країні припадає 15 л алкоголю. Понад 700 тис. людей в Україні страждають від алкоголізму. Якщо брати до уваги різні вікові групи, то згідно з даними статистики у 2023 р. найбільшу кількість споживачів алкоголю було виявлено поміж молодих людей віком 18-29 років – 86,3 % від загальної кількості осіб цієї вікової групи. На другому місці – люди віком 30-59 років – понад 80 %, і для людей 60+ цей показник складав 66,5 %. [430]

У зв'язку з пияцтвом постійно зростає кількість серцево-судинних, онкологічних та інфекційних захворювань, а в результаті зменшується тривалість життя.

Також у стані алкогольного сп'яніння вчиняється багато тяжких злочинів: убивств, згвалтувань, розбоїв та ін. Зростання алкоголізації населення республіки прямо пов'язується з такими чинниками, як економічна нестабільність, соціальна напруженість у суспільстві, низький рівень життя, недостатній рівень охорони здоров'я і постійна

[429] Алкоголізм в Україні // URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 12.03.2025).

[430] Алкоголізм в Україні // URL: https://www.google.com/search?q=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&sca_esv=71745e91476ef367&sxsrf=AHTn8zqgV-LarSMaspPh6bSFgOXVRjLoYA%3A1741678895313&ei=L-nPZ_znEtaVxc8P4I2WkQQ&oq=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiJtCw0LvQutC-.

неконтрольована масштабна реклама та продаж алкогольних напоїв. Знайти ефективні шляхи виходу українського суспільства з алкогольної залежності неможливо без урахування досвіду минулого в історико-правничому аспекті.

Боротьба з пияцтвом в СРСР здійснювалася протягом усього періоду його існування. У 1927 р. на душу населення України припадало 2,3 *л* горілки, 2,6 *л* пива, 0,54 *л* вина. У 1927 р. міліція затримала в столиці України 12 299 п'яних, які хуліганили на вулицях та в інших громадських місцях. Карети швидкої допомоги в 1927 р. в м. Харкові надали допомогу 340 особам, що були в п'яному стані; з них 146 чоловіків і 38 жінок знаходилися в стані важкого сп'яніння, 129 чоловіків і 29 жінок мали травми і поранення, які вони отримали в стані сп'яніння, 9 чоловіків і 7 жінок закінчили своє життя в п'яному стані. Те, що в Україні в ті роки зростало пияцтво, є явищем очевидним. Вживання горілки в Україні з 1,5 млн літрів в 1924 р. зросло до 89,5 млн літрів в 1928 р. У бюджеті донецького робітника витрати на спиртні напої з 0,2 % в 1922 р. зросли до 4 % в 1927 р. Так, на Донбасі поміж шахтарів, які більше за всіх витрачали на спиртні напої, було найбільше прогулів із неповажних причин. У 1927 р. на одного робітника припадав 31 день прогулів. [431] Обстеження, проведені в 1927 р. лікарями Гальперіним та Ісаєвим, засвідчили, що 30 % усіх венеричних хворих отримали цю недугу в п'яному стані. Статистичні дані Наркомюсту УСРР про зростання хуліганства в період 1923–1926 рр. демонструють, що 20 % хуліганських вчинків були скоєні під впливом легкого сп'яніння, 15,5 % – під впливом сильного сп'яніння.[432]

У СРСР 1939 року виробили мільярд літрів горілки, а кількість спеціалізованих винно-горілчаних торгових точок вдвічі перевищила чисельність магазинів, що спеціалізувалися на продажу овочів, м'яса, риби, молока. Постійне збільшення виробництва та продажу спиртних напоїв разом із одночасним згортанням боротьби з пияцтвом вели до подальшої алкоголізації суспільства.

---

[431] Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Золота миля, 2015. С. 410.

[432] Головко О. М., Греченко В. А., Марцеляк С. М. Правове регулювання боротьби проти пияцтва в 1920-ті роки в УСРР та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Право і Безпека*. 2020. № 3. С. 116.

Наприклад, в одному зі звітів українських націоналістів про радянських партизанів зазначалося: «Під час п'янки 80 % п'ють горілку до непритомності, решта 20 % помірковано». Представник ЦК ВКП(б)У І. Сиромолотний, перебуваючи в партизанському Сумському з'єднанні, у своєму листі до начальника УШПД Т. Строкача писав: «Справді, часто не віриться, що в тилу живемо. Погано, що нема горілки. Спирт тут не женуть. Самогону мало і поганий, але все одно п'ємо, де виходить». Не найкращими були справи і в регулярних військах Червоної армії. Перші слова, які можна було почути: «Хазяйко, давай горілку! – згадує мешканка села Іванків Житомирської області Марія Краївська візити солдатів. – Горілка, горілка, люди вже дивувалися між собою, скільки ж можна. Коли німці заскакували до будинку, то одразу: «Масло, яйка», а ці – горілка. Тоді багато односельців говорили: "Їй-богу, вони знову проп'ють країну"».[433]

Тому і в подальші роки важливим напрямом діяльності міліції залишалася боротьба з пияцтвом. У 1958 році було прийнято постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про посилення боротьби з пияцтвом та про наведення порядку у торгівлі міцними спиртними напоями». Заборонявся продаж горілки в усіх підприємствах торгівлі громадського харчування (крім ресторанів), що розташовані на вокзалах, в аеропортах, на привокзальних та пристанційних площах. Не допускався продаж горілки у безпосередній близькості від промислових підприємств, навчальних закладів, дитячих закладів, лікарень, санаторіїв, у місцях масових гулянь та відпочинку. Оскільки, як заведено вважати, 80 % алкоголю споживають повнолітні чоловіки, виходило близько ста пляшок горілки на рік на кожного з них.

Однією з головних причин початку боротьби з алкоголем було збільшення кількості злочинів та інших правопорушень. Судова практика свідчила, що понад 90 % проявів хуліганства, 70 % вбивств, завдання тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань і більше ніж 30 % крадіжок здійснювалися особами у стані алкогольного сп'яніння. Пияцтво радянських громадян негативно відбивалося на економічних показниках, знижувало продуктивність праці та збільшувало кількість травм і смертей на виробництві. У селах у свята пили бригадами та цілими колгоспами і на кілька днів кидали поля та ферми. З 1955 р. до

[433] Непосильна боротьба с пияцтвом в СРСР. *Україна кримінальна*. 2016. 8 червня.

1960 р. споживання горілки та лікеро-горілчаних виробів у розрахунку на члена сім'ї зросло, за архівними даними, з 16,0 до 19,5 л на рік. А з урахуванням споживання вина, винно-горілчаних виробів – зросло в зазначений період до 28,6 л на рік.[434]

Значна частина населення вкрай негативно ставилася до споживання алкоголю і сприймала це як недоопрацювання радянської системи, що було приводом для невдоволення владою. Але при цьому міцні алкогольні напої приносили значний дохід до державного бюджету. Невипадково у згаданій вище постанові наголошується, що доходи від продажу горілки необхідно виключити з норм преміювання працівників торгівлі. У цей період гостро відчувався дефіцит товарів масового попиту, особливо у селах. При цьому місцеві магазини мали плани щодо реалізації товару та виручки. Найбільш ходовим товаром була горілка, яку намагалися реалізувати якнайбільше, щоб виконати показники. Крім цього, проблему в реалізації антиалкогольної кампанії становило розуміння, що надто радикальні заходи можуть спричинити невдоволення і навіть соціальний протест. Хоча у тексті постанови зазначалося, що у капіталістичному суспільстві споживання горілки пов'язане з важкими умовами життя пролетаріату, у СРСР багато хто продовжував вживати її з подібних причин. Найчастіше саме випивка була єдиною формою дозвілля та способом зняти стрес. Тому партійно-державному апарату доводилося лавірувати між боротьбою з алкоголем і тим фактом, що останній був частиною державних доходів та певним чинником соціальної стабілізації. Основне невдоволення викликала саме доступна горілка або непідконтрольний самогон. Одним із дієвих заходів вважалося заміщення міцного алкоголю пивом і вином, тобто планувалося поступово знижувати градус споживаних напоїв. Але така політика вимагала часу та не могла дати швидких результатів. Окреслена подвійна ситуація, найімовірніше, була головною причиною того, чому постанова «Про посилення боротьби з пияцтвом і про наведення порядку в торгівлі міцними спиртними напоями» не була опублікована в пресі і залишалася закритою. Як зазначалося органами МВС, до практики самогоноваріння люди вдавалися у ситуації відсутності коштів на горілку. Траплялися навіть

[434] Клинова М. А. Современная отечественная историография потребления алкоголя жителями СССР (1940-е – конец 1980-х гг.). *Омский научный вестник*. 2009. № 2 (76). С. 62.

прецеденти створення колективних самогонних апаратів, коли всі мешканці села могли користуватися таким пристроєм на рівних умовах.[435] Як і багато інших політичних кампаній у СРСР, практика реалізації цієї постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР супроводжувалася низкою ритуально-символічних заходів, а саме проведенням масових зборів трудових та громадських колективів, партійних установ із засудженням різних форм пияцтва та його наслідків. Самогонщиків пропісочували і піддавали громадському осуду, але, як і раніше, саджали і застосовували великі штрафи рідко, хоча за самогоноваріння загрожувало до 300 руб. штрафу або ув'язнення терміном до трьох років. Агітація за тверезість зводилася до нудних обговорень на партзборах положень тексту постанови ЦК і ні до чого не вела — жодних конкретних рекомендацій зверху щодо ведення громадської роботи не надходило.

6 травня 1963 р. МОГП УРСР направив в ЦК КПУ доповідну записку «Про хід виконання постанови ЦК КПУ від 12 вересня 1961 р. "О мероприємствах *(так в оригіналі – курсив авт.)* по подальшому посиленню боротьби з пияцтвом в Українській РСР"». Колегія заслухала звіти керівників управлінь охорони громадського порядку Полтавської, Сумської, Чернігівської областей про стан боротьби з самогоноварінням та пияцтвом. З метою надання практичної допомоги у периферійні органи міліції були відряджені керівні та оперативні працівники міністерства.[436]

З 12 червня 1961 р., після виходу указу, і на момент написання доповідної записки було виявлено 19 448 злісних п'яниць, з-поміж яких 6973 особи, або 35,3 %, за постановами народних судів направлено у лікувально-трудові відділення при виправно-трудових колоніях. Активно проводилася ця робота в Донецькій, Дніпропетровській, Кримській, Одеській, Харківській областях та місті Києві. Наводилися прізвища двох осіб, які повернулися з лікувально-трудового відділення і стали на шлях виправлення. Протягом 1962 р. до кримінальної

[435] Фадеев А. А. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Об усилении борьбы с пьянством и о наведении порядка в торговле спиртными напитками» и антиалкогольная кампания 1960-х годов. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2014. №12(341). История. Вып. 60. С. 111. С. 109-115.

[436] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5687. Арк. 32. 32-39.

відповідальності було притягнуто 19 134 особи, що займалися самогоноварінням, на розгляд громадськості було передано матеріали стосовно 13 200 осіб.[437]

У доповідній записці наводилися приклади передового досвіду протидії пияцтву та самогоноварінню. Так, при Хомутинській сільській раді Миргородського району Полтавської області була створена спеціальна група з боротьби з самогоноварінням та пияцтвом, до якої увійшли дружинники, комсомольці, актив села. Цією групою за незначний час було викрито 58 осередків самогоноваріння, вилучено та знищено 72 *л* самогону, 310 *л* закваски та 18 самогонних апаратів.

Наводилися численні приклади пияцтва поміж працівників освіти і науки. Так, у м. Черкаси дружинниками був підібраний на вулиці та доставлений у витверезник завідувач кафедри Черкаського педінституту А. Гавриленков. У витверезник міста Львова було доставлено асистента Львівського політехнічного інституту Б. Скуїна та старшого наукового співробітника Інституту мікробіології та бактеріології М. Покровського, які у стані сильного алкогольного сп'яніння порушували громадський порядок, чіплялися до громадян та лихословили. Згадувалися й інші прізвища викладачів та наукових співробітників різних вишів та наукових установ.[438]

Наводилися також приклади вчинення тяжких злочинів у стані алкогольного сп'яніння. Так, мешканець селища Дніпропетровської області (радгосп імені Петровського) Губа, перебуваючи у нетверезому стані, по-звірячому убив громадянку Кривонос та її дворічного внука. У селі Устинівка Долинського району Кіровоградської області колгоспник Ужва, знаходячись у нетверезому стані, ударом ножа вбив свою трирічні доньку та завдав тяжких тілесних ушкоджень дружині.

У 1962 р., за даними Міністерства охорони здоров'я, в республіці налічувалося 35 тис. хронічних алкоголіків і 1500 наркоманів.[439]

У документі зазначалося, що у значній частині їдалень, які у вечірній час використовувалися як кафе, продавалися алкогольні напої. Так, у м. Кадіївка Луганської області у магазинах, їдальнях, кафе, навіть у крамницях, де раніше торгували безалкогольними напоями,

[437] Там само.Арк. 33.

[438] Там само. Арк. 34- 35.

[439] Там само. Арк. 36.

продавалося вино на розлив, тому пияцтво не зменшувалося. У м. Глухів Сумської області завідувач магазину № 9 Самойленко продавав у магазині спиртні напої на розлив. Під час перевірки крамниці поміж пляшок із горілкою були знайдені і пляшки з самогоном.

Частина керівників підприємств недостатньо активно реагувала на сигнали трудящих щодо посилення боротьби з пияцтвом загалом та окремими пияками зокрема. Так, у рудоуправління імені Дзержинського міста Кривого Рогу надійшло 459 листів *(дуже значна кількість – курсив авт.)* із проханням вжити заходів щодо пияків та порушників громадського порядку, але в колективі робітників було обговорено лише 89 осіб.[440]

Мали місце випадки, коли окремі голови сільських рад потурали самогонникам або навіть самі виготовляли самогон. Так, голова Олексіївської сільської ради Сумської області Кузьменко за виготовлення самогону був відсторонений від посади. У с. Зайцеве Павлоградського району Дніпропетровської області голова сільради Щербина перешкоджав вилученню самогону.[441]

Узагальнюючі дані щодо протидії пияцтву та самогоноварінню за 1960-і роки містилися у доповідній записці міністра охорони громадського порядку УРСР І. Головченка та міністра охорони здоров'я П. Шупика[442] першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, голові Ради Міністрів УРСР В. Щербицькому, голові Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченку від 5 лютого 1969 р., що має назву «Про серйозні недоліки у боротьбі з пияцтвом». У ній, зокрема, відзначається, що на виконання постанови ЦК КПУ від 11 вересня 1962 р. «Про заходи щодо подальшого посилення боротьби з пияцтвом в Українській РСР», МВС та Міністерство охорони здоров'я здійснили низку заходів щодо посилення боротьби з пияцтвом та лікування хворих алкоголізмом. Але, незважаючи на це, пияцтво продовжувало поширюватися. Про це

[440] Там само. Арк.37.

[440] Там само.

[441] Там само.

[442] **Шупик** Платон Лукич (1907–1986) — український лікар-хірург, випускник Харківського медичного інституту, згодом – директор цього інституту, кандидат медичних наук (1940), професор (1947 р., без захисту докторської дисертації), міністр охорони здоров'я Української РСР (1952-1954, 1956-1969), заслужений лікар України (1967).

свідчила кількість осіб, яких підбирала міліція у стані сп'яніння. Загалом за 1960–1968 рр. (без урахування сільської місцевості) у нетверезому стані було підібрано 3 055 061 осіб, з яких було поміщено у витверезник 1 906 095 осіб. [443]

Таблиця 6

Зростання кількості нетверезих, підібраних у громадських місцях в цілому в УРСР у 1960–1968 рр.

Роки	*Підібрано нетверезих у громадських місцях та доставлено у міліцію*	*Зростання порівняно з 1959 р., %*
1960	168186	7,7
1961	234693	52.3
1962	278905	78,6
1963	272724	74,6
1964	301131	92,8
1965	400994	156.8
1966	477437	205,7
1967	453256	190,2
1968	467735	199,5

Дані цієї таблиці свідчать про те, що кількість підібраних нетверезих у громадських місцях та доставлених у міліцію за ці роки значно зросла: за майже 10 років – у 2,5 раза. Так, якщо у 1960 р. це було трохи більш ніж 168 тис. осіб, то у 1968 р. – понад 467 тис. Щоправда, найбільше зростання маємо у 1966 р. – більше ніж 477 тис., але з документа неясно, чому це було саме в цей рік.

Причинами зростання пияцтва і перетворення його на тотальне явище стала сама радянська держава та радянська система. Спиватися починав той, хто не мав «внутрішнього стрижня», прагнення розвиватися і чогось добиватися в житті. Саме ці умови відтворювалися у СРСР. Звичайна радянська людина пила просто від нудьги. У радянській культурі тих років тема боротьби з пияцтвом зводилася фактично до одного шаблону: позитивні герої не п'ють зовсім, тоді як негативні видаються алкоголіками, через що зазнають невдач, потрапляють у комічні ситуації. Перші культові фільми Леоніда Гайдая

[443] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 40-41.

«Пес Барбос і незвичайний крос» і «Самогонщики» навіяні мотивами антиалкогольної кампанії 1958 р. та фактично були відповіддю на неї. У радянському суспільстві спостерігалася вкрай висока толерантність до алкоголіків. Але насправді таких людей жаліли і намагалися не звільняти без особливих причин.

Таблиця 7

Рівень реалізації спиртних напоїв у республіці у 1960–1968 рр.[444]

Роки	Поставлено в торгову мережу (в млн *л*)	Реалізовано на суму (в млн руб.)	Продано на душу населення (в літрах)
1960	340,5	1301,2	8,0
1961	370,4	1390,4	8,1
1962	422,0	1542,0	9,7
1963	476,6	1679,3	10,6
1964	545,9	1824,1	12,1
1965	548,4	1897,6	12,3
1966	598,7	2076,4	13,0
1967	672,1	2327,9	14,4
1968	725,7	Немає даних	15,6

Як свідчать статистичні дані, реалізація спиртних напоїв за ці роки значно зросла. За поставками в торгову мережу – у 2,1 раза (725 проти 340 млн *л*), за сумою реалізації у грошовому еквіваленті – в 1,7 раза, за продажем на душу населення – в 1,95 раза.[445] Таким чином, маємо високу кореляцію між реалізацією спиртних напоїв та зростанням їхніх продажів на душу населення, що і так було зрозумілим, без статистичних даних, причому зростання цих продажів ішло швидше, ніж зростання реалізації.

Рівень реалізації спиртних напоїв в окремих областях істотно відрізнявся.

[444] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 41.

[445] Підраховано авторами.

Таблиця 8

Кількість реалізованих спиртних напоїв в розрахунку на душу населення (у літрах) в окремих областях України у 1966–1967 рр.[446]

Область	1966 р.	1967 р.
Запорізька	19,9	21,6
Миколаївська	22,7	24,1
Сумська	11,8	12,8
Харківська	16,4	17,7
Херсонська	25,8	29,9
м. Київ	29,5	33,7
Одеська	23,5	26,8
Донецька	19,8	21,7
Львівська	18,1	19,0
Полтавська	15,5	17,4

Отже, протягом двох років у всіх без винятку областях (принаймні наведених у цій таблиці) кількість реалізованих спиртних напоїв на душу населення зростала: від 0,9 *л* за рік у Львівській області до 4,2 *л* у Києві (найбільший показник, але майже такий самий був у Херсонській області – 4,1 *л*, на третьому місці йшла Одещина – збільшення на 3,3 *л*). У більшості областей цей показник коливався у межах 1,4-1,9 *л*. У низці областей показник реалізації спиртних напоїв був вищим за середній у республіці. Якщо визнати, що показник вживання спиртного у республіці, який наводиться далі (14,4 *л*) є правильним, то тоді лише в Сумській області він був нижче за середньореспубліканський. А «лідери» у цьому «змаганні» перевищували республіканський рівень удвічі. При цьому слід підкреслити, що у вищезгаданій таблиці даються дані лише щодо 10 областей і м. Київ, а відомості стосовно 15 регіонів відсутні. Тому, можливо, і вийшли такі результати, що 9 регіонів мають значно вищі показники вживання показників спиртного на душу населення, ніж у середньому в республіці. При цьому необхідно зауважити, що фактичне споживання спиртних напоїв було значно вищим за офіційні дані, так як у республіці споживалася велика кількість вина домашнього приготування. Крім того, у деяких областях було поширене самогоноваріння.

[446] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 42.

Таблиця 9

Показники щодо розвитку самогоноваріння та протидії йому в республіці в 1960–1968 рр.[447]

Роки	*Зареєстровано випадків кримінально караного самогоноваріння*	*При цьому вилучено*		
		Самогонних апаратів	*Самогону (в літрах)*	*Закваски (в літрах)*
1960	7203	16 154	80 407	837 754
1961	12 975	44 475	169 411	176 798
1962	22 990	18 309	110 336	817 694
1963	15 748	14 732	83 775	680 251
1964	12 855	13 766	66 234	624 570
1965	14 411	17 078	94 778	862 907
1966	14 540	17 215	96 485	792 801
1967	13 891	16 929	91 173	745 230
1968	14 921	17 987	119 565	848 387

Отже, дані свідчать, що самогоноваріння в республіці значно зростало. Мало місце значне збільшення кількості випадків кримінально караного самогоноваріння – більш як удвічі, спостерігалося й незначне зростання показника кількості вилучених самогонних апаратів. Але їхня велика кількість щороку залишалася стабільною. Зафіксовано і зростання обсягів вилученого самогону – майже у 1,5 раза; щодо закваски зміни були не такими значними, але показник залишався стабільно високим щорічно.

Значне поширення пияцтва ускладнювало оперативну ситуацію в республіці. Пияки не лише порушували громадський порядок. Вони завдавали чимало турбот сім'ям, сусідам, негативно впливали на молодь, зокрема на своїх дітей. На ґрунті пияцтва відбувалося багато травм на виробництві та здійснювалася велика кількість прогулів. У результаті цього допускалися великі втрати робочого часу і завдавалися суттєві збитки народному господарству. У стані сп'яніння багато громадян скоювали різного роду порушення громадського порядку, у

[447]ЦДАГОУ. Ф 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 43.

тому числі дрібне хуліганство, кількість проявів якого в ці роки мала тенденцію до зростання. Збільшувалась і кількість осіб, які розпивали спиртні напої безпосередньо в магазинах, парках та інших громадських місцях, що викликало природне незадоволення населення.

Слід зазначити, що міліція вживала певних заходів щодо порушників громадського порядку, які перебували у нетверезому стані, про що свідчить наведена нижче таблиця.

Таблиця 10

Заходи міліції щодо порушників громадського порядку, які перебували у нетверезому стані, у 1960–1968 рр. (в республіці)[448]

Роки	*Оштрафовано за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях*	*Притягнуто до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство*	*Притягнуто до адміністративної відповідальності за різні порушення громадського порядку*
1960	Немає даних	105 657	180 977
1961	16 957	180 674	2 898 321
1962	11 894	188 173	199 517
1963	10 318	157 659	177 587
1964	13 373	158 527	201 641
1965	23 398	201 049	265 331
1966	30 344	259 327	318 399
1967	17 883	228 536	231 574
1968	20 653	238 616	Немає даних

[448] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 44.

Черговий клієнт запорізького витверезника, «готовий» у всіх сенсах

Характерним було те, що між показником щодо реалізації спиртних напоїв та кількістю злочинів, вчинених у нетверезому стані, був певний взаємозв'язок. Найіндикативнішим тут є показник тих, кого було притягнуто до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство – він зріс за вказаний період у 2,2 раза; кількість притягнених до адміністративної відповідальності за різні порушення громадського порядку зросла майже у 1,3 раза, оштрафованих за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях – в 1,2 раза. Ці дані також свідчать, що міліцією проводилася значна робота з виявлення та затримання порушників громадського порядку, які знаходилися у нетверезому стані у громадських місцях.

Таблиця 11

Взаємозв'язок між реалізацією спиртних напоїв та кількістю злочинів, вчинених особами у нетверезому стані, у 1960–1968 рр. (по республіці)[449]

Роки	*Реалізовано спиртних напоїв у розрахунку на душу населення (в літрах)*	*Кількість злочинів, вчинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку)*
1960	8,0	24,5
1961	8,1	39,5
1962	9,7	42,3
1963	10,6	41,6
1964	12,1	44,2
1965	12,3	51,5
1966	13,0	52,3
1967	14,4	53,8
1968	15,6	52,3

У стані сп'яніння вчинялася більшість особливо тяжких злочинів. Їхня кількість зросла у відсотках у 2,1 раза, а вживання спиртних напоїв – у 1,95 раза, тобто кореляція була значною, хоча зростання кількості злочинів, вчинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку), дещо випереджало зростання вживання спиртних напоїв.

Слід зазначити, що у цілому кількість злочинів, скоєних особами у нетверезому стані, збільшилася. Так, у 1959 році було зареєстровано 12 192 такі злочини, а у 1967 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності вже 43 495 осіб, які вчинили злочини п'яними, за 9 місяців 1968 р. – 31 012 осіб. За окремими видами злочинів ці дані характеризуються так:

[449]ЦДАГОУ. Ф1. Оп.25. Спр. 216. Арк.44.

Таблиця 12

Кількість злочинів (за видами), вчинених особами у стані спяніння, за роками[450]

Види злочинів	*1959 р.*	*1967 р.*	*9 місяців 1968 р.*
Умисні вбивства та замахи на них	284	935	635
Зґвалтування та замахи на них	248	1161	739
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	357	922	1343
Хуліганство	8649	25 658	17 285

Як свідчать дані таблиці, порівняно з 1959 роком значно збільшилася кількість різних видів злочинів, учинених особами у нетверезому стані. Особливо зросла кількість умисних тяжких тілесних ушкоджень. Навіть за неповний 1968 р. (9 місяців) цей показник зріс майже на третину (32 %). Значно збільшилась кількість випадків хуліганства – за 8 років майже утричі, що є велетенським зростанням. Ще більший відсоток зростання стосується навмисних вбивств та замахів на них – у 3,2 раза *(підрахунки авторів – курсив авт.)*. Це свідчить про суттєву кореляцію між пияцтвом і злочинністю, особливо у сфері тяжких злочинів.

Велика кількість злочинів учинялася особами у нетверезому стані на побутовому ґрунті. Тільки в 1967 році було зареєстровано 1003 вбивства та замахи на них, скоєні на ґрунті сімейних скандалів, квартирних сварок тощо, що становило 64,2 % від загальної кількості вбивств та замахів на них. Аналогічні дані надавав аналіз тяжких тілесних ушкоджень.

Ці відомості доповнюють та конкретизують попередні та показують, що половина навмисних вбивств із замахами на них вчинялася у стані сп'яніння. Те ж саме стосується і зґвалтувань. Особливо показовими є дані стосовно злісних хуліганств, учинених у стані сп'яніння, – їхня частка складає 3/4. Всі ці дані з різних таблиць вкотре підтверджують, що вживання спиртного є криміногенним чинником.

Крім того, значна кількість дорожньо-транспортних пригод вчинялася особами, які перебували у стані сп'яніння.

[450] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 89.

Таблиця 13

Кількість дорожньо-транспортних пригод, вчинених водіями, які перебували у стані сп'яніння, у 1960–1968 рр. (по республіці)[451]

Роки	*Вчинено дорожньо-транспортних пригод водіями, які перебували у стані сп'яніння*	*У відсотках до загальної кількості дорожньо-транспортних пригод*
1960	1282	19,2
1961	1592	20,2
1962	1825	20,7
1963	1623	18,9
1964	1638	19,5
1965	1574	18,5
1966	1570	22,7
1967	1653	28,1
1968	1908	26,4

Як свідчать наведені дані, кількість тих водіїв, які вчинили дорожньо-транспортну пригоду, перебуваючи у стані сп'яніння, зросла у 1,5 раза, що є значним показником. Зріс і відсоток таких пригод у загальній кількості дорожньо-транспортних пригод – в 1,8 раза.

У 1960-і роки пияцтво помітно поширилося серед неповнолітніх і молоді.

[451]ЦДАГОУ.Ф. 1. Оп.25. Спр. 216. Арк.46.

Таблиця 14

Кількість неповнолітніх та молоді, доставлених в органи міліції у стані сп'яніння, у 1961–1967 рр. (по республіці)[452]

Роки	*Неповнолітніх*	*Молоді від 18 до 25 років*	*Студентів вишів та учнів середніх шкіл*
1961	Немає даних	55 903	2664
1962	Немає даних	66 197	4099
1963	6720	51 322	3985
1964	7204	52 779	4770
1965	8791	61 174	5973
1966	9784	59 896	6887
1967	10 394	51 018	6763

Кількість неповнолітніх, доставлених в органи міліції у стані сп'яніння, зросла за цей період у 1,6 раза. Щодо представників молоді, то тут було значне зростання у 1962 і 1965 рр., але спостерігалося і зниження у 1963 і 1967 рр., тому говорити про якусь стійку тенденцію (вгору чи вниз) немає сенсу. Можна констатувати щодо високих у цілому показників, які, проте, змінювалися не дуже сильно. Кількість студентів вишів та учнів середніх шкіл, доставлених в органи міліції у стані сп'яніння, з роками збільшувалася, зокрема протягом 1961–1967 рр. цей показник зріс у 2,5 раза. Як вважають соціологи (підтримуємо цю точку зору, оскільки теж працюємо зі студентами і можемо аналізувати їхнє життя), основні причини вживання алкоголю у студентському віці – свята, підтримка компанії, підняття настрою. Студентство – той період, коли юнак чи дівчина набувають першої свободи від пильної батьківської уваги. У новому колективі виникає потреба у самоствердженні. А як проявити себе незрілому розуму? Один із варіантів – взяти участь у гулянці зі споживанням алкоголю. Ще однією причиною може бути «зняття стресу» від прийому у короткий період великої кількості інформації. Усі ці чинники стосуються і вказаного періоду. Новітні дослідження зарубіжних вчених також виявили зв'язок між вживанням алкоголю у виші та несприятливим

[452]ЦДАГОУ.Ф. 1. Оп.25. Спр. 216. Арк.47.

досвідом у дитинстві. Виявилося, що чим більше у дитини було переживань, тим більш нездорові стосунки у неї будуть з алкоголем у дорослому віці. Що стосується неповнолітніх, то часто алкоголь і підліток нерозлучні у неблагополучних осередках суспільства, приклад старшого покоління суттєво впливає на їхнє ставлення до алкоголю, що має місце і в благополучних сім'ях та поміж «золотої молоді», яка вважає це приємним проведенням часу (згадаємо, хоча б сина вождя СРСР Сталіна Василя, сина пізнішого лідера СРСР Андропова Володимира, сина очільника України Щербицького Валерія, дочку Брежнєва Галину та ін.).

У 1960-і роки спостерігається також зростання кількості осіб, що страждали від алкоголізму. На початок 1968 р. на обліку в медичних установах республіки перебувало 88 700 хворих на хронічний алкоголізм.

Таблиця 15

Динаміка зростання кількості хворих на алкоголізм у 1959–1967 р. (у республіці)[453]

Роки	*Кількість хворих на алкоголізм, яких взяли на облік протягом року*	*Кількість хворих на алкоголізм, які перебували на обліку наприкінці звітного року*
1959	5500	18 200
1960	4300	25 100
1961	6800	30 200
1962	8200	37 900
1963	10 900	46 800
1964	12 600	58 200
1965	18 200	72 300
1966	19 500	84 900
1967	26 500	88 700

З 1959 до 1967 р. кількість хворих на алкоголізм, яких взяли на облік протягом року і які перебували на обліку, безперервно зростала і, відповідно, збільшилася за цими показниками в 4,8 раза, що було дуже значним зростанням і свідчило про різке збільшення захворюваності на алкоголізм.

[453] ЦДАГОУ.Ф. 1. Оп.25. Спр. 216. Арк.50.

За вказані роки ліжковий фонд для лікування хронічних алкоголіків зріс удвічі і становив на кінець 1968 р. 2350 ліжок, у 20 разів збільшилася кількість неврологічних кабінетів і пунктів, яких в республіці нараховувалося понад 400.[454] Всі ці дані свідчать про гостроту окресленої проблеми.

Лікування алкоголіків потребувало від держави значних коштів. На лікування однієї особи витрачалося понад 150-160 рублів. Лише протягом 1967 р. у психіатричних лікарнях України лікувалося 37 тис. хворих на хронічний алкоголізм, на утримання яких було витрачено понад 8,5 млн рублів. В Українській РСР, вперше в СРСР, стало застосовуватися примусове лікування злісних пияків. Із цією метою було відкрито 20 лікарняно-трудових профілакторіїв, що одночасно могли прийняти 6500 осіб. Починаючи з 1961 р. у них пройшли спеціальний курс лікування майже 56 тис. злісних пияків. У республіці діяло 96 витверезників на 1736 ліжок.[455]

8 липня 1968 р. МОГП СРСР прийняло Інструкцію з організації роботи лікувально-трудових профілакторіїв, що належали до його відання.

Ця інструкція, відповідно до Положення про лікувально-трудові профілакторії, що діяли на території союзних республік, конкретизувала умови утримання злісних п'яниць (алкоголіків) та наркоманів у лікувально-трудових профілакторіях, а також встановлювала порядок їх лікування, «трудового та політичного» перевиховання.

Лікувально-трудові профілакторії організовувалися в системі Міністерства охорони громадського порядку СРСР. Керівництво цими установами покладалося на це міністерство, а також на міністерства охорони громадського порядку союзних та автономних республік, управління охорони громадського порядку крайоблвиконкомів.

Лікувально-трудові профілакторії повинні були створюватися з розрахунку розміщення в них, як правило, щонайменше 500-600 осіб. Житлові та виробничі зони лікувально-трудових профілакторіїв мали забезпечуватися інженерно-технічними засобами охорони, а також засобами зв'язку та сигналізації відповідно до спеціальної інструкції.

[454] Там само. Арк. 51.

[455] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 52.

На території виробничих зон лікувально-трудових профілакторіїв повинні були розташовуватися виробничі цехи та майстерні з відповідними підсобними та службовими приміщеннями, склади готової продукції та напівфабрикатів, склади з добовим запасом паливно-мастильних та лакофарбових матеріалів, а також приміщення для харчування.

Матеріали на злісних п'яниць (алкоголіків) та наркоманів органи міліції мали направляти до суду за наявності нарядів, що видавалися міністерствами охорони громадського порядку союзних та автономних республік, управліннями охорони громадського порядку крайоблвиконкомів з огляду на наявні у лікувально-трудових профілакторіях місця.

Розміщення у профілакторіях повинно було здійснюватися з дотриманням таких вимог:

– жінки повинні були розміщуватися окремо від чоловіків;

– злісні пияки (алкоголіки) – окремо від наркоманів.

З метою забезпечення належного правопорядку в лікувально-трудових профілакторіях особам, що перебували у них, заборонялося:

– носити та зберігати при собі одяг, головні убори та взуття невстановленого для них зразка;

– мати при собі гроші, цінні речі та предмети;

– грати в карти та інші азартні ігри;

– вживати спиртні напої та наркотичні речовини;

– носити волосся (чоловікам);

– купувати в порушення встановленого порядку продукти харчування, речі та збувати їх;

– проживати у комунально-побутових та службових приміщеннях;

– вести листування з порушенням встановленого порядку;

– обладнувати у гуртожитках окремі кімнати;

– завішувати ліжка простирадлами, ковдрами та іншими предметами;

– мати власні постільні речі;

– проводити до спальних місць окремі електроосвітлювальні та радіотрансляційні точки;

– розводити тварин, птахів, займатися індивідуальним городництвом.

В інструкції вказувалося, що перевиховання осіб, які перебували у лікувально-трудових профілакторіях, повинно ґрунтуватися на обов'язковому залученні їх до суспільно корисної праці.

Особам, які не мали спеціальності, адміністрація повинна була надавати допомогу в навчанні професій, що здійснювалося індивідуально, бригадним методом або на курсах без відриву від виробництва. При цьому обиралися професії та спеціальності, для опанування яких потрібно було не більш ніж 6 місяців.

Нарахування заробітної плати особам, які перебували у лікувально-трудових профілакторіях, провадилося у розмірі 70% від заробітку, обчисленого відповідно до умов оплати праці, що діяли на підприємствах та організаціях відповідних галузей народного господарства СРСР.

Обов'язково з особами, які перебували у лікувально-трудових профілакторіях, повинна була проводитися політико-виховна робота, яка визначалася «завданнями комуністичного будівництва та спрямовувалася на підвищення у них політичної свідомості та трудової активності, на суворе дотримання радянських законів, правил соціалістичного гуртожитку, дбайливе ставлення до державної та суспільної власності, викорінення порочних звичок».

Поміж осіб, які знаходилися в лікувально-трудових профілакторіях, відповідно до правил радянського трудового процесу мало організовуватися трудове змагання, що спрямовувалося на підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції, зниження її собівартості, «дбайливе ставлення до знарядь машин і обладнання, економію сировини і матеріалів, розвиток раціоналізації та винахідництва».

Як засіб культурного відпочинку та виховання у дусі соціалістичної ідеології у лікувально-трудових профілакторіях дозволялася демонстрація один раз на тиждень художніх фільмів, що мали виховне значення.[456]

Як відзначалося у довідці МОГП «Про стан боротьби з пияцтвом в Українській РСР» від 12 листопада 1968 р., УОГП та органи міліції,

[456] Інструкція з організації роботи лікувально- трудових профілакторіїв в МОГП СРСР 8 липня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали. Т.6. С.898- 913.

особливо Івано-Франківської, Миколаївської, Запорізької, Кіровоградської, Рівненської та інших областей, у цей час помітно послабили увагу до питань боротьби з пияцтвом, мало займалися профілактичною роботою, недостатньо аналізували причини та умови, що сприяли пияцтву, виявляли лібералізм до осіб, які зловживали напоями, і таких, що вчиняли на цьому ґрунті різні правопорушення. Незважаючи на широке поширення пияцтва, дільничні уповноважені та патрульно-постові наряди низки областей, на думку МОГП, знизили активність у припиненні фактів розпивання спиртних напоїв на вулицях, у магазинах та інших громадських місцях та випадків порушення правил торгівлі ними. Так, у Запорізькій області за 9 місяців 1968 р., порівняно з таким самим періодом минулого року, кількість доставлених до органів міліції п'яних збільшилася майже на 1 тис. осіб, а кількість припинених випадків розпивання спиртних напоїв у заборонених місцях, порушень правил торгівлі скоротилася більш ніж на 50 %. На Кіровоградщині кількість п'яних також збільшувалася, а припинення фактів розпивання спиртних напоїв на вулицях скорочувалося. У Херсонській, Кримській та Львівській областях зі збільшенням кількості появи п'яних у громадських місцях органи міліції стали менше реагувати на факти порушень правил торгівлі міцними спиртними напоями. Наприклад, на Херсонщині, як засвідчила перевірка, допускалося багато порушень у торгівлі горілкою, а органи міліції боротьбу з ними послабили. Якщо за 9 місяців 1967 р. до адміністративної відповідальності за такі порушення було притягнуто 67 працівників торгівлі, то 1968 року – лише 28.

МОГП висловило зауваження і щодо роботи витверезників. Міністерство вважало, що багато з них ще не стали центрами організації запобіжно-профілактичної роботи у боротьбі з пияцтвом. Працівники витверезників Івано-Франківської, Луганської, Житомирської, Вінницької та інших областей не виявляли місця систематичного розпивання спиртних напоїв, не вели активної протиалкогольної пропаганди, рідко бували у колективах трудящих підприємств та організацій, робітники та службовці яких найчастіше доставлялися у витверезники.

Як відзначало МОГП, у той час органи міліції низки областей та міст послабили взаємодію з добровільними народними дружинами,

внаслідок чого різко скоротився вихід дружинників на патрулювання, спостерігалася пасивність їхньої участі у вилученні з вулиць та інших громадських місць п'яних, які вчиняли різного роду правопорушення. У Харківській області середньодобовий вихід дружинників на патрулювання у 1968 році порівняно з аналогічним періодом 1967 р. скоротився майже у 2 рази (з 1664 до 835 осіб), Івано-Франківській – у 2,5 раза, Київській – у 4 рази. У Волинській області при зростанні дрібного хуліганства на 4,2 %, що переважно вчинялося особами у нетверезому стані, дружинниками у 1968 р. було затримано дрібних хуліганів майже вдвічі менше, ніж у 1967 р. На Одещині дрібне хуліганство по суті не скорочувалося, а активність дружин у боротьбі з ним знизилася, і кількість припинених ними таких фактів поменшала майже на 40 %.[457]

Ще одним заходом, до якого залучалася міліція у боротьбі з пияцтвом, був моніторинг продажу алкогольних напоїв. Протягом 1960–1968 рр. за порушення правил торгівлі було оштрафовано понад 20 тис. працівників торгівлі.[458]

Таким чином, у діяльності міліції щодо боротьби з пияцтвом у середині 1960-х років були значні недоліки, здебільшого пов'язані з недостатньою увагою до цього питання, хоча зростання пияцтва прямо корелювалося зі зростанням злочинності. Недостатньою була також взаємодія з громадськими організаціями, співпраця з народними дружинами.

У 1960-і роки адміністративна діяльність становила найбільшу за обсягом частину роботи органів міліції. Вона в цілому була спрямована на забезпечення громадського порядку в містах та селах республіки. У цей період правоохоронними органами проводилася достатньо цілеспрямована та активна робота з протидії злочинності неповнолітніх, боротьба з дитячою бездоглядністю та безпритульністю. Міліцією було вжито комплекс заходів щодо виявлення, затримання, влаштування безпритульних та бездоглядних дітей. Основна увага акцентувалася на убезпечення дітей від кримінально-злочинного елемента та створення необхідних умов для нормального життя та навчання. Посилилася діяльність міліції з попередження та затримання порушників правил дорожнього руху. Це стало гострою державною

[457] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 88-91.

[458] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 53.

проблемою у зв'язку зі збільшенням кількості автомобілів. Відбулася ліквідація відділів регулювання вуличного руху із передачею їхніх функцій Державтоінспекції. Було введено інститут громадських автоінспекторів з широкими правами, які повинні були допомагати міліції боротися з порушниками дорожнього руху. Посилилася пропаганда безпеки дорожнього руху, яка почала здійснюватися більш різноманітними засобами, включно з радіо та телебаченням.

5.5. Діяльність міліції щодо реалізації державної виправно-трудової політики в УРСР

Одним із важливих напрямів діяльності міліції була участь у формуванні системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, що застосовувалися до засуджених та осіб, узятих під варту.

КПК Української РСР 1960 р. практично відтворив положення статей Основ кримінального судочинства 1958 р. щодо підстав та строків взяття під варту, порядку їх продовження, але були закріплені й нові норми. Зокрема, у ч. 2 ст. 96 КПК 1960 р. був передбачений перелік злочинів, за вчинення яких міг обиратися захід у вигляді взяття під варту за мотивами однієї лише небезпеки злочинів (він складався вже з 70 злочинів). На практиці за мотивами небезпеки злочину взяття під варту застосовувалося в 90 % випадків. Згодом до ст. ст. 96, 97 КПК, що регулювали взяття під варту як запобіжний захід, було внесено зміни та доповнення 13 законодавчими актами, більша частина яких доповнювала перелік злочинів, передбачених ч. 2 ст. 96 цього кодексу, новими злочинами.[459]

У 1965 році, особливо в другому півріччі, значно зросла кількість ув'язнених у колоніях, і виникли певні труднощі в їх розміщенні, трудовому використанні. Міністерством охорони громадського порядку УРСР було вжито низку заходів щодо поліпшення розміщення засуджених. За погодженням міністерства з прокуратурою республіки,

[459] Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС ; Панов, 2017. С. 21.

в колоніях загального, посиленого і суворого видів режиму норма житлової площі на одного ув'язненого тимчасово була зменшена з 1,7 м^2 до 1,5 м^2, що надало змогу розмістити 101,5 тис. ув'язнених. У листопаді-грудні 1966 року в колоніях було побудовано і введено в експлуатацію 10 гуртожитків на 3 тис. місць, протягом 1967 р. було заплановано побудувати ще 42 гуртожитки на 13,4 тис. місць, із них у першому кварталі – 9 гуртожитків на 2,9 тис. осіб. У виправно-трудових колоніях республіки в 1966 р. за відсутності фронту робіт щоденно в середньому не працювало понад 3000 засуджених. З метою покращення трудового використання ув'язнених Рада Міністрів УРСР 31 грудня 1966 р. прийняла постанову «Про заходи з подальшого зміцнення виробничо-технічної бази у виправно-трудових колоніях МОГП УРСР». Цією постановою було передбачено реконструкцію виробничої бази у 32 колоніях, додаткове будівництво окремих цехів та дільниць у десяти колоніях, а також виробництво колоніями низки нових видів продукції.[460]

Крім того, Міністерство охорони громадського порядку УРСР за домовленістю з Міністерством будівництва УРСР, Міністерством меліорації і водного господарства УРСР та іншими міністерствами і відомствами передбачило в першому кварталі 1967 року організувати п'ять контрагентських колоній, чотири дільниці і 26 об'єктів, що мало дати змогу додатково забезпечити роботою 9000 ув'язнених.

Про вжиті заходи щодо розміщення та трудового використання ув'язнених секретар ЦК КП України В. Дрозденко доповідав першому секретарю ЦК КП України П. Шелесту. Ці питання були детально висвітлені в доповідній записці міністра охорони громадського порядку І. Головченка від 20 січня 1967 р. за № 046/Г.л., яка також доповідалась П. Шелесту.[461]

На території республіки в 1966 р. було 96 виправно-трудових колоній, в яких станом на 1 жовтня зазначеного року утримувалось 96 004 ув'язнених при наявності 88 358 місць.

[460] ЦДАГОУ.Ф.1 Оп. 24. Спр.6159.Арк.180.

[461] Там само. Арк.181.

Таблиця 16

Розміщення ув'язнених у колоніях[462]

Кількість колоній	*Вид режиму*	*Кількість місць*	*Наявність ув'язнених*	*Примітка*
31	загальний (чоловіки)	24 065	26 933	
6	загальний (жінки)	6560	6396	У тому числі 26 жінок суворого режиму
13	посилений	14 597	16 960	
39	суворий	39 368	40 914	
3	особливий	1909	1488	
2	Колонії-поселення	526	630	Одна колонія-поселення в стадії організації
2	Спец. ВТК для хворих на туберкульоз	1333	1526	
96		88 358	94 847	

Крім того, в центральних лікарнях при слідчих ізоляторах утримувалось 1157 хворих засуджених.

Отже, як свідчать наведені дані, у виправно-трудових колоніях загального виду режиму для утримання чоловіків на той час не вистачало 1868 місць, в колоніях посиленого режиму – 2363 місця і суворого виду режиму – 1546 місць, а загалом не вистачало 6777 місць. У зв'язку з цим у низці колоній під житло тимчасово були зайняті класні кімнати загальноосвітніх шкіл та інші службові приміщення. У виправно-трудових колоніях № 69 Полтавської і № 7 Херсонської областей близько 200 ув'язнених тимчасово проживали в палатках. Цих ув'язнених у листопаді 1966 року мали перевести в гуртожитки.

Складнощі з розміщенням ув'язнених, про які мова йшла вище, пояснювалися керівництвом МОГП посиленням боротьби з

[462] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 183.

кримінальною злочинністю в республіці. Якщо станом на 1 січня 1966 р. у виправно-трудових колоніях утримувалось 84 278 ув'язнених, то на 01 жовтня 1966 р. їхня кількість зросла до 94 847 осіб. Аналіз чисельності знов заарештованих засвідчиа, що в першому кварталі 1966 року в слідчі ізолятори республіки в середньому щомісячно надходило 4500 осіб, у другому – 5700 осіб, а в третьому кварталі їхня щомісячна кількість зросла до 7,6 тис. осіб. Лише в липні 1966 р. їх надійшло 6128 осіб, у серпні – 7929 осіб, а у вересні – 8873 особи.

Водночас значно скоротилася кількість осіб, достроково звільнених з виправно-трудових установ. Якщо в 1965 році умовно-достроково, достроково і умовно на підставі Указу Президії Верховної ради СРСР від 20 березня 1964 р. було звільнено 32 580 осіб, або 72 %, то за дев'ять місяців 1966 р. з цих підстав було звільнено лише 19 186 осіб, або 62,4 % від кількості всіх звільнених.[463]

У зв'язку з таким різким зростанням надходження засуджених і деяким скороченням дострокового звільнення виникли додаткові складнощі із забезпеченням ув'язнених роботою. У 1966 р. виробничо-технічна база виправно-трудових колоній дозволяла охопити кваліфікованою працею лише 45,7 тис. ув'язнених, що складало 62 % від загальної чисельності ув'язнених, які виводилися на платні роботи. З цієї кількості 7,4 тис. ув'язнених було зайнято на випуску сільськогосподарських машин, запасних частин до автомобілів і тракторів; 15,1 тис. – на випуску виробів загального і тяжкого машинобудування; 4 тис. – на випуску сантехнічного обладнання та металовиробів для народного споживання; 4,2 тис. – на випуску будівельних матеріалів, в тому числі в кар'єрах із добування каменю; 3,5 тис. – у виробництві гравію і на каменетесних роботах; 6,6 тис. – на випуску меблевих виробів; 3,1 тис. – на швейному виробництві; 2,3 тис. – у сільськогосподарському виробництві; 2,9 тис. – на капітальному будівництві і ремонті. Щодо решти 28 тис. ув'язнених, або 38 % від кількості тих, яких виводили на оплачувані роботи, то їхня праця використовувалася на різних тимчасових роботах, а частина взагалі не забезпечувалася роботою. За 9 місяців 1966 р. через відсутність фронту робіт, сировини і матеріалів, електроенергії і охорони щоденно в середньому не працювало понад 3,3 тис. ув'язнених. Ця обставина

[463] Там само. Арк. 184.

змушувала керівників колоній та інших працівників невиробничого персоналу на шкоду головному завданню щодо виправлення і перевиховання ув'язнених витрачати багато часу на пошук додаткових замовлень для повного охоплення працею ув'язнених.[464]

У зв'язку з труднощами, що виникли, МОГП УРСР було вжито додаткових заходів для створення кращих умов розміщення і трудового використання ув'язнених. Було закінчено будівництво 10 гуртожитків на 3,2 тис. місць, додатково будувалися і до кінця 1966 року були введені в експлуатацію 9 гуртожитків на 2,8 тис. місць за рахунок коштів, виділених міністерству з резерва Ради Міністрів УРСР. Наприкінці серпня 1966 р. були закриті дві жіночі колонії, що дозволило додатково розмістити 1750 ув'язнених чоловіків. Крім того, в 1967 році було побудовано ще 16 гуртожитків на 5,1 тис. місць.

Колегія МОГП УРСР 27 травня 1966 р. затвердила низку додаткових заходів, спрямованих на покращення трудового використання ув'язнених. Відповідно до цього рішення в другому і третьому кварталах 1966 року проводилася робота з подальшого розширення існуючого виробництва в колоніях і прийняття нових видів виробів від підприємств інших міністерств і відомств. Це дозволило додатково використовувати працю майже 6 тис. ув'язнених. Було відкрито кілька нових контрагентських ділянок, що дозволило використовувати працю 850 ув'язнених на будівельних роботах, розширено фронт робіт із випуску бутового каменю, штучних стенових блоків і каменетесних робіт, що дозволило додатково зайняти на тяжких фізичних роботах у кар'єрах майже 650 ув'язнених.[465]

На початок 1967 року у колоніях було побудовано 23 тис. кв м виробничих площ і встановлено 2 тис. одиниць різного устаткування. За 9 місяців 1966 р. навчено виробничим спеціальностям більш як 12 тис. осіб, в тому числі молоді до 25-річного віку майже 5 тис. осіб, підвищили свою кваліфікацію 4 тис. ув'язнених. Попри те що за цей період було додатково забезпечено роботою близько 7,5 тис. ув'язнених, все ж на 1 жовтня 1966 р. майже 1,5 тис. осіб не працювали.

Міністерство, його установи на місцях за допомогою партійних і радянських органів розробили і внесли на розгляд Ради Міністрів УРСР

[464] Там само. Арк. 185.

[465] Там само. Арк. 186.

проєкт постанови щодо подальшого розширення і зміцнення виробничо-технічної бази колоній. Виконання цього документа дозволило б протягом 1967–1968 років додатково використати на кваліфікованих роботах працю 8,5 тис. ув'язнених. Але для забезпечення нормального розміщення і повного трудового використання ув'язнених, Міністерству охорони громадського порядку УРСР необхідно було передати об'єкти, де раніше існували виправно-трудові колонії: завод вогнеупорів у селі Михайлівка Краснопільського району Сумської області, Медвежанський кам'яний кар'єр у Свердловському районі Луганської області, завод залізобетонних виробів в селі Озерне Олевського району Житомирської області. Їх передача дозволила б додатково розмістити майже 2 тис. ув'язнених і використовувати їхню працю на тяжких фізичних роботах.[466] Було прийнято рішення доручити Міністерству будівництва, Міністерству промисловості будівельних матеріалів і Міністерству автомобільного транспорту і шосейних шляхів УРСР разом із Міністерством охорони громадського порядку УРСР розглянути і позитивно вирішити питання про можливості організації контрагентських виправно-трудових колоній на об'єктах і великих будівництвах республіках, де є гостра потреба в робочій силі, трудового використання ув'язнених на цегельних заводах, а також на будівництві автомобільних доріг відповідно до завдань ЦК КПУ.[467]

У першому кварталі 1967 року було організовано 5 нових колоній, 4 ділянки і 26 об'єктів, що дозволило використати працю майже 9 тис. ув'язнених.[468]

26 січня 1967 р. в ЦК КПУ надійшла доповідна записка від МОГП про результати поліпшення основних напрямів роботи у виправно-трудових установах республіки. У ній зазначалося, що за період із травня 1966 р. МОГП УРСР, обласними управліннями та виправно-трудовими установами була здійснена низка заходів із виправлення, трудового перевиховання засуджених та зміцнення режиму їхнього утримання. Постанова секретаріату ЦК КП України від 6 травня 1966 р., де вказувалися недоліки в діяльності виправно-трудових установ, була

[466] Там само. Арк. 187.
[467] Там само. Арк. 188.
[468] Там само. Арк. 192.

обговорена на обласних нарадах партійно-господарського активу за участю керівних працівників міністерства, на партійних, комсомольських та загальних зборах у всіх підрозділах, на яких були виявлені недоліки в діяльності виправно-трудових установ, а також були намічені шляхи щодо їх усунення з огляду на поставлені вимоги.

Колегією МОГП УРСР після всебічної перевірки стану справ на місцях були обговорені питання про стан та заходи з покращення політико-виховної роботи у виправно-трудових установах, зміцнення дисципліни і поліпшення дисциплінарної практики стосовно ув'язнених, про недоліки в організації роботи з вивчення та усунення причин та умов, що сприяли скоєнню повторних злочинів.[469]

МОГП УРСР були також вжито заходів щодо зміцнення апарату управління виправно-трудових установ керівними кадрами. Начальником УВТУ було призначено Коломійця, заступником начальника – Клименка, заступником начальника політвідділу – Волохова, помічником начальника політвідділу по комсомольській роботі та роботі серед молоді – Павлика, на посади начальників відділів і відділень були призначені Пархоменко, Бедров, Маліченко, Максимов, Жданова, Миселюк, Здоровцева (ініціали усіх цих осіб у документі не вказуються) та інші, які мали практичний досвід партійно-політичної роботи та роботи з ув'язненими, спеціальну підготовку і організаторські здібності. За допомогою місцевих партійних та радянських органів у 1966 році у виправно-трудові установи було прийнято на роботу 683 особи, направлено 20 випускників Вищої школи і 95 випускників Львівської спеціальної середньої школи МОГП УРСР. Були замінені працівники, які не забезпечили доручених ділянок роботи. Для практичної допомоги у виправно-трудові установи Дніпропетровської, Херсонської, Одеської, Луганської, Харківської, Ровенської та інших областей направлялися працівники управління виправно-трудових установ.

З метою політичного та ідеологічного виховання кадрів, як це було тоді прийнято, до системи партійної освіти було залучено 12 013 осіб із 27 310 штатних працівників, 1165 працівників навчалися у вищих і середніх навчальних закладах, 628 – у загальноосвітніх вечірніх школах, понад 4 тис. найбільш підготовлених працівників були

[469] Там само. Арк. 194.

пропагандистами, агітаторами і політгруповодами серед особового складу, а також ув'язнених.[470]

У 1966 році МОГП було проведено черговий, п'ятий економічний семінар, в якому взяли участь майже 600 працівників промислових підприємств виправно-трудових установ. На цьому семінарі основну увагу було приділено питанням, пов'язаним із переведенням підприємств виправно-трудових установ на нову систему планування і економічного стимулювання. У результаті вжитих організаційних і партійно-політичних заходів особовий склад виправно-трудових установ став критичніше оцінювати результати своєї роботи і гостріше реагувати на недоліки. Виховна робота із засудженими щодо втілення в життя закликів знаних людей республіки – Г. Буркацької, О. Розтального, М. Мамая, К. Северинова, Н. Заглади – збагатила форми і методи перевиховання, внесла у виховний процес конкретні ідеї і цілі.

У 1966 році 2731 засуджений, дотримуючись заклику «На свободу – з чистою совістю», заявив про 4441 злочин, із яких при перевірці було розкрито 1167 злочинів. У результаті проведеної роботи з ув'язненими за закликом «На свободу – без боргів, без виконавчого листа» тільки за дев'ять місяців 1966 р. сума відшкодування збитків склала 1 млн 660 тис. руб. Міністерство звернуло серйозну увагу працівників виправно-трудових установ на суворе дотримання закону про умовно-дострокове та умовне звільнення. Виконуючи постанову секретаріату ЦК КП України від 06 травня 1966 р., МОГП УРСР спрямовувало свою роботу на покращення трудового перевиховання ув'язнених і розвиток у виправно-трудових колоніях власної виробничої бази.[471]

Розширення власної виробничо-технічної бази колоній дало змогу не тільки покращити трудове використання ув'язнених, але і створити нові галузі промисловості та перейти від виробництва простих виробів до випуску технічно складної продукції, на виготовленні якої ув'язнені набули спеціальностей, необхідних для народного господарства. За 1966 рік у виправно-трудових колоніях одержали розвиток такі галузі промисловості, як автотракторне і сільськогосподарське машинобудування, яке складало 21 % від

[470] Там само. Арк. 195.

[471] Там само. Арк. 196.

загального обсягу випуску сільськогосподарських машин в республіці, виробництво сантехнічних виробів, добування нерудних будівельних матеріалів, меблева і швейна. Завдяки покращенню виробничо-господарської діяльності колоній прибутком від виробництва були не тільки перекриті витрати на утримання виправно-трудових установ, але й одержано 52,5 млн рублів чистого прибутку.

У 1966 році промислові підприємства двох виправно-трудових колоній були переведені на нову систему планування і економічного стимулювання. Позитивний досвід та результати роботи цих колоній дали змогу з 1 січня 1967 р. перевести на нову систему планування ще шість колоній. Ця робота тривала і надалі.

Протягом 1966 р. МОГП УРСР продовжило роботу зі впорядкування розміщення ув'язнених, зміцнення режиму їхнього утримання, посилення оперативно-профілактичної роботи з попередження втеч та інших злочинних намірів, наведення належного порядку в розконвоюванні ув'язнених. В 1966 р. оперативно-профілактичним шляхом було розкрито і попереджено 2244 злочинні наміри ув'язнених, в тому числі 549 втеч, 91 вбивство, 984 випадки виготовлення і збуту наркотичних речовин,[472]

Кількість втеч, порівняно з 1965 роком, скоротилася на 10 %, а кількість втікачів – на 23,2 %. Було досягнуто більш тісного контакту в роботі оперативних апаратів виправно-трудових установ і органів міліції. Реалізуючи матеріали виправно-трудових установ, оперативно-слідчими органами було розкрито 4905 злочинів, заарештовано 3299 злочинців, у яких було вилучено гроші і цінності на суму більш як 900 тис. руб., в тому числі 4,5 кг золота і платини, 70 стволів вогнепальної зброї та іноземну валюту. З метою упорядкування режиму і посилення умов утримання ув'язнених за погодженням із прокуратурою УРСР було внесено низку змін в інструкцію з посилення режиму утримання для особливо небезпечних злочинців, рецидивістів і злісних порушників дисципліни, вжито додаткових заходів до зміни видів режиму в деяких колоніях, із тим щоб забезпечити трудове використання більшості злочинців-рецидивістів на роботах у гранітних кар'єрах. У результаті проведеної роботи зі зміцнення режиму утримання ув'язнених, які розміщувалися в 95 колоніях республіки, в 7

[472] Там само. Арк. 198.

з них не було допущено жодного злочину, в 21 – жодного тяжкого злочину, а в 67 – втеч ув'язнених.

Поряд із цим недоліки в режимі утримання і оперативно-профілактичній роботі повністю не були викорінені. В низці колоній і слідчих ізоляторів допускалися втечі та інші злочини. У 1966 році ув'язненими було скоєно 498 злочинів, зокрема 39 втеч, 226 хуліганських проявів, 3 вбивства, а також мав місце 21 випадок тяжких тілесних ушкоджень.[473]

Були підвищені вимоги до засуджених, які допускали хуліганські прояви та інші порушення. Якщо раніше багато хто з таких засуджених переводились на тюремне ув'язнення або каралися в дисциплінарному порядку, то з 1966 р. за зазначеними фактами порушувалися кримінальні справи, і злочинці притягалися до кримінальної відповідальності відповідно до закону. У 1966 р. за хуліганство було притягнуто до відповідальності 315 ув'язнених проти 122 у 1965 році. Посилення боротьби з хуліганством позитивно позначилось на забезпеченні належного порядку в колоніях.

Прокуратура УРСР звернула увагу керівництва МОГП республіки на численні факти порушення законності, допущені працівниками міліції при охороні і конвоюванні арештованих. Про це йшлося у поданні першого заступника прокурора УРСР К. Згурської від 30 вересня 1965 р. У цьому документі підкреслювалося, що у 1965 р. було встановлено численні факти порушень законності з боку працівників міліції. Перевірка законності утримання громадян у камерах попереднього ув'язнення та розслідування конкретних справ засвідчила, що у багатьох органах міліції вкрай незадовільно було організовано охорону та спостереження за поведінкою заарештованих, які утримувалися під вартою. Внаслідок цього заарештовані грубо порушували режим свого утримання, підпилювали ґрати вікон, розбирали підлогу, влаштовували для проходу ями, а згодом організовували втечі. Так, у ніч на 15 вересня 1965 р. з камери попереднього ув'язнення Комунарського МВМ Луганської області шляхом пролому стелі гаком від опалювальної батареї здійснили втечу: Куркін (5 разів судимий, засуджений за крадіжку та втечу до 12 років позбавлення волі), Зубко (арештований за зґвалтування) та Полунін

[473] Там само. Арк. 199.

(арештований за розкрадання). Як було встановлено розслідуванням, Куркін мав намір втекти з метою вбивства голови Кримського обласного суду Панченка та народного судді Краснoперекопського району Остапенка.

У ніч на 16 вересня 1965 р. з камери попереднього ув'язнення Бахмацького РВМ Чернігівської області шляхом підкопу здійснили втечу заарештовані за хуліганство і крадіжку рецидивісти Іванов (судимий п'ять разів), Наконечний (судимий двічі), Рогожин, Чистов (раніше судимі) і Ярмак.

У ніч на 20 вересня 1965 р. з КПУ Нікопольського МВМ Дніпропетровської області здійснив втечу Андрейчиков (раніше двічі судимий за пограбування, звільнений із місць ув'язнення 4 січня 1965 року, заарештований за крадіжку товарів із магазина). Розслідуванням було встановлено, що Андрейчиков проніс у камеру ножівку, за допомогою якої перепиляв металеву решітку і втік через вікно.

Керівництво Барвенківського РВМ в Харківській області залишило без охорони заарештованих, які утрималися в КПУ. Скориставшись цим, 21 вересня 1965 р. вдень (14:00) заарештований за розкрадання Трапезніков здійснив втечу. У низці міст керівники органів міліції не вживали необхідних заходів для забезпечення безпеки заарештованих, які утрималися в КПУ. Користуючись цим, багато хто з них грубо порушували режим, били інших заарештованих.

26 липня 1965 р. в КПУ управління міліції міста Кривий Ріг Дніпропетровської області заарештовані Луганець, Соянець, Пилипенко Гаврилів і Робенко протягом дня і вечора били заарештованого за дрібне хуліганство Сєрашова. Побиття супроводжувалося особливим цинізмом. Луганець та інші наносили Сєрашову побої кулаками, ногами і шваброю. Після того, як Сєрашов втратив свідомість, злочинці підпалювали папір і припалювали частини його тіла. Постові міліціонери Панасюк і Толмачов не побачили цих дій, не перевели Сєрашова в іншу камеру, незважаючи на його прохання. Начальник КПУ Глущенко не перевіряв правильність несення служби з охорони КПУ. В тяжкому стані прямо з КПУ Сєрашов був доставлений в лікарню, де помер від отриманих ран. Начальник управління міліції Миронов, незважаючи на таке становище, не цікавився долею Сєрашова, не порушив кримінальну справу за цим

фактом. Кримінальна справа про вбивство Сєрашова була порушена лише за скаргою його дружини. Начальник УОГП Дніпропетровської області не вирішив питання про відповідальність Миронова, обмежившись покаранням міліціонерів.[474]

Також почастішали випадки самогубств громадян, які утримувалися під вартою. Під час розслідування справ, порушених за цими фактами, було встановлено, що у низці випадків самогубці при виконанні своїх намірів скористалися предметами та речами, які мали бути в них вилучені працівниками міліції під час поселення у місцях ув'язнення. Особи, які несли службу з охорони КПУ, не забезпечували постійного спостереження за поведінкою заарештованих, не реагували на сигнали та заяви інших співкамерників про наміри таких осіб вчинити самогубство. Так, заарештований за скоєння великого розкрадання Лернер висловлював свої наміри про самогубство Коцюбинському та іншим ув'язненим. Інспектор Могилів-Подільського РВМ Вінницької області Резнюк і черговий по КПУ Смотрук не перевірили ці дані і не вжили заходів до посилення спостереження за поведінкою Лернера, що перебував у КПУ. 10 травня 1965 р. Лернер у камері на нарах зі знятого з себе одягу зробив макет людини і, виставивши його перед собою, повісився, прив'язавши скручену з білизни мотузку до ґрат вікна.

2 січня 1965 р. в КПУ Марганцевського МВМ Дніпропетровської області позбавив себе життя Ситчиков, ув'язнений в КПУ за хуліганство і погрозу вбивством своїй дружині Щербаковій. Черговий МВМ Кручина, обшукуючи Ситчикова, не знайшов у нього пояса, на якому останній і повісився. Аналогічні факти використання предметів, що підлягали вилученню, мали місце в Пролетарському РВМ міста Донецьк (справа про смерть 5 січня 1965 р. Рибакова), в Ружинському РВМ Житомирської області (справа про смерть 27 серпня 1965 р. у Семчука).

Було встановлено факти, коли окремі працівники міліції саджали громадян у КПУ без будь-яких підстав або, навпаки, не вживали заходів до негайного затримання та ув'язнення у КПУ осіб, запідозрених у вчиненні злочинів. Наприклад, черговий Березовського РВМ Одеської області Шабаєв утримував у КПУ і залишив без спостереження

[474] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 195-196.

Аркушенка, який перебував у п'яному стані і не вчинив жодного злочину. Аркушенку належало надати медичну допомогу, але цього не було зроблено, і він 2 лютого 1965 р. помер у КПУ.

3 лютого 1965 року Кураченко був затриманий черговим по Лебединському РВМ Сумської області Оленченком у момент розкрадання великої партії лісоматеріалів, за що підлягав притягненню до кримінальної відповідальності. Відповідно до вимог ст. 106 КПК УРСР Оленченко був зобов'язаний скласти протокол затримання і після проведення особистого обшуку направити Кураченка як підозрюваного в КПУ. Оленченко обмежився тим, що утримував Кураченка спочатку в черговій кімнаті, а потім у кімнаті для витверезника, двері якої не мали оглядового вікна. 4 лютого 1965 року Кураченко позбавив себе життя, завдавши ножем, який був у нього, поранення в ділянку серця.[475]

Окремі працівники міліції допускали й інші порушення правил, визначених Статутом з охорони, утримання та конвоювання заарештованих, затриманих. У низці місць заарештовані утримувалися в необладнаних приміщеннях, доставлялися до камер слідчих без належної охорони, не вживалося заходів щодо забезпечення безпеки під час конвоювання на шляху утримування, під час прогулянок. І в цих випадках відсутність пильності призводила до тяжких наслідків.

Так, 20 березня 1965 р. в КПУ Лисичанського МВМ Луганської області в Сєвєродонецьку в МВМ були доставлені засуджений до 8 років позбавлення волі Задорожний і Попов, який підозрювався у скоєнні крадіжки. Вказані заарештовані були розміщені в необладнаній камері, яка до того ж не охоронялася, де вони зламали двері і о 23:00 втекли.

29 квітня 1965 р. з кабінету слідчого УОГП Кримської області в Євпаторійському МВМ здійснив втечу Орлов, раніше двічі судимий за кишенькову крадіжку, який притягався до кримінальної відповідальності за крадіжку особистого майна.

18 вересня 1965 р. під час прогулянки перестрибнув через огорожу і здійснив втечу з двору КПУ Прилуцького МВМ Чернігівській області Поліщук, який притягався до кримінальної відповідальності за крадіжку товарів із магазину.[476]

---

[475] Там само. Арк. 197-198.

[476] Там само. Арк. 199.

28 серпня 1965 р. під час конвоювання до Борщівського РВМ Тернопільської області міліціонером Кугаївським із автомашини вистрибнув затриманий Лук'янчук, який від отриманих поранень помер. 5 січня 1965 р. на станції Помічна Одеської залізниці під час конвоювання затриманий за крадіжку Кірпа кинувся під колеса товарного поїзда, що проходив поряд, і був смертельно травмований.

5 серпня 1965 р. при конвоюванні з Червоногвардійського РВМ міста Макіївки Донецької області в КПУ на ходу з машини вистрибнув Михайлов, затриманий за підозрою у зґвалтуванні неповнолітньої Рибальченко. При цьому він вдарився головою об кузов зустрічної автомашини і відразу ж помер на місці.

За поданнями прокурорів начальники УОГП областей покарали працівників, які допустили порушення. Водночас наявність таких серйозних фактів втечі з КПУ особливо небезпечних злочинців та інших порушень, пов'язаних із охороною та конвоюванням заарештованих, свідчили про те, що начальники УОГП областей не вживали усіх заходів до неухильного виконання правил, визначених у Статуті служби міліції з охорони, утримання та конвоювання заарештованих, затриманих.[477]

Керівництво МОГП вживало заходів щодо покарання співробітників колоній, які порушували законність при виконанні своїх обов'язків щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Так, 23 січня 1965 р. заступник міністра охорони громадського порядку УРСР В. Онищенко видав наказ у зв'язку з вироком Луганського обласного суду по справі колишнього контролера наглядової служби Є. Федосенка.

У цьому наказі, зокрема, повідомлялося, що контролер наглядової служби підрозділу № ЯА-128/60 УОГП Луганської області молодший сержант Є. Федосенко, зловживаючи своїм службовим становищем, систематично приносив до підрозділу та передавав ув'язненим – особливо небезпечним рецидивістам продукти харчування та гроші. Частина одержаних від родичів продуктів ним присвоювалася. Його було засуджено до трьох років позбавлення волі з відбуттям покарання у виправно-трудовій колонії загального режиму.

Заступник міністра наказував:

«1. Начальникам виправно-трудових установ вжити дієвих заходів

[477] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 200.

щодо покращення виховної роботи та зміцнення дисципліни серед особового складу наглядової служби.

2. Цей наказ оголосити начальницькому, контролерському та наглядовому складу виправно-трудових установ МОГП УРСР».[478]

Слід зауважити, що в цілому було досягнуто певного покращення діяльності виправно-трудових установ республіки. Основну увагу таких установ було спрямовано на вдосконалення політичного та трудового перевиховання засуджених. До виправлення та перевиховання засуджених також залучалися колективи підприємств, установ та навчальних закладів. Певну позитивну роль у цьому процесі відіграло індивідуальне шефство передових робітників над окремими засудженими. У 1968 році на 10,6 % зменшилася кількість порушників серед ув'язнених, на 6,5 % – випадків порушення режиму. Понад 2250 ув'язнених з'явилися з повинною, велика кількість засуджених добровільно та достроково погасили збитки та публічно засудили своє злочинне минуле.

З метою забезпечення трудового перевиховання засуджених на власному виробництві протягом 1968 року в колоніях додатково було збудовано близько 32 тис. кв. метрів виробничих площ та встановлено понад 2 тис. одиниць обладнання, що дозволило довести зайнятість засуджених продуктивною працею до 98 %. План випуску валової продукції за 1968 р. було виконано на 109 %. Виробництво продукції протягом зазначеного року зросло на 56,4 млн руб.

У результаті виробничої діяльності колоній та лікувально-трудових профілакторіїв було одержано 77,6 млн руб. прибутку, що на 12,4 млн руб. більше проти 1967 року. За рахунок отриманого прибутку було внесено до бюджету 44,6 млн руб., і з позабюджетної діяльності – 30,1 млн руб. У зв'язку з підготовкою до чергового радянського ювілею – 100-річчя від дня народження Леніна – було проведено змагання за звання бригад відмінників законослухняної праці та зразкової поведінки. Правильно організована робота дозволила знизити витрати на утримання всього апарату органів внутрішніх справ.[479]

Станом на початок 1968 року на території 13 областей України на будівництві підприємств народного господарства працювала 13 431

[478] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 204.

[479] Там само. Арк. 14-15.

особа, умовно звільнена з місць позбавлення волі. Облік та адміністративний нагляд за умовно звільненими здійснювалися 24 спецкомендатурами, створеними при органах міліції.

31 жовтня 1967 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції», дія якого поширювалася і на умовно звільнених. За даними УОГП областей, на початок 1968 р. під його дію підпадало 8052 особи, що становило 22 % від загальної кількості умовно звільнених.

У листопаді 1967 р. МОГП УРСР провело республіканську нараду начальників ОВТУ, працівників спецвідділів, начальників відділів служби УОГП та комендантів спецкомендатур з питання організації та проведення роботи з виконання зазначеного указу.

Станом на 01 жовтня 1968 р. із 3052 осіб, які підпадали під амністію, комісіями було розглянуто матеріалів на 2454 осіб, або 80,4 %, і застосовано амністію до 1985 осіб, умовно звільнених, або 80,9 % від розглянутих; відмовлено у застосуванні амністії 469 особам (19,1 %). Із-поміж звільнених за амністією виявили бажання і продовжували працювати на будівництві об'єктів народного господарства 138 осіб.

Залишалися на розгляді матеріали на 598 осіб, або 19,6 %, переважно на засуджених за автоаварії, оскільки по лінії прокуратури було надано вказівку до особливих роз'яснень справи на таких осіб не розглядати. Але згодом це питання було вирішено, і найближчим часом роботу з амністії було закінчено.

Достатньо організовано пройшла амністія щодо умовно звільнених у Вінницькій, Кримській та Хмельницькій областях, де було розглянуто понад 95 % матеріалів на осіб, які підпадали під дію указу. На день видання указу про амністію в КПУ органів міліції республіки утримувалося 2846 заарештованих в адміністративному порядку, з яких 2485 осіб, або 87,8 %, було звільнено від покарання, 349 особам в амністії було відмовлено.

У зв'язку з амністією було звільнено від штрафу 13 689 осіб, із них за порушення громадського порядку – 3573 осіб, за появу у громадських місцях у п'яному вигляді – 8404 осіб. Найбільша кількість осіб, звільнених від штрафу органами міліції, була у Донецької області – 2465, Дніпропетровській – 1375, Одеській – 849, Полтавській – 409, місті Києві – 3853, Харкові – 1374 осіб.

Із метою перевірки та надання практичної допомоги у роботі з проведення амністії серед умовно звільнених було здійснено виїзди працівників відділу служби до Кіровоградської, Харківської та Полтавської областей, а також у проведенні амністії щодо звільнення від адміністративних покарань – виїзди до Тернопільської та Житомирської областей.

Проведеними перевірками та вивченням роботи щодо виконання указу про амністію було встановлено, що у багатьох органах міліції допускалися серйозні недоліки. Начальники Лозовського, Куп'янського та Зміївського РВМ Харківської області та Кіровоградського МВМ, де було створено спецкомендатури, від цієї роботи самоусунулися, не вникали глибоко у стан справ та не надавали практичної допомоги спецкомендатурам. У цих спецкомендатурах допускалися повільність і тяганина під час підготовки до розгляду комісіями матеріалів умовно звільнених. Нерідко представлені матеріали характеризували лише ставлення умовно звільнених до праці, але не відбивали їхньої поведінки. Це призвело до того, що у Харківській області була застосована амністія до 13 умовно звільнених, що порушували режим і не підлягали амністії. Кременчуцьким МВМ Полтавської області було представлено для розгляду комісії матеріали на 5 осіб, умовно звільнених, які за складами скоєних ними злочинів не підлягали амністії.

Всі ці недоліки негативно позначалися на роботі комісій, у результаті розгляд матеріалів на осіб, які підпадали під амністію, дещо затягнувся. Так, станом на 1 січня 1968 р. за 2 місяці роботи на Луганщині з 213 осіб, що підлягали амністії, було амністовано лише 56 осіб, або 26,2 %; у Харківській – із 252 осіб було амністовано 150 осіб, або 59,5 %, у Запорізькій – зі 100 осіб амністовано 43, або 43 %, у Кіровоградській – із 249 осіб амністовано 164, або 65,9 %.

Документи на умовно звільнених, щодо яких було прийнято рішення про амністію, у спецкомендатурах Харківської, Полтавської та Кіровоградської областей оформлялися несвоєчасно, недбало та неграмотно. Витяги з протоколів комісії під розписку амністованим не оголошувалися та до особових справ своєчасно не долучалися.

При виїздах на місця про недоліки у виконанні указу про амністію інформувалися керівництво УОГП, прокурори та голови комісій,

вживалися необхідні заходи щодо їх усунення.

Станом на 1 листопада 1967 р. на території 20 областей УРСР перебувало 80 осіб, звільнених із місць позбавлення волі під підписку про невиїзд та за вироками судів, які підлягали направленню на заслання. У Чернівецькій області їх було 18 осіб, Рівненській – 11, Луганській, Дніпропетровській та Донецькій – по 6 осіб, Одеській та Івано-Франківській – по 5, Запорізькій – 4 особи тощо. Вироки щодо цих осіб органами міліції не виконувалися з тієї причини, що місця заслання в Україні не були визначені.

Начальникам УОГП 27 грудня 1967 року було надано вказівки про розгляд матеріалів на цих осіб для вирішення питання щодо можливості застосування до них указу про амністію.[480]

29 січня 1968 р. МОГП СРСР видало Інструкцію про порядок виконання покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі. У ній, зокрема, вказувалося, що виправні роботи без позбавлення волі як міра кримінального покарання відповідно до ст. 25 Основ кримінального законодавства Союзу і союзних республік призначаються терміном до року і відбуваються або за місцем роботи засудженого, або в інших місцях, у районі проживання засудженого. Із заробітку засудженого до виправних робіт здійснювалися утримання у дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, але не понад 20 %. Згідно із зазначеною статтею порядок відбування направних робіт без позбавлення волі встановлювався законодавством союзної республіки.

Відповідно до закону виправні роботи призначалися і як міра адміністративного впливу – у такому разі вони не спричиняли судимості, не були підставою для звільнення з роботи та не переривали стажу роботи.

Виправні роботи відбувалися відповідно до вироку (ухвали, постанови) суду на державних та громадських підприємствах, в установах, організаціях. Відбуття виправних робіт за трудовою угодою у приватних осіб, а також учнів навчальних закладів із відривом від виробництва не допускалося. Особи, які відбували виправні роботи, мали обов'язки та користувалися правами, встановленими законодавством для громадян СРСР, із обмеженнями, передбаченими

[480] ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 1-4.

цим законодавством та іншими правовими актами для таких осіб, а також вироком суду та порядком відбування виправних робіт.

Перевиховання осіб, засуджених до виправних робіт, повинно було здійснюватися на основі їхньої участі у суспільно корисній праці, проведення з ними політико-виховної роботи та забезпечення дотримання ними встановленого порядку відбування покарання. Виконання вироків (ухвал, постанов) стосовно осіб, залучених до виправних робіт, повинні були здійснювати міські, районні та міжрайонні інспекції, відділення та відділи виправних робіт, що перебували у безпосередньому підпорядкуванні управлінь, відділів місць ув'язнення МОГП союзних та автономних республік, УТЗП крайоблвиконкомів. Начальники міськрайорганів міліції за місцем дислокації міських, районних та міжрайонних інспекцій виправних робіт мали здійснювати оперативне керівництво ними та періодично заслуховувати звіти про їхню роботу.

Інспекції (відділення, відділи) виправних робіт повинні були забезпечувати правильне та своєчасне виконання вироків (ухвал, постанов) судів щодо осіб, засуджених до виправних робіт, та постанов суддів щодо осіб, залучених до виправних робіт в адміністративному порядку.

Щодо осіб, які ухилялися від відбування покарання, інспекція (відділення, відділ) повинна була проводити попередню перевірку щодо встановлення їхнього місцезнаходження. Ця перевірка мала проводитися активно шляхом опитування родичів та інших осіб, які знають засудженого, через сільські та селищні ради депутатів трудящих, житлово-експлуатаційні контори, адресні бюро, органи міліції, військові комісаріати та інші організації, установи та апарати виправних робіт. Начальник інспекції (відділення, відділу), який отримав запит про встановлення особи, яка ховається від покарання, зобов'язаний був виконати його негайно.

Попередня перевірка щодо встановлення місцезнаходження осіб, яким позбавлення волі замінено на виправні роботи, мала здійснюватися інспекцією (відділенням, відділом) за місцем, куди вони повинні були прибути на проживання. Якщо протягом місяця місцезнаходження особи, яка ухиляється від відбування виправних робіт, встановлено не було, то інспекція (відділення, відділ) виправних

робіт всі матеріали попередньої перевірки разом із копією вироку суду на засудженого направляла для здійснення розшуку до органу міліції за місцем, де проживав залучений до виправних робіт або куди має прибути з ІТН засуджений.[481]

Цьому ж напряму діяльності міліції щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань був присвячений Указ Президії Верховної ради СРСР від 26 липня 1966 р. «Про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі», яким затверджувалося Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, які звільнені з місць позбавлення волі.

У цьому положенні, зокрема, вказувалося, що адміністративний нагляд встановлюється для спостереження за поведінкою осіб, звільнених з місць позбавлення волі, попередження з їхнього боку злочинів та здійснення на них необхідного виховного впливу. Адміністративний нагляд був примусовим заходом і застосовувався щодо повнолітніх осіб:

а) визнаних судами особливо небезпечними рецидивістами;

б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини або засуджених більше двох разів до позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо їхня поведінка в період відбування покарання в місцях позбавлення волі свідчить про наполегливе небажання стати на шлях виправлення та залучення до чесного трудового життя;

в) судимих до позбавлення волі за тяжкі злочини або засуджених більше двох разів до позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо вони після відбуття покарання або умовно-дострокового звільнення від покарання систематично порушують громадський порядок та правила соціалістичного гуртожитку і, незважаючи на попередження органів міліції, продовжують вести антигромадський образ життя.

До осіб, щодо яких встановлювався адміністративний нагляд, могли застосовуватись такі обмеження:

а) заборона виходу з дому у певний час;

б) заборона перебування у певних пунктах району (міста);

---

[481] Інструкція про порядок виконання покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі 29 січня 1968 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали… Т. 6. С. 853-859.

в) заборона виїзду або обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста);

г) явка до міліції для реєстрації від одного до чотирьох разів на місяць.

Перелічені обмеження могли застосовуватися у повному обсязі чи окремо залежно від способу життя, сімейного стану, місця роботи та інших обставин, що характеризували особу піднаглядного.

Здійснення адміністративного нагляду доручалося органам міліції.

Підставами для встановлення адміністративного нагляду визнавалися такі:

а) стосовно особливо небезпечних рецидивістів – вирок або ухвала суду, що набули законної сили, за якими дана особа визнана особливо небезпечним рецидивістом;

б) щодо інших осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини або засуджених більше двох разів до позбавлення волі за будь-які умисні злочини – висновок адміністрації виправно-трудової установи та спостережної комісії про необхідність встановлення нагляду за особою, яка звільняється з місця позбавлення волі; матеріали органу міліції, які свідчили, що особа, яка звільнена з місця позбавлення волі, вела антигромадський спосіб життя.

Про встановлення адміністративного нагляду орган міліції мав виносити мотивовану постанову, в якій зазначалися підстави для встановлення нагляду, термін нагляду та обмеження, що застосовувалися щодо піднаглядної особи.

Адміністративний нагляд міг встановлюватися терміном від шести місяців до одного року. У необхідних випадках адміністративний нагляд міг бути продовжений щоразу ще на шість місяців, але не понад терміни, передбачені законом для погашення або зняття судимості за цей злочин.

При здійсненні адміністративного нагляду органи міліції з урахуванням особи піднаглядного, його способу життя та поведінки мали право змінювати (послаблювати чи посилювати) обмеження, вказані вище.

Постанови органів міліції про встановлення адміністративного нагляду, продовження строку та зміну обмежень при здійсненні

нагляду повинні були оголошуватися під розписку піднаглядній особі. У такому документі піднаглядному роз'яснювалися його обов'язки і відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду. Особи, щодо яких встановлювався адміністративний нагляд, фотографувалися та бралися на облік органами міліції відповідно до інструкції, що затверджувалася Міністерством охорони громадського порядку СРСР; у необхідних випадках у піднаглядних знімалися відбитки пальців. На кожну особу, яка перебувала під адміністративним наглядом, велося наглядове провадження.

Працівники міліції були зобов'язані систематично контролювати поведінку осіб, щодо яких було встановлено адміністративний нагляд, вживати необхідних заходів для залучення їх до суспільно корисної праці, попереджати та припиняти порушення ними громадського порядку та правил суспільного співжиття.

Під час здійснення адміністративного нагляду працівники міліції мали право:

а) витребувати відомості про поведінку піднаглядного від адміністрації підприємств, установ та громадських організацій за місцем його роботи та проживання, а також від громадян;

б) порушувати клопотання перед відповідними державними, громадськими та господарськими організаціями про трудове та побутове облаштування піднаглядного;

в) викликати піднаглядного на бесіди до міліції; проводити за потреби такі бесіди у присутності представників адміністрації підприємств, установ, громадських організацій, а також родичів піднаглядного;

г) вимагати від піднаглядного усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням правил адміністративного нагляду;

д) відвідувати у будь-який час доби житло піднаглядного.

Адміністративний нагляд міг припинятися:

а) після закінчення терміну, на який встановлено адміністративний нагляд;

б) достроково, якщо буде встановлено, що піднаглядний твердо став на шлях чесного трудового життя, позитивно характеризується на роботі та в побуті;

в) у випадках погашення або зняття судимості з піднаглядного.[482]

Указом Президії Верховної ради УРСР від 11 жовтня 1966 р. була встановлена відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду. Президія Верховної ради Української РСР встановила, що порушення правил адміністративного нагляду особами, щодо яких такий нагляд встановлено, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 10 до 50 рублів.

Матеріали щодо порушення правил адміністративного нагляду повинні були розглядатися народним суддею одноосібно з викликом особи, яка вчинила порушення, та у необхідних випадках свідків. Постанова народного судді про накладення штрафу визнавалася остаточною та оскарженню не підлягала.[483]

У той самий день МОГП УРСР була затверджена Інструкція про порядок застосування Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

У ній вказувалося, що виявлення осіб, звільнених із місць позбавлення волі, щодо яких мав бути встановлений адміністративний нагляд, оформлення на них необхідних матеріалів покладалося на оперативних працівників апаратів карного розшуку та ВБРСВ. Безпосередньо адміністративний нагляд повинні були здійснювати дільничні уповноважені, а на водному та залізничному транспорті – працівники міліції за вказівкою начальника відповідного органу.

Особам, щодо яких мав бути встановлений адміністративний нагляд, при звільненні з виправно-трудових установ на руки повинні були видаватися довідки встановленої форми з позначкою: «Підлягає документуванню за місцем проживання». При зверненні таких осіб за отриманням паспорта органи міліції під час позитивного вирішення питання про прописку надсилали запит на них у відповідні виправно-трудові установи.

Розшук осіб, які перебували під адміністративним наглядом і які виїхали з постійного місця проживання без відома, а також із відома

[482] Про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі : указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. // Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах… Т. 3. С. 291–293.

[483] Про відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду: указ Президії Верховної Ради УРСР11 жовтня 1966 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали... Т. 6. С. 795.

відповідного органу міліції та не повернулися до встановленого строку, повинен був провадитися дільничними уповноваженими у порядку, встановленому для розшуку осіб, які ухиляються від сплати аліментів, але без стягнення.

При виявленні розшукуваного складався протокол про порушення правил адміністративного нагляду, який подавався до місцевого народного суду. Від піднаглядного відбиралася передплата про повернення його (після розгляду матеріалів у суді) до колишнього місця проживання протягом 72 годин.

Коли ухилення від адміністративного нагляду тягнуло за собою кримінальну відповідальність піднаглядного, розшук його повинен здійснюватися апаратами карного розшуку в порядку, встановленому для осіб, які вчинили кримінальні злочини.[484]

Міністерство охорони громадського порядку УРСР здійснювало також правове регулювання порядку застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру стосовно психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння. З цією метою 14 лютого 1967 р. була оприлюднена відповідна інструкція з такою самою назвою.

У ній, зокрема, визначалося, що відповідно до кримінального законодавства як примусові заходи медичного характеру щодо хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння, можуть застосовуватися:

а) поміщення до психіатричної лікарні загального типу;

б) поміщення до психіатричної лікарні спеціального типу.

Зазначені заходи мали застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії у стані неосудності або тих, які вчинили такі діяння у стані осудності, але до винесення вироку або під час відбування покарання були хворі на душевну хворобу, що позбавляло їх можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Суд міг винести також ухвалу про припинення справи і про незастосування примусових заходів медичного характеру у випадках, коли особа за характером вчиненого нею діяння та з огляду на свій хворобливий стан не становить

[484] Інструкція про порядок застосування Положення про адміністративний нагляд органів міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі, від 11 жовтня 1966 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали... Т. 6. С. 795-798.

небезпеки для суспільства і не потребує примусового лікування. У цих випадках суд мав повідомляти про хворого органи охорони здоров'я. Примусове лікування у психіатричній лікарні загального типу могло бути застосоване судом щодо душевнохворого, який за психічним станом та характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує лікарняного утримання та лікування у примусовому порядку.

Направлення до психіатричної лікарні спеціального типу могло бути призначене судом щодо душевнохворого, що становить за своїм психічним станом і характером вчиненого ним суспільно небезпечного діяння особливу небезпеку для суспільства Суд, приймаючи рішення про призначення примусового лікування, одночасно виносив ухвалу про скасування з моменту доставки психічно хворого в лікарню запобіжних заходів, якщо вони були застосовані до нього.

При проведенні примусового лікування до хворих могли застосовуватися всі необхідні та апробовані методи лікарської та інших видів терапії. У тих випадках, коли дані стаціонарного спостереження викликали сумнів щодо наявності психічного захворювання та обґрунтованості визнання особи, яка перебуває на примусовому лікуванні, неосудною, адміністрація лікарні повинна була призначати лікарську комісію, мотивований висновок якої про це направлявся до суду, що призначав примусове лікування, та прокуратури за місцем перебування лікарні, для вжиття відповідних заходів.

У разі зникнення хворого, що перебував на примусовому лікуванні, головний лікар лікарні або особа, яка його замінювала, були зобов'язані негайно перевірити причини зникнення, вжити заходів до розшуку хворого, а також повідомити про те, що сталося, органи міліції та прокурора за місцем його перебування.

Всі хворі, які перебували у психіатричній лікарні на примусовому лікуванні, повинні були не рідше одного разу на шість місяців піддаватися переогляду лікарською комісією для визначення їхнього психічного стану та можливості постановки питання перед судом про зміну або скасування примусового заходу медичного характеру.[485]

[485] Інструкція про порядок застосування примусового лікування та інших заходів медичного характеру щодо психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечні діяння, від 14 лютого 1967 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали... Т. 6. С. 795-798.

Діяльність міліції республіки щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань у 1962–1968 рр. була багатоаспектною, різноманітною, значною за обсягом та достатньо важкою, оскільки злочинність у республіці зростала, і у ВТУ вже не вистачало місць. Ціла система заходів була спрямована на належне виконання вироків суду, пов'язаних із покаранням винних осіб. Вона охоплювала розробку, реалізацію та контроль за виконанням заходів, пов'язаних із покараннями, виправними, виховними та іншими заходами, а також забезпечення взаємодії між різними органами та установами, що брали участь у процесі виконання покарань. Ця діяльність регламентувалася прийнятими законами та іншими нормативними актами, що визначали види покарань, умови їх виконання, права та обов'язки засуджених, а також порядок взаємодії між різними правоохоронними органами. На відповідні підрозділи МОГП УРСР була покладена організація роботи кримінально-виконавчих установ, спеціальних виховних установ, слідчих ізоляторів та інших установ, що брали участь у процесі виконання покарань. Керівництво ВТУ, яке спрямовувалося МОГП, повинно було здійснювати *виправний вплив на засуджених, що передбачало* організацію навчання, професійну підготовку, трудову реабілітацію, культурно-просвітницьку роботу та інші заходи, спрямовані на виправлення та ресоціалізацію засуджених. Як свідчать наведені у підрозділі документи, до цього процесу достатньо активно залучалися громадські організації. МОГП здійснювало контроль за виконанням покарань, періодично проводило моніторинг стану справ у кримінально-виконавчих установах та виявляло порушення, яких було чимало як із боку працівників правоохоронних органів, так і з боку засуджених.

ВИСНОВКИ

Ліквідація МВС СРСР у 1960 році стала початком здійснення нової спіралі реформ в органах охорони правопорядку республіки, пов'язаних із ліквідацією загальносоюзної системи управління міліцією, і цей процес тривав кілька років. У період 1962–1968 років реформування системи органів міліції в республіці передбачало децентралізацію управлінських функцій із передачею їх від центрального апарата органам охорони громадського порядку на місцях, а також створення (як далі виявилося, ненадовго) нового органу управління – Міністерства охорони громадського порядку республіки. Вказані зміни викликали прийняття цілої низки нормативно-правових актів, розроблених із метою створення фундаментальних організаційно-правових засад функціонування нового міністерства.

Аналіз рішень керівництва КПРС та керівництва її регіональної складової частини – компартії УРСР з історико-правничого погляду свідчить про неоднозначність і суперечливість цих рішень, недостатню ефективність їхнього впливу на правове регулювання діяльності міліції. Водночас не можна ігнорувати те, що окремі з них, пов'язані з посиленням протидії злочинності, сприяли деякому підвищенню ефективності роботи міліції, певному поліпшенню та подальшому розвиткові нормативно-правового регулювання її діяльності, покращенню організації та матеріально-технічного забезпечення органів охорони правопорядку.

Значною подією для органів внутрішніх справ стало прийняття в 1962 році нового Положення про радянську міліцію, в якому регламентувалися завдання, права і обов'язки міліції, визначалася її роль і місце в державі. Важливе значення мало затвердження на законодавчому рівні тексту Присяги особового складу радянської міліції і Положення про порядок її прийняття, затвердження нового статуту патрульно-постової служби, інструкції чергового по органу

міліції, положення про організацію діяльності слідчих апаратів в органах МОГП, прийняття єдиних правил дорожнього руху, затвердження Положення про державну автомобільну інспекцію УРСР та інших нормативно-правових актів.

Аналіз основних положень цих актів досліджуваного періоду, пов'язаних із діяльністю міліції, свідчить про те, що у 1960-х роках компартійна влада зосереджувала свою основну увагу на захисті інтересів держави і зміцненні чинного режиму. Що стосується захисту прав і свобод пересічних громадян, забезпечення їхньої особистої безпеки, то влада, зважаючи на постулат про підвищення ролі громадськості у протидії правопорушенням, поряд із заходами боротьби зі злочинністю силами правоохоронних органів, намагалася більше використовувати для цього громадськість та трудові колективи підприємств, установ, колгоспів, радгоспів та навчальних закладів. Цей курс, при всій його пропагандистській привабливості, не виправдав покладених на нього значних сподівань і, ба більше, певною мірою сприяв поширенню юридичної безкарності для значної групи порушників правопорядку. Все це, вкупі з іншими чинниками, призводило до поступового формування в суспільстві суперечливої за змістом, із подвійними стандартами, правосвідомості, яка уже в наступні роки, відомі як період «застою», набуватиме все більш потворного характеру.

Важливою формою правового регулювання діяльності міліції, як і в попередні періоди, були відомчі підзаконні акти, що визначали організаційну і кадрову структуру, права й обов'язки органів, підрозділів, служб та окремих співробітників, їхню субординацію, закріплювали основні аспекти процесу управлінської та інформаційно-аналітичної роботи, регламентували процедуру підготовки і прийняття рішень управлінсько-організаційного характеру. У цілому вони позитивно вплинули на удосконалення структури, професійну підготовку і матеріально-технічне забезпечення особового складу й урешті-решт – на виконання органами міліції своїх функціональних завдань.

Із іншого боку, аналіз відомчих актів свідчить, що вони не завжди

повно та конкретно визначали компетенцію відповідних структур і працівників міліції, регулювали організаційно-правове забезпечення конституційних прав і свобод громадян, регламентували процедурні відносини у процесі виконання ними службових обов'язків, що призводило до численних випадків порушення законності та службової дисципліни з боку особового складу. МОГП СРСР і УРСР зі власної ініціативи видавали значну кількість актів, не передбачених чинними законами, простежувалося їхнє певне дублювання, а суперечливі за змістом формулювання положень нерідко спонукали до порушення прав громадян. Ці відомства закріпляли свої юридичні права в різноманітних наказах, директивах, положеннях, інструкціях, статутах, настановах, указівках, правилах, що часто становили для них основне керівництво до дії, а не Конституція, закони, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси.

Низка нормативно-правових актів мала відверто декларативний характер, недостатній науково-теоретичний рівень. Зміст і обґрунтування окремих положень не завжди були логічно і послідовно узгоджені між собою, а також не передбачали чітких шляхів реалізації.

Спроби реформування державно-правового життя в останні роки «відлиги» уже з середини 1960-х років зустріли певний опір верхівки та регіональних структур компартійного номенклатурного апарату. З цього часу почалося посилення централізації державного механізму, активне директивне втручання, як це було і в період тоталітаризму, хоча, зрозуміло, у менших масштабах, більш приховано, у діяльність правоохоронних органів. Головною тенденцією карної політики радянської держави залишалося посилення репресивних заходів примусу. В основу нормативно-правових актів, що регулювали діяльність міліції, закладалася насамперед її каральна, а не захисна функція. Вони ґрунтувалися на властивому радянській моделі соціалізму і, відповідно, радянській теорії права трактуванні права як засобу запобігання злочинності, і все це було фактичним прикриттям адміністративно-командних методів управління.

Трансформація МВС у МОГП, як і в попередні роки, відзначалася певним дефіцитом кваліфікованих та освічених кадрів, недостатнім

рівнем загальноправової культури співробітників органів охорони правопорядку, недостатнім прогресом у використанні ефективних та сучасних форм і методів їхньої діяльності, що негативно впливало на загальні результати оперативно-службової діяльності міліції, особливо з профілактики і розкриття злочинів у республіці.

Спроби реформування системи охорони правопорядку призвели до змін і в керівництві цих органів у республіці. На зміну господарнику і партійному номенклатурнику Олесію Бровкіну прийшов Іван Головченко, який мав досвід партійної та «чекістської» роботи (тобто в органах КДБ). Він був, як і його попередник, типовим представником радянської номенклатури, адже виріс і зростав за тієї доби, але протриматися на посаді міністра зумів набагато довше, ніж його попередник – 20 років, що говорить про його більші здібності і вміння адаптуватися до політичної ситуації в державі. Він прийшов до влади ще за Микити Хрущова, але продовжив перебувати при ній під час керівництва Україною Петром Шелестом, а згодом і Володимиром Щербицьким. Це говорить про його безсумнівні номенклатурні таланти. Його погляди щодо перспектив діяльності очолюваного ним міністерства відобразилися у доповідній записці, спрямованій ним П. Шелесту на початку 1965 року, тобто майже відразу після зняття М. Хрущова, зі сподіванням на те, що нове керівництво держави врахує його думки. Як вихованець Радянського Союзу, він виступав за безумовне відновлення союзного міністерства охорони громадського порядку, що згодом і було зроблено, підтримував централізацію управління у цій сфері, хоча його аргументи щодо цього не завжди були переконливими. Водночас він справедливо ставив питання про поліпшення матеріально-технічного забезпечення міліції, підвищення грошового утримання працівників міліції, розширення її штатів. Фактично всі його пропозиції були пізніше враховані, особливо коли союзним міністром став Микола Щолоков.

Як і раніше, актуальним завданням було комплектування кадрів працівників міліції, що передбачало проведення відбору громадян на службу в міліцію, підготовку фахівців та їх розставлення. Певне стимулююче значення для поліпшення діяльності і закріплення

працівників міліції на службі мало введення системи нагород і заохочень для співробітників органів охорони правопорядку за сумлінне виконання службових обов'язків.

Склад міліції у 1962–1968 рр., як і в попередні роки, був недостатньо укомплектований кадрами, фактично в усіх службах відзначався їх дефіцит. Формування кадрів міліції у цей період здебільшого відбувалося тими самими шляхами, що й раніше, зокрема керівний склад комплектувався за рахунок переведення в міліцію працівників партійних, радянських та комсомольських органів. Було унормовано порядок присвоєння спеціальних звань співробітникам міліції, зроблено певні кроки щодо покращення їхнього матеріального становища та медичного обслуговування.

Партійні та виконавчі органи радянської влади для зміцнення правлячого режиму в цей час посилюють керівництво органами міліції і вживають заходів для вдосконалення її правового статусу, поліпшення фінансування і матеріального забезпечення. Було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на організаційне зміцнення міліції і професійну підготовку її особового складу. В УРСР створили мережу міжобласних і обласних учбових пунктів і курсів, а також республіканський центр із початкової підготовки й перепідготовки працівників міліції, здійснили спеціалізацію навчальних підрозділів, зміцнили і розширили базу вищих і середніх спеціальних навчальних закладів органів внутрішніх справ вечірньої і заочної форм навчання, які готували кадри вищої кваліфікації. Поліпшився якісний склад командно-викладацьких кадрів. Кількість працівників міліції, які здобули освіту без відриву від служби, збільшилася в декілька разів. У системі вищої освіти МОГП створили фундаментальну науково-дослідну й експериментальну базу, що сприяла підготовці науковців вищої кваліфікації.

З іншого боку, мали місце суттєві недоліки в організації і методичному забезпеченні навчального процесу вищих і середніх навчальних закладів. З-поміж викладацького складу багато осіб не мали вищої наукової кваліфікації, педагогічного та практичного досвіду роботи. Низькою залишалася професійна підготовка і правова

культура рядового, молодшого і середнього начальницького складу міліції. На низькому рівні був стан службової дисципліни, законності й у цілому якісний склад кадрів. Чимало представників міліції і в цей період вчиняли злочини, в тому числі й тяжкі (за КК 1960 р.): вбивства, зґвалтування, нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень тощо. Але найпоширенішим було зловживання своїм службовим становищем, коли працівники міліції використовували власні повноваження у протиправних цілях, всупереч інтересам служби та закону, для отримання вигоди для себе або інших осіб. Це могло бути вчинення дій, які виходили за межі їхніх повноважень, або використання свого становища для отримання неправомірної вигоди. Працівники міліції нерідко вимагали або брали хабар за прийняття певних рішень, що переважно стосувалися приховування злочинів від обліку, завідомо неправильної їх кваліфікації.

У цілому проведений аналіз дозволяє констатувати, що в цей час ситуація з кадрами міліції дещо поліпшилася, хоча ще мали місце доволі численні порушення законності з боку частини співробітників міліції.

Рівень злочинності в республіці в 1962–1968 рр., усупереч сподіванням радянських керівників, не зменшувався, високими залишалися показники навмисних убивств, де переважали вбивства з побутових причин та хуліганських спонукань. Вражаючими були цифри, де вказувалась велика кількість навмисних убивств новонароджених дітей, що свідчило про низький моральний рівень частини радянських людей, а також про їхнє соціальне неблагополуччя. Для протидії злочинності органи міліції застосовували оперативні заходи, а також проводили певну профілактичну роботу серед населення з виявлення та перевірки сигналів про погрози убивствами, а також про злочинні наміри та умисли окремих громадян. Водночас при проведенні вказаних заходів допускалися певні помилки та мали місце деякі недоліки. У низці планів роботи слідчих відділів та відділень багатьох областей чимало заходів мали загальний, неконкретний характер. Одним із суттєвих недоліків було планування таких заходів, які не входили до компетенції слідчих апаратів МОГП. У документах,

які виходили від Слідчого управління МОГП, міститься чимало матеріалів про недоліки та недостатню компетентність слідчих при підготовці матеріалів, що спрямовувалися для проведення криміналістичних експертиз. Поміж нових проявів злочинності в ці роки з'явилося та поширилося таке явище, як крадіжки з аптек та медичних установ наркотичних речовин, що розширяло фронт діяльності міліції.

Актуальною залишалася боротьба з хуліганством. Певну роль в активізації протидії хуліганству у 1960-і роки відіграв Указ Президії Верховної Ради СРСР від 06 липня 1966 р. «Про посилення відповідальності за хуліганство». В указі детально визначалася відповідальність за дрібне та злісне хуліганство, надавалося визначення цим поняттям. Влада поєднувала боротьбу з хуліганством з боротьбою проти пияцтва та самогоноваріння, оскільки зв'язок між цими явищами був достатньо очевидним. Із цього приводу протягом вказаного періоду видавалося чимало різних постанов різних органів влади, але ситуація з протидією хуліганству кардинально не покращувалася.

Боротьба з хабарництвом і спекуляцією також розгорталася недостатньо активно і цілеспрямовано. Економічна злочинність у 1960-х рр. в республіці набула доволі широких масштабів, вона була пов'язана з розкраданням державної та кооперативної власності, спекуляцією, хабарництвом, незаконними валютними операціями. Зважаючи на зростання економічної злочинності, значну увагу приділяли посиленню агентурного апарату, зокрема на об'єктах, де зосереджувалися матеріальні цінності у значних розмірах та було можливе їх розкрадання. Проте агентура для цього використовувалася ще недостатньо ефективно, так само як і оперативні обліки, можливості криміналістики, діяльність дільничних уповноважених та інших служб міліції, громадськість. Проте багато осіб, які вчинили злочини у цій сфері, були викриті та притягнені до кримінальної відповідальності завдяки діяльності органів міліції. У ці роки поширеним недоліком у діяльності міліції була недостатня робота щодо офіційного попередження правопорушників. Перехід трудового населення в містах

на роботу з двома вихідними днями дещо ускладнив діяльність міліції, збільшив її обсяг, але не всі органи міліції змогли швидко перебудуватися до боротьби зі злочинністю в цих умовах.

Міліції в ті роки довелося боротися ще з одним видом злочинів, дуже актуальним і сьогодні. Це ухиляння від призову на військову службу та пов'язане з цим хабарництво у військкоматах та лікувальних закладах. Як свідчили факти, кількість ухилянтів від військової служби та хабарів за це, зокрема у військкоматах Одещини у першій половині 1960-х років, були значними; зазначені випадки мали системний, налагоджений характер, діяла ціла група хабарників у військкоматах та серед лікарів. Ще була група посередників, зокрема з-поміж різного роду ділків із Одеси. Для свого незаконного збагачення та сприяння ухиленню від призову на військову службу злочинці користувалися різними методами. Перший варіант – це звільнення за хабарі від призову під виглядом хвороби. Для цього фальсифікувалися та купувалися в лікувальних закладах медичні документи про нібито наявність хвороби. Другий варіант – звільнення від призову за фіктивними документами про нібито тяжке сімейно-майнове становище. Третій – звільнення від призову під виглядом другої вагітності дружин. Четвертий – громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. П'ятий – деяких громадян за хабарі не ставили на військовий облік, іншим під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження або в далеке плавання, що давало їм можливість звільнялися від призову на військову службу. Деякі члени призовних комісій виявляли злочинну недбалість при виконання своїх службових обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися, мали місце численні випадки безвідповідальності та формалізму в медичному огляді призовників, лікарі-хабарники, не ставлячи до відома військового комісара та членів призовних комісій, самостійно направляли призовників до лікарняних установ, де їм видавався «необхідний» висновок.

Як вважали представники правоохоронних органів, скоєння таких злочинів стало можливим насамперед через безконтрольність із боку

районних та обласного військкомів, недбалість та серйозні недоліки у виховній роботі. У військкоматах склалася нездорова обстановка, внаслідок чого на грубі порушення дисципліни і законності не звертали необхідної уваги, і заходи щодо припинення злочинів вчасно не вживалися.

У цілому зазначимо, що в 1962–1968 рр. міліцією проводилася значна робота щодо протидії злочинності, хоча не в усьому вона була успішною.

Злочинність неповнолітніх, як і в попередні періоди, залишалася однією з найбільш актуальних соціально-правових проблем тогочасного суспільства. У ті роки спостерігалася достатньо чітка тенденція до зростання злочинності неповнолітніх. Це передусім було пов'язане з недостатньо високим рівнем життя радянських людей в той час, недоліками виховної роботи в школах, наявністю значної кількості неблагополучних сімей, недостатньою профілактичною роботою міліції та громадських організацій. Проблема боротьби зі злочинністю неповнолітніх була для міліції одним із найважливіших завдань. Особливо активно вона вирішувалася на початку 1960-х років. Саме в цей період було прийнято нове кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство – КК УРСР і КПК УРСР, генеральною ідеєю якого стала зміна державної політики щодо неповнолітніх правопорушників, відмова від репресивних заходів і перехід до застосування заходів виховного характеру. Завдяки цим законодавчим актам було підвищено вікову межу відповідальності неповнолітніх за скоєння кримінально караних діянь, відбулося наділення неповнолітніх злочинців особливими процесуальними правами порівняно з дорослими правопорушниками. На підставі цього законодавства в зазначений період в УРСР було сформовано систему боротьби зі злочинністю неповнолітніх, де головну роль відігравала міліція.

Саме у досліджуваний нами період були створені добровільні народні дружини, предтечами яких були бригади сприяння міліції. ДНД у ці роки надавала вельми дієву, хоча і допоміжну допомогу державним правоохоронним органам в охороні громадського порядку на рівні підприємства, колективного господарства, домоуправління,

вулиці чи села. Вони мали статус громадських самодіяльних організацій, їхнім завданнями були боротьба зі злочинністю, попередження і припинення порушень громадського порядку та проведення разом із міліцією виховної роботи з населенням. Народним дружинам надавали організаційно-методичну допомогу по лінії місцевих органів МОГП та матеріально-технічну допомогу (приміщення, телефон, меблі) по лінії керівництва підприємств та місцевих рад. Наприкінці 1960-х років за кожною дружиною було закріплено певну ділянку території, а штаби народних дружин, які здійснювали загальне керівництво діяльністю дружинників, створювалися не тільки на загальноміському рівні, але і на рівні міських районів, а також на підприємствах, що мали дружини чисельністю понад 100 осіб. Документи свідчать, що чимало дружинників відзначилися у боротьбі з окремими злочинцями та порушниками громадського порядку. Проте їхня діяльність у ці роки не підтвердила думку про те, що вони хоч якоюсь мірою могли замінити собою міліцію, оскільки злочинність зростала і протидія їй повинна була бути з кожним роком ще більш професійною та постійною. А не фрагментарною і час від часу, як це робили ДНД.

У 1960-і роки проблема безпеки дорожнього руху в Українській РСР набула великого соціального значення державної важливості. Це було пов'язане зі значним зростанням (у рази!) кількості авто- і мототранспорту, тобто збільшенням інтенсивності руху на дорогах, що, у свою чергу, призвело до збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Найбільше було порушень правил проїзду перехресть, а також порушень правил обгону та маневрування. Саме в цей період були прийняті єдині для усієї держави Правила руху вулицями і дорогами, набув чинності новий ГОСТ «Знаки та покажчики дорожні», а також єдиний стандарт на відмітний знак для транспортних засобів, що беруть участь у міжнародному русі. Почалося впровадження індикаторних трубок для виявлення ступеня алкогольного сп'яніння водіїв, з'явилися перші стаціонарні пости ДАІ, які мали контролювати дотримання правил дорожнього руху на заміських дорогах. З'явилися перші екзаменаційні апарати для

оцінювання теоретичних знань кандидатів на отримання водійських прав. У цей період неодноразово приймалися нормативно-правові акти, що посилювали відповідальність за порушення правил дорожнього руху. За керування авто- і мототранспортом у нетверезому стані велика кількість водіїв у цей час була позбавлена права управління, але найпоширенішим заходом покарання за порушення правил дорожнього руху стало попередження шляхом компостування талонів, матеріали за порушення спрямовувалися на розгляд трудових колективів та товариських судів, із порушників стягувалися штрафи.

Як свідчать матеріали наших попередніх та нинішнього досліджень, боротьба з пияцтвом в СРСР здійснювалася протягом кількох десятиліть його існування. Доволі гострою вона була і у 1960-і роки. Кількість затриманих у нетверезому вигляді громадян залишалася стабільно високою і обчислювалася загалом у республіці сотнями тисяч осіб на рік. Із 1959 і до 1967 р. кількість хворих на алкоголізм безупинно зростала і збільшилася в 4,8 раза, що було дуже значним показником і свідчило про різке збільшення захворюваності на алкоголізм.

У соціалістичному суспільстві споживання алкоголю було пов'язане з низьким рівнем життя населення, негативною традицією пияцтва, характерною для російського народу, яка поширилася й на Україну, невисоким рівнем загальної культури. В умовах радянської дійсності найчастіше саме випивка була єдиною формою дозвілля та способом «розслабитися» і зняти стрес. Компартійна влада вимушена була маневрувати між боротьбою з алкоголем і тим фактом, що він був джерелом значної частини доходів держави, і реалізація спиртних напоїв за ці роки значно зросла. При цьому рівень фактичного споживання спиртних напоїв було значно вищим за офіційні дані, оскільки в республіці споживалася велика кількість вина домашнього приготування. Крім того, в усіх областях було поширене самогоноваріння, і виробництво самогону значно зростало. Особливо збільшилися випадки кримінально караного самогоноваріння – більш як удвічі. Кількість вилученого самогону за окреслений період збільшилася майже у півтора раза. У стані сп'яніння вчинялася

більшість особливо тяжких злочинів. Їхня кількість зросла у відсотках у 2,1 раза, а вживання спиртних напоїв – в 1,95 раза, тобто кореляція була значною, хоча зростання кількості злочинів, вчинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку), дещо випереджало зростання вживання спиртних напоїв. Особливо показовими були дані стосовно злісних хуліганств, учинених у стані сп'яніння – їхня частка складала 3/4. Кількість водіїв, які вчинили дорожньо-транспортну пригоду, знаходячись у стані сп'яніння, зросла у 1,5 раза, що було значним показником. Все ці дані вкотре підтверджують, що вживання спиртного було і є криміногенним чинником.

Як свідчать проаналізовані в ході дослідження документи, виправно-трудова політика у цей період історії України через вплив залишків тоталітаризму характеризувалася репресивністю та суттєвими обмеженнями прав особи. Виправно-трудове право за своїм змістом було заідеологізованим, малогуманним і в середині 1960-х років вже відставало від потреб часу, вимог реальної державної і громадської протидії злочинності. Сама ж система виконання покарання внаслідок цього характеризувалася надмірним централізмом, закритістю, фактичним ігноруванням прав людини, жорстким поводженням із засудженими. Історичний досвід дозволяє констатувати, що тільки у поєднанні суспільних потреб і державно-владних інтересів, які мають базуватися на цих потребах, можна досягти справжньої ефективності у виправленні і перевихованні засуджених і загалом у зменшенні злочинності.

На цьому завершуємо написання нашого шостого тому історії міліції/поліції, але не ставимо крапку...

Далі буде

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 45 лет Советской милиции. Киев : МООП УССР, КВШ МВД СССР, 1962. 26 с.

2. Авторханов А. Технология власти. Frankfurt/Main : Possev-Verlag, V. Gorachek KG., 1976. 810 с.

3. Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Вип. 2. Проблеми правового забезпечення організації та діяльності МВС України (1917–1991 рр.) : зб. наук. праць. / ред. кол. : В. В. Коваленко (гол.), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 104 с.

4. Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Вип. 3. Проблеми організаційно-правового та кадрового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ (1917–1991 рр.) : зб. наук. праць. / ред. кол.: В. В. Коваленко (гол.), В. В. Чернєй, Є. М. Бодюл та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 80 с.

5. Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історико-правовий аспект) : зб. наук. праць / ред. кол. : В. В. Коваленко (гол.), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 160 с.

6. Алкоголізм в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 12.03.2025).

7. Алкоголізм в Україні. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&sca_esv=71745e91476ef367&sxsrf=AHTn8zqgV-LarSMaspPh6bSFgOXVRjLoYA%3A1741678895313&ei=L-nPZ_znEtaVxc8P4I2WkQQ&oq=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6

LXNlcnAiJtCw0LvQutC-.

8. Андриевский Н. Ю. *Люди* в синих шинелях. Очерки о милиции. Одесса : [б. и.], 1963. 36 с.

9. Андрухів О. І. Історико-правовий досвід застосування карально-профілактичних заходів для подолання злочинності серед неповнолітніх. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 4. С. 29-33.

10. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / пер. с англ. М. : АСТ, 2017. 458 с.

11. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х — 1960-х рр. *Український історичний журнал.* 2008. № 5. С. 147-159.

12. Бажан О. Г. Стан освіти, науки і культури в Українській РСР в середині 1960-х-80-ті роки. *Краєзнавство.* 2002. № 1. С. 75-78.

13. Бажан О. Політико-правові засади карально-репресивної політики в Україні другої половини 1950-х – 1980-х років . *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2002. №6. С. 500-506.

14. Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х років). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 1996. № 1. С. 469-480.

15. Бажан О. Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні (50 – 60-ті роки XX ст.) *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. №8. С. 435-444.

16. Бажан О. Репресивна діяльність органів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ на Київщині у 1919–1980-ті рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 2011. № 1. С. 156-234.

17. Бажан О. Репресивні заходи радянської влади щодо громадян єврейської національності в УРСР (1960-ті – 1980-ті рр.) *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.* 2004. № 22. С. 112-120.

18. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917-2022 роках. Харків : Майдан, 2022. 544 с.

19. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931-1941 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с.

20. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні

в роки німецько-радянської війни та повоєнний період (червень 1941 – березень 1953 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Майдан, 2023. 504 с.

21. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 616 с.

22. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921-1930 роки): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 498 с.

23. Бирин М. Наркотики в СССР – беда под грифом «секретно». *Бизнес газета.* 2018. 11 марта.

24. Біографія мужності. Міліція Дніпропетровщини: історія і сучасність / Кер. творч. групи Ю. Е. Черкасов. Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 1999. 184 с.

25. Богатирьов І. Г., Катеринчук І. П., Скнар П. С. Міліція Чернігівщини (події та люди). Бровари : ПФПА, 2009. 464 с.

26. Бондаренко І. Д. Завжди на посту. Київ : Політвидав України, 1966. 54 с.

27. Боняк В. О., Греченко В. А. Підготовка кадрів для органів охорони правопорядку в Українській РСР у 1956-1962 рр.(на прикладі міліції). *Науковий вісник Дніпровського університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 37-44.

28. Боротьба із правопорушеннями і злочинністю / відп. ред. І. П. Лановенко. Київ : Наук. думка, 1969. 201 с.

29. Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967): сб. док. / сост.: Михайленко П. П., Гельфанд И. А. и др. Киев : Ред.-изд. отдел при МООП УССР, 1968. Т. 2 (1926–1967 гг), 952 с.

30. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т. 2. 1926–1967 гг. / Авт. очерка и сост. сборн. док. проф. П. П. Михайленко. Киев : КВШ МООП СССР, 1967. 952 с.

31. Бровкин А. Боевой путь украинской милиции. *Сов. милиция.* 1958. № 12. С. 58-60.

32. Бровкін Олексій Миколайович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/
(дата звернення 19.05.2025).

33. Брусакова О. В., Греченко В. А. Діяльність органів охорони

правопорядку України щодо протидії злочинності на початку 1960-х рр. *Formation of innovative potential of world science Formation of innovative potential of world science*» : *collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference, March 1, 2024*. Tel Aviv, State of Israel : International Center of Scientific Research. P. 9-11.

34. Брусакова О. В., Греченко В. А. Організаційно-правові заходи щодо протидії хуліганству в УРСР в 1960-х рр. *Європейські перспективи.* 2025. №1. С. 118-126.

35. Брусакова О. В., Греченко В. А., Малютіна О. К. Історія України. Суми : Університетська книга, 2023. 386 с.

36. Брусакова О. В., Греченко В. А. Делінквентна поведінка працівників поліції в Україні та її превенція. *Innovation and prospects in modern science/ Proceeding of the 7 th International scientific and practical conference. SSPG Publish.* Stockholm, Sweden. 2023. P. 177-182.

37. Бурдс Дж. Советская агентура. Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944-1948). М. – Нью-Йорк : Современная История, 2006. 296 с.

38. Верт Н. История советского государства. 1900-1991 / пер. с фр. М. : Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. 480 с.

39. Верт Н. ГУЛАГ через призму архивов. Новые источники, факты и выводы / пер. с нем. URl.: https://shalamov.ru/research/61/1.html.

40. Від курсанта до генерала. Шляхами бойових звитяг і трудових звершень. 1921–2011 / С. В. Войналович та ін. Київ : Український видавничий консорціум, 2011. 360 с.

41. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська(1917-1995) / Упоряд. Я. Дашкевич. Львів : Світ, 1996. 840 с.

42. ГДА МВС України. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 63–67.

43. ГДА МВС України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 133, 137–140.

44. ГДА МВС України. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 12–16.

45. ГДА МВС України. Ф. 3. Оп 1. Спр. 242. Арк. 40-41.

46. ГДА МВС України. Ф. 3. Оп.1. Спр. 203. Арк. 237-239.

47. ГДА МВС України. Ф. 3. Оп.1. Спр. 361. Арк. 183-190, 200 – 201.

48. ГДА МВС України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 19. Арк.77.

49. ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1. Арк.9–12, 13–16.

50. ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 15–17.

51. ГДА МВС України. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 43–45, 60, 75–82.
52. ГДА МВС України. Ф. 40.Оп. 10. Спр. 12. Арк. 3-11, 132, 209-212.
53. ГДА МВС України. Ф. 40.Оп. 10. Спр. 6. Арк. 1-23.
54. ГДА МВС України. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 378. Арк. 172–194.
55. ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 260. Арк. 252–254.
56. ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 32-44.
57. ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 15-16, 208-209, 273-274.
58. ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 14.
59. ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 1–4, 7-18, 88-91.
60. ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 29–30.
61. ГДА МВС України. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 427. Арк. 79-90.
62. ГДА МВС України.Ф. 3. Оп.1. Спр. 204.Арк.223.
63. ГДА МВС України.Ф. 3. Оп.1. Спр.203. Арк.237-239.
64. ГДА МВС України.Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 167–172.
65. ГДА МВС України. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 244. Арк. 244-247, 261-262.
66. ГДА СБУ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 73–81.
67. Гіда Є. Дентологічні засади діяльності радянської міліції 60-80-х років ХХ ст.: характеристика нормативних актів. *Теорія держави і права.* 2012. № 7. С. 79-82.
68. Головко О. М., Греченко В. А., Марцеляк С. М. Правове регулювання боротьби проти пияцтва в 1920-ті роки в УСРР та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Право і Безпека*. 2020. № 3. С. 114-120.
69. Греченко В. А. Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ. *Наше право.* 2022. № 1. С. 175-177.
70. Греченко В. А. Делінквентність неповнолітніх у 1960-х рр. та діяльності міліції щодо протидії їй. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. №4. С.2 0-27.
71. Греченко В. А. Діяльність міліції УРСР щодо протидії злочинності на початку 1960-х рр.*Право і Безпека.* 2024. № 4. С. 9-19.
72. Греченко В. А. Діяльність міністра внутрішніх справ Української РСР Павла Яковича Мешика (1953 р.). *Право і Безпека*. 2024. №1. (92). С. 66-77.
73. Греченко В. А. З історії Харківського національного університету внутрішніх справ. *Служимо Закону.* 2014. № 24. С. 1.

74. Греченко В. А. Кадрове забезпечення органів охорони правопорядку (деякі історичні аспекти). *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.).* Харків : ХНУВС, 2022.С. 71-72.

75. Греченко В. А. Літопис органів внутрішніх справ і державної безпеки України. *Право і Безпека.* 2013. № 4. С. 183-184.

76. Греченко В. А. Основні аспекти реорганізації міліції на початку 1960 -х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3. С. 23-36.

77. Греченко В. А. Правове регулювання безпеки дорожнього руху в Українській РСР у середині 1960-х років. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. Ч. 1. С. 13-22.

78. Греченко В. А. Правові та організаційні засади діяльності міліції Української РСР у 1956 році. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 15-25.

79. Греченко В. А. Становлення навчальних закладів із підготовки кадрів міліції в Харкові (1943–1990 рр.). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 29-39.

80. Греченко В. А. Формування кадрового складу міліції в 1960-ті роки. *Право і безпека.* 2024. № 3. С. 56-66.

81. Греченко В. А., Бандурка С. С. Протидія злочинності в Україні у середині 1960-х років: досвід, уроки. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2024. Т. 31. № 4. С. 86-100.

82. Греченко В. А., Барабаш О. О. Політична злочинність в історико-правовому аспекті. *III International Scientific and Theoretical Conference »Advanced discoveries of modern science: experience,approaches and innovations,* January 20, 2023. Amsterdam, The Netherlands: European Scientific Platform. 2023. Pp. 97-100.

83. Греченко В. А., Брусакова О. В. Організаційно-правові заходи щодо протидії хуліганству в УРСР в 1960-х рр. *Європейські перспективи.* 2025. № 1. С. 118-126.

84. Греченко В. А., Клочко А. М. Роль міліції УРСР у протидії злочинності в кінці 1960-х рр. *Право і Безпека*. 2025. № 1. С. 9-20.

85. Греченко В. А., Клочко А. М. Стан співпраці міліції з добровільними народними дружинами в Українській РСР на початку

1960-х років. *Modernization of today's science: experience and trends: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference*, January 24, 2025. Singapore, Republic of Singapore: International Center of Scientific Research. Pp. 135-137.

86. Греченко В. А., Субота С. І. Протидія економічній злочинності в Україні у середині 1960-х. рр. *Modern vision of implementing innovations in scientific studies: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference*, April 19, 2024. Sofia, Republic of Bulgaria : International Center of Scientific Research. P. 43-44.

87. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Взаємодія міліції та БСМ – ДНД у охороні громадського порядку в Україні у середині 1950-х – на початку 1960-х рр. *Наше право.* 2024. № 2. С. 11-17.

88. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Організація і діяльність міліції Української РСР у 1951 р. *Наука і правоохорона.* 2019. № 2. С. 33–44.

89. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Основні методологічні підходи при дослідженні історії органів охорони правопорядку. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference*, February 7, 2025. Reykjavík, Iceland : International Center of Scientific Research. Pp. 80-83.

90. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Стан наукового дослідження діяльності міліції в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму в СРСР (1953-1962 рр.). *Право і безпека.* 2024. № 2. (93). С. 21-32.

91. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Участь міліції у протидії наркоманії на початку 1960-х рр. *Current state and modernization priorities of science, education and society»: conference proceedings (Aarhus, Denmark, May 24, 2024)*: in 2 parts. Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. Part 1. Pp. 44-45.

92. Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС ; Панов, 2017. 238 с.

93. Данилов Д. Средняя зарплата в СССР по годам, профессиям, республикам. *Рейтинги & Новости.* 2021. 4 октября.

94. Дегтярев И. Л., Трегубов В. Ф. Вместе с народом: Страницы истории Киевской милиции. Киев : РИО МВД УССР, 1990. 116 с.

95. Довбня В. А. Дослідник історії становлення та розвитку міліції України. *Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка П. П. Михайленка: зб. наук. праць* / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. С. 350-354.

96. Довбня В., Кобець Л. Нагородження працівників міліції в УРСР : нагороди та відомчі відзнаки МВС (20–80 рр. XX ст.). *Міліція України*. 2009. № 4. С. 21–22.

97. Довідник слідчого : практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкірідзе. Київ : 7БЦ, 2025. 960 с.

98. Долгий А. Становлення служби боротьби органів внутрішніх справ з економічною злочинністю (історичний огляд). *Право України.* 1998. № 5. С. 95–98.

99. Донецький юридичний інститут МВС України – 50 років: історія та сьогодення. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 172 с.

100. Етапи розвитку Національної академії внутрішніх справ. URL.: https://www.naiau.kiev.ua/pro-akademiyu/istoriya.html (дата звернення: 19.05.2025).

101. Желудкова Т. И. Из истории борьбы с пьянством, алкоголизмом, самогоноварением в Советском государстве (1917-1985 гг.). М. : Акад. МВД СССР, 1988. 112 с.

102. Загинув при виконанні. Книга пам'яті співробітників органів внутрішніх справ Буковини, які загинули при виконанні службових обов'язків. 1945–1995 рр. Чернівці : Зелена Буковина, 1996. 40 с.

103. Зайчук О. В., Греченко В. А. Держава і адвокатура : єдність для захисту прав і свобод людини (з приводу монографії Сергія Бандурки «Держава і адвокатура в системі захисту прав і свобод людини в Україні: історико-правовий вимір: монографія. Харків : Майдан, 2022. 452 с.). *Європейські перспективи. 2023. №. 2. С. 156-162.*

104. Знання. Закон. Честь : Національний університет внутрішніх справ – 1994–2004. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 264 с.

105. Из истории милиции Советской Украины / под ред. П. П. Михайленко. Киев : Ред.-изд. отдел при МООП УССР, 1965. 400 с.

106. История городов и сел Украинской ССР : В 26 т. Ворошиловградская область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько [и др.] / АН

УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1976. 727 с.

107. История городов и сел Украинской ССР : В 26 т. Днепропетровская область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько [и др.]. / АН УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1977. 838 с.

108. История городов и сел Украинской ССР : В 26 т. Донецкая область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько [и др.] / АН УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1976. 812 с.

109. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Запорожская область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько [и др.] / АН УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1981. 726 с.

110. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Одесская область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько и др.] / АН УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1978. 866 с.История городов и сел Украинской ССР : В 26 т. Харьковская область / Гл. редкол. : П. Т. Тронько и др. / АН УССР. Институт истории. Киев : Укр. сов. энцикл., 1976. 720 с.

111. История Донецкой милиции / Ред. сов.: В.С. Малышев и др.; УМВД Украины в Донецкой обл.; Респуб. Еженедельник «Криминал-экспресс». Донецк : Юрпресс, 2000. 470 с.

112. История милиции от основания Харькова до XXI века. URL: http://www.police.kharkov.ua/u/info/istoria101.htm.

113. История советской милиции: Т. 2. Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.) / под. ред. А. А. Щелокова. М. : Акад. МВД СССР, 1977. 336 с.

114. Ищенко О. В. Эстафета подвига. Страницы летописи харьковского уголовного розыска. Харьков : Колорит, 2010. 368 с.

115. Історія Державної автомобільної інспекціїї України. Харків : Світлофор, 2002. 312 с.

116. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 3 : (1946-1990). [Б. м.] : [б.в.], 2000. 614 с.

117. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / АН УРСР. Інститут історії. Київ : Укр. рад. енцикл., 1973. 655 с.

118. Історія органів внутрішніх справ. Ч. II (XX століття): навчальні матеріали до спецкурсу / за ред. Л. Зайцева. Харків : Університет внутрішніх справ, 1999. 156 с.

119. Історія правоохоронних органів Харківської області / уклад. В. О. Красовицький. Харків : Фоліо, 2011. 272 с.

120. Казакевич М. С. Милиция остается на посту. Симферополь : Крымиздат, 1963. 312 с.

121. Казмин В. Луганские детективы : (Из истории уголовного розыска Луганской области): Продолжение следует... Луганск: ИПЦ «Элтон-2», 2003. 312 с.

122. Карний розшук України: відданість, вірність, відвага : довідково-історичне вид. / ред. І. Довгаль. Київ : Світ Успіху, 2009. 404 с.

123. Карний розшук. 95 років звитяги: історично-довідковий фотоальбом. Київ : РВВ ДРШІПНПІ журналу «Міліція України», 2014. 296 с.

124. Кауль Т. Н. От Сталина до Горбачева й далее. М. : Прогресс, 1991. 220 с.

125. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження : монографія / за заг. ред В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 404 с.

126. Київський національний університет внутрішніх справ : історія та сучасність. До 85-річчя заснування. Київ : Атіка, 2006. 384 с.

127. Київський національний університет внутрішніх справ. Історія та сучасність. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ : Атіка, 2007. 400 с.

128. Коваленко В. В. Проведення досліджень з історії міліції України у Національній академії внутрішніх справ (КВШ–УАВС–НАВСУ–КНУВС). *Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історико-правовий аспект)* : зб. наук. праць / ред. кол. : В. В. Коваленко (гол.), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 5–11.

129. Кожевина М. А. Милицейское образование в Советской России: организация и правовое регулирование (1918–1991 гг.) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 2005. 416 с.

130. Кожемякин М. Форма одежды советской милиции (для сборника издательства МВД «Советская милиция». Часть 1. URL: https://m1kozhemyakin.livejournal.com/103796.html.

131. Кокурин А., Петров Н. МВД: структура, функции, кадры. Статья девятая (1954–1960). *Свободная мысль.* 1998. № 4. С. 113-125.

132. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : дис. … д-ра юрид наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 471 с.

133. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

134. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. Киев : РИО МВД УССР, 1983. 132 с.

135. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

136. Кримінальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

137. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

138. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 232 с.

139. Курило С. Г. Жизни своей не щадя: Из истории милиции Харьковщины. Харьков : Прапор, 1987. 296 с.

140. Курицына Е. В. Развитие организационной структуры советской милиции в 1953-1964 гг. *Известия ПГПУ*.2008. № 6(9). С. 50-53.

141. Лагоша М. М. Органи міліції Донеччини в 1945–1955 рр. *Схід*. 1999. № 3. С. 59-62.

142. Лесь І. О. Дисциплінарні правовідносини в органах внутрішніх справ України: історичні аспекти формування. Київ : Фенікс, 2019. 188 с.

143. Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.) : дис.. канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 218 с.

144. Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). Київ : Генеза, 2005. 368 с.

145. Лунев В. В. Преступность XX века: Мировые, региональные и росийские тенденции. М. : Норма, 1997. 524 с.

146. Львівський державний університет внутрішніх справ. Історія. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/uk/history-uk.html.

147. Малиа М. Советская трагедия. История социализма в России,

1917–1991 / пер. с англ. А. В. Юрасовский, А. В. Юрасовская. М. : РОССПЭН, 2002. 584 с.

148. Матвієнко К. Основні наукові праці професора П. П. Михайленка, присвячені історично-правовим проблемам розвитку міліції України. *Закон и Жизнь.* 2013. № 2. С. 16-19.

149. Материалы Всесоюзного совещания-семинара руководителей органов МООП СССР 27– 31 марта 1967 г. М., 1967. 180 с.

150. МВС очима історії. Поліція і міліція Волині у XIX-XX століттях. Луцьк : Надстир'я, 2005. 172 с.

151. Межобластная школа подготовки младшего и среднего начсостава УВД Харьковского облисполкома: ист. формуляр. С. 6-110.

152. Милиции Украины – 70 лет: Материалы научно-практической конференции, 8–10 февраля 1989 г. Киев : Изд-во МВД УССР, 1989. 116 с.

153. Милиция Луганщины. 90 лет на страже правопорядка и законности. Историко-публицистический сборник / авт.-сост. Е. А. Погребняк, Б. А. Москалюк. Луганск : Элтон, 2007. 348 с.

154. Милиция Южной: Краткий исторический очерк в документах, печатных и фотоматериалах/ Н. С. Супрунов, Г. П. Колесников, Н. И. Синдеева и др. Харьков : УМВД Украины на ЮЖД, 1998. 140 с.

155. Министерство внутренних дел, 1902–2002: исторический очерк / Е. И. Белов, А. В. Борисов, В. К. Виноградов и др. ; под ред Р. Г. Нургалиева. М. : Объед. ред. МВД России, 2004. 648 с.

156. Михайленко П., Довбня В. Офіційні часописи МВС України та інша міліцейська преса (1919–2005 рр.). *Міліція України.* 2005. № 10. С. 22–23.

157. Михайленко Петро Петрович. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.

158. Михайлюк Н. Т. (начальник УВД Харьковского облисполкома, генерал-майор милиции). Рожденная революцией. Очерк истории милиции Харьковщины (1917-1982 гг.): рукопись. 164 с.

159. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / відп. ред.: В. В. Коваленко, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ :

Атіка, 2011. Т. VII: Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. 1120 с.

160. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / відп. редактори: В. В. Коваленко, Є. М. Моісеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2010. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції / міліції. 762 с.

161. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика: В 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2003. Т. 3 : Поліцейський менеджмент: історія та сучасність. [Б. м.] : [б.в.], 2006. 1188 с.

162. Міліція Житомирщини : Історія і сучасність. Фоторозповідь / Авт. кол. В. В. Бедриківський, В. І. Горностай, Г. П. Мокрицький. Житомир : «Волинь», 2007. 120 с.

163. Міліція Одещини : історія і сучасність / Авт. кол. : М. В. Барабашин (гол.), А. К. Балінов, І. М. Шкляєв та ін. ; ред. кол. : Г. В. Єпур (гол.) та ін. Одеса : Скайбук, 2003. 464 с.

164. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917-2017 рр.). Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.) / Авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ; Харків : Мачулін, 2016. 986 с.

165. Мулукаев Р. С., Малыгин А. Я. Советская милиция: этапы развития. М. : Акад. МВД СССР, 1985. 152 с.

166. На службі народу. Становлення та розвиток слідчого апарату органів внутрішніх справ України. Київ : ВПЦ при МВС України. 2008. 200 с.

167. Навстречу опасности. Рассказы о работниках милиции / Под ред. Л. Шестакова ; сост. А. Пересада, Л. Петров. Киев : МООП УССР, 1968. 88 с.

168. Нариси історії органів внутрішніх справ Волині / Редкол. : В. А. Ходирев (гол.) та ін. Луцьк : Надстир'я, 2000. 41 с.

169. Научная организация труда следователя : пособ. для следователей органов внутр. дел / Г. Г. Зуйков и др. ; ред. П. А. Олейник ; МВД УССР. Следственное управление. Киев : [б. и.], 1973. 292 с.

170. Національна академія внутрішніх справ України: *люди*, події, факти (1921–2001) / Я. Ю. Кондратьєв, О. Ф. Гіда, О. С. Гордецький та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 308 с.

171. Національна академія внутрішніх справ України: *люди*, факти, події (1921-2001) / Я. Ю. Кондратьєв, О. Ф. Гіда, О. С. Городецький та ін. Київ : НАВСУ, 2002. 360 с.

172. Некрасов В. Ф. Тринадцать «железных» наркомов: история НКВД-МВД от А. И. Рыкова до Н. А. Щелокова, 1917–1982. М. : Версты ; Полиграфресурсы, 1995. 412 с.

173. Непосильна боротьба с пияцтвом в СРСР. *Україна кримінальна*. 2016. 8 червня.

174. Несинова С. В. Державні гарантії захисту права дитини на особливу турботу про здоров'я підростаючого покоління в Українській РСР у 60–80 рр. XX ст. *Науковий вісник НАВСУ.* 2005. № 1. С. 328–338.

175. Об утверждении Указов Президиума Верховного Совета СССР и о внесении изменений и дополнений в статьи 35, 70 и 78 Конституции (Основного Закона) СССР : закон СССР от 3 августа 1966 г. URL: http://www.bestpravo.ru/sssr/gn-praktika/j3w.htm (дата звернення: 19.05.2025).

176. Об учреждении ежегодного праздника «День милиции» : указ Президиума Верховного Совета СССР. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 40. Ст. 412.

177. Овчаренко Ф. Д. Спогади. Київ : Оріяна,2000. 456 с.

178. Оржеховська В. М. Сучасні проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз, шляхи подолання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Камянець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. Вип. 13. Кн. ІІ. С. 5-6.

179. Орлова Л. І., Бахтіаров А. М. Ми – династія. *Верность долгу: очерки.* Днепропетровск, 2004. С. 163-164.

180. Осокина М. О. Историография проблемы деятельности органов внутренних дел в СССР. *Молодой ученый*. 2013. № 12. С. 752–754.

181. Панін М. Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку). Київ : Політвидав, 1965. 40 с.

182. Пєчніков В. С. Є така служба… Київ : Еліт Прінт, 2011. Т 1. Ч. 1. 584 с.

183. Плішкіна Н. О. Історичний аспект взаємодії органів внутрішніх справ та засобів масової інформації (1920– 1985 рр.). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 1999. № 3. С. 248–256.

184. Погода Ю. В. Історія поліції та міліції Полтавщини (матеріали, документи). Полтава : ФОП Говоров С. В., 2012. Т. 1. 500 с.

185. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст.: історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2002. 952 с.

186. Полубинский В. На службе народу, на страже порядка. Краткий очерк истории советской милиции. М. : Наука, 1971. 229 с.

187. Правове забезпечення діяльності міліції / поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід : зб. наук. праць. Київ : Атіка, 2006. 136 с.

188. Присяга особового складу радянської міліції. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1962. № 45. Ст. 563.

189. Про заснування Червоного прапора міліції для обласних, великих міських гарнізонів і шкіл міліції: указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 жовтня 1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1963. № 45. Ст. 638.

190. Про заснування Червоного прапора міліції для обласних, великих міських гарнізонів і шкіл міліції: указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 жовтня 1963 р. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1963. № 45. Ст. 638.

191. Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника : постанова Президії Верховної Ради СРСР 4 квітня 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 14. Ст. 149.

192. Про людей в синіх шинелях : зб. нарисів та оповідань. Львів : Каменяр, 1969. 136 с.

193. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

194. Про перейменування Міністерства охорони громадського порядку СРСР в Міністерство внутрішніх справ СРСР : указ Президії Верховної Ради СРСР 25 листопада 1968 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1968. № 51. Ст. 346.

195. Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське міністерство внутрішніх справ Української РСР : указ Президії Верховної Ради УРСР 6 квітня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 11. Ст. 36.

196. Про перетворення міністерства охорони громадського порядку Української РСР із республіканського в союзно-республіканське міністерство охорони громадського порядку УРСР : указ Президії Верховної Ради УРСР 6 серпня 1966 р. *Вісник Верховної Ради УРСР*. 1966. № 30. Ст.186.

197. Про підвищення безпеки руху у містах, інших населених пунктах і на автомобільних дорогах : постанова Ради Міністрів СРСР. *СП СССР*. 1967. № 29. Ст. 207.

198. Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників: указ Президії Верховної Ради СРСР 15 лютого 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 8. Ст. 83.

199. Про призначення І.Х. Головченка міністром внутрішніх справ УРСР : указ Президії Верховної Ради Української РСР від 9 квітня 1962 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962. № 15. Ст. 184.

200. Про призначення О.М. Бровкіна Міністром внутрішніх справ УРСР : указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. №10. Ст. 122.

201. Про увільнення О. М. Бровкіна від обов'язків міністра внутрішніх справ УРСР : указ Президії Верховної Ради Української РСР від 9 квітня 1962 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962. № 15. Ст. 183.

202. Про увільнення Т. А. Строкача від обов'язків міністра внутрішніх справ УРСР: указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1956. № 10. Ст. 121.

203. Про черговий прийом у школи міліції. *Радянський міліціонер*. 1967. 6 квітня.

204. Прокопенко С. Г. Всегда на посту. Рассказы о работниках милиции. Симферополь : Крым, 1966. 40 с.

205. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз / За заг. ред. О. Н. Ярмиша. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. 216 с.

206. Раймон А. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр.

Г. И. Семенова. М. : Текст, 1993. 303 с.

207. Рогов М. А. История наград и знаков МВД (1802-2002). М. : Интерпресс, 2004. 548 с.

208. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1975 : В 4 т. М. : Известия, 1975. Т. 1. 716 с.

209. Сборник законов Украинской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР, 1938–1979 : В 2 т. / Сост. З. К. Калинин. Киев : Политиздат Украины, 1980. Т. 1. 740 с.

210. Сборник нормативних актов Украины, регламентирующих деятельность в сфере охраны правопорядка. К. [б. и.], 1992. 324 с.

211. Сербулов А. М. Фиксация результатов осмотра места происшествия. Киев : РИО МВД УССР, 1981. 208 с.

212. Сергійчук В. Самі себе звоювали: Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. Київ : Укр. вид. спілка, 2003. 80 с.

213. Советская криминология на современном этапе : материалы конференции «Актуальные вопросы советской криминологии» / Шляпочников А. С. М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1973. 48 с.

214. Советская милиция: история и современность 1917–1987 / Под ред. А. В. Власова. М. : Юр. лит., 1987. 336 с.

215. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

216. Усенко І. Б. Кодифікаційні роботи в УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства // Енциклопедія історії України: Т. 4 : Ка – Ком / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 2007. 528 с.

217. Фадеев А. А. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Об усилении борьбы с пьянством и о наведении порядка в торговле спиртными напитками» и антиалкогольная кампания 1960-х годов. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2014. №12(341). История. Вып. 60. С. 111. С. 109-115.

218. Холодов С. А. История ОБХСС и экономическая преступность в России в XX веке. М. ; Берлин : Директмедиа Паблишинг, 2021. 304 с.

219. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6020. Арк. 191-200.

220. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 1595. Арк. 67.
221. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 10. Спр.2613. Арк. 1, 116-118.
222. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5140. Арк. 29–30.
223. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5687. Арк. 32. 32-39.
224. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 66.
225. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6022. Арк. 1,4-13.
226. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6076. Арк. 36.
227. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6084. Арк. 3, 8.
228. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6159. Арк. 139, 146-147, 212-213.
229. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 35.
230. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6305. Арк. 5.
231. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6306. Арк. 61-67, 120-128.
232. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6311.Арк. 19-20.
233. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6314. Арк. 5.
234. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 40-41.
235. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 57. Арк. 21-28.
236. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 58. Арк. 1-3.
237. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 60. Арк. 281-230.
238. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 62. Спр. 1759. Арк. 18, 57-59, 64-65.
239. ЦДАГОУ. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200. Арк. 32, 47.
240. ЦДАГОУ. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 80. Арк. 8-9.
241. Червоненко Г. О. Організаційно-правове забезпечення адміністративної служби Донбасу в другій половині 60-х-70-х рр. XX ст. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2004. № 3. С. 94-99.
242. Чернега А. П. Основні принципи діяльності міліції Української РСР у період 1956–1985 рр. *Науковий вісник НАВСУ*. 2005. № 6. С. 73–85.
243. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
244. Чернега А. П. Реформування слідчого апарату міліції Української РСР (1956–1974 рр.) та проблеми сьогодення. *Основні напрями реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14-15 жовт. 2004 р.)*. Одеса : ОЮІ, 2004. С. 21–26.
245. Чернега А. П. Реформування слідчого апарату міліції

Української РСР (1956–1974 рр.). *Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 13 груд. 2002 р.)* Донецьк : ДІВС, 2003. С. 40–47.

246. Чернега А. П. Суперечливий характер демократизації органів міліції в постановах і директивах КПРС і Компартії України (1956–1985 рр.). *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 9. С. 104-108.

247. Чернега А. П. Суперечливий характер правового забезпечення підготовки кадрів органів міліції Української РСР у 1956-1985 рр. *Треті юридичні читання : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 25-26 квіт. 2007 р.).* Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Т. 1. С. 144-152.

248. Чернега А. П. Участь трудящих в охороні громадського порядку в Україні (1956–1985 рр.). *Україна і Польща в XX ст.: проблеми і перспективи взаємовідносин* : зб. наук. праць. Київ – Краків ; НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. С. 202-206.

249. Чернега А.П. Положення конституційних і законодавчих актів щодо утвердження законності в діяльності міліції (1956–1985 рр.). *Науковий вісник НАВСУ*. 2004. № 5. С. 228–236.

250. Чернега А.П. Правове регулювання співпраці органів міліції і добровільних народних дружин Української РСР (1959–1985 рр.). *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2003. № 1. С. 41–47.

251. Чисніков В. М. З історії міліцейських журналів України. *Міліція.* 2014. № 1-2. С. 8-9.

252. Чисніков В. М. МВС України в особах (1917–2001 рр.). *Юридичний вісник України*. 2002. № 4-6, 8-9, 11.

253. Чисніков В. М. Наркоми і міністри внутрішніх справ України. *Іменем Закону.* 1995. № 50–51. С. 8–9.

254. Чисніков В. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 24 с.

255. Шаповал Ю. І. Шелест Петро Юхимович // Енциклопедія історії України: Т. 10 : Т-Я. Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 2013. С. 626.

256. Шаповал Ю. Партійний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. *Львів :* Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр. 2020. 216 с.

257. Шляхом становлення і визнання. До 90-річчя транспортної міліції / Упоряд.: Г. О. Пушкарьов. Харків : Фактор-Друк, 2009. 64 с.

258. Юридична енциклопедія : В 6 т. Т. 3. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.

259. Ярмиш Н. М., Ярмиш О. Н. Кримінально-правова протидія злочинності на початку 1960-х років. *Європейські перспективи.* 2023. № 4. С. 45-54.

260. Ярмиш О. Н. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2. С. 22-26.

261. Ярмиш О. Н. Проблеми взаємовідносин між правоохоронними органами та населенням: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. № 1. С. 245-252.

262. Ярмиш О. Н. Професійно значущі якості правоохоронця як необхідні й достатні умови прогнозування успішності його службової діяльності. *ВісникНаціонального університету внутрішніх справ.* 2004. № 28. С. 361-364.

263. Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Динаміка зростання злочинності в Українській РСР наприкінці 1950-х років. *Право.UA*. 2025. №1. С. 56-66.

264. Ярмиш О. Н., Посохов С. І, Епштейн А. І. Історія міста Харкова XX століття. Харків : Фоліо ; Золоті сторінки. 2004. 686 с.

265. Arcer D. and Gartner R. Violence and Crime in Cross-National Perspective. Yale University Press, 1987. 342 p.

266. Chomsky N. Necessary Illusions: Thought Control In Democratic Societies. URL: ttps://archive.org/stream/media_Noam_Chomsky Necessary_Illusions/Noam_Chomsky-Necessary_Illusions_djvu.txt (дата звернення: 01.03.2018).

267. Davies S. Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda, and Dissent, 1934-1941. Cambridge:University Press, 1997. 258 p.

268. Easter D. Nikita Khrushchev and the Compromise of Soviet Secret Intelligence Sources. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*. 2022. Vol. 35. Iss. 3. Pp.459-481.

269. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 3. University of Toronto Press Inc. 1995. P. 544.

270. Huskey E. Russian Lawyers and the Soviet State: The Origins and Development of the Soviet Bar, 1917–1939. Princeton University Press, 2014. 262 p.

271. Khrushchev S. Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower. The Pennsylvania State University Press, 2000. 784 p.

272. La Pierre B. Hooligans in Khushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw. Madison: University of Wisconsin Press, 2012. 290 p.

273. Nikita Khrushchev / William Taubman, Sergei Khrushchev, Abbott Gleason, David Gehrenbeck, Eileen Kane, Alla Bashenko. Yale University Press, 2000. 400 p.

274. Semukhina O. B. & Reynolds K. M. Understanding the Modern Russian Police. Boca Raton, Fl., CRC Press, Taylor and Francis Group. 2013. 337 p.

275. Shelley L. Policing Soviet Society: The Evolution of State Control. New-York – London : Routledge, 2005. 296 p.

276. Shelley L. Soviet Criminology: Its Birth and Demise, 1917-1936. *Slavic Review*. 1979. No 38(4). P. 614–628.

277. Shwartz R. D., Miller, J. C. Legal Evolution and Societal Complexity. *American Journal of Sociology*. 1964. № 70. P. 159–169.

278. Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev / Ed. by M. Ilic and J. Smith. Routledge: Taylor&Fransis, 2009. 240 p.

279. Torigian J. «You Don't Know Khrushchev Well»: The Ouster of the Soviet Leader as a Challenge to Recent Scholarship on Authoritarian Politics. *Journal of Cold War Studies*. 2022. No 24 (1).: 78–115.

280. Van Ree E. Stalin's Bolshevism: The First Decade. *International Review of Social History*.1994. Iss. 39(3), pp. 361–381.

281. Wedgwood Benn D. On Re-Examining the Khrushchev Era: A Review Article. *Europe-Asia Studies.*Vol. 56, No. 4 (Jun., 2004), pp. 615-621.

282. William Taubman. Krushchev: The Man and His Era. London: Simon&Schuster UK Ltd. 2003. 876 p.

ПОДЯКИ

Писати й видавати книжки на основі великих документальних масивів – узагалі, справа непроста, а в умовах війни – і поготів. Повітряні тривоги, передислокації, зміни графіків роботи…

Автори висловлюють глибоку вдячність рецензентам, шановним професорам ***Михайлу Вербенському, Володимиру Нікіфоренку, Михайлу Яцишину*** *за увагу до нашого твору й слушні поради.*

У питаннях пошуку та використання документальних матеріалів велику допомогу нам надали співробітники центрального апарату Міністерства внутрішніх справ України ***Юрій Терещенко, Володимир Мельник, Володимир Іванченко, Юлія Тумарець****, а також працівники Галузевого державного архіву МВС України (директор –* ***Ольга Музичук****).*

Важко переоцінити значення сприяння і допомоги, які ми отримали в Центральному державному архіві громадських об'єднань і україніки (ЦДАГОУ) від директора установи ***Ольги Бажан****, начальника відділу використання інформації документів та комунікацій* ***Ірини Журжі****, завідувача сектору користування документами* ***Лариси Батрак****, провідного архівіста* ***Олени Танцури****.*

Плідною і по-справжньому творчою стала співпраця з високопрофесійними фахівцями редакційного та поліграфічного відділень відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ .

Щиро дякуємо за підтримку керівництву Університету!

Сподіваємося на подальшу плідну співпрацю!

Наукове видання

Греченко Володимир Анатолійович
Ярмиш Олександр Назарович

ПОЛІЦІЯ / МІЛІЦІЯ В УКРАЇНІ З XVIII СТОЛІТТЯ І ДО СЬОГОДЕННЯ:

наукове видання у десяти томах

Т. 6 : Міліція в Україні в період діяльності Міністерства охорони громадського порядку (вересень 1962 р. –1968 р.):

історико-правниче дослідження

Монографія

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*

Редактори:
О. М. Врублевська, Н. В. Леонова, О. Ю. Чижевська

Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 08.10.2025. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Папір офісний. Гарнітура – PalatinoLinotype. Ум.-друк. арк. 26,04. Обл.-вид. арк. 28,00. Наклад – 100 прим. Зам. № 04/25-м.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua, (097) 274-47-90
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8112 від 13.06.2024